

T.C.

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

AYDINLI VİSÂLÎ DÎVÂNİ TAHLİLİ

THE ANALYSIS OF AYDINLI VİSÂLÎ'S DIVAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN

MİNE ŞİMAL AKBULUT

DANIŞMAN

PROF. DR. BEYHAN KESİK

GİRESUN-2022

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 11.01.2022 tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Mine Şimal AKBULUT'un "Aydınlı Visâli Dîvânı Tahlili" başlıklı tezini incelemiş olup aday 20.01.2022 tarihinde, saat 11.00'de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)	Prof. Dr. Beyhan KESİK	
Üye	Doç. Dr. Savaşkan Cem BAHADIR	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Hamza KOÇ	

ONAY

...../...../2022

Prof. Dr. Güven ÖZDEM

Enstitü Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Aydınlı Visâî Dîvânı Tahlili” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2022

Mine Şimal AKBULUT

ÖN SÖZ

Klasik Türk şiiri; imgeleri, mecazları ve mazmunları sanatkârane bir üslup ile ortaya koyan bir gelenektir. Klasik şairlerce ele alınan divanlarda din, tasavvuf, cemiyet, sosyal hayat ve tabiat gibi konular geniş ölçüde yer tutmaktadır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da bu mefhumlar ele alınmış ve birçok beyitte işlenmiştir. Yazılan hiçbir eser döneminden ve yazarından ayrı düşünülemez. Bu nedenle yazarın şiir anlayışını, hayat felsefesini ve dönemin sosyal hayatını yansıtmaları bakımından divanı büyük önem taşımaktadır.

Aydınlı Visâlî, tezkirelerde yer almış bir divan şairidir. Kaynaklarda doğum tarihi, ailesi ve öğrenimi hakkında bilgi bulunmayan şairin asıl adının İsâ olduğu ve Aydın'da doğduğu, II. Bâyezid (1481-1512) ve Yavuz Sultan Selim (1512-1520) devirlerinde yaşadığı ve Edirne'de saray hocalığı yaptığı sırada öldüğü bilinmektedir.

Aydınlı Visâlî Dîvânı Tahlili adlı çalışmamız Visâlî'nin şiir dünyasını inceleyerek edebî yönünü ortaya koymanın yanı sıra bir divanın nasıl şekillendiği ve nasıl incelenmesi gerektiğini tespit etmeyi amaçlamıştır. Prof. Dr. Beyhan KESİK tarafından 2020'de yayımlanan *Aydınlı Visâlî [Dîvânı]* esas alınarak hazırlanan bu çalışmanın Giriş bölümünde Visâlî'nin hayatına değinildikten sonra dönemin dil özelliklerini yansıtan deyim ve atasözlerine yer verilmiş, daha sonra dîvân "Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat" başlıkları altında taksim edilmiştir. Beyitlerde yer alan her mefhum birkaç örnek ile beraber ilgili başlık altında ele alınmıştır.

Bu çalışmanın okuyucuya katkı sağlamasını temenni ederiz. Çalışmamızda bazı eksiklikler ve yanlışlıkların da bulunabileceğini belirtir ve bunların hoş görülmesini umarız.

Bu çalışmayı benim için seçip, çalışma sürecim boyunca desteğini esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Prof. Dr. Beyhan KESİK'e, sorularına her zaman içtenlikle cevap veren değerli hocalarım Arş. Gör. Dr. Şermin BAKA TELLİ'ye ve Arş. Gör. Kübra KACAR'a teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Mine Şimal AKBULUT
Giresun, 2022

ÖZET

XV. yüzyılın sonlarında yaşayan Aydınlı Visâlî, klasik Türk edebiyatının kuruluş dönemi şairlerindendir. Edirneli Nazmî ve Tatavlı Mahremî ile birlikte günümüzde hâlen tartışma konusu olan Türkî-i Basît cereyanının üç önemli temsilcisinden biri olarak gösterilmiştir. Şairin şiirlerinin tamamı ele alındığında ancak bazı şiirlerinin Türkî-i Basît'e uygun olduğunu, hepsinde aynı söyleyiş özelliğini devam ettiremediğini söylemek mümkündür.

Çalışmanın amacı, Visâlî'nin tek eseri olan dîvânını tahlil ederek edebî şahsiyetini ve dünya görüşünü ortaya koymaktır. Bu çalışmada *Aydınli Visâlî Dîvânı* "Din, Tasavvuf, Cemiyet, İnsan ve Tabiat" başlıkları altında beş bölüme ayrılmış ve her bölümde ilgili mefhumlar etraflıca incelenerek şairin şiir dünyasının kapıları aralanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Aydınli Visâlî, Dîvân, Tahlil, Şerh.

ABSTRACT

Aydınlı Visâî, who lived at the end of the XVth century, is one of the poets of the foundation period of Classical Turkish Literature. Along with Edirneli Nazmî and Tatavlı Mahremî, he has been shown as one of the three most important representatives of the Türkî-i Basît (Simplification of Turkish) movement which has been a matter of discussion since the birth of it. After dealing with the poet's all works, it is possible to state that not all of them can be regarded within the concept of the Türkî- i Basît (Simplification of Turkish), and he could not sustain the features of the same saying style in them.

The aim of this article is to reveal the literary personality and worldview of Visâî by analyzing his only work, Divan. In this article, Aydınlı Visâî's Dîvân is divided into five sections under the headings of 'religion, mysticism, society, human and nature', and the doors to the poet's understanding of poetry are tried to be opened by examining the related concepts in a detailed manner for each section.

Keywords: Aydınlı Visâî, Collected Poems, Analysis.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	I
ÖZET	II
ABSTRACT	III
KISALTMALAR	XXIX
GİRİŞ	1
ATASÖZLERİ VE VECİZ İFADELER.....	3
DEYİMLER	4

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DİN	10
1. ALLAH (Allâh Te'âlâ, Hak Ta'âlâ, Hak, Hakk, Hâlik, Hudâ, İlâhî, İlâh)	10
2. MELEKLER	11
3. KUTSAL KİTAPLAR	13
4. ÂYETLER VE HADİSLER	15
5. PEYGAMBERLER	16
5.1. Hz. Nûh	17
5.2. Hz. İbrâhîm.....	17
5.3. Hz. Ya'kûb	18
5.4. Hz. Yûsuf.....	18
5.5. Hz. Mûsa(Mûsi).....	19
5.6. Hz. Dâvûd.....	20
5.7. Hz. Süleymân	21
5.8. Hz. İsa (Îsî, Mesîh)	21

5.9. Hz. Muhammed (Ahmed, Mehemmed, Mustafâ,)	23
6. DÖRT HALİFE (Çehâr-Yâr)	24
7. KAZA VE KADER	25
7.1. Bezm-i Elest (Ezel Bezmi)	26
8. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR.....	26
8.1. Kıyâmet (Mahşer).....	26
8.2. Âhir Zamân.....	27
8.3. Ölüm ve Ölümle İlgili Mefhumlar	28
8.3.1. Ölüm (Ecel)	28
8.3.2. Mezâr (Kabir)	28
8.4. Cennet ve Cehennemle İlgili Mefhumlar	28
8.4.1. Cennet (Behişt, Cinân, Huld)	28
8.4.2. Tûbâ	30
8.4.3 Kevser, Selsebîl	30
8.4.4. Hûrî.....	31
8.5. Cehennem (Dûzah).....	32
9. SOYUT VARLIKLAR	33
9.1. Rûh	33
9.2. Perî.....	34
9.3. Şeytân	35
10. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR.....	36
10.1. Dîn, İmân.....	36
10.2. Mü'min, Müslüman (Müselmân), Ümmet	37
10.3. Küfr, Kâfir (Küffâr), Münâfık, Bî-Din.....	39

10.4. Günâh (Suç), Haram (Harîm, Harem, Mahrem, Nâmahrem), Tevbe (Tövbe)	41
10.5. Put (Büt, Sanem, Nigâr)	43
10.6. Deyr, Büt-hâne	44
10.7. Kadir Gecesi	45
11. İBADETLE İLGİLİ MEFHURLAR	45
11.1. Abdest, Namaz	45
11.2. Duâ (Niyâz, Vird, Salâ), Bed-dua	46
11.3. Mescid, Mihrâb, İmâm, Müezzin	47
11.4. Kible, Secde, Secdegâh	47
11.5. Hac ve İlgili Mefhumlar	48
11.5.1. Hac	48
11.5.2. Kâbe	49
11.5.3. Merve, Safâ	51
11.5.4. Arafât	51
11.5.5. Kurbân	51

İKİNCİ BÖLÜM

1. TASAVVUF	53
1.1. Âşık (Ehl-i Aşk)	53
1.2. Abdâl, Kalender, Dervîş	53
1.3. Ârif, Ehl-i Kemâl, Ehl-i Kerâmet	55
1.4. Şeyh	55
1.5. Tâlib, Mürîd, Sâlik	55
1.6. Tekyegâh, Dergâh (Dergeh), Mey-hâne, Harâbât, Meclis (Bezm)	56

VII

1.7. Dünyâ (Dehr, Cihân, Felek, Gerdûn)	57
1.8. Yol (Târik, Râh), Menzil	59
1.9. Fenâ- Bekâ.....	60
1.10. Rind- Zâhid (Sûfî, Vâiz, Müftî).....	60
1.11. Zühhd.....	62
1.12. Mâ-sivâ, Terk	62
1.13. Esrâr, Sır, Gayb, Râz, Pinhân, Mübhem, Mahrem	63
1.14. Halvet	64
1.15. Melâmet.....	64
1.16. Nûr.....	64
1.17. Hâl	65
1.18. Belâ, Derd, Gam, Cevr, Cefâ, Âh.....	65
1.19. Hayret	67
1.20. Semâ	67
1.21. Abâ, Asâ	68
2. DÎVÂANDA ADI GEÇEN MUTASAVVIFLAR	69
2.1. Kemâl-i Hucendî (Kemâl-i Hocend)	69
2.2. Yunus Emre	69
2.3. Hamza Bâlî	69

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. CEMİYET.....	71
1. ŞAHİSLAR	71
1.1. Padişahlar ve Devlet Adamları.....	71
1.1.1. Gazneli Mahmûd (Ayaz Paşa)	71

1.1.2. Ahmet Paşa	71
1.1.3. Sefer Şâh.....	72
1.1.4. II. Bâyezîd.....	72
1.2. Tarihî-Efsânevî Şahsiyetler ve İlgili Mefhumlar.....	72
1.2.1. Hızır, İskender, Zulemât, Zulmet (Âb-ı Hayât).....	72
1.2.2. Cem (Câm-ı Cem).....	73
1.2.3. Behmen	74
1.2.4. Dârâb.....	74
1.2.5. Yezîd.....	74
1.2.6. Rüstem, İsfendiyâr	75
1.2.7. Nûşîrevân.....	75
1.2.8. Hürmüz	75
1.3. Edebî Şahsiyetler	76
1.3.1. Sa'di-i Şîrâzî	76
1.3.2. İmrü'l- Kays, Şeyhî	76
1.3.3. Selmân, Zahîr, Kemâl (Kemâleddîn-i İsfâhânî)	76
1.3.4. Necâtî.....	77
1.4. Efsânevî Aşk Kahramanları.....	77
1.4.1. Leylâ ile Mecnûn	77
1.4.2. Ferhâd, Şîrîn, Hüsrev	78
1.4.3. Vâmık ile Azrâ.....	78
2. KAVİMLER.....	79
2.1. Türk	79
2.2. Tatar.....	79
2.3. Moğol	79

3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER	80
3.1. Habeş	80
3.2. Çin	80
3.3. Mısır, Şâm	80
3.4. Rûm	81
3.5. Bağdâd	81
3.6. Acem	81
3.7. Hoten (Hitâ)	82
3.8. Tîbet	82
3.9. Sîvâs	82
3.10. Halep	83
4. DAĞLAR, DENİZLER, NEHİRLER	83
4.1. Dağlar	83
4.1.1. Bî-sütûn	83
4.2. Denizler	83
4.2.1. Aden Denizi	83
4.3. Nehirler	84
4.3.1. Dicle	84
4.3.2. Nîl	84
5. SOSYAL HAYAT	84
5.1. İctimâî Tabakalanma	84
5.1.1. Sultân (Selâtin, Padişâh, Padişeh, Şâh, Şeh, Şehryâr, Şehenşâh, Cihân- gir, Cihân-dâr, Hân, Tâc-dâr, Melik, Mîr)	84
5.1.2. Paşa, Efendi	87
5.1.3. Şeh-süvâr, Asker(Leşker, Sekbân)	87

5.1.4. Abd, ‘Abîd, Kul, Bende, Esîr, Gedâ, Gulâm, Çâker.....	88
5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslekler	89
5.2.1. Saray Görevlileri.....	89
5.2.1.1. Ferrâş, Sakkâ.....	89
5.2.1.2. Nakkâd	89
5.2.1.3. Tabîb (Hekim).....	90
5.2.2. Din ve Tasavvuf Erbâbı	90
5.2.2.1. Vâiz, Müftü (Müftî)	90
5.2.2.2. Âlim, Hoca (Hâce), Müderris	91
5.2.2.3. Şeyh.....	91
5.2.3. Ticaret ve Sanat Erbâbı.....	91
5.2.3.1. Müşterî, Harîdâr, Tâcir	91
5.2.3.2. Sarrâf.....	92
5.2.3.3. Nakkâş.....	92
5.2.3.4. ‘Attâr, Gâliye-sâ.....	93
5.2.3.5. Meşşâta	93
5.2.3.6. Kassâb	94
5.2.3.7. Edib (Üdebâ).....	94
5.2.4. Oyuncular ve Gösteri Erbâbı	94
5.2.4.1. Cân-bâz, Pehlevân.....	94
5.2.4.2. Meddâh	95
5.2.4.3. Lu’b.....	95
5.2.4.4. Raks.....	95
5.2.5. Meclis Erbâbı.....	96
5.2.5.1. Sâkî	96

5.2.5.2. Mutrib	96
5.2.5.3. Hammâr.....	97
5.2.6. Diğer Kişiler	97
5.2.6.1. Bağbân	97
5.2.6.2. Bekçi (‘Ases)	97
5.2.6.3. Sayyâd.....	97
5.2.6.4. Cellâd	98
5.2.6.5. Câsûs	98
5.2.6.6. Tarrâr.....	98
5.2.6.7. Sâhir	98
5.2.6.8. Rehber	99
5.2.6.9. Seyyâh.....	99
5.2.6.10. Düzd, Harâmî, Reh-zen.....	99
5.3. Muhtelif İçtimâî Hâller, Münâsebetler ve Bazı Tipler	100
5.3.1. Anne (Mâder), Baba (Peder), Evlat (Ferzend), Oğul (Püser), Kız (Duhter), Tıfl (Çocuk).....	100
5.3.2. Dost, Habîb, Enis, Refîk, Hem-nefes, Hem-dem, Yoldaş, Musâhib, Dem- sâz Nedim, Sebakdaş.....	101
5.3.3. Ashâb	104
5.3.4. Yetîm, Garîb, Gedâ, Fakîr	104
5.3.5. Pîr, Pîre-zen, Cevân, Nev-cevân (Nev-cüvân).....	105
5.4. Eğlence Hayatı	106
5.4.1. Bayramlar	106
5.4.1.1. Iyd, Kurbân, Nevrûz, Ramazân.....	106
5.4.2. Meclis (Bezm)	107
5.4.2.1. Mûsikî (Çalgı) Aletleri.....	107

5.4.2.1.1. Ney (Nây).....	107
5.4.2.1.2. Sâz, Çeng, Çegân	108
5.4.2.1.3. Rebâb, Kânûn, Ûd	109
5.4.3.3. Oyunlar ve Müsabakalar	109
5.4.3.3.1. Çevgân.....	109
5.4.3.3.2. Güreş (Pehlevân).....	110
5.5. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar	110
5.5.1. Kebâb, Ciger, Tennûr (Tenûr), Ocak.....	110
5.5.2. Hurmâ (Nahl), Helvâ (Halvâ), Engebîn (Bal)	111
5.5.3. Elma (Sîb, Tuffâh), Ayva (Bîhi, Sefercel).....	112
5.5.4. Şeker (Şekker, Sükker, Kand), Zehir (Zehr-i helâhil, Zehr).....	112
5.5.5. Sofra(H`ân)	114
5.6. İçecekler	114
5.6.1. Şarap, (Mey, Mey-i nâb, Şarâb, Hamr, Sabûh, Bâde, Âb-ı tarab, Şarâb-ı nâb).....	114
5.6.2. Şerbet	116
5.6.3. Zemzem	116
5.7. Giyim-Kuşam	116
5.7.1. Tâc, Hil'ât	116
5.7.2. Etek (Dâmân, Dâmen)	117
5.7.3. Pîrehen (Pirâhen)	118
5.7.4. Külâh.....	118
5.7.5. Kabâ, Abâ, Atlas.....	119
5.7.6. Câme, Nikâb, Burka'	119
5.7.7. Hırka-pûş	120

5.8. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar.....	121
5.8.1. Kandîl, Çerâğ, Şem', Mısbâh, Meş'ale.....	121
5.8.2. Kadeh, Sâgar, Sebû, Peymâne, Piyâle, Câm, Surâhî, Çemâne, Tas	122
5.8.3. Bâb (Kapı), Miftâh (Anahtar), Kufl (Kilit), Çetr (Çadır)	125
5.8.4. Bâlîn (Yastık), Pister (Döşek)	126
5.8.5. Ceres (Çan)	126
5.8.6. Âyine (Mir'ât).....	126
5.8.7. Mîkrâz (Makas), Pergâr (Pergel)	127
5.8.8. Zencîr	127
5.8.9. Sûzen (İğne).....	128
5.8.10. Seccâde	128
5.8.11. Hamâyil, Hamâyıl (Muska)	128
5.8.12. Şâne (Tarak).....	129
5.9. İnşâî Unsurlar	129
5.9.1. Sarây, Kârvân-sarây	129
5.9.2. Mescîd, Dergâh (Dergeh), Tekyegeh.....	129
5.9.3. Büthâne	130
5.9.4. Meyhâne, Deyr-i Mugân (Meyhane), Harâbât	130
5.9.5. Ev, Hâne, Hânümân, Vîrân, Vîrâne	131
5.10. Tıbbî Mefhumlar ve Hastalıklar	132
5.10.1. İlaç, Merhem, Tiryâk, Dârû, Şifâ.....	132
5.10.2. Tabîb (Hekim), Tıbb Ehli, Hasta (Haste, Bîmâr, Rencûr, Efgâr), Perhîz, Tîmâr	133
5.10.3. Tûtiyâ (Tûtyâ, Kuhl).....	134
5.10.4. Zehr, Zehr-i mâr, Zehr-i helâhil.....	135

5.10.5. Derd-i ser, Sudâ', Yerekân, Hummâ	135
5.11. Yazı ile İlgili Mefhumlar.....	136
5.11.1. Kalem (Hâme, Kilk)	136
5.11.2. Hokka.....	137
5.11.3. Kitâb, Defter, Kâğıd, Dîvân.....	137
5.11.4. Nûsha, Mecmû'a.....	138
5.11.5. Levh (Levha), Varak.....	138
5.11.6. Harfler.....	139
5.12. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar	139
5.12.1. Nazm, Şi'r, Gazel, Destân (Dâsitân)	139
5.12.2. Belâgat, Beyân, Me'ânî (Ma'ânî)	141
5.13. Kıymetli Taşlar, Madenler ve Süs Eşyaları.....	141
5.13.1. Altın (Altun, Zer, Zerrîn).....	141
5.13.2. Gümüş (Sîm, Sîmîn)	142
5.13.3. Güher (Cevher, Gevher)	142
5.13.4. La'l, Yâkût, Zümürüd, Mercân	143
5.13.5. İnci (Dür, Dür-dâne, Lü'lü, İncü), Sedef (Sade)	144
5.13.6. Âhen (Demir).....	145
5.14. Kokular	146
5.15. Taşıma Araçları	147
5.16. Para Birimleri	147
5.17. Savaşlar ve Silahlar ile İlgili Malzemeler	148
5.17.1. Kılıç (Tîg)	148
5.17.2. Hançer.....	148
5.17.3. Ok (Tîr, Hadeng), Peykân, Yay (Kemân).....	149

5.18. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar	150
5.18.1. Kurban Kesmek	150
5.18.2. Selâm Vermek (Merhabâ).....	151
5.18.3. Duâ (Niyâz) ve Beddua Etmek	151
5.18.4. Sürme Çekmek.....	152
5.18.5. Mektup (Nâme) Yazmak	152
5.18.6. Yas Tutmak.....	153
5.18.7. Elif Çekmek	153
5.18.8. Bâzâr, Çârsû.....	153
5.18.9. Diğer Bazı İnanışlar	154
5.18.9.1. Nazar (göz) Değmesi	154

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. İNSAN	155
1. İNSAN	155
1.1. Umûmî Olarak İnsân (İns, Âdem)	155
2. GÜZELLİK	156
2.1. Umûmî Olarak Güzellik (Hüsn, Hasen)	156
2.1.1. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar	156
2.1.1.1. Bahâr, Bağ, Gülşen, Bustân	156
2.1.1.2. Kitap, Kıssa, Nüsha, Mushaf, Safha	157
2.1.1.3. Mısır, İl, Bağdâd, Çîn, Hitây, Kişver(Ülke)	158
2.1.1.4. Hâce, Şehr-yâr.....	159
2.1.1.5. Âyine, Mir'ât.....	159
2.1.1.6. Hân (Sofra).....	160

2.1.1.7. Âfitâb	160
2.1.1.8. Haram.....	160
3. SEVGİLİ	161
3.1. Umûmî Olarak Sevgili.....	161
3.2. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar	162
3.2.1. Hz. Yûsuf, Hz. İsa (İsi, Mesih), Meryem, Hz. Dâvûd, Hızır, Hz. Süleymân, Hz. Ali, Hz. İbrâhim (Halîl), Hz. Muhammed (Mustafa) ...	162
3.2.2. Sultân, Padişâh, Şâh, Şehr-yâr	164
3.2.3. Güneş (Mihr, Âfitâb, Hurşîd), Hercâyî, Ay (Hilâl, Mâh, Meh, Bedr, Kamer).....	164
3.2.4. Gülistân, Gül'izâr, Nev-bahâr.....	167
3.2.5. Gül (Gül-i Ra'nâ), Gonca (Gonce), Nihâl, Yâsemen (Semen).....	167
3.2.6. Melek, Hûrî, Perî	169
3.2.7. Bût, Sanem, Nigâr.....	169
3.2.8. Dinsiz (bî-dîn), Kâfir, Sâhir, Vefâsız.....	170
3.2.9. Leylâ, Şîrîn, Azrâ.....	171
3.2.10. Şem', Nûr.....	172
3.2.11. Oglan (Püser), Cevân, Tıfl.....	172
3.2.12. Dürr, Genc (Genc-i revân, Genc-i nihân)	173
3.2.13. Hümâ, Âhû.....	173
3.2.14. Dünyâ (Dünye), Âfet	174
3.2.15. Nâ-mihrbân	174
3.2.16. Rûh, Cân	175
3.3. Sevgilinin Güzellik Unsurları.....	175
3.3.1. Saç (Zülf, Turre, Mûy, Târ, Külâle, Kâkûl, Kıl)	175
3.3.1.1. Umûmî Olarak Saç	175

3.3.1.2. Saç ile İlgili Tasavvurlar	175
3.3.1.2.1. Resen, Zencîr, Tarrâr.....	175
3.3.1.2.2. Mâr, Ejder.....	176
3.3.1.2.3. Sünbül, Misk (Müşk), Anber.....	177
3.3.2. Kaş (Ebrû).....	177
3.3.2.1. Umûmî Olarak Kaş	177
3.3.2.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar	177
3.3.2.2.1. Kemân, Yay.....	177
3.3.2.2.2. Kej-râ.....	178
3.3.2.2.3. Nûn, Râ.....	178
3.3.3. Göz (Çeşm, Dîde)	178
3.3.3.1. Umûmî Olarak Göz.....	178
3.3.3.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar	179
3.3.3.2.1. Mest, Fitneci (Fettân)	179
3.3.3.2.2. Türk	180
3.3.4. Gamze	180
3.3.4.1. Umûmî Olarak Gamze	180
3.3.4.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar	180
3.3.4.2.1. Ok (Tîr), Hûn-hâr	180
3.3.4.2.2. Hançer	181
3.3.5. Kirpik (Müje).....	181
3.3.5.1. Umûmî Olarak Kirpik	181
3.3.5.2. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar	181
3.3.5.2.1. Tîr (Ok)	181
3.3.5.2.2. Tîğ (Kılıç).....	182

3.3.5.2.3. Neşter	182
3.3.5.2.4. Çârûb (Süpürge)	182
3.3.6. Yüz (Cemâl, Dîdâr, Tal'at, Rûy, Vech, Sûret)	182
3.3.6.1. Umûmî Olarak Yüz.....	182
3.3.6.2. Yüz ile İlgili Tasavvurlar	183
3.3.6.2.1. Gün, Mihr, Mâh (Meh, Meh-rû).....	183
3.3.6.2.2. Gül, Gülşen, Gülistân, Gülzâr	184
3.3.6.2.3. Peri-peyker, Hûrî-likâ.....	185
3.3.6.2.4. Âyîne, Şem', Nûr	185
3.3.6.2.5. Ka'be, Kible	186
3.3.6.2.6. Kitâb	186
3.3.6.2.7. İyd.....	186
3.3.6.2.8. Mülk	186
3.3.7. Yanak (Rûh, Rûhsâr)	187
3.3.7.1. Umûmî Olarak Yanak	187
3.3.7.2. Yanak ile İlgili Tasavvurlar	187
3.3.7.2.1. Lâle, Gül.....	187
3.3.7.2.2. Âyine	188
3.3.8. Ben (Hâl)	188
3.3.8.1. Umûmî Olarak Ben	188
3.3.9. Hat.....	188
3.3.9.1. Umûmî Olarak Hat.....	188
3.3.9.2. Hat ile İlgili Tasavvurlar	188
3.3.9.2.1. Benefşe, Gubâr	188
3.3.10. Ağız (Dehân, Dehen)	189

3.3.10.1. Umûmî Olarak Ağız.....	189
3.3.11. Dudak (Leb).....	189
3.3.11.1. Umûmî Olarak Dudak.....	189
3.3.11.2. Dudak ile İlgili Tasavvurlar	189
3.3.11.2.1. Kevser, Selsebîl.....	189
3.3.11.2.2. La'l, Yâkût, Mercân, Dürc (Kutu).....	190
3.3.11.2.3. Câm, Şarâb	190
3.3.11.2.4. Îsâ (a.s.)	191
3.3.12. Çene (Zekân)	191
3.3.12.1. Umûmî Olarak Çene	191
3.3.12.2. Çene ile İlgili Tasavvurlar	191
3.3.12.2.1. Sîb (Elma)	191
3.3.12.2.2. Zindân.....	191
3.3.13. Boy (Kad, Kâmet, Endâm)	192
3.3.13.1. Umûmî Olarak Boy.....	192
3.3.13.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar	192
3.3.13.2.1. Servi (Serv)	192
3.3.13.2.2. Sidre, Şimşâd, Tûbâ (Tûbî)	193
3.3.13.2.3. Kıyâmet	193
3.3.13.2.4. Elif.....	193
3.3.13.2.5. Bâlâ, Nihâl, Nahl, Nârven	194
3.3.14. Vücûd (Cism, Ten)	194
3.3.14.1. Umûmî Olarak Vücûd.....	194
3.3.14.2. Vücûd ile İlgili Tasavvurlar	195
3.3.14.2.1. Sîm, Sîmîn.....	195

3.3.14.2.2. Dürr (İnci)	195
3.3.15. Baş	195
3.3.15.1. Umûmî Olarak Baş	195
3.4. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar	196
3.4.1. Söz (Güftâr)	196
3.4.1.1. Umûmî Olarak Söz	196
3.4.1.2. Söz ile İlgili Tasavvurlar	196
3.4.1.2.1. Şîrîn, Tûtî	196
3.4.2. Hırâm	197
3.4.2.1. Umûmî Olarak Hırâm	197
3.4.3. Eşik, Kapı (Âsitân, Tapu)	197
3.4.3.1. Umûmî Olarak Eşik ve Kapı	197
3.4.3.2. Eşik ve Kapı ile İlgili Tasavvurlar	198
3.4.3.2.1. Ka'be, Kible (Secdegâh)	198
3.4.4. Kûy (Mahalle)	198
3.4.4.1. Umûmî Olarak Kûy	198
3.4.4.2. Kûy ile İlgili Tasavvurlar	199
3.4.4.2.1. Cennet (Cennet-i Me'vâ)	199
3.4.4.2.3. Gülşen (Gülsitân, Gülzâr), Çemen	199
3.4.5. Ayagı Topragı (İzi tozı, Hâk-i pây)	200
3.4.5.1. Umûmî Olarak Ayagı Toprağı	200
3.4.5.2. Ayagı Topragı ile İlgili Tasavvurlar	201
3.4.5.2.1. Tûtîyâ (Kuhl)	201
3.4.5.2.2. İksîr	201
4. ÂŞIK	202

4.1. Umûmî Olarak Âşık	202
4.2. Âşık ile İlgili Tasavvurlar.....	203
4.2.1. Bûlbûl (Andelib), Tûtî (Papağan)	203
4.2.2. Pervâne	204
4.2.3. Kurbân	204
4.2.4. Bende, Kul, Gulâm, Esîr, Gedâ, Garîb	205
4.2.5. Derdmend, Haste (Bîmâr), Mürde, Bîçâre, Dil-teşne.....	206
4.2.6. Dîvâne, Şeydâ, Şûrîde.....	207
4.2.7. Mecnûn	207
4.2.8. Mûr (Karıncâ)	208
4.3. Gönül (Dil)	208
4.3.1. Umûmî Olarak Gönül	208
4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar	209
4.3.2.1. Tıfl.....	209
4.3.2.2. Mülk, Şehir, Vilâyet.....	210
4.3.2.3. Hâne, Vîrân (Vîrâne)	210
4.3.2.4. Bağ	211
4.3.2.5. Deli (Delü), Haste	211
4.3.2.6. Murg.....	211
4.3.2.7. Şîşe	212
4.4. Âşığın Vücut Aksamı ile İlgili Hususlar	212
4.4.1. Beden (Vücûd, Cism, Ten)	212
4.4.1.1. Umûmî Olarak Beden	212
4.4.1.2. Beden ile İlgili Tasavvurlar	213
4.4.1.2.1. Toprak (Hâk)	213

4.4.2. Cân.....	213
4.4.2.1. Umûmî Olarak Cân	213
4.4.2.2. Cân ile İlgili Tasavvurlar	214
4.4.2.2.1. Hasta, Za'îf.....	214
4.4.2.2.2. Mülk	214
4.4.2.2.3. Cevher	214
4.4.3. Baş	215
4.4.3.1. Umûmî Olarak Baş	215
4.4.4. Yüz (Rûy)	215
4.4.4.1. Umûmî Olarak Yüz.....	215
4.4.5. Göz.....	216
4.4.5.1. Umûmî Olarak Göz.....	216
4.4.5.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar	217
4.4.5.2.1. Çeşme, Ebr	217
4.4.5.2.2. Nîl.....	217
4.4.6. Ağız (Dehân)	217
4.4.6.1. Umûmî Olarak Ağız.....	217
4.4.7. Ciger	218
4.4.7.1. Umûmî Olarak Ciger.....	218
4.5. Maddî ve Manevî Hâller.....	218
4.5.1. Hastalık ve Delilik	218
4.5.2. Âh, Feryât, Figân, Nâle	219
4.5.3. Yara (Dağ, Zahm).....	219
4.5.4. Gam, Gussa, Keder, Elem, Dert, Belâ	220
4.5.5. Cevr, Cefâ, Mihnnet	221

4.5.6. Hasret, Ayrılık (Firâk, Firkat, Hicr, Hicrân).....	221
4.5.7. Vuslat (Vasl, Visâl)	222
4.5.8. Aşk.....	222
4.5.8.1. Umûmî Olarak Aşk	222
4.5.8.2. Aşk ile İlgili Tasavvurlar	224
4.5.8.2.1. Yol (Râh).....	224
4.5.8.2.2. Meydân.....	225
4.5.8.2.3. Şarap (Mey).....	225
4.5.8.2.4. Ateş (Od).....	225
4.5.8.2.5. Râz.....	226
4.5.8.2.6. İksîr.....	226
4.6. Rakîb (Ağyâr, El, Gayr)	226
4.6.1. Umûmî Olarak Rakîb.....	226
4.6.2. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar	227
4.6.2.1. Köpek (İt).....	227
4.6.2.2. Zâg (Karga), Har (Eşek)	228
4.6.2.3. Şeytân (Div)	228
4.6.2.4. Hâr (Diken)	228

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. TABİAT.....	230
1. KOZMİK ÂLEM	230
1.1. Felek	230
1.1.1. Umûmî Olarak Felek	230
1.2. Felek ile İlgili Tasavvurlar	231

1.2.1. Sarây	231
1.2.2. Fülk (Gemi)	232
2. YILDIZLAR	232
2.1. Umûmî Olarak Yıldız (Encüm, Kevkeb)	232
2.2. Sühâ	233
3. GEZEĞENLER.....	233
3.1. Zühre	233
3.2. Güneş.....	233
3.2.1. Umûmî Olarak Güneş (Şems, Mihr, Âfitâb, Hurşîd, Gün).....	233
3.2.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar	234
3.2.2.1. Sultan	234
3.2.2.2. Sevgili	234
3.2.2.3. Meş'aledâr.....	234
3.3. Ay (Kamer, Mâh, Meh).....	234
3.3.1. Umûmî Olarak Ay	234
4. IŞIK (NÛR, FER, PERTEV, TÂB)	235
5. KARANLIK (KARANU, ZULMET, ZULEMÂT).....	236
6. GÖLGE (SÂYE)	236
II. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHUMLAR	236
1. ZAMAN (RÛZGÂR, DEVR, DEVRÂN, EYYÂM, DEHR, DEM).....	236
1.1. Umûmî Olarak Zaman.....	236
1.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar	237
1.2.1. Âhir Zaman.....	237
1.2.2. Bustân (Bahçe).....	237
2. YIL	237

3. MEVSİMLER (FASL).....	238
3.1. Bahâr (Nev-bahâr).....	238
3.2. Hazân.....	238
3.3. Yaz, Kış.....	239
4. ZAMAN DİLİMLERİ.....	239
4.1. Yakın Zaman Dilimleri	239
4.2. Gün İçerisindeki Zaman Dilimleri	239
4.2.1. Sabâh (Subh, Seher)	239
4.2.2. Akşam (Şâm)	240
4.2.3. Gece (Şeb, Leyl)	240
4.2.4. Bugün, Yarın.....	241
III. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı erba'a)	241
1. SU (ÂB)	242
1.1. Su ile İlgili Mefhumlar	242
1.1.1. Deryâ (Deniz, Bahr, Ummân, Kulzüm), Katre (Damla).....	242
1.1.2. Bulut (Ebr), Yağmur (Bârân).....	242
1.1.3. Tûfân, Sel (Seyl), Mevc.....	243
1.1.4. Gözyaşı (Eşk).....	243
1.2. Önemli Sular.....	244
1.2.1. Âb-ı Kevser, Selsebîl.....	244
1.2.2. Âb-ı Hayât (Çeşme-i Hayvân), Zemzem	244
2. TOPRAK (HÂK)	244
3. HAVA	245
3.1. Rüzgâr Çeşitleri.....	246
3.1.1. Sabâ.....	246

3.1.2. Nesîm.....	246
3.1.3. Bâd-ı Hazân	246
4. ATEŞ (OD, NÂR).....	247
IV. HAYVANLAR	247
1. KUŞLAR.....	247
1.1. Umûmî Olarak Kuş	247
1.2. Kuş Çeşitleri	248
1.2.1. Bülbül (Hezâr, Andelîb)	248
1.2.2. Papağan (Tûtî)	248
1.2.3. Güvercin (Kebûter).....	249
1.2.4. Karga (Kelâg, Zâg)	249
1.2.5. Keklik (Kebk), Tezerv (Sülün), Tâvûs, Şâhîn	249
1.2.6. Kumru	250
2. DÖRT AYAKLI HAYVANLAR	250
2.1. Âhû, Gazâl (Gazâle)	250
2.2. At (Şeb-dîz)	251
2.3. Seg (Köpek).....	251
2.4. Har (Eşek).....	252
2.5. Aslan (Şîr)	252
3. SÜRÜNGENLER	252
3.1. Yılan (Mâr, Ejder, Ejdehâ)	252
4. DENİZ HAYVANLARI	253
4.1. Balık (Mâhî, Semeg)	253
5. BÖCEKLER.....	253
5.1. Pervâne	253

5.2. Karınca (Mûr).....	253
5.3. Akrep	254
5.4. Meges (Sinek).....	254
V. BİTKİLER.....	254
1. AĞAÇLAR	254
1.1. Umûmî Olarak Ağaç	254
2. AĞAÇ ÇEŞİTLERİ	254
2.1. Serv.....	254
2.2. Tûbâ.....	255
2.3. Şimşâd, Nârven	255
2.4. Çınar (Çenâr).....	255
2.5. Bîd (Söğüt)	255
2.6. Ar'ar	255
3. ÇİÇEKLER	256
3.1. Gül.....	256
3.2. Gonca (Gonce)	256
3.3. Lâle.....	256
3.4. Sünbül.....	257
3.5. Nergis	257
3.6. Menekşe (Benefşe)	257
3.7. Yâsemen	258
3.8. Nesrîn	258
3.9. Reyhân.....	258
3.10. Sûsen	258
3.11. Mugaylân (Deve Dikeni).....	258

4. MEYVELER.....	259
4.1. Ayva (Bîh), Elma (Sîb)	259
4.2. Hurmâ.....	259
5. BAĞ VE BAHÇE İLE İLGİLİ UNSURLAR.....	259
5.1. Bağ, Bahçe, Bostan (Bûstân), Ravza, İrem	259
5.2. Çemen, Sebze	260
5.3. Gülşen (Gülzâr, Gülistân).....	261
SONUÇ	262
KAYNAKÇA.....	264

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
G	: Gazel
Haz	: Hazırlayan
M	: Matla
Mf	: Müfred
Mr	: Murabba
Mü	: Müstezâdlar
N	: Nazmlar
S	: Sayı
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınevi

GİRİŞ

Aydınlı Visâlî'nin hayatı hakkındaki bilgilere Sehî Bey, Lâtîfî, Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Riyâzî, Fâizî ve Kâtip Çelebi gibi yazarların tezkirelerinde rastlanmaktadır. Aydınlı olup, asıl adının İsâ olduğu; II. Bâyezid (1481- 1512) ve I. Selim (1512- 1520) devirlerinde Edirne'de saray hocalığı yaptığı ve bu sırada vefat ettiği söz konusu kaynaklarda kayıtlıdır.¹ Asıl adının İsâ olmasından dolayı Hristiyan ve sünnetsiz olduğu suçlamalarına maruz kalmıştır. Çağdaşı Şevkî'nin “*Şi'r içinde gayr-ı farziyyâtı 'arz eyler bize / Bu meseldür söylenür halk içre söz sünnetsüzün*” mısraları da bu suçlamaya örnek gösterilebilir. Visâlî ise bu ithamlara “*Ehl-i sünnet mü'minüm ey bana sünnetsüz diyen / Göstereyin gel sana gör bâri şübhen kalmasun*” mısraları ile karşılık vermiştir.² Şairin geleneğin kurallarına uyararak ve aruz vezniyle şiir yazdığı bilinmektedir. Lâtîfî tezkiresinde şiir kurallarını iyi bildiği için herkesin şiirini tenkit ettiğini ve şairlerle tartışma yaşadığını belirtmiştir.³ XV. yüzyılda Aydınlı Visâlî, XVI. yüzyılda Tatavlı Mahremî ve Edirneli Nazmî'nin temsilcileri olarak bilindiği Türkî-i Basît hâreketinden ilk defa 1921'de Mehmed Fuad Köprülü'nün Tevhîd-i Efkâr gazetesindeki makalesinde, ardından 1928 yılında çıkardığı kitabında⁴ bahsedilmiştir. Türkî-i Basît, Türkçe kelimelerden oluşan ve terkipsiz yazılan bir şiir anlayışıdır. XVI. yüzyıla kadar Fars şairleri gibi olma, onlar gibi şiir yazma eğiliminde olan Türk şairleri bundan sonra Fars yerine kendi şairlerimizin üslubunu takip etmiştir. Arapça ve Farsçanın edebiyat ve şiir üzerindeki etkisine Türkî-i Basît hareketi tepki niteliğinde olmuştur.

Türkî-i Basît'in akım olup olmadığı konusunda çeşitli görüşler mevcuttur. Mehmed Fuad Köprülü eserinde Edirneli Nazmî ve Tatavlı Mahremî'yi Türkî-i Basît akımının temsilcileri olarak sunmuştur. Türkî-i Basît'i bir akım olarak gören Köprülü eserinde, “*İşte bu sırada, birdenbire, Mahremî ve Nazmî gibi iki şairin aruz vezni ile, fakat sâde, terkipsiz Türkçe ile ve yabancı kelimelerden imkan nisbetinde uzak olarak şiirler yazmaya kalktıklarını ve buna da Türkî-i basît adını verdiklerini görüyoruz...Acaba, bu cereyan ne gibi târihî âmillerin tesiriyle doğdu; acaba, Türkî-*

¹ Sehî Beg, **Heşt Bihîşt**, Haz. Haluk İpekten vd, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017, s.90.

² Beyhan Kesik, **Aydınlı Visâlî [Dîvânı]**, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2020, s.9.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa İsen, **Latîfî Tezkiresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s.533.

⁴ Mehmed Fuad Köprülü, **Millî Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Dîvân-ı Türkî-i Basit**, (Haz. Sevim Birici), Kesit Yay., İstanbul 2018.

i Basît ile yazan başka şairler de oldu mu? Bu hareket, edebiyat çevresinde nasıl karşılandı?...” sözleriyle ifade etmiştir. Nihal Atsız, “16. Asır Şairlerinden Edirneli Nazmî’nin Eseri ve Bu Eserin Türk Dili ve Kültürü Bakımından Ehemmiyeti” adlı makalesinde Köprülü’nün düşünce ve duygularını paylaşarak bunu dilde milliyetperverlik cereyanının ortaya çıktığı bir dönem olarak nitelemiştir.⁵

Visâlî’nin Türkçeciliği ile ilgili olarak ise kaynaklar Edirneli Nazmî’nin mecmuasında yer alan “*Gözlerümdür güzelim gözünü cân ile seven / Göze göster gözünü gözden ırağ olma igen*” şeklinde başlayan gazelini örnek göstermektedirler. Visâlî’nin şiirlerinin tamamı dikkate alındığında ise onun tam anlamıyla bir Türkî-i Basît şairi olmadığını, günlük dilden gelen söyleyiş özellikleri ile bu cereyanla örtüşen manzumeler kaleme aldığını söylemek mümkündür.⁶

⁵ Ahmet Mermer, *Türkî-i Basît ve Aydınî Visâlî’nin Şiirleri*, Akçağ Yay., Ankara 2006, s.12.

⁶ Beyhan Kesik, *a.g.e.*, s.11.

ATASÖZLERİ VE VECİZ İFADELER

Aydınlı Visâli Dîvânı'nda beyitlerde geçen atasözü ve deyim niteliğinde olan sözler ifadeyi güçlendirme amacıyla örnek verilerek kullanılmıştır.

1. Âşık olan arsız olur.

İt gibi yüz kez kovarsan dönüben dergâhuna
Yine varuram ki olur 'âşık olan 'ârsuz (G.73/6)

2. Sabah vakti edilen dua kabul olur.

Göricek yüzün Visâlinün du'âlar itdügi
Bu ki dirler *subh vakti müstecâb olur du'â* (G.2/9)

3. Eşek, atlastan çul giymekle insan olmaz.

Rakîb inen tonatma var özünü
Hara atlas çul itsen âdem olmaz (G.74/4)

4. Cevherin değerini cevheri olanlar anlar.

Kadrüni 'âşıklara sor sormagıl agyâra kim
Cevheri olanlar anlar kıymeti çün cevherün (G.106/6)

5. Yıkık yer yılansız olmaz.

Gitmedi dilden hayâl-i zülfün ey genc-i revân
Kanda ise *köhne vîrân olmaz imiş mârsuz* (G.73/5)

6. Dünya çimenliğinde dikensiz gül olmaz.

Terk eyleme agyâr içün ol yâr gönül kim
Dünyâ çemeninde gül-i bâ-hâr ele girmez (G.81/6)

7. İki kişinin bildiği sır değildir.

Âh ile dil eşk ile itdi râzum halka fâş
Râst sözdür *küllü sırrın câveze'l-isneyni şâ* (G.94/2)

DEYİMLER

Ad kal-:	(G. 35/9)
Ağzına söğ-:	(G.109/3)
Ah al-:	(G. 6/4, G.128/6)
Ah eyle-:	(G.32/7, G.135/6)
Ah et-:	(G.73/4, G. 79/7, G.107/4, G.115/4, G.123/1, G.191/4, Mf.4/1)
Ah kazan-:	(G.35/9)
Anadan doğ-:	(G.136/7)
Anber saç-:	(G.32/4)
Ar eyle-:	(G.40/6)
Aşka düş-:	(G.56/6, G.105/3)
Ayağına düş-:	(G.109/7)
Ayak bas-:	(G.175/6)
Ayak öp-:	(G.1/4)
Ayak üzerinde dur-:	(G.113/2, Mr.4/6)
Bahtı kör ol-:	(G.70/3)
Bağrını del-:	(G.151/2)
Baş sal-:	(G.64/1)
Baştan çık-:	(G.131/5)
Baş ur-:	(G.159/3)
Belaya sal-:	(G.189/8)
Beyan eyle-:	(Mr.3/9)
Bildiğini işle-:	(G.58/6)
Can al-:	(G.80/4, G.101/3)
Cana gir-:	(G.159/1)
Candan sev-:	(G.162/4)
Can dile-:	(G.105/2)
Can gözünü aç-:	(G.92/3)
Can ir-:	(G.69/9)

Can ver-:	(G.72/1, G.72/4, G.80/1, G.84/4, G.95/7, G.124/5, G.157/2, G.157/5, G.181/1, G.193/4)
Cevher saç-:	(G.70/9)
Ciğeri yan-:	(G.79/6, G.184/8)
Çak it-:	(Mr.4/1)
Çul et-:	(G.74/4)
Derd ye-:	(G.21/2)
Dil çal-:	(Mr.3/8)
Dile düş-:	(G.110/7)
Dil uzat-:	(G.105/5, G.119/2)
Dil ver-:	(G.40/6, G.62/4, G.68/2)
Dillere ir-:	(Mr.1/2)
Diriğ et-:	(G.48/7)
Diriğ eyle-:	(G.15/4)
Diş bile-:	(G.87/2)
Dişe yaraş-:	(G.75/4)
Dua kıl-:	(G.168/2)
Eksik ol-:	(Mr.2/5)
El aç-:	(G.54/3)
El çek-:	(G.18/1, G.44/6, G.117/1, G.118/3, G.136/3)
Elden çık-:	(G.180/1)
Elden ko-:	(G.167/8)
Ele gir-:	(G.81/1, G.149/1, G.154/5)
Ele sun-:	(G.184/11)
El ur-:	(G.160/3)
El üstünde tut-:	(G.141/3)
Eşiğe yüz sür-:	(G.85/6)
Fitne sal-:	(G.184/6)
Gam denizlerine kenar bul-:	(G.62/7)
Gam et-:	(G.34/3)
Gam ye-:	(G.15/7, G.21/2, G.23/7, G.63/1, G.139/5, G.179/7)

Gönlü as-:	(G.76/3)
Gönlü doy-:	(G.189/5)
Gönlü düş-:	(G.158/1, G.162/1)
Gönlü perişan ol-:	(G.69/13)
Gönül al-:	(G.17/4, G.26/2, G.65/5, G.191/2)
Gönül düşür-:	(G.141/1)
Gönül kıl-:	(G.69/5)
Gönül ver-:	(G.88/2, G.99/3, Mr.3/8, G.117/1)
Göz bağla-:	(G.110/5)
Göz değ-:	(G.119/4)
Gözden git-:	(G.134/6)
Göze görünmez ol-:	(G.182/2)
Göz karart-:	(G.78/5)
Gözü tut-:	(G.158/2)
Guş eyle-:	(Mr.4/5)
Günaha gir-:	(G.3/6)
Günah et-:	(G.3/6)
Gün yüzü gör-:	(G.85/1)
Hak eyle-:	(G.176/5, G.184/12)
Hake var-:	(G.126/4, G.186/5)
Hak ol-:	(G.87/6, G.106/3, G.123/3, G.152/4, G.153/5, G.186/6)
Hak u abdan geç-:	(G.91/2)
Hayretde kal-:	(G.83/1)
Hayret ver-:	(Mr.3/1)
Huruş eyle-:	(Mr.4/5)
Irak ol-:	(G.138/3, G.145/1)
İdrak et-:	(Mr.4/1)
İmana gel-:	(G.159/4)
İpe diz-:	(G.161/2)
İzine otur-:	(G.184/5)
Kadem bas-:	(G.75/5)

Kahır çek-:	(G.33/4)
Kan et-:	(G.159/6)
Kana gir-:	(G.7/1, G.197/1)
Kan ağla-:	(G.20/2, G.39/7, G.96/4)
Kanda ol-:	(G.170/1)
Kan dök-:	(G.37/4, G.78/6, G.79/1, G.188/1)
Kan iç-:	(G.30/3, G.60/4, G.78/5)
Kanlı yaş ağla-:	(G.126/3)
Kan yut-:	(G.176/6)
Kapıdan sür-:	(G.167/5)
Kebap et-:	(G.116/7, G.142/6)
Kebap ol-:	(G.1/3, G.30/2, G.75/2, G.83/5)
Kem kıl-:	(G.67/9)
Kılı yüz bin yar-:	(G.187/4)
Kulak bur-:	(G.43/2)
Kurban ol-:	(G.17/1, G.24/2, G.45/4, G.69/5, G.140/1, G.175/5, G.175/7)
Kül ol-:	(G.197/2)
Merhaba kıl-:	(G.6/7)
Mest eyle-:	(Mr.2/3)
Mest ol-:	(G.16/3, G.32/3, G.75/3, G.146/6)
Meyl et-:	(G.29/4, G.98/3, G.121/5, G.153/4, G.163/2)
Muradına er-:	(G.117/6)
Nale kıl-:	(G.62/4)
Nazar et-:	(G.8/3, G.30/4, G.45/7, G.132/3)
Nazar eyle-:	(G.40/1, G.160/1, G.182/2)
Nazar kıl-:	(G.8/5)
Nuş et-:	(Mr.1/1, G.30/3, G.33/10, G.75/3, G.116/9, G.146/1, G.163/2)
Nuş eyle-:	(Mr.4/5, G.18/4, G.66/5)
Öget tut-:	(G.33/3)
Ögüt ver-:	(G.156/4, G.158/2)

Parmak koy-:	(G.164/8)
Peyda ol-:	(G.37/1)
Rahm et-:	(G.7/7)
Revan ol-:	(G.159/2)
Safa sür-:	(Mr.1/4)
Secde kıl-:	(G.146/5)
Sefer et-:	(G.194/7)
Sevdaya düş-:	(G.126/6)
Söze gel-:	(G.37/1)
Şükranı ver-:	(G.179/2)
Tabana tur-:	(G.32/2)
Uykuya var-:	(G.110/4)
Üstüne düş-:	(Mr.4/4)
Vasla er-:	(G.187/6)
Yabana saç-:	(G.174/6)
Yâd et-:	(G.2/7)
Yâd ol-:	(Mr.3/2)
Yanıp yakıl-:	(G.192/2)
Yaş dök-:	(G.37/5, G.39/6)
Yele ver-:	(G.1/2, G.49/6, G.114/2, G.180/6)
Yeri ve göğü şahit et-:	(G.123/4)
Yol gözet-:	(G.24/7)
Yoluna can ver-:	(G.151/3)
Yoluna feda ol-:	(G.133/1, G.139/1)
Yolunda can ver-:	(G.149/7)
Yolunda toprak ol-:	(G.119/5)
Yüreği kan et-:	(G.167/2)
Yüreği kan eyle-:	(G.169/1)
Yüreği kan ol-:	(G.108/1)
Yüz çevir-:	(G.78/4, G.92/1, G.120/3)
Yüz göster-:	(Mr.1/2)
Yüz koy-:	(G.165/6)

Yüz suyu dök-:	(G.116/8, G.143/2, G.147/7, G.188/6)
Yüz sür-:	(G.2/3, G.32/1, G.96/6, G.113/4, G.141/4)
Yüz ver-:	(G.143/2)
Zar eyle-:	(G.76/5)
Zar zar inle-:	(G.76/5)
Zeyn eyle-:	(G.89/1)

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DİN

1. ALLAH (Allâh Te'âlâ, Hak Ta'âlâ, Hak, Hakk, Hâlik, Hudâ, İlâhî, İlâh)

Kâinatın yaratıcısı olan Allah'a her divan şairinde olduğu gibi Aydınlı Visâlî'de de rastlanmaktadır. *Dîvân*'da Allah, varlığında şüphe bulunmayan Hak, yaratan anlamında Hâlik sıfatlarıyla yer almıştır. Bunların dışında *Hudâ, İlâh, İlâhî* kelimeleriyle de anılmıştır. Allah, her dilediğini anında yaratma gücüne sahiptir. “Ol” dediği şey anında olur. ⁷

Allah'ın güzel isimlerinden biri olan *el-Hafîz*, muhafaza eden, saklayan ve koruyan anlamındadır. Visâlî memduhu için Allah'ın onu her zaman bütün kötülüklerden korumasını dilemektedir.

Turdukça cihân zât-ı şerîfini fenâdan
Mahfûz u masûn eylesün Allâhu te'âlâ (G.3/13)

Dua mahiyetindeki bu beyitte âşık, vefasız sevgilisi için Allah'a yakınmaktadır. Sevgili her ne kadar âşığına karşı acımasız olsa da âşığın nazarında her zaman değerlidir. Âşık, Allah'a dua edip yine sevgilisini bütün tehlikelerden sakınmasını istemiştir.

Ol şûh hazer eylemedi âhum okından
Sen sakla anı cümle hatarlardan İlâhî (G.183/2)

Kur'an'da Allah'ın ilim sıfatını anlatan çok sayıda ayet vardır. ⁸ “O gizliyi ve açığı bilendir.” ⁹ ayeti de onun bilgisinin sınırsız olduğunu ifade etmektedir.

Tâ kim vatandan ayru düşüp olmuşuz garîb
Bilmez kimesne hâlimizi Hakk 'Alîmdür (G.19/4)

⁷ “Çünkü Rabbin her istediğini yapandır.” (Hûd, 11/107).

⁸ Peygamber dedi ki: “Benim Rabbim yerde ve gökte konuşulan her sözü bilir. O, hakkıyla işitendir, bilendir.” (Enbiyâ, 21/4).

⁹ Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, Kesit Yay., İstanbul 2013, s.31.

Dostum senden ırag olalı Allâh bilür
Adunı eylemedüm dahı zebânımdan ırak (G.96/5)

Sevgilinin âşığına yüz vermesi klasik sevgili tipine uymamaktadır. Çünkü divan şirinde sevgilinin amacı âşıklar arasında fitne çıkarıp onlara cefa çektirmektir. Ancak bu beyitte tam tersi sevgili, âşığına yâr olmuştur. Bu sebeple âşık duyduğu sevinçle Allah’a şükür etmektedir.

Hamdü li’llâh kim nigârum bana yâr olmuş durur
İt rakîbün niçesin merdûd idüp sürmiş durur (G.21/1)

Dîvân’da dua ve beddua mahiyetindeki beyitler de yer almaktadır. Şair bu beyitte memduhunun uzun ömürlü ve talihli olmasını dilemektedir. Diğer beyitte ise şair sırrını ifşa eden düşmanını yılana benzetmiş ve ona *Allah onu başı kesik eylesin* diyerek bedduada bulunmuştur.

Hakdan murâdum ol ki olup ‘ömr-i ber-devâm
İkbâl ü baht-ı kâhiresi ber-mezîd ola (G.8/4)

Fâş itdi câma râzumı halka Hak eylesün
Ol iki dillü yüzi karayı bürîde-ser (G.64/6)

Sevgilinin derdi, hasreti ve üzüntülerine daha fazla dayanamayan âşık canından bezmiş olup, ne yapacağını bilemeyerek Allah’tan yardım istemektedir.

Yâ Rab belâ vü derd ile ne idem ne kılayın
Cândan cihân içinde usandum ne kılayın (G.144/1)

Yâ Rab kime aglayam bu sitemden ki ol nigâr
Bizden kaçır hemîşe salınur kamuyile (G.154/7)

2. MELEKLER

“Melek kelimesi Ugaritçe, Habeşçe, İbranice ve Arapça gibi Sâmi dillerinde bulunan “göndermek” anlamındaki ‘l’ek’ kökünden gelmekte olup ‘haberci, elçi;

güçlü kuvvetli, tasarrufla bulunan, yöneten’ manalarına gelmektedir.”¹⁰ Allah’ın diğer canlılara benzemeyecek şekilde nurdan yarattığı itaatkâr varlıklardır. Yeme, içme, uyuma, hastalanma gibi özellikleri yoktur. Bir kısmı daima ibadetle meşgul olurken, bir kısmı da yerde ve gökte çeşitli vazifelerle görevlendirilmişlerdir.¹¹

İslamdaki dört büyük melek Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve Azrâil’dir.

Cebrâil: Dört büyük melekten biri olan Cebrâil, Allah ve peygamberleri arasında elçilik yapmakla görevlidir. Ayrıca Hz. Muhammed’e Hira dağında iken “Oku” emrini getiren vahiy meleğidir.

Mikâil: Canlıların rızıkları ve buna bağlı olarak tabiat olayları ile ilgili görevleri bulunan melektir.

İsrâfil: Âdem peygambere ilk secde eden melek olan İsrâfil, kıyamete dek Levh-i Mahfuz’a bakacak ve diğer üç meleğe ne yapacaklarını haber verecektir. Kıyamet gününü öttüreceği boru olan sur ile haber verecek, ilk üfürüşünde bütün canlılar ölecek, ikinci üfürüşünde hesap vermek için yeniden dirileceklerdir.

Azrâil: Canlıların ruhunu almak için görevlendirilmiş melektir.

Dîvân’da, Allah’a en yakın dört büyük melek anlamına gelen *Kerrûbî* kelimesi geçmektedir. Şair beyitte âşığa seslenerek, değersiz canı için dua etmesinin boş olduğunu, hatta buna meleklerin bile “*amin*” demeyeceğini söylemiştir.

Du’â ki olmayasın cân için ey dost

Ana Kerrûbîler âmîn dimezler (G.50/5)

Aşağıdaki beyitte şair, meleklerin yemek, içmek, uyumak, yorulmak gibi fiillerden arınmış olan varlıklar olduğuna telmihte bulunmuştur. Şair, abdalın dünya nimetlerinden el çekmesini ve meleklerin de yeme içmeyi bırakması gibi olayların sebebini ay yüzlü sevgiliye duydukları hayranlığa bağlamıştır.

O mâhun hırka-pûş abdâl-ı ser-gerdânıdur eflâk

Melâ’ik zümresi ‘aşk ile hurd u h’âbdan geçmiş (G.91/4)

Melekler ve perilerin yüzlerinin çok güzel olduğu inancından dolayı beyitlerde sevgili; peri yüzlü, melek yüzlü olarak tasvir edilmiştir. Âşık, peri yüzlü

¹⁰ Ali Erbaş, “Melek”, **TDVİA**, TDV Yay., Ankara, C.29, s.37-39.

¹¹ Göklerdekilere, yerdeki canlılar ve melekler büyüklük taslamadan Allah’a secde ederler. Onlar, yüceler yücesi bildikleri Rablerinden korkar, kendilerine buyurulanı yerine getirirler (Nahl, 16/49-50).

sevgilisine kendisi dâhil olmak üzere insanların ve cinlerin de feda olması gerektiğini söylemiştir.

Her dem selâmet olmag içün sen perî-sıfat
Olsun hemîşe sen melege ins ü cân fedî (G.175/4)

Sevgilinin yüzü beyazlığı açısından Rum iline, yanaklarının üzerinde bulunan ayva tüyleri ise askere benzetilmiştir.

Melek-cemâli tutmag-içün âşikâr hat
Leşker getürdi Rûm iline zengbâr hat (G.93/1)

Bu beyitte huri ve meleğin bile peri yüzlü sevgilinin esiri olduğu söylenmiştir. Ayrıca şair huri, melek ve peri kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp oluşturmuştur.

‘Arz itse ‘izârını perî-çehrelü pîri
Dîvâne olup hûr u melek ola esîri (G.195/1)

Dîvân’da insanoğlu anlamına gelen âdemî (Âdemoğlu) ifadesine rastlanmaktadır. Âşık, peri yüzlü güzelin insan olup olmadığı konusunda şüphelidir. Sevgilisinin eşsiz güzelliği karşısında Cebrâil’in bile kanatlarını onun yoluna süpürge yaptığını söyleyerek mübalağa sanatı yapmıştır.

Ne melekdür ol perîvâr âdemî kim yolına
Dem-be-dem cârûb kılar perr ü bâlin Cebra’îl (G.121/4)

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda melek unsuru daha çok sevgiliyi yüceltmek için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Bazen de sevgilinin, âşığa görünmemesinden dolayı melek ve huri olarak anıldığı görülmektedir. *Dîvân*’da ayrıca dört büyük melekten sadece Cebrâil’e yer verilmiştir.

3. KUTSAL KİTAPLAR

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda direkt olarak bir kutsal kitap ismine rastlanmamaktadır. *Dîvân*’da *mushaf*, *nüsha* gibi isimlerle de zikredilen Kur’ân, sevgilinin yüz güzelliğini ifade etmek için kullanılmıştır. Şairler sevgilinin güzel yüzünü bir mushafa, yüzün üzerinde bulunan ayva tüylerini de hat (yazı) olması

bakımından sure ve ayetlere, rengi yönünden duman anlamına gelen **Duhân** suresine, sevgilinin kaşını sure başlıklarına, parlak yanaklarını nur ayetlerine, benini de ayetler arasına konulan duraklara benzetmişlerdir.¹²

Klasik şiirde sevgilinin yanağı güzelliği ve kırmızı rengi sebebiyle güle benzetilmiştir. Beyitte şair sevgilinin yanağının, gülün bile kıskanacağı kadar güzel olduğunu söylemiştir.

Cemâli mushafına gül teşebbüh itdüğüçün
Varakların yile virdi azup nesîm-i sabâ (G.1/2)

Klasik Türk şiirinde sümbül, şekli ve kokusu itibarıyla sevgilinin saçına benzetilmiştir. Genellikle beyitlerde gül ile birlikte ele alınan sümbül, *Aydınlı Visâli Dîvânı*'nda siyah rengi ve karmaşık görüntüsüyle sevgilinin gül yanakları üzerine dökülen saçlar olarak tasvir edilmiştir. Sevgilinin güzelliğini örtmesi sebebiyle de günahkâr olarak adlandırılmıştır.

Yâ Rab ne çâre ola siyehkâra sünbülü
Kim gül yanağı mushafını pâ-y-mâl ider (G.42/2)

Sevgilinin yanakları, bir kitabın iki sayfası olarak düşünülmesinden dolayı mushaf hayaline yer verilmiştir. Âşık, sevgilinin pürüzsüz ve parlak yüzünü bir kitaba benzeterek, daha ebcedi öğrenmeden bu kitabı ezber ettiğini söylemiştir.

Cân itmiş idi mushafını 'aşkunun ezber
Üstâda beni okumaga virmeden ebced (G.15/6)

Sevgilinin sayfa olarak tasvir edilen yanağı beyaz renginden dolayı kâfur maddesine benzetilmiştir. Ayva tüyleri ise bu güzellik sayfasının süsleyicisi olarak düşünülmüştür.

Mushaf-ı hüsnünde hayrân itmege dil tıflını
Hatt-ı müşkîn safha-i kâfûr-ı ter zeyn eylemiş (G.89/4)

Sevgilinin yüzü mushaf olunca saç da sayfanın kenarlarına yazılmış yazı olarak düşünülmüştür. Yanakları parlaklığı sebebiyle Duhâ suresine, siyah saç da

¹² İskender Pala, "Mushaf", **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.31, s.254.

Leyl suresine benzetilmiştir. Ayrıca Leyl kelimesindeki lââm harfi şekil bakımından sevgilinin saçını çağrıştırmaktadır.

Yâd idicek zülf ü ruhsârun namaz içre imâm
Gâh ve'l-leyli izâ yagsa okur geh ve'd-duhâ (G.2/7)

Kim görse yüzün mushafınun sîmü'l- 'aynını
Şakk-ı kamer itdi suver engüş-i Muhammed (G.13/2)

4. ÂYETLER VE HADİSLER

Ayet kelimesinin sözlükteki asıl anlamı “*bir şeyin ve bir amacın mevcudiyetini gösteren âlamet*”tir. Kur’ân-ı Kerim’de bulunan her bir cümleye ayet denmektedir.¹³ Divan şiiri başlıca altı kaynaktan beslenmiş ve bu kaynakların en önemlisini Kur’ân-ı Kerim oluşturmuştur. Divan şairleri Kur’ân ayetlerini iktibas ve telmih yoluyla beyitlerinde kullanmışlardır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda da iktibas yoluyla birçok ayete yer verilmiştir.

Elif lââm mîm¹⁴:

Ey rahmet âyeti dehen ü zülf ü kâmetün
Mushaf cemâlün içre elif lââm mîmdür (G.19/7)

Ve'l-leyli izâ yagsa¹⁵

Ve'd-duhâ¹⁶

Yâd idicek zülf ü ruhsârun namaz içre imâm
Gâh ve'l-leyli izâ yagsâ okur geh ve'd-duhâ (G.2/7)

Va'llâhü a'lem bi's-savâb¹⁷

Şeyhi'ye kimse Visâlî var iken dimek cevâb
Hak bilür bâtil durur va'llâhü a'lem bi's-savâb (G.10/7)

¹³ Yusuf Şevki Yavuz, “Âyet”, **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.4, s.242-244.

¹⁴ Bakara, (87/1-5).

¹⁵ (Ortalığı) bürüdüğü zaman geceye andolsun. (Leyl, 92, 1).

¹⁶ Andolsun kuşluk vaktine. (Duha, 93, 1).

¹⁷ Doğruyu en iyi bilen Allah'tır.

El-minnetü lillâh¹⁸

Yog-ısa zer ü sîm Visâlnün elinde

El- minnetü lillâh ki cihan ser-güheri var (G.24/9)

Cânından ırag olmuş iken cism-i za'ife

El-minnetü lillâh ki yine cân gelesidür (G.63/2)

Len tenâlü'l-birra hattâ tünfiku¹⁹

Bana didüm râygân bir bûse vir ey mâh-rû

Didi yok yok *Len tenalü 'l-birra hattâ tünfiku* (G.147/1)

Tevekkeltü 'alellâh²⁰

'Aşk odı ki virdi niçeler hâkini bâda

İrdi bu zamân bana *tevekkeltü 'alellâh* (G.172/6)

Tebbet yedâ ebî lehebi²¹

Ko rakîbün ölür ise yasını

Okı *Tebbet yedâ ebî lehebi* (G.177/2)

Len terânî²²

Cânlar adını didükçe agzun

Dir hâl-i dil ile "*len terânî*" (G.179/5)

5. PEYGAMBERLER

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda Kur'ân'da zikredilen 25 peygamberden 9 tanesinin adına yer verilmiştir. En fazla sözü edilen peygamberler Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. Yûsuf'tur.

¹⁸ Minnet ancak Allah'ındır.

¹⁹ Allah yolunda sevdiğiniz şeylerden harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu hakkıyla bilir (Âl-i İmrân, 3/92).

²⁰ "Allah'a dayandım ve güvendim." (Hud, 11, 56).

²¹ Ebu Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da (Tebbet, 111/1).

²² "Beni asla göremezsin." (A'raf, 7, 143).

5.1. Hz. Nûh

İnsanlığın ikinci babası olarak anılan peygamberdir. Bin yıl yaşadığı rivayetler arasındadır. İdris peygamber göğşe çekildikten sonra insanlar yine doğru yoldan sapmış, putlara tapmışlardır. Bu dönemde yıldızlar adına putlar dikmişler ve yıldızların isimlerini de bu putlara vermişlerdir. Aynı dönemde Vedd, Süva, Yegûs, Yeûk ve Nesr adında beş büyük put vardı. Allah onlara Nûh peygamberi göndererek tekrar imana davet etmiştir. Ancak bu davete sadece Hz. Nûh, oğulları (Sâm, Yâfes, Hâm) ve hanımları gibi sınırlı sayıda insan iman etmiştir. Hz. Nûh mücadelesine rağmen kavmi imana gelmeyince ümitsizliğe düşüp kavmine beddua etmiştir. Bunun üzerine Allah da kendisine bir gemi yapmasını emretmiştir. Kırk yıl süren çalışmalardan sonra üç katlı gemi tamamlanmıştır. Birinci kat hayvanlar, orta kat insanlar ve üçüncü kat ise kuşlar için hazırlanmıştır. Hz. Nûh gemi tamamlandığında iman edenleri ve her tür hayvandan birer çifti gemiye almıştır. Altı ay süren tufanın sonucunda yağmurlar kesilip sular çekildiğinde Nûh'un gemisi de Cûdi dağının üzerine oturmuş ve böylelikle gemidekiler kurtulmuştur. Bundan sonra insanlar Nûh'un üç oğlundan soylarını devam ettirmişlerdir. Bu nedenle Hz. Nûh'a "*İkinci Âdem*" denilmiştir.²³

Divan edebiyatında Hz. Nûh ömrünün uzunluğu, her canlıdan bir erkek bir dişi alıp gemiye binmesi ve tufan hadisesi gibi özellikleriyle konu edilmiştir. Visâlî'nin dîvânında da gemi, tufan gibi kelimelerle birlikte tenasüp ilişkisi içerisinde ele alınmıştır.

Vire tufân-ı belâdan bu Visâliye necât

Keşti-i sabra girerse nitekim Hazret-i Nûh (G.11/7)

5.2. Hz. İbrâhim

Hz. İbrâhim, Halîl, Halîlürrahman sıfatlarıyla anılmıştır. Kur'ân'da adı çokça geçen peygamberlerden biridir.²⁴ İki çocuğu peygamber olan tek peygamberdir. İsmâil Peygamber, Arapların atası ve Hz. Muhammed'in dedelerindendir. İshâk Peygamber ise Yahudilerin atasıdır.²⁵ Divan şiirinde Nemrud'un zulmü ile ateşe atılışı ve ateşin gül bahçesine dönmesi, Kâbe'deki putları yıkması, oğlu İsmail'i

²³ Hasan Aktaş, *Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler*, Yort Savul Yay., Edirne 2006, s.44.

²⁴ Şüphesiz İbrahim de onun (Nuh'un) milletindendi (Saffât, 37/83).

²⁵ Beyhan Kesik vd, *Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı*, Kesit Yay., İstanbul 2016, s.94.

kurban etmeye niyetlenmesi ve onunla Kâbe'yi inşa etmesi, sofrasının bereketli olması ve bundan dolayı Halil İbrâhim Sofrası diye dilimize geçen bir deyim ile anılmaktadır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda sofrasına telmihte bulunulmuştur.

İy güzeller hâsı gerçi 'âm olur h'ân-ı Halîl

'Âşıkâ hâs it 'avâma kılma lutfunı sebîl (G.121/1)

5.3. Hz. Ya'kûb

Hz. İbrâhim'in torunu, İshâk peygamberin oğludur. Lakabı İsrail olup bu nedenle onun soyundan gelenlere İsrailoğulları anlamına gelen Beni İsrail denilmiştir. On iki erkek evladı vardır. Oğlu Yûsuf'un kardeşleri tarafından oyuna getirilip kuyuya atılmasının ardından ona duyduğu hasretle *beytü'l-ahzen* ya da *külbe-i ahzen* adı verilen hüznler kulübesinde yıllarca ağladığı için gözleri kör olmuştur. Divan edebiyatında âşık, çektiği çileler ve bundan dolayı akıttığı kanlı gözyaşları sebebiyle Hz. Yakûb'a benzetilmiştir. Bu beyitte de Hz. Yûsuf'un kanlı gömleğinin babasına getirilmesi hadisesine telmihte bulunulmuştur. Âşık da sevgilinin hasretiyle ah edip kanlı gözyaşları dökmüştür.

Sebzde sensüz gül ile kalsam âh idüp derin

Kaldı Yûsufdan bedel Ya'kûba hûnîn pîrehan (Mf.4/1)

5.4. Hz. Yûsuf

İsrailoğulları peygamberlerinden olup Yakûp peygamberin oğludur. Kur'an'da Yûsuf Peygamber'in kıssası "*ahsenül kasas*" tabiriyle en ayrıntılı ve en güzel kıssa olarak geçmektedir.²⁶ Divan şiirinde adı en çok anılan peygamberlerden biridir. Babasının gördüğü rüya üzerine kardeşleri tarafından kıskanılıp kuyuya atılması, köle pazarında terazi ile tartılıp ağırlığına altın karşılığında satılması, Mısır Azizinin karısı Züleyha tarafından iftiraya uğratılması, daha sonra Mısır'a sultan oluşu ve dillere destan güzelliği sebebiyle divan şiirinde pek çok beyitte adı geçmektedir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da güzelliğiyle birçok beyitte anılmaktadır. Sevgili güzellik ülkesinin sultanı, Yûsuf yüzlü bir güzel olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁶ (Yûsuf,12/3).

Serv-i kad Yûsuf bigi bir gonce-leb dil-dâr yok
Gözleri mânend şehla nergis-i gam-h'âr yok (G.99/1)

Ol Visâlî cândan ol Yûsuf-cemâle bende kim
Hüsn ili sultânları hükmüne fermândur henüz (G.78/7)

5.5. Hz. Mûsa(Mûsi)

Kur'ân-ı Kerim'de adı en çok geçen, kendisine dört büyük kitaptan biri olan Tevrat'ın indirildiği peygamberdir. Hz.Yûsuf'tan sonra Mısır'da hızlı bir şekilde çoğalan İsrailoğulları'nı, Mısır'ın eski yerlisi olan Kıbt kavmi kendilerine tebaa olarak görüyorlardı. Bu eziyetten kurtulmak isteyen İsrailoğulları Kenan iline gitmek isteyince bir kâhin, Firavun'a İsrailoğullarından bir çocuğun doğacağını ve bu çocuğun kendi devletinin yıkılmasına sebep olacağını söylemiştir. Firavun bundan dolayı tedbir alıp doğan bütün erkek çocuklarını öldürmeye başlamıştır. Bu sırada "İmran" adındaki şahsın soyundan Hz. Mûsa dünyaya gelmiştir. Annesi, çocuğunun öldürüleceği endişesiyle onu bir sandık içine koyup Nil Nehri'ne bırakmıştır. Mûsa'yı Firavun'un karısı Asiye tutmuş ve öldürülmesine engel olmak için onu saklamıştır. Hz. Mûsa büyüdüktan sonra bir gün Mısır'da İsrailoğullarından biri ile Mısırlı bir kişiyi kavga ederken görmüş ve onları ayırmak isterken bir kaza sonucu Mısırlı kıptîyi öldürmüştür. Firavun'un gazabından korktuğu için kaçıp Medyen'e gitmiş ve orada Şuayb'ın kızıyla evlenerek on yıl kalmıştır. Daha sonra çocuklarıyla Mısır'a giderken, Tûr dağında Allah ile konuşmuş ve burada kendisine peygamberlik verilmiştir.²⁷

Hz. Mûsa beyitlerde karşımıza mucizeleri sebebiyle çıkmaktadır. Tûr dağında Allah ile konuşması (Kelîmullah) ve onu görmek isteyince Allah'ın tecellisiyle dağın darmadağın olması, asası ile Kızıldeniz'i ikiye bölmesi ve asasının yılanları yutması, Hızır ile yolculuklar yapması, elini koynuna soktuğunda beyazlaşması (yed-i beyzâ mucizesi) gibi hadiseler bu mucizelere örnek olarak gösterilebilir.²⁸ *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda Hz. Mûsa, Tûr dağında Allah ile konuşması sebebiyle zikredilmiştir.

²⁷ Hasan Aktaş, **a.g.e.**, s.99.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Eren, "Klasik Türk Şiirinde Tasavvufî Açından Tûr-i Sînâ", **RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, S.4. s.197-210.

Beyitte âşık, Hz. Mûsa ile arkadaş olduğunu ve artık münacat ehli olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hz. Mûsa'nın Allah ile konuşma hadisesi, Mûsî, Tûr gibi kelimelerin beyitte bir arada kullanılması sebebiyle tenasüp yoluyla hatırlatılmıştır.

Böyle kim tûr-ı mahabbetde münâcât iderüz

Cânumuz hem-nefes-i Mûsi-i 'ümrân olısar (G.69/7)

Beyitte, Hz. Mûsa'nın “*Ya Rabbi bana zatını göster sana bakayım*” demesi üzerine Allah'ın “*Sen beni göremezsın.*” şeklinde cevap vermesine telmihte bulunulmuştur.

Cânlar adını didükçe agzun

Dir hâl-i dil ile “len terânî” (G.179/5)

Dîvân'da şair; “Kelîm”, “yed-i beyzâ” ve “ejdehâ” kelimelerini kullanarak Hz. Mûsa'nın mucizelerini akıllara getirmektedir. Sevgilinin saçları, Hz. Mûsa'nın yılanı dönüşen asasına benzetilmiştir.

Hüsnün Kelîmi mu‘cizesidür ki gösterür

Zülf ü ruhun göze yed-i beyzâ vü ejdehâ (G.4/5)

5.6. Hz. Dâvûd

Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen peygamberlerden biridir. Hz. Yakûp'un oğlu Yahuda'nın neslinden gelen bir peygamberdir. Dört büyük kutsal kitaptan Zebûr kendisine indirilmiştir. Ancak Zebûr, nasihat ve İlâhi neşidelerden ibaret olup, din hükümlerini içeren bir kitap değildir. Bu nedenle Dâvûd peygamber, Mûsa peygamberin şeriatı ile hüküm sürmüştür. Sesinin güzelliği ile meşhurdur. O, Zebûr okurken herkes susup onu dinlermiş hatta kendinden geçip ruhunu teslim edenler bile olurmuş. Divan edebiyatında Dâvûd, sesinin güzelliği ve demiri yumuşatma mucizesi sebebiyle anılmaktadır. Bu nedenle demircilik mesleğinin piri olarak kabul edilmiştir.²⁹ *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da sevgilinin sözleri ve sesinin güzelliği Dâvûd'un sesine benzetilerek telmih yapılmıştır.

²⁹ Hasan Aktaş, a.g.e., s.117.

Özün Yûsuf sözün elhân-ı Dâvûd

Hatun Hızr u lebün ‘Îsî’bni Meryem (G.127/4)

5.7. Hz. Süleymân

Dâvûd peygamberin on dokuz oğlundan biri olup babası gibi hem hükümdar hem de peygamberdir. Emrine kuşlardan, cinlerden ve insanlardan bir ordu verilmiştir. Bu ordu, insanlık tarihinde bir peygambere verilen ilk disiplinli ordudur. Divan edebiyatında bütün hayvanlarla konuşması³⁰, üzerinde İsm-i Azam yazılı yüzüğü, rüzgâra hükmetmesi³¹, cinleri emri altına alması, Sebe ülkesinin melikesi Belkıs ile olan münasebeti, meşhur kuşu Hüdühüd ve karıncalarla olan ilişkileri çerçevesinde ele alınır.³²

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda Hz. Süleymân ile karınca hikâyesine telmihte bulunulmuştur. *Dîvân*’da âşık, sevgilinin bulunduğu yerin çevresinde dolaşır ve orayı Kâbe gibi tavaf ettiğini söylemiştir. Bunun karşılığında âşığın karınca gibi aciz olan gönlü, iktidar sahibi olmuş, güçlü bir Süleymân’a dönüşmüştür.

‘Aşkunun hacc u tavâfında çü sa’y eylemişüz

Bu safâdan dil-i mûr nice Süleymân olısar (G.69/10)

Biz mûra ne cevri itdüğini pâ-yı gam-ı dost

‘Arz eyleyelüm çün ki Süleymân gelesidür (G.63/5)

Süleymân’ın rüzgâra hükmünün geçmesine atıfta bulunan şair, sevgiliyi güzellik tahtında oturan bir padişah olarak hayal etmiştir.

Şâhâ serîr-i hüsne Süleymân mısın ki bâd

Yüz sürmege işigüne her dem gelür gider (G.35/2)

5.8. Hz. İsâ (Îsî, Mesîh)

Kur’ân-ı Kerim’de adı geçen ve kendisine kutsal kitaplardan İncil’in indirildiği İsrailoğulları’na gönderilmiş son peygamberdir. Cebrâil’in, annesi

³⁰ Hz. Süleyman (babası) Davud’a mirasçı oldu ve dedi ki: “Ey insanlar, bize kuşların konuşma dili öğretildi ve bize her şeyden verildi. Gerçekten bu, apaçık bir üstünlüktür.” (Neml, 27/16).

³¹ Ve Süleyman’a kasırga gibi esen rüzgârı ram ettik, emriyle kutladığımız yere esip giderdi ve biz her şeyi biliriz (Enbiyâ, 21/81).

³² Hasan Aktaş, **a.g.e.**, s.123.

Meryem’e ruh üflemesiyle babasız olarak doğan Hz. İsa, *Rûhullah* sıfatıyla anılır. Hristiyanlar Hz. İsa’yı Allah’ın oğlu olarak kabul etmiş olsalar da İsa peygamber tıpkı Hz. Âdem gibi babasız yaratılmıştır. Kendisine otuz yaşında iken peygamberlik verilmiştir ancak ona sadece on iki kişi iman etmiştir. Bu on iki kişiye havârî denilmektedir. Divan edebiyatında Hz. İsa birçok yönleriyle ele alınmıştır. Örneğin, doğumunda gerçekleşen olağanüstü hadiseler, Cebrâil’in üflediği ruh olduğu için dokunduğu her şeye can vermesi, ölmeyip göğe yükselmesi ve üzerinde bir iğne bulunduğu için dördüncü felekte (güneş katında) kalması gibi özellikleriyle karşımıza çıkmaktadır.³³ *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda da nefes, dem gibi kelimelerle birlikte kullanılarak sevgilinin dudağının can verici özelliği ön plana çıkarılmıştır.

Beyitte sevgilinin nefesinin İsa’nın dudağı gibi can verici özelliğine göndermede bulunan şair, sevgilisinin lütuf gösterip gam ölümlerini/ âşıkları diriltmesini ister. *Yahyâ* kelimesinin anlamı ise *yaşayan* demektir ve beyitte sevgilinin nefesiyle tekrar dirilen âşıkların canı için kullanılmıştır.

Depretse lebin nutka gelüp lutf ile Yahyâ
Gam mürdelerin ‘İsî gibi eyleye ihyâ (G.3/1)

Aşağıdaki beyitte İsa, dem (nefes) ve leb (dudak) kelimeleri tenasüp ilişkisi içerisinde kullanılmıştır.

Sormak kişi bilmedüğünü ‘ayb degüldür
Bi’llâh lebün rûh mıdır yâ dem-i İsa (G.3/3)

Hiz. İsa’nın lakabı “Mesih”tir. Dördüncü kat semada (Güneş katı) bulunduğu düşünülmektedir. Mihr (güneş) ve Mesîh kelimeleri kullanılarak bu inanışa telmihte bulunulmuştur. Bu beyitte sevgili, İsa nefesli ve güneş gibi parlak yüzlü bir şekilde tahayyül edilmiştir.

Gördükde leb-i la’lün ile yüzünü bildüm
Hem-demdüğünü mihr-i münîr ile Mesîhâ (G.3/2)

³³ Hasan Aktaş, a.g.e., s.155.

Devrin İsâ'sı gamlı âşıklara can bağışlaması sebebiyle sevgili olarak düşünülmüştür. Visâlî ayrılık acısının kendisini öldürdüğünü söyler ve yeniden dirilmek için devrin İsâ'sını çağırılmaktadır.

Firkâtün öldürdi Visâlîyi gel
Gel diri ey 'İsî-i devrânumuz (G.82/7)

5.9. Hz. Muhammed (Ahmed, Mehemmed, Mustafâ,)

Allah'ın resulü ve son peygamberdir. Miladî 571 yılında, Rumi aylardan Nisan ayı içerisinde, Kameri aylardan Rebiül Evvel ayının on ikinci pazartesi gecesini sabaha karşı dünyaya gelmiştir. Babası Abdullah, kendisi dünyaya gelmeden, annesi altı yaşındayken vefat etmiştir. Hem yetim hem öksüz kalan peygamberimiz dedesi Abdulmuttalib'in yanında büyümeye başlamış, dedesi de vefat edince de amcası Ebu Talib'in yanında kalmıştır. Hz. Muhammed'e kırk yaşlarında peygamberlik gelmiş ve peygamberliği yirmi üç yıl sürmüştür.³⁴ *Aydınlı Visâlî'nin Dîvânı*'nda adı en çok geçen peygamberdir. Şiirlerinde şakkü'l-kamer olayı, peygamberliği, mucizeleri sebebiyle yer almaktadır.

Bu beyitte Kureyşli müşriklerin peygamberimizi zora sokacak mucizeler istemeleri ve bunun üzerine Hz. Muhammed'in (s.a.v) bir işaretiyle dolunay hâlindeki ayı ikiye bölmesi mucizesine telmihte bulunulmuştur.³⁵ Ayrıca şair, sevgilinin yüzünü bir mushafa, iki yanağı da parlaklığından dolayı aya benzetmiştir.

Kim görse yüzün mushafınun sîmü'l- 'aynını
Şakk-ı kamer itdi suver engüşt-i Muhammed (G.13/2)

Dîvân'da Hz. Muhammed'in Ahmed ismi de yer almaktadır. Hz. Peygamber'in mahşer gününde ümmetine şefaatçi olacağına değinilmiştir. Âşık da ayrılık günlerinde sevgilisinden medet ummaktadır.

'Âşıklarına merhamet it hecr gününde
Mahşerde şefî' olsa ne ola ümmete Ahmed (G.12/6)

³⁴ Hasan Aktaş, a.g.e., s.167.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Hüseyin Çelik, Kur'an'da Ay'ın Yarılması Mucizesi", *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.4, s.67-87.

Dîvân'da Hz. Muhammed, insanlara yol gösterici, şefaet edici vasfıyla ön plandadır. Âşık da bundan dolayı ayrılık azabına sabır gösterip, Hz. Peygamber'in rahmetinden dolayı şefaetçi olacağını ummaktadır.

Sabr it Visâlî hecri 'azâbına ola kim
Rahm idüp ümmetine şefî' ola Mustafâ (G.4/7)

"Râgıb el-İsfahânî ümmeti '*aynı dine inanma, aynı zamanda yaşama veya aynı mekânda bulunma gibi önemli bir unsurda toplanan gruplar*³⁶' diye açıklamıştır." Visâlî de şiirlerinde Hz. Muhammed'in ümmetinden olduğunu vurgulamıştır.

Çün Muhammed ümmetinden olmuşam olmaya tan
'Âkıbet rûzî olursa âsitânun cenneti (G.193/2)

6. DÖRT HALİFE (Çehâr-Yâr)

İslamda Hz. Muhammed'den sonraki en mühim şahsiyetler, dört halife olarak bilinen Hz. Ebûbekir, Ömer, Osman ve Ali'dir. Divan edebiyatı metinlerinde de dört halifeden çeşitli vasıfları sebebiyle övgüyle bahsedilmiştir. Hz. Ebûbekir'in lakaplarından biri es-Sıddık'tır. Beyitlerde onun güvenilirliği, dostluğu ve sadakatinden bahsedilmiştir. Hz. Ömer'in adaleti; Hz. Osman'ın ilim, edep ve hayâ sahibi bir kişi oluşundan ve peygamberin iki kızıyla evlenmiş olduğundan *zi'n-nureyn* (iki nur sahibi) lakabı sebebiyle beyitlerde adı geçmiştir. Hz. Ali ise savaşlardaki kahramanlıkları ve yiğitliğiyle beyitlerde yer almaktadır. *Dîvân*'da ise en çok Hz. Ali'nin adı beyitlerde geçmektedir.

Dîvân'da Hz. Ali'nin Zülfikar adlı kılıcına da değinilmiştir. Bu kılıç peygamberimiz tarafından Bedir savaşında ele geçirilip Hz. Ali'ye verilmiştir. Başa, bele ve kemere rastlayınca insanı ikiye biçebileceğine dair rivayetler mevcuttur.³⁷ Rakibi köpeğe benzeten âşık bu kılıç ile onu helak etmek istemiştir.

İt gibi bir gün rakîbi tîg ile eyle helâk
Zü'l-fekârını 'Alînün sal bu kâfer üstine (G.166/7)

³⁶ Halil İbrahim Bulut, "Ümmet", **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.42, s. 308-309.

³⁷ İskender Pala, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2009, s.508.

Şair, Hz. Ali'yi överken ona sadece insanların değil, peri ve melek gibi doğaüstü varlıkların da hayran olduğunu söylemiştir.

Dîvânesidür yirde perî gökde melekler

Sanma ki hemîn ins ola şeydâsı ‘Alinün (G.109/6)

Hz. Ali'nin lakabı, esedu'llah (Allah'ın aslanı), el-Galib (üstün gelen) ve Haydar(aslan)dır. Bu lakapların kendisine verilmesinin sebebi savaşta gösterdiği kahramanlıklardan dolayıdır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda Haydar lakabı geçmektedir.

Ol Hasen hulk u Mehemmed-nâm Hayder- ma'rifet

Kim Hudâ erzânî kılmışdur ana her devleti (G.193/8)

7. KAZA VE KADER

Dünyadaki her şey belli bir ölçüye göre yaratılmıştır. Örneğin Güneşin Doğu'dan doğup Batı'dan batması, mevsimlerin birbirini takip etmesi gibi özellikler örnek olarak gösterilebilir. Her şey Allah'ın “Ol” demesiyle olur. Kader ve kaza kavramlarına bakacak olursak; kader, ezeli zamandan ebediyete kadar olmuş ve olacak olan şeylerin zamanı, yeri ve nasıl olacağını Allah'ın bilmesi; kaza ise Allah'ın önceden bilip takdir ettiği her şeyin zamanı geldiğinde gerçekleşmesidir.³⁸

Visâlî'ye göre aşk, bir kaderdir ve âşığın da bu kadere rıza göstermesi gerekmektedir.

Seni cemâl-i habîbe çü âşık itdi kazâ

Ne gelse yardan ey dil gerekdür ana rızâ (G.1/1)

Dîvân'da Visâlî, “*tîr-i kazâ*” gibi tamlamalara da yer vermiştir. Sevgilinin kirpikleri ok gibi tasvir edilmiş ve âşık da bu okların kendisini yaralamasından dolayı memnun olarak hayal edilmiştir.

Râzıyam yağsa müjenden başuma tîr-i kazâ

Başa çünkim ne kim oldısa mukadder geliser (G.34/6)

³⁸ Şüphesiz ki biz her şeyi bir ölçüye, düzene ve plana göre yarattık (Kamer, 54/49).

7.1. Bezm-i Elest (Ezel Bezmi)

Farsça’da “*sohbet meclisi*” anlamına gelen **bezm** kelimesiyle, Arapça’da “*değil miyim*” anlamına gelen *elestü* fiilinden oluşan bezm-i elest terkibi, “Elestü bi-Rabbiküm”³⁹ sorusuna ruhların “Belâ”⁴⁰ cevabını verdikleri yaratılış günüdür. İnsanoğlu dünyaya geldiği zaman bu verdiği söze sadık kalmalıdır. Çünkü Allah, sözünden dönen olmasın diye ruhları birbirine yaratılış gününde şahit tutmuştur. Bu olay Kur’ân’da A’raf suresinde geçmektedir.⁴¹ Bu meclis, Bezm-i Ezel olarak da bilinir. Divan edebiyatında ise şairler sevgililerine bu mecliste âşık olmuşlar ve aşklarının o zamandan beri devam ettiğini söylemişlerdir.

Ol kim ezelde halka ‘atâ kısmet eylemiş

Sen şaha hüsn câmesini hil’at eylemiş (G.86/1)

Visâlî, benefşe redifli gazelde, âşğın ezelden beridir sevgilinin âşğı olduğunu söylemiştir. Beyitte kendisini gamlı bir menekşeye benzeten âşık, dünyaya gelme amacının sevgiliyi sevmek olduğunu söyler.

‘Âşık degül ise hat-ı sebzüne ezelden

Gam-gîn niçün geldi bu devrâna benefşe (G.170/4)

8. AHİRET İLE İLGİLİ MEFHURLAR

8.1. Kıyâmet (Mahşer)

Dünya’nın sonu, bütün insanların dirilerek mahşerde toplanacakları gündür. İsrâfil’in Sur’a üfürmesiyle dünyadaki bütün canlılar ölecek, amelleri iyi olanlar cennete, kötü olanlar ise cehenneme gideceklerdir. Ancak divan şiirinde kıyamet kelimesinin kullanımı daha çok fitne, kıyam, kad ve kamet kelimeleriyle birlikte sevgilinin boyunu kastedecek şekilde ele alınmıştır. Kıyamet kelimesinin kökü, “*ayakta durma*” anlamına gelen kametten gelmektedir ve sevgili ayağa kalkıp, âşıklarının arasında dolaşması ile etraf bir anda kıyamet yerine dönecektir.⁴² Âşık için sevgiliden ayrılmak da aynı kıyamet günü gibi düşünülmüştür.

³⁹ Ben sizin Rabbiniz değil miyim?

⁴⁰ Evet.

⁴¹ Rabbin Âdemoğulları’ndan –onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştur: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? “Elbette öyle! Tanıklık ederiz” dediler (A’raf, 7/172).

⁴² İskender Pala, **a.g.e.**, s.287.

Kaddün hayâli sâye-i Tûbâ yiter bana
Kopdukda kara başuma hecrün kıyâmeti (G.194/6)

Saçı zincir, yanağı da ateş olan sevgili, âşıklarına kıyâmeti hatırlatmaktadır.
Kıyâmet disem tan degül kâmetüne
Çü zülfün selâsil ruhun nâr olupdur (G.55/6)

Gözünde her zaman sevgilinin hayali bulunan Visâlî duyduğu hasret ile aşk şarabını içmiş ve mahmurlaşmıştır. Şair, gönlünün sevgilinin yürüyüşünü düşünmesi ile de kıyâmet zamanının başladığını söylemiştir.

Câm-ı ‘aşkundan Visâlî öyle ser-mest oldu kim
Gitmeye andan humâr ol dem ki mahşer devridür (G.18/7)

8.2. Âhir Zamân

Ahir zaman, kıyâmet kopmadan önceki son evreye verilen addır. Bu evrede Yahudilik ve Hristiyanlıkta olduğu gibi bazı belirtiler ortaya çıkacaktır. Bu belirtilere “*kıyâmet alametleri*” ya da “*ahir zaman alametleri*” denir. Örneğin; fitnelerin çoğalması bu belirtilerden biridir. Şiirimizde fitne, şairi doğru yoldan çıkaran, zihninde ve gönlünde kargaşaya sebep olan sevgili için kullanılmıştır. Sevgilinin gözü, kaşı, beni ve ayva tüyleri renginin siyah olmasından dolayı âşık için bir ahir zaman fitnesidir. Eski bir inanışa göre yedi gezegenin her birinin biner yıl hüküm sürdüğüne inanılmış, ilk devir Zühal yıldızının devridir ve Hz. Âdem ile başlar. Son devir ise yaşadığımız devir olan Hz. Muhammed’in devridir. Ahir zaman olarak bilinen bu evre Ay’ın evresidir.⁴³ *Aydınli Visâlî Dîvânı*’nda tek beyitte ahir zaman ifadesi geçmektedir. Şair bu beyitte kamer devri ve ahir zaman arasında bir ilgi kurmuştur. Beyitte sevgilinin saçları fitneci olma özelliğiyle ön plandadır. Çünkü divan şiirinde sevgilinin saçlarında binlerce âşığın canı asılıdır inancı vardır.

Fitne-i âhir zamândur bu kamer devrinde kim
Zülfinün her bir teline bagludur bin mübtelâ (G.5/3)

⁴³ Ayşe Parlakkılıç Mucan, “Klâsik Türk Şiirinde Âhir Zaman”, *İSTEM*, S.29, s.148.

8.3. Ölüm ve Ölümle İlgili Mefhumlar

8.3.1. Ölüm (Ecel)

Ecel, her canlının ömrünün sonudur.⁴⁴ Allah tarafından verilen bu vade ne ileri ne de geri alınabilir.⁴⁵ *Dîvân*'da ölümle ilgili *dest-i ecel*, *ecel yeli* gibi ifadeler kullanılmıştır. Visâlî aşağıdaki beyitte ayrılığı bir denize, bedenini de gemiye benzetmiş ve sevgilisinden ayrı kalan aşığın kendisini ayrılık denizinde girdaba düşmüş gibi çaresiz hissettiğini söylemiştir. Âşığın tek amacı ecel yeli gelmeden kıyıya ulaşıp sevgilisine kavuşmaktır.

‘Ömrüm gemisi düştü firâkun denizine
Uşatmaz ise irem ecel yili kenâra (G.162/6)

8.3.2. Mezâr (Kabir)

Türkçesi mezar olan kabir, ölünün gömülü olduğu yerdir. Beyitte şair, sevgiliye kavuşamadan toprak olursa (ölürse) mezarının üzerine sevgilinin kaşına benzetilen tak (kemer) yapılmasını istemiştir. Divan şiirinde sevgilinin kaşı ve bazen de alnı şekli itibarıyla take benzetilmiştir.

Varursam kaşların hecriyle hâke
Mezârum üzre yapdur tâk-ı ‘âlî (G.186/5)

Bu beyitte sevgilinin nur gibi yüzü sebebiyle âşığın mezarının da nurla dolacağı söylenmiştir.

Olur kemâlsiz ey hûr kabrüm behişt-i pür-nûr
Ger mihr-i çihren ile öldükde hâke varam (G.126/4)

8.4. Cennet ve Cehennemle İlgili Mefhumlar

8.4.1. Cennet (Behişt, Cinân, Huld)

Cennet, Allah'ın günahlardan sakınıp iyi ameller işleyen kullarına vadettiği yerdir.⁴⁶ İnanışa göre cennet Arş'ın sağ yanındadır ve sekiz kapısı bulunur: “Cennet, Huld, Me’va, Nâîm, Âliye, Adn, Firdevs, Dâru’s- Selâm, Hayevân” şeklinde sıralanmıştır. Her cennet birbirinden farklı olup oraya girecek olanlar derecelerine

⁴⁴ Herkes ölümü tadacaktır (Âl-i İmrân, 3/185).

⁴⁵ Onlara bir musibet isabet ettiğinde derler ki: “Biz Allah’a ait (kullar)ız ve şüphesiz (öldükten sorna da) O’na dönücüleriz (Bakara, 2/156).

⁴⁶ Şüphesiz ki Allah’a itaatsizlikten sakınanlar için Rableri katında nimetlerle dolu cennetler vardır (Kalem, 68/34).

göre kendilerine uygun yere gireceklerdir.⁴⁷ Divan şiirinde cennet, sevgilinin mahallesi, sarayı, yurdu kısacası onun yaşadığı yerdir. Sevgilinin yanı cennetten ve ondan ayrı düşmek âşık için cehenneme düşmekten farksızdır. Visâlî de şiirlerinde cennet ve cennetle ilgili kavramlara yer vermiştir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda Me'vâ, Huld, Firdevs cennetine ve cennetle ilgili pek çok kavrama yer verilmiştir. Şair, cennet kelimesini kullandığı beyitlerde huri, Kevser gibi kavramları da tenasüp oluşturacak şekilde kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte âşık için sevgilisi güzelliği münasebetiyle cennetteki huri gibi hayal edilmiş ve abartılarak ondan bile daha değerli görülmüştür.

Hak bilür hûr-ı behiştün adını anmamışam
Görelî cânâ cemâlin sen perîveş dil-berün (G.106/2)

Sanki tâvûs-ı cinândur ser-i zülfün kim ider
Cilve ki bâg-ı behiştî açıcak bâl ü peri (G.184/4)

Sunsun şarâb-ı Kevseri la'lün bu demde kim
Hüsnün bahârı yiryüzünü cennet eylemiş (G.86/2)

Huri yüzlü sevgilinin bulunduğu yer âşık için cennettir. Bu beyitte de sevgilinin bulunduğu Rum ili (Anadolu) kutsal cennet olarak tasvir edilmiştir.

Meger huld-ı berîndür Rûmili kim
Kopar hûrî-likâlar tâze tâze (G.168/5)

Âşığın nazarında sevgilinin mahallesi cennetten bile daha değerlidir ve bu beyitte âşık, sevgilinin mahallesini Meva cennetine bile değişmeyeceğini söylemiştir.

Ey zâhid itme cennete da'vet beni ki ben
Kûy-ı nigârı cennet-i me'vâya virmezem (G.125/6)

Âşık, sevgili karşısında kendisini onun kulu olarak görmektedir ve sevgilisinden kendisini bu cennetten uzak tutmaması için yalvarmaktadır.

⁴⁷ İskender Pala, a.g.e., s.98.

Kuyun çü behiştî gel ey hûr
İtme kulunı behiştiden dûr (G.60/1)

8.4.2. Tûbâ

Tûbâ, Hz. Peygamber'in makamı olan "vesîle" cennetinde, dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen ağaçtır. Âşık, gönlünün arzusu olarak seslendiği sevgilisi ile cennetteki huriler arasında ilgi kurmuş ve onun boyunu cennet ağacı olan Tûbâ'ya benzetmiştir.

Kapun tapun lebün boyun ey ârzû-yı dil
Firdevs ü hûr u Kevser ü Tûbâya virmezem (G.125/3)

Sevgilinin eşiği cennete, kendisi de *cennet kızı* anlamına gelen huriye benzetilmiştir.

Şol la'li âb-ı Kevser olan Tûbî boylu yâr
Kim kendü hûr-ı 'ayndur işigi cennet-i berîn (G.133/5)

'Ays-ı cennet idelüm çün bizüm otagumuza
Boyı Tûbî özi hûrî lebi Kevser geliser (G.34/4)

Billah ey hûr işigün bâg-ı behişt anlayana
Kâmetün Tûbî lebün çeşme-i Kevser mi degül (G.116/3)

8.4.3 Kevser, Selsebîl

Kevser ve selsebil cennette müminlere sunulacak olan suların adlarıdır. Kur'an-ı Kerim'de Kevser adında bir sure bulunmaktadır. Kevserin akarsu veya göl olduğu, boyunun Mekke ile Yemen, eninin de Safâ ile Aden arası kadar olduğu; etrafında birçok kıymetli kâseler bulunduğu ve o sudan içen kimsenin bir daha susamayacağı rivayetler arasındadır. Selsebil ise suyun aktığı kaynak yani çeşmedir. Divan edebiyatında sevgilinin dudağı selsebil, onun ağzından dökülen sözler ise Kevserdir. *Aydınî Visâlî Dîvânı*'nda kevser ve selsebil geleneğe uygun olarak sevgilinin dudağı için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Sevgilinin dudağı ile la'l taşı arasında kırmızı rengi yönünden benzerlik kuran şair, sevgilinin dudağında bulunan Kevser şarabının kendisine sarhoşluk verdiğini söylemiştir.

Şarâb-ı la'lünün şevkinden ey hûr
Behişt içinde 'ayn-ı Kevser aglar (G.39/5)

Sun ey sâkî mey-i Kevser-mizâcı
Bu demde kim cihân bâg-ı İremdür (G.33/2)

Zülûfler hem renk hem de sevgilinin nurlu yüzünü örtmesi sebebiyle kâfire benzetilmiştir. Bu beyitte sevgilinin zülfü, gül bahçesi gibi olan parlak yanaklarından dudaklarına doğru meyl etmiştir. Bunu gören âşık, kâfirin tatminsiz oluşundan dolayı Allah'a serzenişte bulunmuştur.

Zülfî gülzâr-ı ruhından leblerine meyl ider
Kâfire yitmez mi cennet yâ Rab ister selsebîl (G.121/5)

Gitdi göreyi lebüni dilden
Endîşe-i selsebîl ü kâfûr (G.60/2)

8.4.4. Hûrî

Sevgilinin eşiğini ve bulunduğu yeri cennet olarak gören âşıklar için sevgili *cennet kızı* anlamına gelen güzel yüzlü huridir.⁴⁸

'Ayş-ı cennet idelüm çün bizüm otagumuza
Boyı Tûbî özi hûrî lebi Kevser geliser (G.34/4)

Hacerü'l-esved, Kâbe'nin duvarında asılı olan cennetten geldiğine inanılan bir taştır. Divan edebiyatında sevgilinin yüzü Kâbe olarak düşünülmüş, Kâbe'yi tavaf eden kişiler âşık; sevgilinin yüzündeki siyaha çalan ayva tüyleri ise *hacerü'l-esved* taşı gibi hayal edilmiştir. Bu beyitte şair, sevgilinin Kâbe'ye benzetilen eşiğini

⁴⁸ (Onlar muhteşem) Otağlar (ve mükemmel ortamlar) içinde korunmuş (ceylan gözlü) huri kızlarıdır (Rahmân, 55/72).

ziyaret eden ve oraya yüz süren âşığı/kulu değerinin artması sebebiyle sultan olarak düşünmüştür ve bu hayalini çâker-sultan tezatını kullanarak ifade etmiştir.

Hacerü'l- esvedini hâlikün ey hûr-ı behişt

Kankı çâker ki ziyâret kıla sultân olısar (G.69/11)

Dîvân'da kaba sofı olarak nitelendirebileceğimiz zahit tipi ile âşık karşı karşıyadır. Zahit, sadece ibadetle meşgul olup tek emeli cennete gitmektir; âşık ise her zaman sevgiliye kavuşma arzusundadır. Beyitte zahide seslenen âşık, kendisini oyalamaması gerektiğini çünkü sevgiliyi beklemekten başka bir şeyle meşgul olamayacağını söylemiştir.

Hûr u behişt- için beni yarına salma zâhidâ

Yârına irenün bugün yarına intizârı yok (G.97/4)

Aşağıdaki beyitte cennette bulunan huride gözüm yok diyen âşık, kendisine sadece vefalı sevgilinin gerektiğini söyler. Ancak sevgili yaratılışı gereği cefa edici, vefasız bir tiptir. Şair, cinân (cennetler), huri, sufi (samimi dindar) kelimelerini aynı beyitte kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur.

Hûr-ı cinânı sûfiye bağışladuk bize

İki cihânda yâr-ı vefâdârumuz gerek (G.115/2)

8.5. Cehennem (Dûzah)

Cehennem, günahkârların ahirette gittikleri ateşi hiç sönmeyen azap yeridir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda beyitlerde *dûzah*, *nâr* gibi adlandırmalarla yer alan cehennem kavramını şair, yakıcılığı yönünden âşığın gönlündeki aşk ateşine benzetmiştir. Bu bağlamda sevgiliden ayrı kalan âşığın durumu da cehenneme düşmekten farksızdır.

Sevgiliyi cihanın padişahı olarak gören âşık için sevgiliden ayrı aldığı her nefes cehennem ateşi gibi yakıcı, acı verici olarak düşünülmüştür.

Didüm ey şâh-i cihânüm bana sensüz bir nefes

Dirligüm nâr-i cehennemden beter olmuş durur (G.21/3)

Rakip, âşığın düşmanı ve onun sevgiliye kavuşmasını engelleyen kişidir. Bu yüzden bütün kötü özellikler ona atfedilmektedir. Visâlî de bu beyitte rakibi günahkâr olması sebebiyle cehennem ehli olarak görmüştür.

Nâz ile gülüp didi nâr-ı cehennem didüğün
Ol rakîb-i bed-fi'âlün menzili olmuş durur (G.21/4)

Beyitte zahit tipine yüklenen şair, onun cehenneme girmesiyle cehennemdeki odunların bile taş olacağını söyleyerek mübalağada bulunmuştur.

Zâhidi sal firâkun odına kim
Seng olur nâr-ı dûzahun hatabı (G.177/5)

9. SOYUT VARLIKLAR

9.1. Rûh

Lügatta *can*, *nefes* anlamlarına gelen *ruh* kelimesi, canlılığı sağlayan unsurdur. İnsanın ruhu ölümsüzdür, zaman ve mekânla sınırlı değildir ve duyularla algılanamaz. Allah'ın “ol” emriyle bedende yaratılmış olan ruh, bedenden ayrılacağı zaman insanın ölümü gerçekleşecektir. Bedenin fânî, ruhun ebedî olmasından dolayı ruh, bedenden üstün tutulmuştur. *Aydınlı Visâlî Dîvânı* 'nda ruh, can kelimeleri birçok beyitte geçmektedir.

Dîvân'da ruh, Hz. İsa'nın mucizelerinden biri olan ölmüş insanlara ruh bahşetmesi özelliği göz önünde bulundurularak, sevgilinin dudaklarını kastedecek şekilde kullanılmıştır.

Sormak kişi bilmediğini 'ayb degüldür
Bi'llâh lebün rûh mıdır yâ dem-i İsa (G.3/3)

Klasik şiirde sevgilinin dudakları ölü gönüllere can/ruh vermesiyle bilinir. Sevgiliden ayrı kaldığı için hastalanan âşık için sevgilinin yanına gelip gitmesi bile çok değerlidir. Âşık bu durumu sanki ölü bedenlere can gelmesi gibi tanımlamıştır.

Ben haste 'âşıkına gelüp gitdügünce dost
San mürde cisme rûh-ı mükerrerrem gelür gider (G.35/4)

Aşağıdaki beyitte şair, ruhunun bedeninden ayrıldığı zaman yani ölümü gerçekleştiğinde, sevgilisine ettiği medihlerin kendisine dua olduğunu söylemiştir.

Medhün olısar Visâliye vird
Cisminden olunca rûh mehcûr (G.60/11)

Beyitte sevgiliye “dost” olarak hitap eden âşık, düşman olarak kastettiği rakibin, sevgili ile arasına girip kendisi hakkında söylediği tüm olumsuz sözlerle sevgilinin inanmasını, kendisine can vermek kadar zor geldiğini söylemiştir. Ayrıca dost ve düşman kelimelerini bir arada kullanan şair tezat sanatı yapmıştır.

Düşmen sözile benden ırag olma kim ey dost
Ayrıldığı düşvâr durur rûh bedenden (G.138/3)

Dîvân’da şair, sevgiliye açık istiare yoluyla “rûh-ı revân” diyerek seslenmiştir. Âşığın yürüyen ruhu olan sevgilisinin yokluğu, âşıktaki geriye bir tek kuru bedenini bırakmış, aklını sabrını ve canını (ruhunu) götürmüştür.

‘Akl u sabr u dil ü cân oldu revân sen gideli
Kuru ten kalmışam ey rûh-ı revân sen gideli (G.182/1)

9.2. Perî

Çok güzel ve çekici olduklarına inanılan, gözle görülmeyen ve bir görünüp bir kaybolmaları sebebiyle sevgiliye benzetilen varlıklardır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda sevgilinin yüz güzelliğini ifade etmek için “*periveş, perivâr, perî-peyker, perî-sıfat, peri çihre*” gibi terkiplere yer verilmiştir. (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar)

Kim kurtara gönli bu perî çihrelüden kim
Bir nâz ile bin âdemînün gönlin alandur (G.26/2)

Rakip için divan şiirinde yapılan benzetmelerden biri de köpektir. Visâlî de sadece bir beytinde rakibi köpeğe benzetmiştir. Âşık, sevgilisinden kendisini rakip ile kıyaslamaması gerektiğini çünkü kendisinin ondan üstün olduğunu söyler.

Rakîbün ey perî yig görme benden
Seg-i bâzârdan merdüm kem olmaz (G.74/2)

Âşık, saçı misk kokulu, peri gibi bir görünüp bir görünmeyen sevgilisini aramaktadır. Beyitte sevgili açık istiare yoluyla huri, peri gibi doğaüstü varlıklara benzetilmiştir. (Bkz. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar) Şair, sevgilinin kokusunu çağrıştıracak olan anber ve Tatar miski gibi kelimeleri kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Ey gayret-i hûr u perî cümle cihânun dil-beri
V'ey 'anberîn gîsûları müşk-i Tatarum kandasın (G.134/4)

Çok gördi felek pîri perî-çehre cevânı
İnsânlar içinde
Görmedi senün gibi meh-i nûr-feşânı
Devrânlar içinde (Mü.1/1)

9.3. Şeytân

Şeytan, önceleri Hâris adlı bir melek iken daha sonra Allah'a isyan etmiştir. Olay kısaca şöyledir; Allah, Âdem'i yaratıp bütün meleklerin ona secde etmesini buyurunca en büyük melek olan Hâris dışındaki tüm melekler ona secde etmiştir. Hâris ise kendisinin Cin olduğunu ve ateşten yaratıldığını söyleyip, topraktan yaratılan Âdem'e secde etmeyeceğini söyleyerek asi olmuştur. Bu itaatsizliği sebebiyle cennetten kovulmuş ve lanetlenmiştir.⁴⁹ *Aydınlı Visâlî Divânı*'nda dîv, şeytan gibi adlandırmalar rakip için kullanılmıştır.

Sevgilinin cefasından bunalan âşık bir de rakiple uğraşmaktadır. Bu durumdan canı sıkılan âşık, rakibe kendisine yaklaşmamasını yoksa şeytana uyup kötülük yapmayı düşündüğünü söyleyerek uyarıda bulunmuştur.

Ulaşma rakîbâ bize kim bu delü gönül
Şeytâna uyup arada şer eylemek ister (G.40/5)

Âşık bu sefer sevgiliye seslenip, *şeytan rakibe uyup biz âşıklarını helak etme* diyerek uyarıda bulunmuştur.

⁴⁹ Allah buyurdu: "Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis), "Ben ondan daha üstünüm çünkü beni ateşten yarattın, onu çamurdan yarattın." Dedi. Allah, "Öyle ise in oradan! Orada büyüklük taslamak senin haddin değildir. Çık! Artık sen aşağılıklardansın!" buyurdu (A'râf, 7/12-13).

Rakîbün dir ise ‘uşşâk helâk it tîg-ı cevır ile
Yigitsin dostum sakın uyup kan itme şeytâna (G.159/6)

Sevgili melek ise rakip “şeytan” olarak düşünülmüştür. *Dîvân*’da ayrıca sevgilinin âşığa yüz vermesi, rakibin bahtının kapanması olarak düşünülmüştür. Bu durumu ifade etmek için şair “*Bahtı kör olmak*” deyimini kullanmıştır.

Ey melek şeytân rakîbün kör olur bahtunlayın
Mihr idüp sen hâce-i hüsn olur isen bize yâr (G.70/3)

Rakibin tavrının sadece âşığa değil, sevgiliye de kötü olduğunu söyleyen şair, onda insanlığa dair hiçbir duygunun bulunmadığını, şeytanca davranmayı âdet edindiğini söyler.

Turmadan diyü rakîb arada şeytânlig ider
Eylemez âdemîlık yâr-ı perîvâr dahı (G.180/5)

10. DİĞER İTİKADİ MEFHURLAR

10.1. Dîn, İmân

Din, Allah tarafından insanlara yaratılış amacını bildiren, insanların ne şekilde ibadette bulunacaklarını öğreten, iyi ve yararlı işlere yönlendirip zararlı işlerden alıkoyan bir kanundur. İman ise Allah’ın elçisi Peygamber’in dinine kesin olarak bağlanmadır. “*Amentü (iman ettim)*” sözüyle ifade edilir.

“*Haç, istavroz*” anlamına gelen *çelîpâ*, İsâ’nın çarmıha gerilmesini temsil eden ağaç ve madenî bir sembol olup Hristiyanlara mahsustur.⁵⁰ Sevgilinin yüzü bir mushafa benzetildiği için bu yüzü örten zülûflerde kâfir olarak tasvir edilmiştir. Aşağıdaki beyitte âşıkların din ve imanına kast eden sevgili bu yönüyle haç takan bir kâfire benzetilmiştir. Kâfir ve çelîpâ kelimeleri ile din ve iman kelimelerini aynı beyitte kullanan şair, tezat sanatını kullanmıştır.

Zülfî çelîpâsıdur ol kâfirün
Gâret iden dîn ile imânumuz (G.82/3)

⁵⁰ Melek Dikmen, Kamile Çetin, Klâsik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları”, *Bilig*, S.61, Bahar 2012, s.82.

Sana dîn hoş gelür ü tâcire dünyâ bana yâr
Zâhidâ muhtelif olur biri birine tıbâ' (G.95/5)

Acımasız sevgili, âşığın gönlünü ve dinini alarak onu mağlup etmiştir. Visâlî de başkalarına aklı başında olan kişinin, kadir kıymet bilmeyen acımasız sevgiliye gönlünü vermemesini öğütlemiştir.

Dîn ü dil alur sevişerek sûfî güzeller
Sen bunlar ile 'âkil isen eyleme kengel (G.117/5)

Âşık, sevgilisinin yolunda dîn ve imanının gideceğinden korkmaktadır.

Virdi dil cânâna benden gitmek ister cân dahı
Korkaram kim gide bir gün dîn ile îmân dahı (G.191/1)

Varalı benden sana dil seni ister cân dahı
Gitdi dil yolunda bir gün gidiser îmân dahı (G.190/1)

10.2. Mü'min, Müslüman (Müselmân), Ümmet

Mü'min, bütün peygamberlerin getirdiği Allah inancına dayalı İslam'a yürekten inanıp, kabul eden kimseye denir. Mü'minin öne çıkan özelliklerini kısaca şu şekilde sıralayabiliriz; İman etmek, Allah'a güvenmek, namazı dosdoğru kılmak, güvenilir olmak, boş işlerden yüz çevirmek, tevbe etmek, sıkıntılara sabretmektir. Hucurât suresinin 14. ayetinde iman etme ile Müslüman olma arasında farklılığa dikkat çekilmiştir.⁵¹ İslam dinine mensup her ferde "Müslüman" denilmiştir. Mümin imanı kalp ile, Müslüman ise dil ile tasdik etmiştir.⁵²

Dîvân'da mümin-kâfir zıtlığına yer veren şair, sevgilinin saçlarını âşığı kendine bağlaması, uzun ve kıvrık olması yönüyle zincire benzetmiştir. Âşıklar da sevgilinin zincir olan saçlarında esir kalmışlardır. Bu beyitte âşığın gönlünün esaretini anlatması bakımından esir, zincir ve zülf kelimeleri arasında tenasüp; mümin ve kâfir kelimeleri arasında ise tezat sanatı vardır diyebiliriz.

⁵¹ Bedeviler inandık dediler, de ki: "İnanmadınız ve fakat Müslüman olduk deyin ve inanç henüz gönüllerinize girmede ve sizin Allah'a ve Peygamberine itaat ederseniz yaptığınız iyiliklerin sevabından hiçbir şey eksilmez, şüphe yok ki Allah suçları örter, rahimdir (Hucurât, 49/14).

⁵² Ayrıntılı bilgi için bkz. Naci Kula, "Kur'an-ı Kerim'deki Mümin Tiplerleri Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.1, C.1, 2014, s.219-252.

Zencîr ile sürer beni zülfün siyâhun âh
Ki idüp esîr mü'mini kâfir alup gider (G.57/5)

Müslüman, İslam dininden olan İslam'ın kurallarına uyan ve Allah'a itaat eden kimseye denir. Klasik şiirde vezin gereği "*Müselman*" şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Visâlî'nin beyitlerinde de bu kullanımı görmekteyiz.

Kâfir olarak nitelendirilen sevgilinin saçına bütün âşıklar esir olmak ister ve bu esirlikten memnundurlar.

Yagmaya çıksa şehir içine ol şehryâr-ı hüsn
Kâfir saçına niçe Müselmân esîr olur (G.59/2)

Esîrem saçuna bu müşkil ki kâfir
Elinde Müselmân giriftâr olupdur (G.55/5)

Mesîh, Hz. İsa'nın hastaların üzerine şifalı elini değdirip onları iyileştirmesinden dolayı aldığı lakabıdır. Bu bilgiden hareketle şair, zünnarı sevgilinin saçına benzetmiş ve buna duyulan sevgiden dolayı çıkan sevda hastalığına Mesîh'in elinin bile fayda etmeyeceğini söylemiştir.

Dil Müselmânlar düşelden zülf-i kâfir-kîşine
Meyl-i Mesîh itmez ü sevdâ-yı zünnâr eylemez (G.77/6)

Bir peygamberin tebliğ ettiği dine inanan veya o dine muhatap olanların meydana getirdiği topluluğa "*ümme*" denir. Visâlî, şiirlerinde Hz. Muhammed'in ümmetinden olduğunu vurgulamıştır.

Çün Muhammed ümmetinden olmuşam olmaya tan
'Âkıbet rûzî olursa âsitânun cenneti (G.193/2)

Ayrılık acısından yakınan âşık her an sevgiliye kavuşacağı günü beklemektedir. Visâlî de çektiği bu ayrılığı azap olarak nitelendirip sabır göstermekte ve kendisine bir gün Hz. Peygamber'in şefaati olacağını ummaktadır.

Sabr it Visâlî hecri 'azâbına ola kim
Rahm idüp ümmetine şefî' ola Mustafâ (G.4/7)

10.3. Küfr, Kâfir (Küffâr), Münâfık, Bî-Din

Küfr, dinin getirdiği emirlere inanmayıp Allah’a ortak koşma anlamına gelmektedir. İman aydınlığı, küfr ise karanlığı temsil eder. Bu nedenle küfr kelimesi zaman içerisinde karanlık anlamında kullanılmış ve divan şiirinde sevgilinin saç, beni gibi unsurlar için benzetme unsuru olmuştur.

Hat getürüp gerçi itmiş küfrin ol meh-rû ziyâd
Lîkin ehl-i ‘aşka haddi mihr-i îmândur henüz (G.78/3)

Arapça küfr kelimesi beyitlerde daha çok ism-i faili olan kâfir kelimesi şeklinde kullanılmıştır. *Kâfir*, müminin zıddı olup Allah’ın varlığına inanmayan kişidir. Divan şiirinde acımasız, merhametsiz olması ve âşığa acı çektirmesi gibi özellikleriyle hem sevgili hem de âşığın sevgilisine göz diktiği için rakip, kâfir olarak nitelendirilmiştir.

Sevgilinin gözü siyah rengi ve öldürücü özelliği sebebiyle kan içici bir kâfire benzetilmiştir.

Senün hûnî gözün cânâ girer bir demde bin kana
Bu kanlar içici kâfir ‘aceb kana kaçan kana (G.159/1)

Divan şiirinde sevgili kâfir olunca onun zülfü de çelipâ (haç) olarak tasvir edilmiştir.

Zülfi çelîpâsıdur ol kâfirün
Garet iden dîn ile îmânumuz (G.82/3)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kirpikleri şekil itibarıyla âşığın gönlünü hedef alan keskin bir kılıca benzetilmiştir. Âşık, sevgilinin kan döken kâfir gözünden kaçsa bile kılıç gibi kirpiklerinin hedefinden kaçması mümkün değildir. Çünkü kirpikleri âşığın kanını dökmek için acele etmektedir.

Şehlâ gözüne mi di kim ol kâfir-i hûn-rîz
Kan dökmeğe tîg-ı müjeni her dem ider tîz (G.79/1)

Bu beyitte şair, sevgilinin yanağı iman gibi parlak, aydınlık olduğundan dolayı kâfir olan zülûflerin yanağın üzerine sarkmasını, kâfirin imana gelmesine

benzetmiştir. Ayrıca sevgilinin güzellik unsurlarından olan ruhsar (yanak) ve zülf (saç) kelimelerini tenasüp ilişkisi içerisinde kullanmıştır.

Çıkup taraf-ı külehünden gelür ruhsâruna zülfün
Senün devründe tan mıdur gelürse kâfir îmâna (G.159/4)

Kâfirin çoğulu olan küffâr (kâfirler) ateşte yanıp kapkara olması sebebiyle nur yüzlü sevgilinin yanağındaki siyah benine benzetilmiştir. İkisi arasında renkleri sebebiyle benzetme yapılmıştır. Bu beyitte de Hindû (Hintli) kimselerin ten renginin siyah olması sebebiyle, sevgilinin beni arasında renk yönünden benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Ayrıca beyitte parlaklığı ifade eden nur kelimesi ile karanlığı çağrıştıracak olan Hindû ve kapkara kelimeleri arasında tezat sanatı yapılmıştır diyebiliriz.

‘Ârızun üstinde Hindû benlerün ey nûr-ı çeşm
Benzer ol küffâra kim kabkara yandı nârda (G.161/3)

Sevgilinin büyüleyici ve can alıcı bakışları, âşık için gözün dinsiz olarak nitelendirilmesine sebep olmuştur.

Lebüne kasd iden cânı yog eyler
Gözüne yok yire bî-dîn dimezler (G.50/3)

İkiyüzlülük eden anlamına gelen *münafık* kelimesi, Hz. Muhammed döneminde kâfirlikte devam ettiği hâlde kendisini Müslüman gibi gösteren kişilere denir.⁵³ *Dîvân*’da sadece bir beyitte rakip için münafık benzetmesi yapılmıştır. Sevgiliye seslenen âşık, ikiyüzlü münafık rakibe yüz vermemesi gerektiği konusunda onu uyarmıştır.

Virme zülfün gibi şol yüzi kara câhile yüz
Ki ol başı kesilesi haylî münâfık görünür (G.68/4)

⁵³ Münafıklar sana geldiklerinde “Tanıklık ederiz ki sen gerçekten Allah’ın elçisisin” derler. Senin hiç kuşkusuz kendi elçisi olduğunu Allah elbette biliyor ama Allah tanıklık eder ki münafıklar (inandık derken) kesinlikle yalan söylemektedirler (Münâfikûn, 63/1).

10.4.Günâh (Suç), Haram (Harîm, Harem, Mahrem, Nâmahrem), Tevbe (Tövbe)

Şair; işlediği günahlar sebebiyle *efendim, devletim* ve *sığınağım* dediği sevgilisinden kendisini affetmesini ister.

Efendüm devletüm püşt ü penâhum
Mürüvvet kânısın ‘afv it günâhum (G.128/1)

Günah ehli olanların yeri cehennemdir ve orada azap çekeceklerdir, sevgiliden ayrı kalan âşığın da çektiği azap cehennem azabından farksızdır. Bu nedenle kıyamet gününde sevgiliden ayrı dirilen âşık cehennem ehli olarak düşünülmüştür.

Senden ayru dirilürsem lâıygam gam çekmege
Çün günâh ehli olanlar yiridür çekse ‘azâb (G.10/4)

Kendisine cefa çektiren sevgiliyi hükümdar olarak gören âşık, onun karşısında kendisini aciz ve zavallı bir kul olarak görmektedir.

Yirden götürüp zülfün el üstine tutalım
Miskîni günehsiz nice bir pâya salarsın (G.141/3)

Âşıklar sevgilinin zindan gibi olan çene çukuruna atılırlar ve oradan ancak sevgilinin zincire benzeyen zülûflerine tutunarak kurtulabilirler. Bu beyitte âşık, günahsız olduğu hâlde bu çene çukurundan (zindan) kurtulamadığı için yakınmaktadır.

Âzâde olıma bir dem câh-ı zekanundan dil
Miskîn ne suç itdi kim dâyim yiri zindândur (G.52/5)

Dîvân’da haram kökünden türeyen *harîm, harem, mahrem* ve *namahrem* kelimeleri kullanılmıştır.

Harîm-i hüsnüne sultân-ı kevneyn
Dem-i fitratda salmış iki âhû (G.148/2)

Âşık, sevgilisinin bulunduğu yeri kible olarak düşünmüş ve bu mahrem yerde rakibin işi olmadığını dile getirmiştir. Hac ibadeti sırasında ziyaret edilen yasaklanmış, korunmuş yer anlamına gelen harem bölgesinde zararlı canlılar dışında bir şeye hasar vermek yasaklanmıştır. Bu nedenle âşıkların nazarında harem sayılan sevgilinin kapısında kötü niyetli rakibin işi yoktur.⁵⁴

Rakîbi sürgil ey kiblem kapundan
Anun yiri degüldür bu haremdür (G.33/7)

Aşağıdaki beyitte sufiye seslenen âşık, meskeninin meyhane olduğunu söyler.

Sûfiyâ sen mücâvir-i harem ol
Bize mesken yiter der-i hammâr (G.46/8)

Rakibin olumsuz özelliklerinden biri de kıskanç oluşudur. Şair, gönlünde hasetlik bulunan rakibe kimsenin sır vermemesi konusunda uyarıda bulunmuştur. Ayrıca bu beyitte *açık*, *aşıkâr* anlamına gelen ayan kelimesi ile mahrem (gizli) kelimesi arasında tezat oluşturulmuştur.

Sırrunı itme rakîbe sakın ey dost ‘ayân
Sîne-i sâhib-i kîne olımaz mahrem-i râz (G.84/6)

Beyitte rakip, na-mahrem (yabancı) bir kimse olarak düşünülmüştür. Şair yine sırrın yabancılara söylenmemesi gerektiği konusunda uyarıda bulunmuştur.

Dehen açup hasûda söyleme söz
Sırrı nâ-mahreme ‘ayân itme (G.167/3)

Arapçada *tevbe*, “*geri dönmek*, *rücu etmek*” anlamlarına gelmektedir. İşlenmiş bir günahattan dolayı suçun bir daha işlenmeyeceğine dair verilen sözdür.

Beyitte geçen “*tevbe-i nasuh*” terkibine değinecek olursak, bu kavram Kur’ân-ı Kerim’de Tahrîm suresi 8. ayette yer almaktadır ve “*samimi ve içten tövbe*” anlamına gelmektedir.⁵⁵ Hâlis, samimi anlamına gelen Nasuh kelimesi, *Tevbe-i Nasuh* söyleyişiyle de tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır.

⁵⁴ Beyhan Kesik, **Aydınlı Visâfî [Dîvânı]**, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2020, s.18.

⁵⁵ Bekir Topaloğlu, “Tövbe”, **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.41, s.279-283.

Lutf ile lebleri câmın sunar olursa Nasûh
Nâsıhâ tevbeni sır sen olur isen de nasûh (G.11/1)

10.5. Put (Büt, Sanem, Nigâr)

Klasik şiirde sevgiliye istiare yoluyla *büt*, *sanem*, *nigar* denilmektedir. Nigar, kilise duvarlarındaki mozaik işlemeli tasvirler yerine kullanılır ve sevgilinin de onlar kadar güzel olduğu anlatılmak istenir. Ayrıca sevgilinin put veya resim olarak düşünülmesinin bir başka sebebi de âşıklarına karşı hissiz oluşu ve hiç gülmemesidir. Âşık ise sevgiliye hayranlığından dolayı onun karşısında dinden ve imandan çıkmış bir putpereste benzemektedir.

Âşık gönlünün gül yanaklı ve servi boylu put gibi sevgiliye düştüğünü söyleyerek her şeyini onun için feda edeceğini söylemiştir.

Ey serv-i gül-'izâr u büt-i yâsemen-cebîn
Olsun fedâ yoluna dil ü cân u 'akl u dîn (G.133/1)

Düşdi bu sevdâlı gönlüm bir büt-i 'âyyâreye
Bir nigâr-ı yâsemen bir serv-i gül-ruhsâreye (G.158/1)

Öldürmege Visâlî-i miskîni hükm ile
Haddün getürmiş ey sanem-i gül-'izâr hat (G.93/6)

En güzel resimlerin Çin'de yapıldığı görüşünden dolayı beyitlerde büt ve Çin kelimeleri tenasüplü bir şekilde birlikte kullanılmıştır. Şair, sevgili öyle bir güzeldir ki onun eşi ve benzerine Çin'de bile rastlanamayacağını söyleyerek mübalağada bulunmuştur.

Gören Çîni ser-â-ser görmemişdür
Anun gibi büt-i sâhib-cemâli (G.187/3)

Kendi gözlerini casus olarak nitelendiren âşık her yerde büte benzeyen sevgilisini aramaktadır.

Câsûs gözüm ol büt-i 'uşşâk-nevâzı
Bulup gönüle dahı haber eylemek ister (G.40/3)

Şair, her şeye ve herkese hükmetmesinden dolayı sevgilisini şah olarak tasvir etmiştir. Kendisini ise ona itaat eden aciz bir kula benzetmiştir. Beyitte geçen aynı kökten gelen muti ve mutâ kelimeleri arasında iştikak, abd (kul) ile şah kelimeleri arasında da tezat sanatı yapılmıştır diyebiliriz.

Virdüğüm cânda dilersen sanemâ sana bu kim
Sana ben ‘abd-i muti’em bana sen şâh-ı mutâ’ (G.95/7)

Sevgili, âşığın tüm ilgisine ve sevgisine karşılık ona karşı acımasız ve merhametsizdir. Bu durumdan şikâyet eden Visâlî sevgilisine seslenerek, kimsesiz ve garip bir kimse olduğunu söylemiş ve kendisine merhamet edilmesini dilemiştir.

Senden ırak Visâlîye merhamet eyle ey sanem
Kim bu garîb [ü] bî-kesün bir dahı gam-güsârı yok (G.97/6)

Klasik şiirde üçüncü tip olarak karşımıza çıkan rakip, sevgili ve âşık arasındaki engeldir. Sevgilinin bulunduğu yerde bulunan rakip, âşığa sıkıntı vererek onu sevgilinin mahallesine yaklaştırmak istemez ve onların kavuşmasına her zaman engel olur. Bu beyitte de geçen engel kelimesinden kasıt, rakiptir.

Feryâd u figân ki ol sanemi kanda görsem
Elbette yanında bulunur bir iki engel (G.117/4)

Aşağıdaki beyitte âşık, sevgilisine bir mektup vermiş ama henüz karşılığını alamamıştır. Gelecek cevabı beklediği süreyi ateşe benzeten âşık, bu bekleyişten dolayı gönlünün sürekli acı çektiğini söylemiştir.

Virdi nigâra nâme dahı gelmedi cevâb
Bu intizâr odında çeker cân u dil ‘azâb (G.9/1)

Ey tâze açılmış gülüm şîrîn zebânlu bülbülüm
V’ey şûh [u] şeng ü şengülüm zîbâ nigârûm kandasın (G.134/2)

10.6. Deyr, Büt-hâne

Deyr, Hristiyanların inşa ettikleri kilise, manastır gibi ibadet yerleridir. Sevgiliyi puta benzeten âşık için deyr ve büt-hane onun/sevgilinin ikamet ettiği

yerlerdir. *Dîvân*'da bu ifadeler ile birlikte “*Merve hakkı*” söylemine de rastlanmaktadır.

Merve hakkı ki bu büt-hânede yok ‘ömre sebât
Mevsim-i lutf irişüp lebi firâvân olısar (G.69/6)

Âşık, sevgilisinin dudağını hatırladığında kendini ya meyhane köşesinde ya da sevgilinin ikamet ettiği yerde yani kilisede bulur.

Çekmege lebün yâdına peymâne makâmum
Geh künc-i harâbât u gehi deyr-i mugândur (G.17/8)

10.7. Kadir Gecesi

Kadir gecesi, Kur’ân-ı Kerim’in Allah tarafından Cebrâil vasıtasıyla Hz. Muhammed’e vahyedilmeye başladığı ve Kur’ân’daki aynı adı taşıyan 97. surede faziletlerinden bahsedilen bin aydan daha hayırlı olduğu belirtilen gecedir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda sadece bir beyitte Kadir gecesi ile ilgili bir beyit bulunmaktadır.

Visâlî, döneminin padişahı II. Bâyezid’i övdüğü beytinde ona hizmet edenlerin gecesinin Kadir gecesi, gündüzünün de Nevruz bayramı gibi mübarek olmasını dilemiştir. Ayrıca beyitte Kadir gecesi ve Nevruz gibi önemli tarihler bir arada zikredilerek tenasüp yapılmıştır.

Her kim ki ‘ömrin ide anun hizmetinde sarf
Gicesi kadr ü gündüzi nev-rûz-ı ‘ıyd ola (G.8/2)

11. İBADETLE İLGİLİ MEFHURLAR

11.1. Abdest, Namaz

Visâlî beyitlerinde İslam’ın temel şartlarından namaza da yer vermiştir. Beyitlerde namaz ile birlikte “vuzû (abdest), mihrâb, imam, secde” gibi namazla ilgisi olan terimler tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Abdest almak, namaz kılmak için gerekli şartlardan biridir. Bedenini su ile temizleyen kişi, gönlünü de gözyaşı ile temizler. Bundan hareketle Visâlî de bu beytinde ayrılık acısından dolayı gözyaşıyla abdest aldığını söylemiştir. Beyitte şair, sevgilinin kaşlarını eğri ve kavisli şekli itibarıyla mihraba benzetmiş ve sevgilinin kaşını andıran mihrap olmadığından

dolayı namaz kılamamıştır. Çünkü Kibleye dönmeden namaz olmaz, namazın şartlarından biri kibleye dönmektir.

Aldı hecründe Visâlî gözi yaşıyla vuzû'

Kanı mihrâb kaşun kim kıla sıdk ile namâz (G.84/7)

Sevgilinin mahallesi veya onun ikamet ettiği yer âşık için secde yeri olmuştur. Eğer bu durum değişirse ve âşık başka yere gönderilirse namazının kabul olmamasını istemiştir.

Namâzum olmasun bir demde makbûl

Kapundan özge virse secdegâhum (G.128/5)

Aşağıdaki beyitte, sevgilinin eşiği, âşığın kiblesi; yüzü ve kaşları da mihrabı olduğu için namazda yanlış kibleye dönen kişinin hata yaptığı ifade edilmiştir.

Yüzün mihrâbını koyup dönerler Ka'beye karşı

Yanıldı kiblesin eyler namâzında hatâ kıblem (G.129/4)

11.2. Duâ (Niyâz, Vird, Salâ), Bed-dua

Dua kelimesinin sözlük anlamı “*çağırarak, istemek, yardım talep etmek*”tir. Dinî terim olarak kullanıldığında ise dua, Allah’a yönelen aciz olan kulun maddi ve manevi isteklerini arz edip yalvarmasıdır. Sıkıntıda olan ve ihtiyaç sahibi kişilerin de kurtuluş makamıdır.⁵⁶

Sevgilinin dudakları âşığı her ne kadar azarlarsa hatta ona sövse de bu bile âşığın nazarında bir lütuftur ve onun için değerlidir.

Lebün düşnâmlar in'âm idicek

Kıluram ben du'âlar tâze tâze (G.168/2)

Kible, Müslümanların nerede bulunurlarsa bulunsunlar namaz ibadetlerini yapabilmeleri için yönelmeleri gereken Kâbe'nin olduğu yöndür. Daha önce de bahsettiğimiz gibi âşık için sevgilinin eşiği Kâbe, kaşları ise mihraptır. Şair bu

⁵⁶ Kullarım sana beni sorduklarında bilsinler ki şüphesiz ben yakınım, bana dua ettiğinde dua edenin dileğine karşılık veririm. Şu halde benim davetime gelsinler ve bana iman etsinler ki doğru yolu bulabilsinler (Bakara, 2/186).

beyitte, o mihraba karşı sevgilisine kavuşmak için çok kere dua ettiğini ve ettiği bu duaların mübarek bir zamanda kabul olmasını dilemiştir.

Kaşun mihrâbına karşı du'â-yı vaslı çoğ itdüm
Du'âmuz müstecâb eyle mübârek demde a kıblem (G.129/6)

Dua ile aynı anlamı taşıyan başka bir ifade ise *vird*'dir. Âşığın nazarında ölümünün ardından sevgilisi tarafından kendisi hakkında söylenen sözler dua niteliğindedir.

Medhün olısar Visâliye vird
Cisminden olinca rûh mehcûr (G.60/11)

Dua ile aynı anlama gelen *niyaz* kelimesine de beyitlerde yer verilmiştir.

Okıtdum hasb-i hâli gönlüm alan şâh-ı hûbâna
Niyâz itdüm tazarru'-nâmemi sultâna tapşurdum (G.130/4)

11.3. Mescid, Mihrâb, İmâm, Müezzin

Beyitlerinde İslam'ın temel şartlarından biri olan namaza yer veren şair, mihrap, mescid, mü'ezzin gibi ilgili kavramlara da değinmiştir.

Kad kâmetüni itmeye yâd mü'ezzin
Kılursa güzer mescide bu kâmet-i nev-kad (G.12/5)

İrüşmiş göklere Allahu Ekber savtı mescidden
O kıblem yolu düşmüş cânib-i mihrâbdan geçmiş (G.92/2)

11.4. Kible, Secde, Secdegâh

Kible, Müslümanların namaz ibadetini yerine getirmeleri için yönelmeleri gereken Kâbe yönüdür. Klasik şiir geleneğinde olduğu gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da sevgili, âşığın kiblesi olarak gösterilmiştir.

Bu beyitte âşığın gönlü bir kuşa, sevgilinin saçı ise büklüm büklüm oluşu ve âşığını esir etmesi bakımından zincire benzetilmiştir. Beyitlerde kimi zaman sevgilinin saçı kimi zaman da boyu âşık için bela tuzağıdır ve bu beytin hayal

dünyasında da bu bela tuzağına düşen kuşun ayağı zincirlerle bağlanmış ve kuş hareketsiz kalmış bir şekilde tasvir edilmiştir.

Belâ dâmına düşelden Visâlî murg-ı pâ-beste
Olupdur zülf-i pertâbun bana bend-i belâ kıbleme (G.129/7)

Senün bâlâ-yı fettânun bana oldu belâ kıbleme
Ki oldum anı görelden belâna mübtelâ kıbleme (G.129/1)

Visâlî'nin başka bir beytinde sevgilinin yüzü *Kâbe*'ye benzetilmiştir. Mugaylan ise *deve diken*i anlamında olup, çöl ve kurak yerlerde bulunan bir bitkidir. Divan şiirinde bu bitkinin sevgilinin *Kâbe*'ye benzeyen mahallesinin yolunda bulunduğu inancı vardır. Bu inanıştan yola çıkan Visâlî de sevgilinin *Kâbe* gibi yüzünü andığında, ayrılık oklarının bile canını acıtamayacağını söylemiştir.

Giderken tîr-i hecründe cemâlün Ka'besin anam
Virür Merve hakı câna mugaylân hoş safâ kıbleme (G.129/2)

Sevgilinin yüzünü *Kâbe*'ye benzeten şair, aynı zamanda Hz. Muhammed (s.a.v.)'in nurlarının da sevgilinin yüzüne aksettiğini söylemiştir.

Çün Ka'be yüzün oldu cihân kıblesi Ahmed
Berk ursa cemâlünde ne ola nûr-ı Muhammed (G.12/1)

Namâzum olmasun bir demde makbûl
Kapundan özge virse secdegâhum (G.128/5)

11.5. Hac ve İlgili Mefhumlar

11.5.1. Hac

İslam'ın beş şartından biri olan hac vazifesi Müslümanlar tarafından Mekke'de yapılan ve *Kâbe*'yi ziyaret edip, yapılması gereken görevleri yerine getirmeye dayanan farz ibadettir. Gücü yeten her Müslümanın hayatında bir kez haccetmesi farzdır.⁵⁷ Visâlî pek çok beyitte hac ibadetinden ve bununla ilgili

⁵⁷ İnsanlara hac ibadetini duyur; gerek yaya olarak gerekse yorgun, argın develer üzerinde uzak yollardan gelerek sana ulaşsınlar (Hac, 22/27).

kavramlardan söz etmiştir. “*Lebbeyk*” “*Buyurun Efendim!*” anlamına gelen ve hac vazifesini yerine getirmek için yola düşen hacıların hep bir ağızdan söylediği sözdür. Bu söz, hac ibadeti sırasında Allah’a hitaben söylenen, “*Senin emrini yerine getirmeye hazırım, kulluğum sanadır.*” anlamında olup, dîvânda âşıkların kendi canlarını sevgiliye sunmaya razı oluşlarını ifade etmek için kullanılmıştır.

Evvel âvâze-i hüsnün ki alur cân haremin
Her ki *lebbeyk* dimez sonra peşîmân olısar (G.69/12)

Müslümanların kutsal olarak kabul ettiği *Hacerü’l-esved* (siyah taş), Kâbe’nin duvarında bulunan ve cennetten geldiğine inanılan siyah renkli, meşhur bir taştır. Siyah renginden dolayı sevgilinin ayva tüyleri ile aralarında bir benzetme ilgisi kurulmuştur ve şair, sevgilinin eşiğine yüz süren kulların sultan gibi değerli olacağını söylemiştir.

Hacerü’l-esvedini hâlikün ey hûr-ı behişt
Kankı çâker ki ziyâret kıla sultân olısar (G.69/11)

Tavaf, hac ve umre sırasında Kâbe’nin etrafını belli şartlar içerisinde yedi kez dolaşmaya denir. *Sa’y* ise sözlük anlamı “*çalışmak, yürümek, koşmak*” olup hac ve umre tavaflarından sonra Safâ tepesinden başlayarak dördü gidiş, üçü dönüş olmak üzere Safâ ile Merve tepeleri arasında toplam yedi defa gidip gelmeyi ifade eder.⁵⁸ Tavaf ve sa’y haccın kabul olması için yapılması gereken ibadetlerdir. Visâlî’nin de şiirlerinde bu kavramlardan söz etmesi dinî konulara hâkim olduğunu göstermektedir.

Divan şiiri geleneğinde âşık, Kâbe olarak düşündüğü sevgilinin mahallesini tavaf etmektedir.

‘Aşkunun hacc u tavâfında çü sa’y eylemişüz
Bu safâdan dil-i mûr nice Süleymân olısar (G.69/10)

11.5.2. Kâbe

Kâbe, Mekke’de Mescid-i Haram’da yer alan kutsal yapıdır. Bütün Müslümanlar nerede bulunurlarsa bulunsunlar namaz ibadeti sırasında Kâbe’ye

⁵⁸ Salim Ögüt, “Sa’y”, **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.36, s.206-207.

yönelmeleri gerekir. Bu yöne kible denir. Hacca giden insanlar ibadetlerini yerine getirebilmek için Kâbe'yi tavaf etmekle yükümlüdürler. Divan şiirinde Kâbe'den bahsedilirken zemzem kuyusu, Hacerü'l Esved, Merve ve Safâ gibi mekânlardan da tenasüp yoluyla bahsedilmiştir. Visâlî'nin beyitlerinde de bu kavramlar birlikte ele alınmıştır.

Âşığın en belirgin özelliklerinden biri de gözyaşıdır. Rengi, çokluğu ve akarken uzun şekli itibarıyla divan şiiri geleneğinde çeşitli hayallere konu olmuştur. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda sevgilinin eşiği/kapısı Kâbe olarak düşünüldüğünde âşığın bu eşikte akıttığı gözyaşları da zemzem suyuna benzetilmiştir. Zalim sevgili, âşığının bu eşikte daima gözyaşı akıtmasını ve acı çekmesini istemiştir.

Didüm olmadı kapunda yaşum kim
Didi bu Ka'bedür bî-zemzem olmaz (G.74/6)

Ka'be kapun ziyareti mürde hakı safâ durur
'Ömr kim ol safâ ile geçmeye pür-cefâ durur (G.54/1)

Ceres, *çan* anlamına gelmektedir. *Dîvân*'da ses çıkarma özelliği ile işlenen ceres, sevgilinin yolunda âşığın çıkardığı feryatlar gibi düşünülmüştür. Şair bu beyitte Kâbe yolunda çıkan çan sesleri ile sevgilinin yolunda âşığın ettiği feryat ve figanlar arasında benzerlik kurmuştur.

Reh-i kûyunda anıldum sana hoş gelmeye mi
Zevki var Ka'be yolında nagamât-ı ceresün (G.107/7)

Beyt-i haram, Kâbe'yi kuşatan ve ibadet için kullanılan alandır. Mescid-i Haram'ı ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Ayrıca burası yeryüzünde bilinen en eski mesciddir.⁵⁹ *Mukaddes, korunulan, sakınılan yer* anlamına gelen beyt-i haram, Visâlî'nin beyitlerinde sevgilinin yüzüne benzetilmiştir. Şair, sevgilinin kutsal yüzüne yabancıların elinin değmesini yasaklamıştır.

Zülf-i girîhi halkasıdur beyt-i harâmun
Müşkil bu ki sa'y ile sana irişmez yed (G.12/2)

⁵⁹ Gerçek şu ki, insanlar için yapılmış olan ilk ev, âlemlere bir hidayet ve bereket kaynağı olan Mekke'deki evdir (Âl-i İmrân, 3/96).

11.5.3. Merve, Safâ

Merve, Mescid-i Haram'ın içerisinde yer alan tepenin ismidir.⁶⁰ Hac ve umre ibadetleri sırasında ibadetlerinin kabul olması için Müslümanların bu iki tepe arasında yedi kez gidip gelmeleri, sa'y etmeleri gerekmektedir. Visâlî, Merve, Safâ ve Kâbe kelimelerini aynı beyitte tenasüplü bir şekilde kullanarak hac olayına telmihte bulunmuştur. *Dîvân*'da Merve ve safâ kelimeleri farklı anlamlara gelecek şekilde de kullanılmıştır.

Dîvân'da “*Merve hakkı*” söylemine pek çok beyitte rastlanmaktadır.

Giderken tîr-i hecründe cemâlün Ka'besin anam

Virür Merve hakı câna mugaylân hoş safâ kıblem (G.129/2)

11.5.4. Arafât

Arafat, Mekke'nin 16 km doğusunda bulunan ve hac ibadetinin gerekliliklerinden biri olan tepedir. Kurban bayramının arifesinde hacılar bu tepede toplanırlarmış. Visâlî aşağıdaki beyitte kurban bayramında Allah'a kurban kesilmesi inanışına atıfta bulunarak sevgilisine kavuştuğu günü bayrama, canını da kurban benzetmiştir. Ayrıca şair, Arafat, kurban ve ıyd (bayram) kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp yapmıştır.

‘Arafâtına bütünün çü gönül kıldı heves

Vaslunun ‘ıydına bin cân ile kurbân olısar (G.69/5)

11.5.5. Kurbân

Hac mevsiminde hacıların ilk üç gün içerisinde kurban kesmeleri gerekir. Visâlî, kurban kelimesini hem kurban bayramını akıllara getirmek hem de âşığın, sevgilisine bağlılığını göstermek için “*canını kurban etmek*” anlamında tevriyeli bir şekilde kullanmıştır. *Dîvân*'da “*Kurban olmak*“ deyimini de sıkça kullanılmıştır.

Âşığın amacı her zaman sevgilisi uğruna kurban olmaktır. Sevgilinin, âşığa karşı onu incitecek sözler söylemesi bile âşığın nazarında bir lütuftur.

Dil-ber ki lutf gösterüben agzuma söger

Kurbân olayın ana ne şîrîn-zebânı var (G.45/4)

⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Muvaffak Eflatun, “Klasik Türk Şiiri'nde Kutsal ve Mitolojik Dağlar”, **II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi**, 2018.

‘Iyd irüp oldu çün dem-i kurbân Visâliyâ
Vir ‘âşıkınun ile habîbüne cân fedî (G.175/7)

İKİNCİ BÖLÜM

1. TASAVVUF

“Tasavvuf, Allah’tan başka her şeyden vazgeçme hâlidir.” İnsanın hiçbir şeye sahip olmaması, hiçbir şeyin de ona sahip olmamasıdır. İnsanın nefsini köreltmesi, Allah’ın emir ve yasaklarına göre hareket edip güzel ahlaka yönelmesi, Allah’ın ve Resulü’nün ahlakı ile ahlaklanmasıdır. Tasavvufta amaç insanın geçici dünyanın mal ve mülkünü önemsemeden, zahirî heveslere kapılmadan halk ile birlikte Hakk’a yürümektir. Tasavvuf bir din değil, Kur’ân-ı Kerim ve Hadîs-i Şerif ile bağlantılı bir ilimdir.⁶¹ Visâlî’nin şiirleri ise genellikle âşıkâne tarzda olup dünyevî aşka değinse de şair hislerinin ve hayallerinin ifadesinde dinî ve tasavvufi kavramları kullanmıştır.

1.1. Âşık (Ehl-i Aşk)

Tasavvufi manada âşık, beşerî aşktan ve dünyanın fâni lezzetlerinden vazgeçen, gönlünde yalnızca Allah’ın rızası ve aşkı yer alan, O’na kavuşma arzusunda olan vuslat yolcusudur. Kavuşma yolunda çektiği tüm dert ve cefa âşık için bir lütuftur.

Yâr- için dünyâ vü dînden geçdügüm bu ki ehl-i ‘aşk
Dîn ü dünyâsuz olurlar olımazlar yârsuz (G.73/3)

1.2. Abdâl, Kalender, Dervîş

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda aynı anlama gelen bu kelimeler pek çok beyitte karşımıza çıkmaktadır. Abdal, “birinin yerine geçmek, değiştirmek, karşılık” anlamlarına gelen bedel kelimesinin çoğuludur. Fâni dünyanın geçici heveslerini bir kenara bırakıp kendisini Allah yoluna adayan Hak âşıklarına abdal denir. Kıyafetleri kalın kumaştan yapılan yakasız ve kollu cübbelerdir (hırkalar.) Bu hırka kendilerine şeyhleri tarafından dua ile giydirilir ve dervişe giydirilen bu hırka şeyhe bağlılık ifadesidir.

⁶¹ Beyhan Kesik vd, *Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı*, Kesit Yay., İstanbul 2016, s.220.

Beyitte hırka giyen dervişin dünyadan el çekmesi ile meleklerin yeme, içme gibi özelliklerinin bulunmamasına değinen şair, bunun nedeninin ay yüzlü sevgili olduğunu söylemiştir.

O mâhun hırka-pûş abdâl-ı ser- gerdânıdur eflâk
Melâ'ik zümresi 'aşk ile hurd u h'âbdan geçmiş (G.91/4)

Kalenderler, yalnız farzları yerine getirmekle yükümlü olup, başlarında on iki dilimli, kubbesi sivri keçe külahları bulunan kişilerdir. Nefislerini terbiye etmek, heveslerinden arınmak için *çâr-darb* denilen belli bir usule göre- saç, sakal, bıyık ve kaşlar usturayla kazınmış şekilde- tıraş olurlarmış. Bunun sebebi de insan yüzünün Allah'ın cemalinin yeryüzündeki yansıması olarak kabul edilmesi inancıdır. Saç veya sakalın bu güzelliği örttüğü için kazıtılması gerektiğini düşünmüşlerdir. *Dîvân*'da kalender kelimesi tek bir beyitte geçmektedir ve târ (saç teli) kelimesiyle birlikte tenasüp ilişkisi içerisinde kullanılmıştır.

Ey h'âce 'âşık isen ko zer hevâsını kim
Târdan olur kalender düşerse bu hevâya (G.164/6)

Visâlî'nin şiirlerinde derviş karşımıza fakir bir kimse olarak çıkmaktadır. Elinde olan ve verebileceği tek şey canıdır. Beyitte geçen bedelsiz verilen pîş-keş (armağan) kelimesi ile para ile satılacak şey anlamına gelen metâ (mal) kelimesi arasında tezat sanatı bulunmaktadır.

Pîş-keş-i cân itdügümi dostum ma'zûr tut
Çünkü ben dervîş elinde yokdur andan pek metâ' (G.94/8)

Visâlî, beyitlerinde kaza ve kader inancına da yer vermiştir. Bu beyitte *alın yazısı* anlamına gelen *mukadder* kelimesi buna örnek olarak verilebilir. Dervîşe seslenen şair, rızık için kimseye yalvarmaması gerektiğini çünkü Allah'ın, her kulunun rızkını ezelde takdir ettiğini söylemiştir.

Rızık için dökme yüzün suyunı dervîş yire
Şâh eger kul kamuya rızk mukadder mi degül (G.116/8)

1.3. Ârif, Ehl-i Kemâl, Ehl-i Kerâmet

Dîvân'da geçen bu ifadeler belli bir bilgi birikimine ve olgunluğa erişmiş kimseler için kullanılmıştır. Tevekkül sahibi, her şeyi bilen ve idraki güçlü kimselere arif denilmektedir. Bu beyitte şair, meclisteki kimselerin sevgilinin şeker gibi dudaklarını andıkları (hatırladıkları) zaman tekrardan şekerini anmayacağını söylemiş ve bu ifadesini tıpkı arif kişilerin sözü tekrar etmeyeceğine bağlamıştır.

Leblerün zikr olduğu mecliste kandi anmazam

‘Ârif olan âdemîler sözi tekrâr eylemez (G.76/2)

Dîvân'da Allah'ın veli kullarına verdiği olağanüstü hâl, söz olan keramet sahibi kişilere de yer verilmiştir.

Kerâmet ehlidür diyü mürîd olmag-içün ‘uşşâk

Siyeh-pûş oluban zülfün suya salmış musallâyı (G.196/4)

Dîvân'da şair, olgun kimselerin (kemal ehli) bile sevgilinin güzelliğini yüce bir mertebede gördüğünü söylemiştir.

Virmişem cân u gönülden yine bir dil-bere dil

Kim anun hüsni kemâl ehline fâyık görünür (G.68/2)

1.4. Şeyh

Visâlî bu beytinde Hz. Muhammed için şeyh sözcüğünü kullanmış ve kendisinin onun müridi olduğunu söylemiştir.

Çün sana mürîd olmuşam ey Şeyh Muhammed

Nâ-merdem eger olur isem gayra mukayyed (G.13/1)

1.5. Tâlib, Mürîd, Sâlik

Tarikat mensubu olmak isteyen kişiye talip denir. Visâlî, talip olacak kişinin amacına ulaşması için tembellik duygusundan kurtulması gerektiğini vurgulamıştır.

Her demde eger tâlib isen sa'yda ol kim

İrmedi murâdına kişi kim ola tembel (G.117/6)

Sevgilinin yoluna kendini feda etmiş olan âşık, bu yolun talibi olmuştur. Ömrünün sonuna kadar işinin, gücünün bu olduğunu ve bu yolun talibi olduğunu söylemiştir.

Didi zâhid dahı dil-ber tâlibi misin didüm
‘Ömri bulınca nihâyet her kişi işindedür (G.41/4)

Talip olan kişinin tarikata girme isteği şeyhi tarafından kabul edilirse eğer mürit olur ve böylece şeyhe bağlı kalır. Visâlî de bu beyitte aşk şeyhinin yani sevgilinin müridi olduğunu söylemiştir.

Cân ile mürîd olalıdan ‘aşka Visâlî
Nazm ehli dilinde idi şeyhü’ş-şu’arâdur (G.49/7)

Dîvân’da talibin bir mürşidin gözetiminde yaptığı manevî yolda olan kimse anlamına gelen salik kavramına da yer verilmiştir. Salik, nefsini terbiye etmeyi amaçlayan bir kişidir. Bu nedenle kıskanç kişilerin onu kötülemesini umursamaz.

Andan berü ki sâlikiyem râh-ı ‘aşkunun
Atar hasûd yoluma seng-i melameti (G.194/4)

1.6. Tekyegeh, Dergâh (Dergeh), Mey-hâne, Harâbât, Meclis (Bezm)

Dîvân’da geçen bu terimler müritlerin eğitim gördükleri, toplandıkları ve ibadet ettikleri mekânlardır. Tekkede bulunan mürşidin amacı iki cihanda da Allah’a ulaşmak, İlahi aşkı bulmaktır.

Gam-ı cürmi Visâlî ko tekyegehüm
Dü cihânda çü vasl-ı ilâh iderem (G.123/7)

Dîvân’da tasavvufî kullanımının dışında dergâh, sevgilinin kapısı, eşiği olarak tahayyül edilmiştir. Kendisini sevgilinin bulunduğu yerin iti olarak gören âşık, oradan yüzlerce kez kovulsa da yine vazgeçmemiş, âşık kişinin arsız olduğunu söyleyerek dergâha geri gelmiştir.

İt gibi yüz kez kovarsan dönüben dergâhuna
Yine varuram ki olur ‘âşık olan ‘ârsuz (G.73/6)

Var ümîdüm ki yine kapuna yüz sürevirem
Nice âvâre gezem dergeh-i cânımdan irak (G.96/6)

Klasik şiir geleneğinin kaynaklarından biri de tasavvufîtur. Tasavvufi tabanda incelendiğinde şarap ilâhî aşkı, meyhane dergâhı, meyhaneci de mürşidi temsil etmektedir. Meyhanede oturan dervişler fânî dünyanın nimetlerinden el etek çekmişler ve burada Allah rızasını kazanmak için ibadet etmişlerdir. Bu beyitte zafer kapılarının açılmasını isteyen kişilerin meyhanenin kapısına gitmeleri gerektiğini söyleyen şair, bunun nedenini de zafer anahtarının ancak meyhanenin kapısında bulunduğunu söyleyerek açıklamıştır.

Feth-i bâb ister isen var der-i mey-hâneye kim
Ancag ol kapuda girer ele miftâh-ı fütûh (G.11/6)

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda tek beyitte *duhter-i rez* tamlaması geçmektedir. *Duhter-i rez* tamlaması *asma kızı*, *üzüm kızı* anlamına gelip meyhanedeki şarap kastedilmektedir. Bu şarap (kız) insanın aklını başından alır. Visâlî de bu beyitte şarabı kırmızı renginden dolayı yüzünde peçesi olan genç bir sevgiliye/kıza benzetmiştir.

Duhter-i rezine mey-hâne mücerredlerine
Demidür ‘arz-ı cemâl itmege keşf itse kınâ’ (G.95/2)

Şair, Hz. Muhammed’i övdüğü bu beyitte mecliste adının anıldığı zaman herkese şifa olduğunu söylemiştir. Aynı zamanda şair, şarabın kırmızı renginin sebebini de memduhunun dudağının rengini kıskanmasına bağlamıştır.

Olduğı demlerde bezme şifâ Mustafâ
Mey kızarmasun mı ider câm-ı la’linden hayâ (G.5/1)

1.7. Dünyâ (Dehr, Cihân, Felek, Gerdûn)

Dîvân’da dünyaya kişileştirme yoluyla yüklenen özelliklerin tümü olumsuzdur. Dünya vefasızdır, alçaktır ve insanın kendini kafesteymiş gibi hissetmesine neden olur. Klasik şiirde de vefasız olması sebebiyle sevgiliye

benzetilmiştir. Visâlî de beyitlerinde bu benzetmeye değinmiş ve âşığın gönlünün vefasız sevgiliye meylettğini söylemiştir.

Aşağıdaki beyitte şair aynı kökten gelen naz ile nazenin kelimelerini kullanarak iştikak sanatı yapmıştır.

Nâzenînün nazı hoşdur nâz idene dostum
Hûblar içinde olma dünya gibi bî-vefâ (G.2/4)

Şair dünyayı, gönlünün hapsediğı bir kafese benzetmiş ve bu kafeste daima sevgilisini arzuladığını söylemiştir. Çektiğı sıkıntılardan dolayı yakarışlarda bulunan âşık, sabrının kalmadığını söyleyerek bir an önce sevgilisinin gelmesini istemiştir. Ayrıca beyitte geçen kafes ve tuti (papağan) kelimeleri arasında tenasüp sanatı yapılmıştır diyebiliriz.

Ey cândan itdügim heves sen tûtîsin dünyâ kafes
Kalmadı sabrum bir nefes sabr u karârum kandasın (G.134/3)

Şair bu beyitte gönlüne dünyanın âdetinin zulüm çektiğini olduğunu ve bu cefaya katlanması gerektiğini söylemiştir. Ayrıca şair cevır, sitem ve kahr gibi yakın anlamlı kelimeleri bir arada kullanarak tenasüp yapmıştır.

Çek ey gönlüm bu dehrün kahrını kim
Bilürsin devr işi cevır ü sitemdür (G.33/4)

Şair, dünyada gönlünde tasa/dert olmayan kimsenin olmadığını, böyle bir gönlün görülmediğini söylemiştir.

Derd-i dilden oldugın dilde ‘aceb görmek ki hiç
Yok durur bir dil cihânda ki anda bir derd olmaya (G.152/6)

Dîvân’da felek kelimesi de dünyayı kastetmek amacıyla olumsuz özellikleriyle kullanılmıştır. İnsana acılar çektiren, ondan öç alan acımasız vasfı ile ön plandadır. Felek tabirinin geçtiğı bu beyitte âşığın, sevgiliye sunduğı gönül için yapılan benzetmelerden biri de nişan tahtasıdır. Sevgili ise gam oklarını âşığın gönlüne hedef alan usta bir okçudur (Bkz.Sevgili ile İlgili Tasavvurlar). Beyitte şair,

feleğin olumsuz vasfını âşığın boyunun sevgilinin attığı oklardan dolayı yay gibi bükülmesine bağlamıştır. Ayrıca şair nişan (tahtası) keman (yay) ve ok kelimelerini kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır.

Niçe kıla gam okına felek nişâne beni
Ya niçe benzede kaddüm büküp kemâna beni (G.189/1)

Alçak olarak vasıflandırılan felek şairin gönlünü parçalamakta ve onu sıkıntıya sokmaktadır. Visâlî bu beyitte aynı kökten gelen şerh ve şerha kelimelerini kullanarak iştikak sanatı yapmıştır.

Gerdûn-ı dîn cefâsı ile şerhalandı dil
Ne şerh idem ki nice meşakkatda kalmışuz (G.83/7)

1.8. Yol (Târik, Râh), Menzil

Dîvân'da geçen yol ifadesiyle anlatılmak istenen sevgiliye ulaşabilmek için aşılması gereken mesafedir. Tasavvufi kullanımının dışında daha çok âşığın beşerî aşk yolculuğunu yansıtmak için kullanılmıştır. Aşk, uğruna can verilen bir yoldur. Yüce bir makamda oturan sevgilinin ayağına toprak olmak da âşığın değerini yücelten bir durumdur. *Dîvân*'da bu kullanıma örnek olarak “*Yoluna toprak olmak*” ifadesini verebiliriz.

Gül yüzün itmiş sana hâk-i kadem
Toprag olan yoluna bir ben degül (G.119/5)

Klasik şiir geleneğinde sevgili, âşık ve rakip üçgeninde rakip, sevgilinin mahallesinde gezinen köpeğe benzetilmiştir. Beyitte âşık, sevgilinin rakibe yüz vermemesinden dolayı mutlu olmuştur.

Yolında rakîb ol sanemün nice yilersin
Kim dirsın ite ya berü gel ya anaru var (G.24/8)

Âşık, sevgiliye seslenerek bulunduğu aşk yolunun tehlikelerinden bahsetmiştir. Beyitte birden fazla teşbihe yer veren şair, gönül ateşinin çokluğunu bir yangına, gözyaşının fazlalığını ise denize benzetmiştir.

Gözüm âbına garîkam gönül odına harîk
Ey refîkum bu tarîkun çoğ olurmış hatarı (G.184/14)

Yollardaki konak yeri anlamına gelen *menzil* kelimesi bu beyitte olumsuz vasıflarıyla ön plana çıkan, kötü işler yapan rakibin cehenneme benzetilen mekânı olarak verilmiştir.

Nâz ile gülüp dedi nâr-ı cehennem didüğün

Ol rakîb-i bed-fi'âlün menzili olmuş durur (G.21/4)

1.9. Fenâ- Bekâ

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda birbirinin zıddı olan bu kelimelerin tasavvufî görüşle bir ilgisi yoktur. Sözlükte “*yok olmak, geçici olmak, ölmek*” gibi anlamlara gelen Arapça *fenâ* kelimesi ile “*var olmak, sürekli olmak*” anlamına gelen *bekâ* kelimesi beyitlerde gündelik yaşama örnek vermek amacıyla kullanılmıştır.

Visâlî bu beyitte bekasız dünya için gam çekmenin boşuna olduğunu, asıl önemli olanın bu dünyada ad bırakmak olduğunu söylemiştir.

Gam yime Visâlî fenâ için

Adun kalısar çü câvidânî (G.179/7)

Subh-dem bâga varup bezm-i tarabnâk idelüm

Biri iki câm içüben cânı ferahnâk idelüm

Bî-bekâdur sonı dehrün bunı idrâk idelüm

Mest-i lâ-ya'kıl olalum yakalar çâk idelüm (Mr.4/1)

1.10. Rind- Zâhid (Sûfî, Vâiz, Müftî)

Rind ile zahit tipi klasik şiirde çatışan iki tiptir. Rind tipi hikmet ve hakikate düşkün, olgun bir tiptir. Rindler maddiyata değil maneviyata önem verir ve diğer insanların peşinden koştukları mal, mülk ve mevki gibi şeyleri umursamazlar. Kimsenin kınamasına aldanmayıp, riyadan ve yalandan uzak dururlar. Divan şiirinde âşık kendini rind olarak görür. Zahit ise rindi eleştirmekte ve tam tersi maddiyata önem vermektedir. Dar görüşlüdür ve kendi menfaati için ibadet eden riyakâr bir tiptir.

Nâmûs riyâ bend olımaz ‘âşık-ı rinde

İnan bu söze bî-hude güftâr degüldür (G.28/2)

Rindler, meyhanede şarap yok iken elest meclisinde bir araya gelerek, ilahî aşk şarabıyla sarhoş olmuşlardır. Halk dilinde sarhoş anlamında da kullanılan rind, dünyanın derdini, tasasını ve kaygısını çekmeyen safa ehli kimselerdir.⁶²

Bu beyitte âşğın gönlü rinde, sevgilinin dudağı ise kırmızı renginden dolayı şaraba benzetilmiştir.

Kendüyi bilmez oldı dil dahı lebün kılar taleb

Rind olan olduğunca mest ârzû-yı şarâb ider (G.44/4)

Rindi dış görünüşüyle eleştiren zahit, onu cehennem ateşi ile korkutmaktadır. Oysa âşık, kendini ateşte yok eden pervane böceğine benzer ve bundan dolayı ateşe alışıktır, ondan korkmaz. Beyitte pervane ve od (ateş) kelimelerini kullanan şair, pervane böceği ile mum mazmununu akıllara getirir.

Zâhid yûri korkutma Visâlîyi od ile

Pervânedür ol sanma kim oddan hazeri var (G.25/7)

Rind ve zahit tipi sürekli birbirleriyle çatışırlar. Rind aşkı yani duyguyu, zahit ise akıllı temsil etmektedir. Beyitte rind âşık, sakiye seslenir ve kendisini daha çok sarhoş etmesini ister. Şair, zahit gibi akıllı olayım derken de aslında zahidi eleştirmektedir.

Bizi mest it gözün gibi sâkî

Nice zâhid gibi olam hüşyâr (G.46/5)

Sûfiyâ sen mücâvir-i harem ol

Bize mesken yiter der-i hammâr (G.46/8)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda zahit tipiyle benzer özellikler gösteren vaiz tipine de yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte kaba vaizin sert bir üslupla verdiği vaazlardan bahsedilmiştir.

Gel Visâlî 'aşk odından germ ol ter-tab' isen

Huşk-ı vâ'iz gibi tâ kim sözlerün serd olmaya (G.152/7)

⁶² Gülay Durmaz, "Divan Şiirinde Rind", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.8, C.6, s.63.

Aşk akıl ile değil gönül ile anlaşılabilcek bir hâldir. Bu nedenle şair, aşkı müftü ve müderrislerin bile anlayamayacağını yalnız âşıkların anlayacağını söyler.

Hall eyleyimez müşkilini kimse bu ‘aşkun

Müftî vü müderris anı bilmez ki ne fendür (G.26/5)

1.11. Zühhd

Zühhd kelimesinin sözlük anlamı “*bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek*”tir. Dünya malına, makamına önem vermemek, azla yetinmek, ahiret için hayır işlerinde bulunmak, ibadet etmek zühhdün göstergelerinden bazılarıdır.⁶³ Ancak âşık rind için zahidin her an ahiret için ibadette bulunması yanlıştır. Bu nedenle zahide seslenen âşık, secde etmeyi bırakması gerektiğini ve sevgilinin ok gibi bakışlarının onun kalbini yaraladığında bunun ibadetini bozmayacağını söylemiştir.

Beyitte aynı kökten gelen zühhd ve zahit kelimelerinin kullanımı sebebiyle iştikak sanatı vardır diyebiliriz.

Zâhid önüne ugrama zühdüne bakup kim

Bozar dime zühdi anun gamzesi tîri (G.195/6)

1.12. Mâ-sivâ, Terk

Tasavvufî bir kelime olan masiva, “*Allah’tan gayrı sayılan şeyler*” anlamına gelmektedir. Allah’a yönelmek, onun dışındaki her şeyden ilgi ve alakayı kesmek tasavvufun esaslarındandır. Masivayı terk edip kendini Allah’a adayan kişi belli mertebelerden geçip mana ehli olmuştur.

‘Âşıka kat’-ı ‘alâyık mâ-sivâdan oldu farz

Pes degül ‘âşık o kim kevneynden ferd olmaya (G.152/2)

Dîvân’da terk ifadesine tasavvufî anlamının dışında sevgilinin âşığını terk etmesini belirtmek amacıyla değinilmiştir. Bu beyitte şair, âşık için sevgilinin ayağının tozunun çok değerli olduğunu ve bunun için taç takmayı bile reddettiğini söylemiştir.

⁶³ Semih Ceyhan, “Zühhd”, *TDVİA*, TDV Yay., İstanbul, C.44, s.530-533.

Virmezem tâc giye ben senün izün tozını
Ne ola eyledün ise yok yire sen ben kulı terk (G.112/2)

Sevgilinin zulmü, cefası onun yaratılışında vardır ve bu durum âşığın hoşuna gider. Eğer bu tavrını âşığına göstermezse kusur etmiş sayılır. Çünkü her durumda âşık için sevgilisi vazgeçilmezdir.

İtme taksîr ne cevrun var ise eyle ki ben
Seni terk eylemezem şûh-ı sitemkâr diyü (G.149/6)

1.13. Esrâr, Sır, Gayb, Râz, Pinhân, Mübhem, Mahrem

Sır veya raz, gizli tutulan ve kimseye söylenmemesi gereken söz ve hâllere denir. Tasavvufî anlamda ise sır, Allah'ın bildiği ya da az sayıda kişi tarafından bilinen bilgidir.

Virmez agzın soranun hergiz su'âline cevâb
'Âkil olan kişi halka keşf-i esrâr eylemez (G.76/6)

Âşık için sırlarını ifşa etmek suçtur, hatta onu öldürseler bile sırrını belli etmez, kimseye söylemez. Âşığın sırlarını bilen bir tek gözyaşlarıdır.

Başuma yagsa melâmet taşı yiridür benüm
Râz-ı 'aşkı göz yaşıyla itdüğüçün âşikâr (G.71/6)

Eyle pinhân itmişemdür râz-ı 'aşkun cânda kim
İtmezem zâr öldürürsen ben bu râzı âşikâr (G.66/6)

Sırrın herkese söylenmemesi, özellikle nefsine yenik düşmüş ve gönlünde kin tutan kimselerin bilmemesi gerekir. Şair eğer akıllı biri isen sırrını rakibe, düşmana belli etme diyerek uyarıda bulunmuştur.

Sırrunı itme rakîbe sakın ey dost 'ayân
Sîne-i sâhib-i kîne olımaz mahrem-i râz (G.84/6)

1.14. Halvet

Halvet kelimesinin sözlük anlamı “*tenha, yalnız kalınan yer*” demektir. Bu sebeple dervişler kendilerini dünyadan ve insanlardan soyutlayıp böyle yerlerde vakit geçirmişlerdir. *Dîvân*’da bu kullanımının dışında ıssız, kapalı bir yerin sevgilinin yanağının parlaklığı ile aydınlanmasını belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Güneş ışınlarının bu yeri aydınlatması ile sevgilinin güneşe benzeyen, ışık saçan ve aydınlatıcı özelliğe sahip yanağı arasında benzetme ilgisi kurulmuştur.

Subh-dem şâhid [olup] halvetüne kâh ibdâ’

‘Arz idüp ‘ârızını saldı çün etrâfa şu’â’ (G.95/1)

1.15. Melâmet

Arapça “*Lvm*” kökünden türeyen *melamet* kelimesi *kötülemek, azarlamak, serzenişte bulunmak* anlamlarına gelir. Tasavvufî anlamda ise kişinin yaptığı iyilikleri gösteriş olur endişesiyle gizlemesi, işlediği kötülükleri ve günahları ise nefsiyle mücadele etmek için açığa vurmasıdır.⁶⁴

Bu beyitte aşk yolunun saliki olan âşığı kıskanç kişiler hep ayıplamışlar ve yoluna engeller koymuşlardır. Ancak bu yolda yürüyen âşık için bu ayıplamalar önemsizdir. Çünkü onlar kınayanın kınamasından korkmazlar.⁶⁵

Andan berü ki sâlikiyem râh-ı ‘aşkunun

Atar hasûd yoluma seng-i melameti (G.194/4)

1.16. Nûr

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda şair, memduhu övmek amacıyla onun yüzünün aydınlığından, nurundan bahsetmiştir.

Farz-ı ‘ayn terkihi ise “Allah’ın her Müslümanın yerine getirmesi lazım gelen emri” demektir.⁶⁶ Sevgilinin nur gibi aydınlık yüzünü seyretmek de âşığın yerine getirmesi gereken bir farz/emir gibi düşünülmüştür.

Ey temâşâ-yı cemâlün farz-ı ‘ayn

Tal’atundur ‘ayn-ı nûr u nûr-ı ‘ayn (G.132/1)

⁶⁴ Mustafa Kara, “Melâmetiye”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, S.1-4, C.43, s.561.

⁶⁵ ...Allah yolunda cihad ederler ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar (Mâide, 5/54).

⁶⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2015, s.287.

Âşık, gözümün nuru diyerek seslendiği sevgilinin yokluğunda acı çekmektedir ve onun gidişinden beri gözünde hem dünyanın hem de ahiretin bir önemi kalmamıştır.

‘Âleme nice nazar eyleyem ey nûr-ı basar

Göze görünmez olupdur dü cihân sen gideli (G.182/2)

1.17. Hâl

Visâlî’ye göre âşık kişi korkak, perişan ve inleyen bir hâldedir. Çünkü ah ve inleme olmadan âşık olmayacağının bilincindedir.

Sorsalar senden Visâlî hâlini di şimdi ol

Bî-nevâ vü bî-dil ü bî-zûr [u] zâr olmuş durur (G.20/9)

Şair, âşığın her anını sevgilisini düşünmekle geçirdiğini ve bu güç hâlden kimsenin haberi olmadığını söylemiştir.

‘Aşk ile geçer ‘ömr-i Visâlî dün ü gün lîk

Hâlden anun kimse haberdâr degüldür (G.28/7)

1.18. Belâ, Derd, Gam, Cevr, Cefâ, Âh

Sevgilinin yolunda kimsesiz olduğunu söyleyen âşığın başına binbir türlü belalar gelmektedir. Hatta âşık bu yolda bela ve dert ile de dost olduğunu söylemiştir. Âşığın böyle bir hâlde olmasında sevgilinin aşkı, hasreti, cevri, cefası ve rakip ile birlikte olması gibi nedenler rol oynamıştır.

‘Aşkun gamı olaldan ben bî-kese musâhib

Âh u figâna hemdem derd ü belâya yâram (G.126/2)

Bu beyitte sevgilinin boyuna, endamına tutulan âşık bu bela için isyan etmektedir. Canından usanmış bir vaziyette olan ve ne yapacağını bilemeyen âşık, Allah’a yalvarmakta ve hâlden yakınmaktadır.

Bir belâ-engîz bâlâsına oldum mübtelâ

Âh kim bugün getürdüm başuma müşkil belâ (G.2/1)

Yâ Rab belâ vü derd ile ne idem ne kılayın
Cândan cihân içinde usandum ne kılayın (G.144/1)

Derd ü gam-ı hicrân ile hasret bucagında
Cân virdüğüm ol âfet-i devrâna disünler (G.72/4)

Dîvân'da gam ve dert ile yiyecek arasında bir ilgi kurulmuştur. Âşığın çıktığı aşk yolunda azığı gamdır. Bu duruma örnek olarak şair “*gam yemek*” deyimini kullanmıştır.

Ben garîbün hâline bir kez nazar kılup didi
Bunca derd ü gam yimek sana neden olmuş durur (G.21/2)

Âşığın tek isteği sevgilinin her zaman yanında olmaktır. Bu nedenle başı bedeninden ayrılrsa bile bu durum âşık için önemli değildir. Çünkü o, sevgilinin yoluna başını ve canını seve seve feda etmeye razıdır.

Ser-i Visâlî bedenden düşerse dûr ne gam
Tek itmesün etegünden anı firâk [u] cüdâ (G.1/6)

Âşık çektiği gamdan dolayı güçsüzleşmiş, zayıflamıştır. Bu zayıf hâlini şekli itibarıyla sevgilisinin ince beline benzetmiştir. Âşık düştüğü bu acınası hâlden dolayı kendisine hem tanıdıkların hem de yabancıların ağladığını söyler.

Sanma ki senden üzülem ey dost gerçi kim
İtdi bu gam bilün gibi bir ince mû beni (G.176/3)

Yârsızlık gamını söyler isem yârlara
Aglaya benüm için yâr ile agyâr dahı (G.180/2)

Âşık hem sevgilinin cevrine hem de rakibin kahrına katlanmaktadır.

Cevr-i habîb ü kahr-ı rakîbi tahammül it
Şâyed Visâliyâ olasın sonra kâm-yâb (G.9/7)

Sevgili, âşığına cevır ve cefa çekirtmesi ile bilinir, bu onun âdetidir. Bu beyitte de şair, sevgilinin bu tutumuna karşılık âşıklara *ya cefa eden sevgiliyi sevme ya da cefasını çek feryat etme* diyerek uyarıda bulunmuştur.

Mâh-rûlarda vefâ olmaz olursa az olur

‘Âdeti dil-berlerün cevır ü cefâ vü nâz olur (G.38/1)

Sevme dil-berün cefâkârün

Yâ cefâsını çek figân itme (G.167/9)

Şair, kendini kimsesiz bir insana benzeten âşığın çektiği dertler sebebiyle ah etmesine demir ve taşın bile dayanamayacağını söyleyerek mübalağa sanatında bulunmuştur.

Garîb âhına döymez âhen ü seng

Yigitsen dostum almagıl âhum (G.128/6)

1.19. Hayret

Arapçada “şaşmak, şaşırmak” gibi anlamlara gelen *hayret* kelimesi, salikin Allah’ın kudretinden dolayı şaşkınlık duyduğu hâli anlatmak için kullanılan tasavvufi bir terimdir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda bu hayret hâli tasavvufta kullanılan şeklinin dışında âşığın durumunu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Âşık, sevgiliye kavuşma yolunda çektiği zorlukları ifade etmek için reh-i zillette (düşkünlük yolunda) olduğunu söyler ve bu hâldeyken ona el uzatanın sevgilisi olmasından dolayı şaşkınlık içerisinde kaldığını söylemiştir.

Gel ey ‘azîz kim reh-i zilletde kalmışuz

Ol dest- gîr kim hayretde kalmışuz (G.83/1)

1.20. Semâ

Sema kelimesi genellikle “şarkı, nağme, musiki, raks” manalarına gelecek şekilde kullanılmaktadır. Hak âşığının, Hak’tan gelen bir mana (vârid) ile kendinden geçerek kalplerini Hakk’a doğru harekete geçirip birtakım hareketler yapmasına denir.⁶⁷ Musiki eşliğinde yapılan bir tören olan semada çalgı aleti de bulunmaktadır.

⁶⁷ Semih Ceyhan, “Semâ”, **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.36, s.455-457.

Aydınlı Visâli Dîvânı'nda ise sema, tasavvufî anlamının dışında gökyüzünü ifade edecek şekilde kullanılmıştır.

Vaktidür sâkî alursan elüne câm-ı sabûh

Demidür mutrib idersen yine âheng-i semâ' (G.95/3)

“*Sidre-i müntehâ*” terkibi “*son noktada bulunan sidre*” demektir. Hadislere göre altıncı kat göktedir. Hz. Peygamber, Miraç gecesi Cebrâil'i burada görmüş ve ilahi sırlara burada ulaşmıştır. Sidre'nin yanında cennet vardır, beşer bilgisinin hududu burasıdır. Divan şiirinde sevgilinin boyunun uzunluğunu ifade etmek için “*sidre-i müntehâ*” terkibi kullanılmıştır.⁶⁸

Beyitte kutsal saray olarak belirtilen yer cennettir ve burası âşğın sema mekânı olarak düşünülmüştür.

Sahn-ı sarây-ı hazretün 'âşka sâhat-ı semâ

Serv-i revân-i kâmetün Sidre-i müntehâ durur (G.54/2)

1.21. Abâ, Asâ

Aba, dervişlerin giydiği yünden dövülerek yapılmış bir çeşit kaba kumaştır. Bütün vücudu örtecek şekilde yakasız, kolsuz ve geniş bir giysidir. Mutasavvıflar abayı bir zühd ve fakr sembolü olarak göstermek için giymek istemişlerdir.

Beyitte değerli bir kumaş olan atlas ile aba birlikte verilmiştir. Aba, maneviyatı temsil eden sufiler tarafından giyilen ve atlasa göre daha üstün tutulan bir kumaştır.

Ne 'abâdur 'aceb ol şî'r ise âvâresi

Ki atlas-ı nesteren olmuşdur anun astarı (G.184/9)

Asa ise dervişlerin kullandıkları bastondur. *Dîvân*'da tasavvufî anlamının dışında araç-gereç olarak günlük kullanıma uygun bir şekilde kullanılmıştır. Nergis çiçeği ile göz arasında ilgiye telmihte bulunan şair, kendini onun gibi hasta, kör olarak göstermiş ve asaya ihtiyacı olduğunu söylemiştir.

Gözlerüm devrinde nergis ile bîmâr oldu kim

Kalkamaz hergiz tayanmayınca yirinden 'asâ (G.5/6)

⁶⁸ İskender Pala, a.g.e., s.417.

2. DÎVÂDA ADI GEÇEN MUTASAVVIFLAR

2.1. Kemâl-i Hucendî (Kemâl-i Hocend)

Mâverâünnehir bölgesinde bulunan Hucend’de doğan mutasavvıf-şairdir. Ailesi ve öğrenim durumu hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte genç yaşta hacca gittiği bilinmektedir. İçerisinde gazel, kıta ve rubailerin de bulunduğu yaklaşık otuz sekiz bin beyitten oluşan bir divanı bulunmaktadır.⁶⁹ Visâlî aşağıdaki beyitte kendisini Kemâl-i Hocend ile kıyaslamıştır.

Noksân ola Visâlîye hecrün dimezse çün

Sözde ber-â-ber oldı Kemâl-i Hocend ile (G.155/9)

2.2. Yunus Emre

Dîvân’da Anadolu’da Türkçe şiirin öncüsü olan tasavvuf ve halk şairi Yunus Emre’ye yer verilmiştir. Bir beyitte Molla Kasım ile olan hadisesi karşımıza çıkmaktadır. Hikâyeden kısaca bahsedecek olursak; bir gün Yunus Emre’nin üç bin sayfalık bütün şiirlerini kapsayan dîvânı, Molla Kasım’ın eline geçer. Bu şiirleri okuyan Molla Kasım “*bu ifade şeriate aykırı, bu haram, bu sakıncalı*” diyerek yaklaşık iki bin sayfayı yırtmış, yakmış ya da dereye atmıştır. Gördüğü bir beyit karşısında⁷⁰ Yunus Emre’nin şiirlerinin özünü anlamış ve yaptıklarından dolayı pişman olmuştur. Rivayete göre yakılan bin şiiri gökte melekler, denize atılan bin şiiri balıklar, Molla Kasım’ın elinde kalan bin şiiri de insanlar okumaktaymış.

Mâhî olup cemâli denizinde rûz u şeb

Dil-i Yûnus şikâr ider ebrûsı Kâsımun (G.110/6)

2.3. Hamza Bâlî

Hamza Bâlî, 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman döneminde yaşamış Bayramî-Melâmî tarikatına mensup sufidir. Mürşidi Melamiyye şeyhlerinden Hüsameddin Ankaravi’dir. Hayatıyla ilgili en geniş bilgi La’lizâde Abdülbaki’nin “*Sergüzeşt*”inde bulunmakta ve kendisinden Bâlî Ağa olarak bahsedilmektedir.⁷¹ *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda şair, memduhu Hamza Bâlî’den övgüyle bahsetmiştir.

⁶⁹ M. Nazif Şahinoğlu, “Kemâl-i Hucendî”, **TDVİA**, TDV Yay., Ankara, C.25, s.226.

⁷⁰ Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme/Seni sigaya çeken bir Molla Kasım gelir

⁷¹ Nihat Azamat, “Hamza Bâlî”, **TDVİA**, TDV Yay., İstanbul, C.15, s.503-505.

Güzeller serveridür Hamza Bali

Yanagı gül boyıdur serv dalı (G.187/1)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I. CEMİYET

1. ŞAHISLAR

1.1. Padişahlar ve Devlet Adamları

1.1.1. Gazneli Mahmûd (Ayaz Paşa)

Gazneli Hükümdarı Sebük Tegin'in oğludur. 2 Kasım 971 tarihinde Buhara'da doğmuştur. Küçük yaştan itibaren hem dinî hem de siyasî eğitimini almıştır. 998 yılından 1030 yılına kadar 32 yıl hükümdarlık yapmış, bu süre içerisinde pek çok sefer düzenleyip Orta Asya'nın en güçlü devletine sahip olmuştur. *Dîvân*'da Gazneli Mahmud'un veziri Ayaz Paşa ile bir hikâyesine telmihte bulunulmuştur. Kısaca bu hikâyeden bahsedecek olursak; Gazneli Mahmud bir gün divana iri bir inciyle gelip vezirlerine elindeki incinin değerini sormuş ve aldığı cevaplardan sonra inciye kırmalarını istemiştir. Ancak vezirleri incinin değerli olduğunu söyleyerek sultana geri vermişlerdir. Sultan, Ayaz Paşa'yı çağırıp ona da inciye kır deyince, vezir hiç tereddütsüz inciye parçalamıştır. Ayaz Paşa, vezirlerin azarına karşılık olarak “*Sultanımın emri en kıymetli inciden de değerlidir.*” demiştir. Ayrıca beyitte “*sı-mak*“ fiili *kırmak* anlamıyla hem mecaz hem de gerçek anlamıyla kullanılmıştır diyebiliriz.

Sıma Mahmûd olanun sözini zinhâr ki Ayaz

Sımadı şâh sözün lü'lü-i şehvârı sıdı (G.178/2)

1.1.2. Ahmet Paşa

Visâlî'nin bu beyitte övdüğü kişi, memduhu Ahmet Paşa'dır. Şair, onun itibarını, yüceliğini överken *saadet burcu* tabirini kullanmıştır. “Bu kullanım, burçların bütün yıldızların üzerinde, en yüksek felek kabul edilen atlas feleğinin hemen altında olması sebebiyle, övülecek kişinin yüceliğiyle irtibatlandırılmasından dolayı kullanılmıştır”.⁷²

Kevkeb-i bahtun bula burc-ı sa'âdetde şeref

Kılur ise bir nazar lutf ile Paşa Hazreti (G.193/7)

⁷² Hafsanur Yıldırım, “Divan Şairlerine Göre Burçlar”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.41, C.8, s.344.

1.1.3. Sefer Şâh

Dîvân'da Sefer Şah türbesinden bahsedilmiştir. Hakkında fazla bilgi bulunamayan bu kişinin türbesi Edirne'de Şah Melek Camii Haziyesi'ndeki kitabesiz bir lahitten oluşmaktadır.

Sultân olalı mülk-i cihân içre Sefer Şâh
Meh-rûlar olup durur ana bende-i dergâh (G.172/1)

1.1.4. II. Bâyezîd

Visâlî, kaynakların ortak görüşü itibarıyla II. Bâyezîd devri şairlerindendir. *Dîvân*'ında, II. Bâyezîd övgüsü ve onun kullarına ettiği dua özelliğindeki tek beyit yer almaktadır.

Şâhı kimün ki Hazret-i Şeh Bâyezîd ola
Devlet ana gulâm u sa'âdet mürîd ola (G.8/1)

1.2. Tarihî-Efsânevî Şahsiyetler ve İlgili Mefhumlar

1.2.1. Hızır, İskender, Zulemât, Zulmet (Âb-ı Hayât)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda Hızır, âb-ı hayât diye bilinen ölümsüzlük suyunu içmesi sebebiyle zikredilmiştir. Şair, yukarıdaki kavramları Hızır ile birlikte beyitlerde tenasüplü bir şekilde kullanmıştır. Efsaneye göre Nûh peygamberin torunu Yunan'ın soyundan gelen İskender-i Zülkarneyn ordusuyla birlikte bir memlekete uğramış, orada kendisine ileride bir deniz olduğu ve o deniz geçilince üç ay süren karanlıklar ülkesinin (zulûmât) başladığı ve bu ülkede âb-ı hayât'ın (ölümsüzlük suyu) olduğu söylenmiştir. İskender veziri Hızır'ı ve İlyas'ı yanına alıp yolculuğa başlamış, daha sonra Hızır ve İlyas bir pınarın kenarına oturmuşlar ve karınlarını doyurmak istemişlerdir. Hızır yanında getirdiği balıkları çıkarmış ve o sırada elini pınarda yıkarken elindeki suyun bir damlası balığın üzerine damlayınca balık canlanmıştır. Böylelikle Hızır ve İlyas âb-ı hayât'ın bu olduğunu anlamış ve kana kana içmişlerdir. Rivayete göre İskender'e haber vermek için gittiklerinde tekrar bu pınarı bulamamışlardır. Ölümsüzlüğe kavuşan Hızır ve İlyas'a kıyamete kadar insanlara yardım etmekle görevlendirilmişlerdir. İnanişâ göre Hızır karada, İlyas ise denizde darda kalan insanlara yardım ederlermiş.

Dîvân'da alçak dünyanın kötülüğünden, kargaşasından bahseden şair, dervişe bu alçak dünya için ömrünü tüketme diyerek öğüt vermektedir.

Çün geçer mülk-i Sikender dükenür 'ömr-i Hızır
Var denî dünya için eyleme dervîş nizâ' (G.95/6)

Dîvân'da âb-ı hayât ile aynı anlama gelecek şekilde *ayn'ül- hayât* (ölümsüzlük suyu), *çeşme-i hayvân* (hayat çeşmesi) gibi terkipler de geçmektedir. Aşağıdaki beyitte sevgilinin dudakları âb-ı hayât olarak tasavvur edilmiştir.

Lebünün zembemini içmege cân irdi lebe
Ya'nî bu Hızır olur ol çeşme-i hayvân olısar (G.69/9)

Şair, âb-ı hayât'ın karanlıklar ülkesinde bulunmasının sebebini sevgilinin güzel dudaklarına bağlamıştır.

Yok yire niçün gireydi zulmete âb-ı hayât
Leblerün vasfın işidüp olmasaydı şermsâr (G.71/3)

Şair içinde bulunduğu sıkıntılı hâli ifade etmek için dünyayı, karanlıklar (zulmet) ülkesine benzetmiştir.

'Aynü'l-hayât âbıyuz ammâ ne fâyide
Bilmez bizi kimesne ki zulmetde kalmışuz (G.83/8)

Şair, gam ve kederi yüreğe sıkıntı vermesi sebebiyle zulemat (karanlıklar) ülkesine benzetmiştir. Ancak aydınlık/gün yüzlü sevgilinin gelmesi ile birlikte âşığın gönlü ferahlayabilecektir.

Sürmege gönülde gam-ı devrân zulemâtın
Ol yüzi gün alnı meh-i tâbân gelesi var (G.63/6)

1.2.2. Cem (Câm-ı Cem)

Cem, İran mitolojisine göre Pişdadiyan sülalesinin dördüncü padişahıdır. Divan şiirinde genellikle kadehiyle birlikte anılmıştır. Beyitlerde sıkça kullanılan terkiplerden biri olan *câm-ı Cem*, İran hükümdarlarından Cem'in mucidi olduğu düşünülen sihirli kadehtir. Bu kadeh, içine bakıldığı zaman dünyada olup biten her

şeyin görüldüğüne inanılan sıradışı bir kadehtir.⁷³ *Dîvân*'da *câm-ı Cem* sevgilinin bulunduğu mecliste zikredilmiştir.

Oturup yâr ile sarf it varunı câm-ı Ceme
Koma agyâra sakın Behmen ü Dârâb gibi (G.188/5)

1.2.3. Behmen

Behmen, İran hükümdarlarından İsfendiyyar'ın oğludur. Divan şiirinde tahtı, tacı ve adaleti sebebiyle anılmıştır. *Dîvân*'da şair, sevgilinin bulunduğu meclise yabancıların hatta Dârâb ve Behmen'in bile girmesini istemez. Ayrıca bir beyitte Behmen ismi güneş takviminin on birinci ayı anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Mutrib çü bahâr irdi geçüp Behmen ile dey
Gel nûş idelüm ravzada gül-ruhlar ile mey
Dey çengüne lutf ile alup çeng ü def ü ney
Tâ dende-reden tâ teyinâ ten tene dir ney (Mr.1/1)

1.2.4. Dârâb

Şehnâme'de adı geçen İranlı bir hükümdardır. Tacı, tahtı ve ihtişamıyla divan şiirinde anılan Dârâb, bir rivayete göre İskender'in hilesi ile mabeyncisi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Divan şiirinde makam ve mevki sahibi insanoğlunun ölüm karşısındaki acziyetine örnek olarak gösterilmiştir.

Oturup yâr ile sarf it varunı câm-ı Ceme
Koma agyâra sakın Behmen ü Dârâb gibi (G.188/5)

1.2.5. Yezîd

Yezîd, Emevî devletinin ikinci halifesidir. *Dîvân*'da Kerbelâ olayında ön planda olması ve olayın onun döneminde gerçekleşmesi nedeniyle kâfir olarak düşünülmüştür ve şair bu sebepten dolayı Yezîd'in cennette yerinin olmadığını belirtmiştir.

Yok kâfire yir çünki behişt içre Yezîde
Olmasa ne tan zülf-i sühâsı 'Alinün (G.109/2)

⁷³ Savaşkan Cem Bahadır, "16. Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar", *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2012, s.125.

1.2.6. Rüstem, İsfendiyâr

Rüstem adı Şehnâme’de geçen İran’ın önemli kahramanıdır. Yiğitliği, cesareti ve acı kuvveti ile şiirlere konu olan Rüstem; Cemşid soyundan gelen Sâm’ın torunu, Zâl’in ise oğludur. Bebeklik ve çocukluk çağlarında insanüstü özellikler göstermiştir. İsfendiyâr ise İran hükümdarlarından Güştasb’ın oğludur. Lakabı “*Rûyin-ten*”dir. Bu sözcük iri, güçlü, silahlardan etkilenmeyen ten anlamına gelmektedir. Babası İsfendiyâr’ı Rüstem ile bir savaşa göndermiş ancak Rüstem tarafından yaptırılan özel bir ok ile gözünden aldığı darbeye öldürülmüştür. Bu nedenle beyitlerde Rüstem’in adı zülf, kaş, göz, gamze gibi öldürücü ve hilekâr özelliklerle kullanılır.⁷⁴ *Dîvân*’da da sevgilinin bakışı Rüstem ve İsfendiyâr’ın kılıcı gibi öldürücü vasfıyla kullanılmıştır.

Tutsa meydân Hamza olup eş’ar-ı hasenevâr
Gamzesi tîgına turmaz Rüstem ü İsfendiyâr (G.70/1)

1.2.7. Nûşînrevân

İran’ın adaletiyle ün salmış ünlü hükümdarıdır. M.S. 531-579 yılları arasında hükümdarlık yapmıştır. Asıl adı Hüsrev’dir. Nûşînrevân kelimesi “Anûşek-Revân” (ölmez ruhlu) tamlamasından bozulma olup halk tarafından kendisine verilmiştir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda “*leb-i Nûşînrevân*” terkihi, ölümsüzlük anlamını çağrıştıracak şekilde sevgilinin âb-ı hayât (ölümsüzlük suyu) sunan şifalı dudağını belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Beyitte geçen diğer bir kişi Güstehem ise Eski İran pehlivanlarından iki tanesinin oğullarının adıdır. Beyitlerde genellikle övülecek kişinin benzetildiği kahramanlar arasında örnek olsun diye verilmiştir.

Ol leb-i Nûşînrevândan [ben] nice tiryâk umam
Zehr içirmişdür bana gam Güstehemi Hamzavâr (G.70/2)

1.2.8. Hürmüz

Behmen’in oğlu, Nûşînrevân’ın torunudur. Doğu edebiyatında altın tacı ilk giyen hükümdar olarak kabul edildiği için kendisine *Hürmüz-i Tac-dâr* denilmiştir. Zulmünden dolayı tahttan indirilmiş ve gözüne mil çekilmiştir. Şair bu beyitte

⁷⁴ İskender Pala, a.g.e., s.395.

sevgilinin yanağını renginden dolayı nesrine benzetmiş ve güzellik padişahının sevgili olduğunu söylemiştir.

Hüsn içinde sana irmez hîc da'vî kılmasun
Oldı ise ne ola Hürmüz gibi Nesrîn tâc-dâr (G.70/4)

1.3. Edebî Şahsiyetler

Dîvân'da karşımıza çıkan edebî şahsiyetler: Sa'di-i Şirâzî, İmrü'l- Kays, Selmân, Şeyhî, Kemâleddîn-i İsfâhânî ve Necâtî'dir.

1.3.1. Sa'di-i Şirâzî

Fars edebiyatının en büyük şairlerinden biri olan Sa'di-i Şirâzî, Şiraz'da doğmuş ve Sa'dî mahlasını kullanmıştır. Nizâmiyye Medresesi'nde eğitim almış, yaptığı seyahatlerde birçok âlim, mutasavvıf ve ediplerle tanışıp, sohbet etmiştir.⁷⁵ *Dîvân*'da kendisini Sa'di ile kıyaslayan şair, onun iyi vasıflarına değinmiştir.

Visâlî sen söz ehline ne denlû server isen de
Düriş vasfını hoş söyle güzeller şâhı Sa'dînün (G.108/7)

1.3.2. İmrü'l- Kays, Şeyhî

Asıl adının Hunduc, Adî veya Müleyke olduğu bilinmektedir. Cahiliye devrinin tanınmış şairlerinden olup lakabı İmrü'l- Kays'dır. Hz. Peygamber ve Hz. Ali'nin de şiirlerini beğenip övmesi üzerine tanınırlığı artmıştır.⁷⁶ Visâlî aşağıdaki beytinde, kendi şairliğini başka ünlü şairlerle kıyaslamıştır. Bu şairler Türkçede Şeyhî, Farsçada Kemâl, Arapçada İmrü'l- Kays'dır.

Türkîde Şeyhî Pârsîde Kemâl
İmrü'l- Kays olur dise 'Arabî (G.177/9)

1.3.3. Selmân, Zahîr, Kemâl (Kemâleddîn-i İsfâhânî)

Fars edebiyatının önemli şairlerinden biri olan Selmân, üslubu ve etkileyici ifadeleriyle meşhurdur. *Dîvân*'da Visâlî, kendi şiirlerinin Selmân ve Kemâl ile kıyaslandığını belirtmiş ve onlar kadar başarılı olduğunu söylemiştir.

⁷⁵ Çetin Kaska, "Sa'di-i Şirâzî", *Van İlahiyat Dergisi*, S.7-10, s.115.

⁷⁶ Ahmet Savran, "İmrü'l Kays", *TDVİA*, TDV Yay., İstanbul, C.22, s.237-238.

Dirlerse Visâlîye ahsent yiridür kim
Ma'nide Kemâl oldu elfâzda Selmândur (G.27/7)

Bir başka beyitte Visâlî, artık kusursuz bir şekilde yazdığını, sözlerinin Osmanlı ülkesinde kemale erdiğini hatta Acem'in ünlü şairleri Selmân ve Zahîr'i bile geride bıraktığını söyleyerek mübalağa yapmıştır.

Rûm içre Visâlî sözi çün irdi kemâle
Ne gam 'Acemün gitdise Selmân u Zahîri (G.195/7)

1.3.4. Necâtî

15. yüzyıl şairlerinden Necâtî ile şiirlerini karşılaştıran Visâlî, kendi şiirinin büyüleyici olduğunu Necâtî'nin şiirlerinin ise bir kuru söz olmaktan öteye gidemeyeceğini söylemiştir.

Bir lu'b ile efsûn idelüm şi're Visâlî
Ki eş'âr-ı Necâtî kuru efsâne disünler (G.72/5)

1.4. Efsânevî Aşk Kahramanları

1.4.1. Leylâ ile Mecnûn

Divan şiirinde sıkça rastladığımız Leylâ ile Mecnûn hikâyesine *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da yer verilmiştir. *Dîvân*'da bu aşk masalının kahramanlarının isimleri âşık ile sevgili tasavvurunda benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Leylâ'ya olan aşkı ve ona kavuşamaması yüzünden aklını kaybetmesi sebebiyle Kays'a *deli, çılgın* anlamına gelen Mecnûn lakabı verilmiştir. Leylâ ise beyitlerde hem aşk kahramanını hem de "gece" anlamında simsiyah saçlı sevgiliyi hatırlatarak tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte asıl hikâyede geçen Mecnûn'un çöle düşmesinin ardından orada yabani hayvanlarla dost olması ve onların Mecnûn'un saçları arasına yuva yapması hadisesine telmihte bulunulmuştur.

Leylâ saçuna uyalı Mecnûn ile ey dost
Bu 'aşk kitâbında sebakdaşlaruz biz (G.80/5)

Şair bu beyitte Leylâ veya Leylî kelimesini hem aşk kahramanının ismini hem de sevgilinin siyah saçını kastedecek şekilde kullanmıştır. Şekli itibarıyla zincire benzeyen saç, âşığın gönlünü esir etmiştir.

Dili Leylî saçun zencîre çekdi
Çekerlerse ne tan Mecnûnı bende (G.163/5)

1.4.2. Ferhâd, Şîrîn, Hüsrev

Klasik edebiyatta Ferhâd ile Şîrîn'in aşkını konu alan pek çok mesnevi yazılmıştır. Ferhâd aşkına ulaşabilmek için dağları delebilecek güçte biridir, sadık bir âşıktır. Bu hikâyeye aşkı ve aşk yolundaki zorlu aşamalardan geçmeyi sembolize eder. Visâlî beyitlerinde ünlü aşk kahramanlarının adlarını bir arada vermiştir.

Beyitlerde Hüsrev kelimesi padişah, Mecnûn kelimesi deli, şirin kelimesi ise sevgilinin dudağının tatlılığını ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Bir beyitte geçen Hüsrevâne kelimesi ise “*padişaha yakışır şekilde*” anlamındadır ve şair aynı beyitte sevgilinin dudağından çıkan kendi sözünün güzelliğini padişahlara yakışacak şekilde güzel bulunduğunu söylemiştir. Ayrıca Visâlî beyitlerinde bu kelimeleri tevriyeli bir şekilde kullanmıştır.

Çün itdi ‘âlemi Mecnûn saçun Leylâsı tan mîdur
Cihân Husrevlerin Ferhâd iderse la’l-i şîrînün (G.108/6)

İklîm-i nazm şâhı olaldan Kemâl-ile
Şîrîn lebünde her gazelüm Husrevânedür (G.51/5)

1.4.3. Vâmık ile Azrâ

Klasik edebiyatta karşımıza çıkan aşk kahramanlarıdır. *Dîvân*’da şair, Azra kelimesini izâr (yanak) kelimesiyle olan ahengi sebebiyle birlikte kullanmıştır.

Nitekim Vâmık ol ‘Azrâ-’izâra
İder mihr ü vefâlar tâze tâze (G.168/7)

2. KAVİMLER

2.1. Türk

Aydınlı Visâli Dîvânı'nda Türk, oku kullanmaktaki ustalığı sebebiyle zikredilmiştir. Divan şiiri geleneğinde sevgilinin kaşı, kirpiği ile savaş aletleri (ok, yay) arasında ilgi kurulmuştur. Aşağıdaki beytin hayal dünyasında sevgilinin bakışı (gamzesi) ustaca ok atan Türk'e benzetilmiş ve bu oklar âşğın gönlünü hedef alıp yaralamıştır.

Gözlerün ne Türk-i tîr-endâzdur kim gamzeden
Câna bunca tîr urur itmez birisinde hatâ (G.2/5)

Aşağıdaki beyitte yaralı gönlüne seslenen şair, sevgilinin keskin bakışları ile elindeki sivri hançer arasında yaralayıcı olması bakımından benzetme ilgisi kurmuştur.

Gamzesinden ey dil-i mecrûh gâfil olma kim
Türk-i mest elinde turur hançer-i ser-tîzdür (G.31/5)

2.2. Tatar

Dîvân'da Tatar, misk kokusunun Tatar diyarında elde edilmesi sebebiyle zikredilmiştir. Beyitlerde “*Müşg-i Tatar, nâfe-i Tatar*” terkipleriyle birlikte kullanılmıştır.

Dil zülf-i ‘anberînün sevdâsına düşelden
Müşg-i Tatar gibi âvâre-i diyâram (G.126/6)

2.3. Moğol

Moğollar ve Çinliler savaşçı yönleriyle bilinen kavimlerdir. Bu sebeple aşağıdaki beyitte övülen sevgilinin gözleri Moğol-Çin-Türk olarak anılmıştır. Şair, Çin kelimesini hem yer anlamında hem de “*büklüm, kıvrım*” anlamlarında sevgilinin çatık kaşını ifade edecek şekilde tevriyeli olarak kullanmıştır.

Şu müşkîn zülf-i dil-ber kim gözi Türk [ü] Mogol Çindür
Tutar ‘aşıklarına kîn anun’çün kaşı pür-çindür (G.48/1)

3. ÜLKELER VE ŞEHİRLER

3.1. Habeş

Habeş/Habeşistan, Afrika'nın doğusunda bulunan bir ülkedir ve burada yaşayan kavim siyahî olmaları sebebiyle bilinir. *Dîvân*'da sevgilinin güzellik unsurlarından siyah saç ve beni rengi yönünden Habeşîlere benzetilmiştir.

Ol siyeh çeşmi gören ebrû-yı müşkînünle dir

Sâyebân-ı 'anberîn kurmuş Habeş sultânıdur (G.65/3)

3.2. Çin

Divan şiiri geleneğinde Çin, güzellerin ülkesi, merkezi sayılmıştır. Şairler beyitlerinde sevgiliyi kastetmek amacıyla put kelimesi ile Çin'i tenasüp oluşturacak şekilde kullanmışlardır. Çünkü Çin putlarıyla meşhur bir yerdir. *Aydınî Visâlî Dîvânı*'nda ise "*nigâristân-ı Çin*" terkiibi kullanılmış ve âşık, sevgilisini güzellerin çok olduğu Çin'de aramıştır. Başka bir beyitte ise şair, ahunun göbeğinden çıkan miskin (nâfe) kokusu ile Çin güzeli sevgilinin kokusu arasında ilişki kurmuştur. Bu güzel misk kokusunu da âşığa getiren sabah rüzgârıdır.

Kanlı yaşumdan nigâristân-ı Çin oldu cihân

Bu nigâristân içinde sen nigârâ nicesin (G.137/2)

Usanup nâfeden âhû bıraktı deşte benzer kim

İrürdi tan yili ana kohusın sen büt-i Çinün (G.108/2)

3.3. Mısır, Şâm

Divan şiirinde yaygın kullanıma sahip olan Mısır ülkesi genellikle sevgilinin güzelliğine telmihte bulunmak amacıyla kullanılmıştır. Bu kullanımda Yûsuf peygamberin Mısır'ın sultanı olması ve başından geçen hadiseler etkili olmuştur. Bu nedenle sevgilinin yüzü Mısır'a, kendisi de sultana benzetilmiştir. Şam kelimesi ise sevgilinin koyu saçını ifade etmek amacıyla tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Şair bu beyitte Mısır ile Şam kelimelerini birlikte kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur.

Mısır-ı hüsnünde Visâlî sana ger bulmaya yol

Şâm-ı zülfünde kalup gönli perîşân olısar (G.69/13)

Cemâli Mısr özi Yûsuf zenahdân câhdur sîmîn
Resen ol sîmde câh[a] ser-i gîsû-yı müşkîndür (G.48/2)

3.4. Rûm

Dîvân'da Rum, Anadolu'yu kastetmek için kullanılmıştır. Bütün Rum ili sevgilinin misk kokusuyla kaplanmıştır. Şair aşağıdaki beyitte, Anadolu'da sevgilinin misk kokulu saçları var iken misk kokusuyla ünlenmiş Hoten'e gitmenin ayıp olacağını söylemiştir.

Rûmda zülf-i siyâhun gibi 'anber var iken
Müşk için yüz karasıdır sefer itmek Hotene (G.160/4)

3.5. Bağdâd

Şair çektiği ayrılık acısından dolayı akıttığı gözyaşlarını görenlerin Dicle Nehri'ni anmayacağını, sevgilinin mahallesini gezenlerin ise Bağdat şehrinden bıkacağını söyleyerek mübalağa sanatına başvurmuştur. Aynı zamanda şair, gözyaşlarının çokluğunu Dicle Nehri'ne benzeterek teşbih yapmıştır.

Eşkûmi iden temâşâ anmaz olur Dicleyi
Kûyunu kılan teferrüc usanur Bagdâddan (G.136/6)

3.6. Acem

Visâlî bu beyitte, artık Osmanlı ülkesinde kendi sözünün olgunluğa eriştiğini ve beğenildiğini hatta Acem'in ünlü şairleri olan Selmân ve Zahîr'i bile geride bıraktığını ifade etmiştir.

Rûm içre Visâlî sözi çün irdi kemâle
Ne gam 'Acemün gitdise Selmân u Zahîri (G.195/7)

Başka bir beyitte ise şair, sevgilinin güzelliğine hem Acem'in (İranlı) hem Türk'ün hem de Arap'ın hayran olduğunu söylemiştir.

Kanı bir sencileyin şîveli mahbûb Receb
Kim ola hüsnine meftûn 'Acem ü Türk ü 'Arab (M.1/1)

3.7. Hoten (Hıtâ)

Divan şiirinde Hoten/Hıta diyarı ahu ve misk ile birlikte kullanılmıştır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da en çok bahsedilen koku maddesi misktir. Misk, bir çeşit ceylanın (yaban keçisi) göbeğindeki urdur. Nafe olarak da bilinir. Genellikle erkek ceylanlarda bulunan bu ur hayvanı rahatsız edermiş, hayvan da sürtünerek bu uru düşürebilirmiş. Visâlî de beyitlerinde saçları misk kokan bir sevgili tasviri yapmış ve bazen de sevgilinin saçlarının miskten bile daha güzel koktuğunu söyleyerek mübalağa sanatına başvurmuştur.

Hoş-bûy virür kara saçun müşk-i Hotenden

Nâzûk görinür ak bedenün berg-i semenden (G.138/1)

Şol büt kim anun gözleri âhû-yı Hıtâdur

Saçına Hoten müşki demek 'ayn-ı hatâdur (G.49/1)

3.8. Tîbet

Saba rüzgârı, sevgilinin misk kokan saçının kokusunu âşığa ulaştırmakla görevlidir. Bir rivayete göre ahu, Tibet tarafından Hint'e sefer edip miskini buraya bırakmış. Tibet halkı geniş sahralarda kazıklar çakarmış ve göbeğindeki urdan rahatsız olan ahu da bu kazıklara göbeğini sürtüp miski düşürürmüş. Bu sebeple şair beyitlerinde sevgilinin zülfünü, rengini ve güzel kokusunu Çin, Hıta ve Hoten kelimeleriyle birlikte tenasüp ilişkisi içerisinde kullanmıştır.

Tâ irüp bâd-ı sabâ zülfüne her târı sıdı

Kadr-i Çîn ü Tîbet ü kıymet-i Tâtârı sıdı (G.178/1)

3.9. Sîvâs

Dîvân'da Sivas iline bir beyitte rastlanmıştır. Sevgilinin kendini beğenmesinden dolayı kibirli davranmasına kızan şair, bir gün bunun da son bulacağını ve güzelliğinin bozulacağını söyleyerek sevgiliye öğütte bulunmuştur.

Niçe magrûr olasın hüsnüne bir gün gele kim

Sûr-ı Sîvâs gibi yıkıla Bagdâd yûri (G.192/4)

3.10.Halep

Halep, Şam'dan sonra Suriye'nin ikinci büyük şehridir. Hem ticarî hem de kültürel açıdan önemli bir şehirdir. Cam, çimento ve tekstil fabrikaları ile ön plandadır. Bu nedenle şiirlerde “cam, şişe” kelimeleriyle birlikte tenasüplü bir şekilde kullanılmıştır.

Bî-nihâyet dürür saçunda gönül
Çok varur Şâma şişe-i Halebi (G.177/4)

4. DAĞLAR, DENİZLER, NEHİRLER

4.1. Dağlar

4.1.1. Bî-sütûn

Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinde karşımıza çıkan dağın ismidir. Ferhâd sevgilisi Şîrîn'e ulaşmak için bu sarp, kayalıklı dağı delmiştir. Ayrıca dağın direksiz, dayanaksız olması da âşık için engel teşkil etmektedir. Visâlî bu beyitte, Bî-sütûn dağına telmihte bulunarak burada çok fazla âşığın inlemeleri olduğunu söylemiştir.

Sadâ-yı Bî-sütûnı gûş kıl kim
Belâsın niçedür feryâd feryâd (G.14/3)

4.2. Denizler

4.2.1. Aden Denizi

Klasik şiirde şairler sevgilinin dişini şekli, rengi ve parlaklığı sebebiyle inciye benzetmiştir. Visâlî bu beyitte sevgilinin dişi gibi incinin Aden Denizi'nden bile çıkarılamayacağını söyleyerek mübalağa sanatında bulunmuştur. Ayrıca beyitte geçen ahu, güzel gözleri ve kokusu sebebiyle sevgili için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Bulınmadı dişün gibi lü'lü' 'Aden içre
Görinmedi gözün gibi âhû Hoten içre (G.150/1)

Visâlî, söz sarraflarının kendi sözünü övdüğünü söyleyip, böyle değerli sözlerin Aden Denizi'nden çıkan inci ile karşılaştırıldığında ondan bile daha değerli ve üstün olduğunu ifade etmiştir.

Sarrâf-ı suhân sözünü görürse Visâlî
Dir çıkmadı bunun gibi dür bahr-i ‘Adenden (G.138/7)

4.3. Nehirler

4.3.1. Dicle

Dîvân’da Dicle Nehri iki beyitte geçmektedir ve âşığın gözyaşları için benzetilen konumundadır. Visâlî bu beyitte âşığın gözyaşlarının çokluğunu miktar bakımından Dicle Nehri’ne benzetmiştir. Şair çektiği gamdan dolayı ağlayan âşığın gözyaşlarını görenlerin de artık Dicle’yi anmayacağını söyleyerek mübalağa sanatında bulunmuştur. Ayrıca Dicle Nehri Bağdat’tan geçtiği için iki kelime tenasüp ilişkisi içerisinde kullanılmıştır diyebiliriz.

Eşkûmi iden temâşâ anmaz olur Dicleyi
Kûyunı kılan teferrüc usanur Bagdâddan (G.136/6)

4.3.2. Nîl

Âşığın akıttığı gözyaşları Mısır ülkesinden geçen Nil Nehri gibi coşkulu ve fazladır.

Yâ gözümün yaşı Dicle tal’atun Bagdâd-ı hüsn
Yâ cemâlün Mısır behişt gözlerümün yaşı Nîl (G.121/3)

5. SOSYAL HAYAT

5.1. İctimâî Tabakalanma

Saray ve çevresindeki kişileri belirtmek için kullanılan bu toplumsal unvanlar, Visâlî’nin şiirlerinde genellikle âşıkların gönlünde taht kuran değerli sevgili için benzetilen olmuştur. Şair, sevgili karşısında kendisini aciz bir kul, sevgilisini de güzellik ülkesinin sultanı, yüce bir padişah olarak görmektedir.

5.1.1. Sultân (Selâtin, Padişâh, Padişeh, Şâh, Şeh, Şehryâr, Şehenşâh, Cihân-gir, Cihân-dâr, Hân, Tâc-dâr, Melik, Mîr)

Kaçan irem anun vaslına heyhât
Ki ben kem kulam ol sultân-ı ‘âlî (G.187/6)

Beyitte sultan kelimesinin çoğulu selâtin (sultanlar) kelimesi kullanılmıştır. Şair, sevgilinin eşiğinin yüce olduğunu ve orada bütün sultanların, sevgilinin kulu, kölesi konumunda olduğunu söyleyerek mübalağa sanatında bulunmuştur.

Oldukça pâydâr memâlikde saltanat
‘Âlî kapunda cümle selâtîn ‘abîd ola (G.8/7)

Sevgilinin yüz güzelliği ile Yûsuf peygamberin güzelliği arasında ilgi kurulmuştur. Yûsuf peygamber Mısır’ın sultanı, sevgili ise güzellik ilinin sultanıdır. Şair, sevgiliden kendisine gelecek her hükmün ferman niteliğinde olduğunu söylemiştir.

Ol Visâlî cândan ol Yûsuf-cemâle bende kim
Hüsn ili sultânları hükmüne fermândur henüz (G.78/7)

Şair kendi gönlünü bir ülkeye bu ülkenin padişahını da sevgilisine benzetmiştir. Gönül tahtına oturan sevgilisine seslenen şair kendisine türlü acılar çektirmemesini ve gönül mülkünü yıkmamasını söylemiştir.

Çün gönül tahtına sensin pâdişâh-ı mülk-i cân
Gönderüp gam leşkerini mülki vîrân eyleme (G.169/3)

Ol perî-peyker Visâlî ‘âşıkumdur dirmiş
Pâdişehdûr bendesine ne ola itse hüsn-i zan (G.140/7)

Güzellik yönünden zengin olan ve bu beyitte güzellik ülkesinin padişahı olarak nitelendirilen sevgili, muhtaç durumdaki âşıklara zekât vermesi gereken biri olarak düşünülmüştür. Visâlî de beyitte güzelliğinin zekâtını ben çaresiz, zavallı kulundan esirgeme diyerek sevgilisine yalvarmıştır.

Zekât-ı hüsnüni şâhum Visâlîden dirîg itme
Ki şimdi şehrinüzde ol inen bî-çâre miskîndür (G.48/7)

Âşık için sevgilinin eşiğinde oturmak ve oraya kabul edilmek bile bu dünyada övünç kaynağı olarak görülmüştür.

Geçdüm şeh-i ‘uşşâk olup çün işigün tahtına ben
Yiter bana bu mertebe ‘âlemde nâm u neng içün (G.135/2)

Hizmet tevakku’ itme şehâ hâm kimseden
Bu yolda kul gerek niçe yıl hizmet eylemiş (G.86/6)

Beyitte şehryar (hükümdar) ve geda (kul) kelimeleri ile tezat yapılmıştır.

‘Âlem içre sen olaldan şeh-i hüsne şehryâr
Tapuna kim bende oldum ben gedâ ey şehryâr (G.71/1)

Şair, âşıklarına zulüm eden, acımasız sevgiliye seslenerek, zulüm etmemesi gerektiğini çünkü padişahların halkına (kullarına) adaletle davranmasının hoş karşılanacağını söyleyerek uyarıda bulunmuştur. Visâlî yine aynı beyitte adl (adalet) etmek ile zulüm etmek kavramlarını kullanarak tezat oluşturmuştur.

Zulm itmege ‘uşşâka heves eylemegil kim
Hoşdur ki ra’iyyetlere ‘adl ide şehensâh (G.172/3)

Emrüne begüm oldı senün râm güzeller
Sen şâh-ı cihân-gîre vü anlar kula benzer (G.29/5)

Sevgilinin lütuf edip âşığı köle olarak yanına kabul etmesi âşık için gurur kaynağıdır. Bu beyitte âşık, cihan padişahının bile kendisi gibi layıkıyla köle olamayacağını düşünmektedir.

Kulluga kılur ise yâr Visâlîyi kabûl
Olamaz bende ana şâh-ı cihân-dâr dahı (G.180/7)

Âşık, padişahı olarak gördüğü sevgilisi için ona kavuşma yolunda canını, evini, her şeyini feda etmeye razı olduğunu söylemiştir.

Ey hân olan bana sana hânümân fedî
V’ey serv-i nâz yoluna rûh-ı revân fedî (G.175/1)

Rükn ü dîn hazret [ü] paşalı mu’azzam kim anun
Melik-i mülk-i cihândur işigi bendeleri (G.184/17)

Çan anlamına gelen *ceres* kelimesi, feryat ederek inleyen âşığın yakarışlarına benzetilmiştir. Bu beyitte gam yolunda kervanın başında inleyen bir âşık tasviri yapılmıştır.

Gam yolında çü mîr-i kâfileyüz
Olsa feryâdumuz ceres ne idelüm (G.122/2)

5.1.2. Paşa, Efendi

Dîvân'da adı geçen bu unsurlar makam ve mevki sahibi olmaları bakımından çoğu beyitte sevgiliyi ifade etmek amacıyla kullanılmıştır. Şair, memduhu için bu beyitte iyi dileklerde bulunmuştur.

Kevkeb-i bahtun bula burc-ı sa'âdetde şeref
Kılur ise bir nazar lutf ile Paşa Hazreti (G.193/7)

Hâl-i Visâlî kulunun olmuş durur za'îf
Ey lutf [u] rahmeti çok efendüm ne kılayın (G.144/9)

5.1.3. Şeh-süvâr, Asker(Leşker, Sekbân)

Sevgili bu beyitte süvarilerin şeyhi anlamına gelen şehsüvar olarak düşünülmüştür.

Gezmemişdür ehl-i dil meydânına ol kişi kim
Yolına sen şeh-süvârun cânın îsâr eylemez (G.77/3)

Âşığın gönül tahtında oturan sevgili, askerleri ile gönül mülkünü fethetmiştir. Şair, emir ve leşker (asker) kelimelerini aynı beyitte kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur.

Dil milketini feth idemez hûblar ansız
Leşker ne başarur böyle olmasa emîri (G.195/3)

Sevgili yine bir padişah olarak düşünülmüştür. Sekban kelimesi bir asker sınıfını belirtmek amacıyla kullanılır. Bu beyitteki kullanımı ise şair, rakibi bir asker olarak düşünülmüştür ve onun padişahın (sevgili) kapısında durmasından rahatsızlık duymadığını belirtmiştir.

Dergehünde it rakîbi ko ri'âyet ideyin

Ne olasın şâh işiginde olsa bir sekbân dahı (G.191/6)

5.1.4. Abd, 'Abîd, Kul, Bende, Esîr, Gedâ, Gulâm, Çâker

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda itaatle yükümlü olan kul kavramı âşığı temsil edecek şekilde kullanılmıştır. Sevgili ise gönüllerde taht kuran, âşığa türlü cefalar ve eziyetler çektiren, kendisi uğruna canlar verilen yüce sıfatlı bir sultan olarak düşünülmüştür.

Virdüğüm cânda diler sen sanemâ sana bu kim

Sana ben 'abd-i mutî'em bana sen şâh-ı mutâ' (G.95/7)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin mis kokusuna güzel kokulu reyhan çiçeği bile hayran kalmıştır.

Deng ü hayrândur nigârâ cümle reyhân bûyuna

Bendedür bencileyin serv-i hırâmân boyuna (G.157/1)

Âşık her zaman vuslat (kavuşma) arzusunda olduğu için hayaller kurmaktadır. Ancak sevgili karşısında her zaman kendini muhtaç, aciz bir kul olarak gören âşık için bu hayallerin gerçekleşmesi imkânsızdır.

Her dem Visâlî saltanat-ı vaslunı umar

Gör bu gedâyı nice hayâl-i muhâl ider (G.42/7)

Sevgiliye itaat eden âşık için bu durum mutluluk sebebidir hatta şair, şehla gözlü sevgiliye padişahların bile kul olmasının yaraşacağını söylemiştir.

Sen gözi şehlâya şehler yaraşur kul olmağa

Pâdişâh-ı hüsn olanlar sana nisbetdür gedâ (G.5/4)

Dîvân'da şair, rakip tipini olumsuz vasıflarıyla ele almış ve kendisinden it olarak bahsetmiştir. Bu beyitte âşık, sevgilinin mahallesinde sadece it olarak bulunabilen rakibi öldürdüğü için sevgiliden *aferin* almıştır.

Dil-bere didüm rakîbi it gibi öldürdügim

Didi itüm öldi ise çâkerüm çok yaşa sen (G.139/4)

Bu beyitte servi, uzun, ince yapısı, meyvesiz oluşu ve gökyüzüne kadar uzanan dalları sebebiyle özgür ruhlu olarak ifade edilmiştir. Şair bu beyitte servi ile âşık arasında benzetme ilişkisi kurmuştur. Ayrıca aynı beyitte âzad (özgür) ve gulâm (köle) ifadelerini bir arada kullanarak tezat yapmıştır.

Gulâmundur ser-â-ser serv-i âzâd
Kimün var bu kadar âzâd bende (G.163/3)

Âşığın gönül kuşu, sevgiliye kavuşma arzusuyla uçarken kötü kişiler tarafından tuzağa düşürülmüştür. Ayrılık tuzağına düşüp esir olan âşığın sürekli ah etmesinin sebebi budur.

Murg-ı dil vasl hevâsında iderken pervâz
Âh kim nâ-geh esîr itdi anı dâm-ı firâk (G.100/2)

5.2. Resmî ve Gayriresmî Vazifeler, Meslekler

5.2.1. Saray Görevlileri

5.2.1.1. Ferrâş, Sakkâ

Ferrâş kelimesi “*süpüren, süpürücü, döşemeci*” gibi manalara gelmektedir. Cami, imaret gibi yerlerin temizliğiyle ilgilenen ve halı, kilim gibi eşyaları döşeyen kimselere *ferrâş* denir.

Hüsün ordusını seyr iden bilür ferrâş-ı sun’
Hayme müşkîn kurdugın ‘anberden itnâb üstine (G.165/4)

Saka ise su taşımakla görevli kişidir. Hz. Muhammed (s.a.v.) için yazılan bu beyitte peygamberimizin parmakları arasından su akıtması mucizesine telmihte bulunulmuştur.

Yaraşur sîmîn eline tâs-ı zerrîn âfitâb
Sunmaga ‘uşşâka su oldukça sakkâ Mustafâ (G.5/2)

5.2.1.2. Nakkâd

Bir şeyin iyisini kötüsünden ayıran, eleştiri yapan kimseye verilen isimdir. *Dîvân*’da söz eleştirmeni, Visâlî’nin yeteneğini beğenmekte ve şiir nakdinin terazisinin Visâlî olacağını söylemektedir.

Vezn-i eş'ârun Visâlî görse nakkâd-ı suhan
Dirdi tab'unçün me'ânî nakdinün mîzânıdur (G.65/9)

5.2.1.3. Tabîb (Hekim)

Tabip, eski zamanlarda cerrahlık, doktorluk gibi tıp mesleğini icra edenler için kullanılan bir unvandır. Divan şiirinde âşığın derdine ilaç bulamayan biri olarak karşımıza çıkar. Tabip ilaç bulsa dahi âşık bu ilacı istemez çünkü aşk maddi değil manevi bir hastalıktır. Bu nedenle şair aşağıdaki beyitte, doktorlar derdimize derman bulmak için boş yere ilaç aramamalı çünkü bizim derdimizin devası sevgilidedir demiştir. *Dîvân*'da *tabîb-i can*, *tabîb-i la'l* gibi terkipler açık istiare yoluyla sevgiliyi kastetmek amacıyla kullanılmıştır.

Derdümüze var ey tabîb itme ilâc fârig ol
Âşık olan kişilerün derdi çü bî-devâ durur (G.54/6)

Şair şifa bulmak için can tabibi olarak seslendiği sevgilisinden şerbet gibi tatlı dudaklarını kendisine sunmasını istemiştir.

Şerbet içürse bana lebün ey tabîb-i cân
Demdür kim eyledi yine 'aşkun delü beni (G.176/2)

5.2.2. Din ve Tasavvuf Erbâbı

5.2.2.1. Vâiz, Müftü (Müftî)

Vaiz, ibadet yerlerinde halka dinî öğütlerde bulunan, vaaz veren din adamıdır. Beyitte vaiz boş sözlerle âşığın canını bunaltmış ve bu nedenle de âşık, sakiden kendisine sakinleştirici bir içki vermesini istemiştir. Sakinin sunacağı “âb-ı sâkin” (sakinleştirici su) ise şaraptır. Ayrıca beyitte saki ve şarap ifadeleri ile bir meclis mazmunu yapılmıştır diyebiliriz.

Dem-i vâ'izden ey sâkî dil ü cân oldı efsürde
Sunarsan âb-ı sâkinden demidür sun revân âteş (G.90/6)

Fetva, “bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan, güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamına gelir. Fetva ve hükmü açıklayan kişiye de müftü denir.

Dîvân'da şair, aşkın müftü ve müderrislerin bile anlayamayacağı ancak gönül ile anlaşılabilir bir iş olduğunu söylemiştir.

Hall eyleyimez müşkilini kimse bu 'aşkun
Müftî ve müderris anı bilmez ki ne fendür (G.26/5)

5.2.2.2. Âlim, Hoca (Hâce), Müderris

İlimle ilgilenen bilgin kişilere âlim denir. *Dîvân*'da şair, cihanı yöneten ve övülen padişahın adaletli ve bilgili olduğunu söylemiştir.

Sultân-ı cihân pâdişeh-i 'âlim ü 'âdil
Ki olmuşdur anun ma'deleti memleket-ârâ (G.3/9)

Dîvân'da hoca mefhumu gerçek anlamının dışında sevgiliyi kastetmek amacıyla kullanılmıştır. Bu beyitte sevgili, güzelliğin hocası olarak gösterilmiştir. Sevgilinin melek olduğu yerde rakip ise şeytan olarak adlandırılmıştır.

Ey melek şeytân rakîbün kör olur bahtunlayın
Mihr idüp sen hâce-i hüsn olur isen bize yâr (G.70/3)

Hall eyleyimez müşkilini kimse bu 'aşkun
Müftî vü müderris anı bilmez ki ne fendür (G.26/5)

5.2.2.3. Şeyh

Şeyh, tasavvufta bir tekke ya da zaviyede reislik edip müritleri bulunan kişiye denir.⁷⁷ Visâlî de kendisine Hz. Muhammed'i (s.a.v.) şeyh olarak görmüştür.

Çün sana mürîd olmuşam ey Şeyh Muhammed
Nâ-merdem eger olur isem gayra mukayyed (G.13/1)

5.2.3. Ticaret ve Sanat Erbâbı

5.2.3.1. Müşterî, Harîdâr, Tâcir

Ticaret yapan, alım-satım işleriyle ilgilenen kimseye *tacir* denir. Şair, tacire dünya malının âşık kişiye de sevgilisinin hoş geldiğini söylemiştir. Bu beyitte müşteri, tüccar ve meta (mal) gibi unsurlar bir arada kullanılarak tenasüp oluşturulmuştur.

⁷⁷ İskender Pala, a.g.e., s.443.

Şi'r-i pâk ile Visâlî dime kim oldu kesâd
Müşterî bulunur olur olıcak elde metâ' (G.95/9)

Dîvân'da müşteri anlamına gelen bir diğer kelime ise haridardır.

Bir zahme alursa başunu tîgı nigârun
Var ki ancılayın tîz harîdâr ele girmez (G.81/5)

Sana dîn hoş gelür ü tâcire dünyâ bana yâr
Zâhidâ muhtelif olur biri birine tıbâ' (G.95/5)

Şair, sevgilinin saçının kokusu ile Tatar miskini karşılaştırmış ve sevgilinin saçının kokusunu daha üstün tutmuştur.

Zülfine ey tâcir-i Çîn yârun ol gül müşterî
Sanma Rûm âhûlarından nâfe-i Tatar yok (G.99/2)

5.2.3.2. Sarrâf

*Sarra*f altın, gümüş, inci gibi değerli madenler ve taşlar ile ilgilenen ve onların değerinden anlayan kişidir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda sarraf, şairin sözlerini Aden Denizi'nden çıkan inci ile karşılaştırmış ve sözün kıymetini Aden Denizi'nden çıkan inciden bile daha üstün görmüştür.

Sarrâf-ı suhân sözünü görürse Visâlî
Dir çıkmadı bunun gibi dür bahr-i 'Adenden (G.138/7)

5.2.3.3. Nakkâş

*Nakka*ş resim yapan, duvarlara nakış işleyen ve desen hazırlayan kişidir. *Dîvân*'da nakkaş ne kadar usta olursa olsun sevgilinin benzersiz yüz güzelliğini işitince elindeki pergeli kırmıştır. Çünkü onun gibi güzel vasıflara sahip bir resim çizemeyeceğini bilmektedir. Şair, nakkaş ve pergeli aynı beyitte kullanarak tenasüp ilgisi kurmuştur.

Sûretün vasfın işitdükde sabâdan nakkâş
Câmesin odlara yakup ser-i pergârı sıdı (G.178/4)

5.2.3.4. ‘Attâr, Gâliye-sâ

Attar (aktar), güzel koku saçan kişi anlamına gelir. *Itr* kökünden gelmektedir ve şair bir beytinde iki kelimeyi bir arada kullanarak iştikak sanatı yapmıştır. Sevgilinin saçları her zaman misk kokuludur ve sabah rüzgârı da bu kokuyu getirmekle görevlendirilmiştir. Bu bakımdan beyitte rüzgâr, çimenlik çarşısında bir attar olarak tasvir edilmiştir.

Saçun çinine yıl sefer eyleliden
Çemen çârsûsında ‘attâr olupdur (G.55/4)

Şair, attar (aktar) kelimesini itr (koku), zülf, anber ve mu’attar (güzel kokulu) gibi kelimeler ile birlikte kullanarak tenasüp oluşturmuştur. Sevgilinin saç ıtırıldır ve havanın anber kokması için sevgilinin saçlarını dağıtması yeterlidir.

Tagıtsa zülfi ‘ıtrını ‘Attâr Mustâfâ
‘Anber kohusu ile mu’attar ola hevâ (G.4/1)

Galiye, misk ve anberden yapılmış güzel kokulu, siyah renkli bir çeşit kınadır. Kadınlar bazen yüzlerine ben yapmak ya da saçlarının güzel kokması için galiya sürerlermiş. *Gâliye-sâ* kelimesi ise *güzel koku süren, hazırlayıp satan kimse, aktar* anlamına gelmektedir.

Bahar mevsiminde esen tatlı ve hafif rüzgârın gül bahçesine estiğinde güzel koku getirmesinin sebebini sevgilinin saçına değmiş olmasına bağlayan şair, hüsn-i talil sanatı yapmıştır.

Düm zülfi hevâsından urur bâd-ı bahârı
Gülşende anun’çün nefesi gâliye-sâdur (G.49/3)

5.2.3.5. Meşşâta

Meşşata, genellikle gelinleri veya kadınları süsleyen görevli kişi anlamına gelmektedir. Visâlî sevgilinin güzel vasıflarını yazmakla söz gelininin kulağını inciler ile süslediğini söyleyerek kendisini bir meşşataya benzetmiştir.

Nazm idüp vasfun Visâlî tab’un meşşâtası
Söz ‘arûsı gûşına zîbâ güher zeyn eylemiş (G.89/7)

Bu beyitte lale, renginin kırmızı olması sebebiyle kırmızı renkte gelinlik giyen bir geline benzetilmiştir. Onu süsleyen meşşata ise rüzgâr olarak hayal edilmiştir.

Oldı yine ‘arûs-ı lâle-y-içün
Bâd meşşâta âb âyinedâr (G.46/2)

5.2.3.6. Kassâb

Dîvân’da sevgilinin gözleri âşığın kalbini yaralaması sebebiyle kan döken bir kasaba benzetilmiştir. Âşık ise aşkı uğruna feda edilmeye razıdır. Beyitte kasap, kurban ve kan kelimelerinin bir arada kullanılması sebebiyle tenasüp sanatı yapılmıştır diyebiliriz.

Merdümi şehlâ gözinün kan döker kassâbvâr
Olgıl ey ‘âşık fedânam vakt-i kurbândur henüz (G.78/6)

5.2.3.7. Edib (Üdebâ)

Arapça kökenli *edip* kelimesi, edebiyatla uğraşan kimse, yazar anlamına gelmektedir. Beyitte çoğulu üdeba (yazarlar) kelimesi kullanılmıştır. Visâlî’nin kendi şairliğini övdüğü bu beyitte şair, diğer yazarların kendisini örnek aldığını söylemiştir. Ayrıca beyitte şî’r (şiir), üdeba (edipler) gibi kelimeler yazı ve eser ilişkisinden dolayı tenasüplü bir şekilde kullanılmıştır.

Şî’r dir ise Visâlî disün kim
Üdebâ andan öğrenür edebi (G.177/8)

5.2.4. Oyuncular ve Gösteri Erbâbı

5.2.4.1. Cân-bâz, Pehlevân

Cambaz canıyla oynayan, canını tehlikeye atan ve bir ipin üzerinde seyirciye heyecan verici gösterilerde bulunan kimselere denir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda gösteri erbabı olan cambaz ile aşkı için her türlü eziyete, cefaya ve tehlikeye razı olan âşık birbirine benzetilmiştir. Cambaz ipin üzerinde gösterisini yaparken âşık da sevgilinin şekli itibarıyla ipe benzeyen saçındadır ve orada canını vermek ister.

Hümâyûn zülfünün saydı olanlar
Ne cân-bâz olavuz şâhîn dimezler (G.50/4)

Cambazın üstünde oynadığı ip ile sevgilinin saçları şekil yönünden birbirine benzetilmiştir.

Çün tınâb üstinde virür ‘âkıbet cân-bâz cân
Vir Visâlî sen de cân ol zülf-i pür-tâb üstine (G.165/7)

Visâlî söz söylemedeki ustalığını ve gücünü, fiziki gücüyle ön planda olan pehlivana benzetmiştir. Söz söyleme meydanında defalarca galip gelmiş, kendi şiirleri güzellik yönünden diğer şiirleri gölgede bırakmıştır.

Sahn-ı meydân-ı belâgatde Visâlî sözün ol
Pehlevândur ki niçe kerreden eş’ârı sıdı (G.178/7)

5.2.4.2. Meddâh

Meddah, bir topluluk önünde tek başına çeşitli taklitler yapıp hikâyeler anlatarak topluluğu eğlendirmeye çalışan kişidir. Padişah olarak nitelendirilen sevgilinin meddahı ise âşıklardır. Şair beyitte sevgilinin en aciz meddahının kendisi olduğunu söylemiştir.

Sensin ol şeh kim anun ben kemterîn meddâhıyam
Hemidür ol kim anun bencileyin meddâhı yok (G.98/2)

5.2.4.3. Lu’b

Lu’b kelimesinin sözlük anlamı “oyun, eğlence” demektir. Visâlî’nin şiirleri bir hokkabazın oyunları gibi insanı büyülemektedir. Bu büyüleyici şiirlerin yanında Necâtî’nin söylediği sözler kuru söz olmaktan öteye gidemeyecektir.

Bir lu’b ile efsûn idelüm şi’re Visâlî
Ki eş’âr-ı Necâtî kuru efsâne disünler (G.72/5)

5.2.4.4. Raks

Seher vakti, tan yerinin ağarmasından önceki vakittir. Güneşin doğuşuyla birlikte tabiattaki her şey belirli bir ahenk içerisinde dans eder. Şair buna örnek

olarak akarsuyun sesini göstermiş ve bu sesi çınar ağacı ile dans eder gibi hayal etmiştir.

Âb-ı revân terânesine çın seher çenâr
Raks urmasun mı hoş negam u ter terânedür (G.51/3)

5.2.5. Meclis Erbâbı

5.2.5.1. Sâkî

Klasik şiirde yaygın olarak kullanılan ve beyitlerde karşımıza en çok çıkan kavramlardan biri de sakidir. Saki kimi zaman meclis ortamında kadeh sunan ve içki veren kimse kimi zaman da meclisin sevgilisidir. Sakinin sunduğu şarap âşıklara şifa veren, neşe verici etkisiyle gönüllerindeki gamı gideren özelliktedir. *Aydınlı Visâlî Divânı*'nda da saki kavramı birçok beyitte geçmektedir. Şair iki dünyanın sıkıntısını gidermek için sakiden kendisine içki sunmasını istemiştir. Bu beyitte saki ile anlam ilgisi kuran ayak kelimesi kadehi kastetmek amacıyla kullanılmıştır.

Kef-i sîmîn ile sâkî ele sun bir zer ayak
Kim anunla gide bizden dü cihân derd-i seri (G.184/11)

Âşığın gönlü gam ateşiyle yanmaktadır ve âşık bu ateşin sönmesi için sakiden kendisine şarap sunmasını istemiştir.

Sâkî cigerüm yandı yine âteş-i gamda
Lutf it demidür sun bize âb-ı tarab-engîz (G.79/6)

5.2.5.2. Mutrib

Meclis erbabının vazgeçilmez unsurlarından biri de mutrîptir. *Mutrip*, çalgı çalan, şarkı söyleyen kimse anlamına gelir. Visâlî bu beyitte mecliste bulunması gereken herkesin olduğunu yalnızca sevgilisinin olmadığını söyleyerek yakınmaktadır.

Mutrib ü nukl u nedîm ü şîre-gîr-i şarâb
Cümle esbâb elde lîkin elde zîbâ yâr yok (G.99/6)

5.2.5.3. Hammâr

Hammar, şarap yapıp satan, meyhaneci anlamlarına gelmektedir. Âşığın sarhoş olmak için şarap içmesine gerek yoktur çünkü sevgilisinin kokusu onu sarhoş edecek kadar güzeldir.

‘Aşkî râhından dimâğa ireliden râyiha

Rûh-ı mestem ârzû-yı hamr-ı hammâr eylemez (G.76/7)

5.2.6. Diğer Kişiler

5.2.6.1. Bağbân

Bahçe işleriyle ilgilenen meslek erbabına bağban/bahçıvan denir. Sümbül, divan şiirinde sıkça rastlanılan çiçek adlarından biridir. Şekli ve kokusu itibarıyla sevgilinin saçı için benzetilen olmuştur. Bu beyitte sevgilinin yanağı bir bahçeye, bahçenin üzerine düşen sümbül ve yasemin kokulu saçları da bahçıvana benzetilmiştir.

Sümbül saçun ki bâg-ı ruhun bâg-bânıdır

Toldurmuş iki dâmenine tâze yâsemîn (G.133/2)

5.2.6.2. Bekçi (‘Ases)

Âşığın gözü, güzellik bahçesinin bekçisi olarak tasvir edilmiştir. Sevgilinin çenesi şekli itibarıyla elmaya benzetildiğinden dolayı yüzü de güzellik bahçesi olarak düşünülmüştür.

Bâg-ı hüsnünde gözün bekçi iken uyumasun

Ola kim ugrı görüp el ura sîb-i zekana (G.160/3)

Dil gözünden üşenür zülfünü seyr eyler iken

Tan degül şeb-rev olan havfını çekse ‘asesün (G.107/3)

5.2.6.3. Sayyâd

Sayyad kelimesi avcı, avcılık anlamlarına gelir. Divan şiirinde sevgili sayyad (avcı), âşık ise avdır. Sevgilinin saçı, âşığın tuzağıdır ve bu nedenle şair gönlüne nasıl ki akıllı kuş avcıdan merhamet ummazsa sen de boş yere feryat etme avcıda merhamet bulunmaz diyerek seslenmiştir. Bu beyitte şair, sayyad ve dam (tuzak)

kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp; âşığın gönlünü bir kuşa benzeterek de teşbih sanatına başvurmuştur.

Zülfinün dâmında feryâd itme rahm umup gönül
Murg-ı zeyrek ölse ummaz merhamet sayyâddan (G.136/5)

5.2.6.4. Cellâd

Cellat, suçluları cezalandıran ve onların idamından sorumlu olan, can alıcı kişidir. Sevgilinin kılıç gibi keskin bakışları da âşığın kalbini yaralayıcı özelliğe sahiptir. Bu nedenle şairin hayal dünyasında sevgili karşımıza cellat olarak çıkmıştır.

Gözlerün cellâdı olsa gamzeler tîgîn ala
Baş kesilür kan dökilür şûr u şer peydâ olur (G.37/4)

5.2.6.5. Câsûs

Casus, gizli haberleri veya sırları başka bir kimseye ileten kişidir. Visâlî bu beytinde gözü gizlenen sevgiliyi arayıp bulması ve gönüle haber vermesi sebebiyle casusa benzetmiştir.

Câsûs gözüm ol büt-i ‘uşşâk-nevâzı
Bulup gönüle dahı haber eylemek ister (G.40/3)

5.2.6.6. Tarrâr

Tarrar, hırsız, yan kesici veya dolandırıcı anlamına gelmektedir. Klasik şiirde sevgilinin uzun ve kıvrımlı saç şekli itibarıyla yılanı benzetilmiştir. Şair bu beyitte dünyada kimse yılanı dost olmaz, onu sevmez ama ben senin saçını gönülden severim diyerek sevgilisine övgüde bulunmuştur.

Cândan severem turre-i tarrârını gerçi
‘Âlemde dahı kimse muhibb olmadı mâra (G.162/4)

5.2.6.7. Sâhir

Sihir kökünden türeyen sahir, büyü ve sihirle uğraşıp insanları etkisi altına alan kişidir. Sevgili de bir sihirbaz gibi âşığını etkisi altına alması nedeniyle sahire benzetilir. Semender ise ateşte yanmayan bir çeşit kertenkele benzeri efsanevî bir

hayvandır. Beyitte siyah rengi sebebiyle siyahî bir ırk olan Hintlilere benzetilen benin sevgilinin yüz güzelliğini örttüğü için semender gibi ateşte yaşadığı düşünülmüştür.

Yanagun hâl-i Hindûsı ne sâhirdür nigârâ kim
Semendervâr olmuştur ana dün gün mekân âteş (G.90/2)

5.2.6.8. Rehber

Rehber, bir kimseye doğru yolu bulması için yardım eden, yol gösteren kişidir.

Visâlî râh-ı vaslında iven ‘aşkını sabr kim
Kesilmez olmasa rehber gamı sahrâsı İshâkun (G.111/7)

5.2.6.9. Seyyâh

Seyyah bir ülkeyi gezen gezgin, turist anlamına gelmektedir. Beyitte şair, gönlünü bir ülkeye/diyara benzetmiş ve oraya gelip gezen kimsenin olmadığını söylemiştir. Ayrıca beyitte şair, seyyah ve diyar kelimelerini tenasüplü bir şekilde kullanmıştır.

Hâlini bu dil diyârının gam-ı ‘aşkuna sor
Ana benzer bu diyârın çünkü bir seyyâhı yok (G.98/5)

5.2.6.10. Düzd, Harâmî, Reh-zen

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda hırsız, eşkıya, yol kesen gibi kötü niyetli kişilerin isimleri geçmektedir. Örneğin “*düzd*” kelimesinin sözlük anlamı hırsızdır. Şair bir beytinde sevgilinin yüzünü bir pazara benzetmiş ve bu pazarda zalim hırsızların bulunduğunu söylemiştir. Harami ve reh-zen gibi kelimeler ise kan dökücü kişileri, eşkıyaları belirtmek için kullanılmıştır. Beyitlerde bu eşkıyalar karşımıza kimi zaman sevgili kimi zaman da düşman olarak çıkmıştır. Sevgilinin ok gibi keskin bakışları (Bkz.gamze) âşığın kalbini yaralamak ve kanını dökmekle ünlüdür.

Yâr bâzâr-ı cemâlinde asup turrelerin
Ser-be-ser tâyife-i düzd-i sitemkârı sıdı (G.178/5)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin kaşlarının arası haramilerin geçtiği bir geçit olarak hayal edilmiştir.

Var iki tarafında da hûn-h'âr harâmî
Derbend ola mı kaşları arası 'Alinün (G.109/4)

Gamze vü ebrû vü çeşmünden üşendüğüm bu kim
Biri ugrı biri reh-zen [u] biri hûn-rîzdür (G.31/6)

5.3. Muhtelif İçtimâî Hâller, Münâsebetler ve Bazı Tipler

5.3.1. Anne (Mâder), Baba (Peder), Evlat (Ferzend), Oğul (Püser), Kız (Duhter), Tıfl (Çocuk)

Dîvân'da “*anadan doğma rezillik*” deymi kullanılmıştır. Beyitte babasına seslenen şair kendisine edilen öğütlerin bir işe yaramayacağını çünkü kendisinin doğuştan itibarsız olduğunu söylemiştir. Peder, püser ve mader kelimeleri aile kavramları olmaları sebebiyle aynı beyitte kullanılmış ve tenasüp sanatı yapılmıştır diyebiliriz.

Ey püserlerden beni pend ile men' iden peder
Umma var mestûrluk rûsvây-ı mâder-zâddan (G.136/7)

Beyitte geçen ferzend kelimesi oğul demektir. Şair, meyhaneciden nasihat istemiş, meyhaneci de ona bu dünyanın zevkini çıkarmanın ancak sevgili ve şarapla mümkün olduğunu söylemiştir.

Nasîhat istedüm pîr-i mugândan didi ey ferzend
Mey iç mahbûb ile zevk it bu devrün dahı nesine (G.171/4)

Diler Visâlî bir püser-i nâzenîn sev
Bu pîr-i 'aşk yine şebâb ârzû kılur (G.30/7)

Beyitte oğul kelimesiyle kastedilen sevgilidir. Visâlî de sadece narin bir sevgiliye ihtiyacı olduğunu başka birine meyli olmadığını söylemiştir. Ayrıca beyitte geçen pîr (yaşlı) ve gençlik kelimeleri bir arada kullanılarak tezat sanatına başvurulmuştur.

Yokdur ‘arûs u duhtere meyli Visâlînün
Ne itsün zen olanı ana nâzûk-püser gerek (G.103/7)

Beyitte “*tıfl-ı eşk*” terkibi kullanılarak gözyaşı küçük bir çocuğa benzetilmiştir. Âşık fazla derdi ve gamıyla bu çocuğu büyütmüş, belli bir biçime getirince de sevgilisinin yoluna bırakmıştır.

Çalışdum besledüm bu tıfl-ı eşki hûn-ı dillerle
Getürdüm sûrete vardum reh-i cânâna tapşurdum (G.130/3)

5.3.2. Dost, Habîb, Enis, Refik, Hem-nefes, Hem-dem, Yoldaş, Musâhib, Dem-sâz Nedim, Sebakdaş

Dîvân’da adı geçen ve anlamları yakın olan bu kavramlar birbirleriyle dertleşen, birtakım sırlarını paylaşan ve aralarında muhabbet bağı olan kimseler için kullanılmıştır. Dost kavramı beyitlerde genellikle sevgili anlamında karşımıza çıkmaktadır. Şair bu beyitte sevgilisine seslenerek değerini anlamayan kimselerle (rakip) dost olma diyerek öğütte bulunmuştur.

Kadrüni bilmez kişiye dost olursun yakîn
Ben ıraklardan bakaram sana çoklar sevdüğüm (G.124/2)

Dünyayı vefasız olması sebebiyle kötüleyen şair, nazlı sevgilisine sen de dünya gibi vefasız olma demektedir. Başka bir beyitte ise şair, sevgilinin düşmana benzetilen rakip ile gülüp oynamasından dolayı üzülen, ağlayan âşığı ayıplayanların çok olduğunu söylemiştir.

Nâzenînün nazı hoşdur nâz idene dostum
Hûblar içinde olma dünya gibi bî-vefâ (G.2/4)

Dostlar düşmen ile yâr için oynar güler
Beni ‘ayb eylemenüz turmadı aglar diyü (G.149/2)

Burada kendi gönlüne seslenen şair eğer sevgilinin kendisine ettiği zulümler ile rakibin kahrına tahammül edebilirse bir gün mutlu olacağını söylemiştir.

Cevr-i habîb ü kahr-ı rakîbi tahammül it
Şâyed Visâliyâ olasin sonra kâm-yâb (G.9/7)

Visâlî'ye göre aşk bir kader işidir ve biz bunun önüne geçemeyiz, engel olamayız. Bu nedenle şair, âşığın sevgiliden gelecek her türlü eziyete, cefaya rıza göstermesi gerektiğini söylemiştir.

Seni cemâl-i habîbe çü 'âşık itdi kazâ
Ne gelse yârdan ey dil gerekdür ana rızâ (G.1/1)

Âşık çektiği dertlerden dolayı sürekli ağlamaktadır ve hatta bu akıttığı gözyaşları denizi dolduracak kadar fazladır. Âşığın gözünü sürekli ağlamasından dolayı bir denize benzeten şair, gözyaşlarının çokluğunu da kan saçan dalgalara benzetmiştir.

Habîbüm görmek istersen denizde mevc-i hûn-efşân
Gözümün yaşı taşdukça temâşâ it bu deryâyı (G.196/3)

Şair bu beyitte âşığa seslenmiştir. Sevgilisi ile şeytana benzeyen rakibin dost olmaları yüzünden perişan hâle gelen âşığın bu hâlini kimseye belli etmemesi gerektiğini söylemiştir.

Ne içün rakîb-i dîvün dün ü gün enîsün iken
Özüni perîşân itmiş göricek nişân idersin (G.142/2)

Gözüm âbına garîkam gönül odına harîk
Ey refîkum bu tarîkun çoğ olurmuş hatarı (G.184/14)

Dîvân'da hem-dem ve hem-nefes kelimeleri arkadaş, dost anlamında kullanılmıştır. Şair, *dostum* diyerek seslendiği sevgilisinin saçının kokusundan dolayı avare bir şekilde dolaştığını söylemiştir.

Zülfî sevdâsında bâd-ı hoş-nefesdür hem-demüm
Kandasa âvâre olur hem-nefes âvâreye (G.158/3)

Sevgili, büyüleyici güzelliği sebebiyle açık istiare yoluyla periye benzetilmiştir. Âşığın gözünde ise sürekli peri yüzlü sevgilinin hayali dolaşmaktadır. Ancak âşık, peri ile insanın arkadaş olamayacağını çünkü perinin gözle görülemeyen efsanevi bir yaratık olduğunun bilincindedir.

Hayâlün gitmedi gözden egerçi
Perî insâna dirler hem-dem olmaz (G.74/3)

Cân alur ise bizden eger vaslına cânân
Kaçan kalavuz cânâ ki yoldaşlaruz biz (G.80/4)

Bu beyitte “pîr-i dâna” (bilgili) ve “nâ-dân” (cahil) kelimeleri tezatlık oluşturmuştur.

Pîr-i dâna öğüt vir bana pîrâne didüm
Var yigit olma musâhib didi nâ-dânlar ile (G.156/4)

Beyitte bir arada kullanılan kanun, ney gibi çalgı aletleri ile saki ve mey (şarap) kelimeleri meclis mazmununu akıllara getirmiştir.

Dem-sâz olup kânûn u ney devr eylesün sâkî vü mey
Tâ diyeler görmedi key bu ‘işret-i şâhâneyi (G.181/2)

Bu beyitte sevgilinin vefasızlığından dolayı âşığın dostları dert ve keder olmuştur.

Andan berü ki sîne-i ‘aşkun mukîmdür
Derdün dile musâhib ü gussan nedîmdir (G.19/1)

Visâlî bu beyitte sebakdaş (ders arkadaşı) ifadesiyle Leylâ ile Mecnûn hikâyesine telmihte bulunmuştur. Çünkü Leylâ ile Mecnûn okulda tanışmış ve birbirlerine âşık olmuşlardır. Şair de bu beyitte kendi âşıklığını göstermek için aşk kitabında Mecnûn ile arkadaş olmuşuz demiştir. Ayrıca Leylâ kelimesi hem hikâyenin kadın kahramanını hatırlatmak hem de gece (leyl) anlamında sevgilinin siyah saçını belirtmek amacıyla tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır.

Leylâ saçuna uyalı Mecnûn ile ey dost
Bu ‘aşk kitâbında sebakdaşlaruz biz (G.80/5)

5.3.3. Ashâb

Ashap, peygamberimizin en yakın dostları anlamına gelmektedir. Daha sonra bu anlam genişlemiş ve Hz. Muhammed’i bir kere gören kişilere de *ashap* denilmiştir. *Visâlî*’de kelimeyi aynı anlama gelecek şekilde peygamberimizin etrafındaki dostlarını belirtmek amacıyla kullanmıştır.

Kaçma mihr itdükleriçün sen mehe ‘uşşâk kim
Mustafâ kaçmaz habîbüm yok yire ashâbdan (G.146/3)

5.3.4. Yetîm, Garîb, Gedâ, Fakîr

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda düşkünlüğü ifade eden bu kavramlar birçok beyitte geçmektedir. Yetim kelimesi halk arasında babasız kalan çocuk için kullanılır. Ancak şair bir beyitte yetim kelimesini insan dışı varlık olan inci için kullanmıştır. İstiridyeden ayrılan inci yetim olarak düşünülmüştür ama bu yetimliği inciye değer kazandırmıştır.

Ol pâk güher oldı ise gam degül yetîm
Zîrâ olur behâlu ne dür kim yetîmdür (G.19/6)

Garip ise kimi kimsesi olmayan, gurbette olan kişiler için kullanılan bir tabirdir. Sevgilisine hasret kalan âşık kendisini vatanından ayrı düşmüş, zavallı bir garip kimse olarak tanımlamıştır.

Zülfünün gelmez nesîmi bana ki alam bûyunı
Anmaz oldı ben garîbi yâda ser-gerdân dahı (G.190/5)

Bu beyitte hurma kelimesi tatlı anlamına gelmesinden dolayı sevgilinin dudakları için benzetilen olarak kullanılmıştır. Kimsesiz ve yoksul hâlde olan âşık, sevgilinin hurma dudaklarından en çok kendisine zekât vermesini ister.

Leblerün hurmâlarından virdüğün demde zekât
Bana in’âm ide gör kim hem garîbem hem gedâ (G.2/8)

Âşık için sevgilisinin kapısında dilenci olmak bile mutlu olmak için yeterlidir. Hatta sevgilisi kendisinden it olarak bahsetse bile bu âşığın nazarında şükür sebebidir.

Dil-ber dimiş Visâlî kapumuz gedâsıdur
İtüm de dir ise bize minnet-i ‘azîmdür (G.19/9)

Aciz karıncaya balın hoş gelmesi gibi fakir Visâlî’ye de sevgilinin tatlı dudakları hoş gelmektedir. Kendisini karıncaya, sevgilisinin dudaklarını da bala benzeten şair, kendisini bal dudaklarından mahrum etmemesi için sevgilisine yalvarmıştır.

Men’ itme leblerüni Visâlî fakîrden
Mûr-ı hakîre ne ola nasîb olsa engebîn (G.133/7)

5.3.5. Pîr, Pîre-zen, Cevân, Nev-cevân (Nev-cüvân)

Dîvân’da pir, pire-zen gibi ifadeler yaşlanmış kişileri ifade etmek amacıyla sıfat olarak kullanılmıştır. Feleği ihtiyar olarak tanımlayan Visâlî, onun çok gün görüp geçirdiğini, tecrübeli olduğunu ve bu sebeplerden dolayı sevgilinin dengi bir güzeli onun bile görmediğini söylemiştir.

Gök güzellikte görmedi mislün
Pîrdür gerçi çok zamân görmüş (G.88/5)

Dîvân’da ayrıca dünya ile kocakarı anlamına gelen pirezen kelimesi arasında benzetme ilgisi kurulmuştur. Âşık, sevgilisini bu kocakarı olarak nitelendirdiği dünyaya vermek istemez.

Bana dünyân ile nâz eyleme ey h’âce ki ben
Nev-cevân dil-berümi virmezem ol pîre-zene (G.160/6)

Divan şiirinde menekşe çiçeği kokusu, koyu rengi ve boyunun eğriliği gibi sebeplerden dolayı anılmıştır. Visâlî de bu özelliklerini dikkate alarak bir beytinde menekşeyi boyunun eğri olması sebebiyle gam çeken âşığa benzetmiştir.

Gam-ı zülfün benefşe çekmez ise
Cevân iken niçün kaddi dütâdur (G.53/6)

Ah, âşığın çektiği ızdıraplardan dolayı gönlünden çıkan dumandır. Sevgiliye âşığın ahını alma diyen şair, tıpkı sıcak havanın gülün yapraklarını soldurup zarar vermesi gibi ah ateşinin de kendisine zarar verebileceğini söyleyerek uyarıda bulunmuştur.

Nev-cüvânın âhın alma ‘âşıkun gel dostum
Soldurur gül yapragını çünkü germ olsa hevâ (G.6/4)

5.4. Eğlence Hayatı

5.4.1. Bayramlar

5.4.1.1. İyd, Kurbân, Nevruz, Ramazân

Klasik şiirde dönemin eğlence kültürünü tasvir etmek için Kurban, Ramazan ve Nevruz bayramları işlenmiştir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda bu bayramlar sıkça kullanılmış ayrıca onlarla ilgili kavramlara da beyitlerde yer verilmiştir. Örneğin kurban tabiri hem Kurban Bayramını hatırlatacak şekilde hem de âşığın kendisini sevgiliye kurban etmesi sebebiyle zikredilmiştir. Klasik şiirde âşığın sevgilisine kavuşması sık karşılaşılan bir durum değildir. Ancak Visâlî’nin bir beytinde bu durum gerçekleşmiş, sevgiliye kavuşan âşık için o günün bayram havasında geçtiği söylenmiştir. *Dîvân*’da bu durum “*Vuslat bayramı*” olarak anılmıştır.

‘Aşkıyla lebün va’de virür ‘ıyd-ı visâle
Kurbân olayın ana ne şîrîn haberi var (G.24/2)

“*Bâd-ı nevrûz*” terkihi ile kastedilen ilkbahar rüzgârıdır.

Bâd-ı nevrûz itmez ise magzumı hoş-bû benüm
Ol yüzi kâfûr u zülfi ‘anberüm çok yaşa sen (G.139/2)

Âşık, keman kaşlı sevgiliye kurban olmaya razıdır.

Gözlerün ‘izz ile adam öldürür Okçı Hasan
Nice kurbân olmıyayın ol kemân-ebrûya ben (G.140/1)

Ol serv-i kamer-çehre kim adı Ramazândur
Kurbân olayın ana ki ‘ıyd-i dil ü cândur (G.17/1)

5.4.2. Meclis (Bezm)

Meclis kimi zaman insanların birlikte oturup sohbet ettiği kimi zaman da musiki eşliğinde raks ettikleri sazlı sözlü bir eğlence mekânıdır. Klasik şiirde meclis unsuru saki, şarap ve mum gibi unsurlarla birlikte ele alınmıştır. *Aydınlı Visâli Dîvânı*'nda da bu kullanımları görmekteyiz. Şair bir beyitte sevgilinin parlak ve ılık saçan yanağını renginden dolayı meclisin mumuna benzetmiştir.

Lutf-ı ruhsârun görürse şem'-i meclis mûm olur
Müşk-i zülfün ışıdurse nâfe terk ider diyâr (G.71/5)

Mecliste çalınan nefesli bir çalgı aleti olan ney, sesinin yanıklığıyla bilinir. Bu sebeple beyitlerde âşığın ah edip çıkardığı ses, ney sesine benzetilmiştir. Şair bu beyitte ney ve ut gibi çalgı aletlerini bir arada kullanarak tenasüp oluşturmuştur.

Bezmünde niçün 'ûd gibi ben yanar iken
Feryâd u figân eylemegi nâya salarsın (G.141/5)

Dîvân'da *câm* (kadeh) kelimesi kadehin mucidi olan Cem/Cemşid ile birlikte anılmıştır. Sevgilinin dudağı ile şarap arasında ilgi kuran şair, sevgilisinin dudağını da kadehe benzetmiştir. Şarabın gönüllere safa vermesi gibi sevgilinin dudağı da âşığın can verici özelliğe sahiptir.

Bezmine Cemşîd-i devrûn dil ne meyl itsün ki anun
Leblerün câmina irür cevheri akdâhı yok (G.98/3)

5.4.2.1. Mûsikî (Çalgı) Aletleri

Dîvân'da adı geçen çalgı aletleri; ney (nây), saz, çeng, çegan, rebab, kanun ve ud' tur. Genellikle bu aletler ile âşık arasında benzetme ilişkisi kurulmuştur.

5.4.2.1.1. Ney (Nây)

Nefesli çalgı aletlerinden biri olan ney, beyitlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. “*Kamıştan yapılmış olması, içinin hava ile dolu olması, deliklerinin kızdırılmış demirle yakılarak açılması, rengi ve şekli, sesinin özelliği ile divan şiirinin en önemli tiplerinden biri olan âşık için vazgeçilmez bir benzetme unsuru*

olmuştur.”⁷⁸ *Aydınlı Visâli Dîvânı*’nda da çalgı aletlerinden en çok ney kullanılmıştır. Ah edip, inleyen âşığın sesi neye benzetilmiştir, ayrıca neyin deliklerinin kızdırılmış demirle yakılarak açılması ile âşığın gönlünün sevgilinin kirpikleri vasıtasıyla delinmesi, yaralanması arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Vasfını Visâlînün şerh eyler-iken hâme
Hem bencileyin giryân hem ney gibi nâlândur (G.52/7)

Delelü tîg-ı cefâ ile müjen bagrumuzı
Bagladuk ney gibi bil âh u figân eylemege (G.151/2)

5.4.2.1.2. Sâz, Çeng, Çegân

Dîvân’da adı geçen çalgı aletlerinden biri de sazdır. Şair bu beyitte sidre, münteha ve rûh-ı kudsi kelimelerini bir arada kullanarak Sidretü’l Muntehâ’yı hatırlatmaktadır. “Sidretü’l Muntehâ” terkibi *son noktada bulunan Sidre* demektir. Hz. Muhammed’in (s.a.v.) Mirac gecesinde Allah’ın huzuruna varmadan önce Cebrâil’i yanında bıraktığı mübarek bir ağaçtır. Bu sebeple burası Cebrâil’in makamı sayılmış ve Cebrâil “Rûh-ı Kudsi” (kutsal ruh) olarak anılmıştır. Ayrıca Allah’tan aldığı vahiyleri peygamberlere iletmesi bakımından da beyitte sırdaş olarak adlandırılmıştır.

Sâzına dem-sâz olıcak muntehâ âvâz ile
Rûh-ı Kudsi sad hezârân âferîn dir Sidreden (G.140/2)

Sözlük anlamı “el, pençe, eğri büğrü” demek olan *çeng*, kanuna benzeyen dik tutularak çalınan telli bir musiki aletidir. Bu beyitte çeng eğik şekli itibarıyla sevgilinin hasretiyle ah eden âşığın bedenine, çıkardığı ses ile de âşığın feryatlarına benzetilmiştir. Zühre gezegeninin görevi ise çalgıcılıktır ve beyitte de bu özelliği ile ele alınmış, elinde çeng tutar bir şekilde tasvir edilmiştir.

Sen mâh için âh eyleyüp germ itdügümce zühreyi
Çengâline çengin alur feryâduma âheng için (G.135/6)

⁷⁸ M. Nejat Sefercioğlu, “Dîvan Şiirinde Mûsikî ile İlgili Unsurların Kullanılışı”, *Osmanlı*, C.9, s.649-668.

Çegan, bir çeşit çengi defçığıdır ve dîvânda sadece bir beyitte karşımıza çıkmaktadır.

Sâkıyâ vir mey ü çemâna getir
Mutribâ tur ney ü çegâna getir (G.43/1)

5.4.2.1.3. Rebâb, Kânûn, Âd

Dîvân'da bir çeşit kemençe olarak anılan rebabın çıkardığı ses ile âşığın ettiği ahlar arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Ayrıca âşığın kanı ile şarap arasında da bir benzetme ilişkisi kurulmuştur. Acımasız sevgili, âşığının şaraba benzeyen kanını içip, iniltilerini duymak istemiştir.

İçdükçe kanımı beni nâlân ider beli
Mey nûş iden nevâ-yı rebâb ârzû kılur (G.30/3)

Dem-sâz olup kânûn u ney devr eylesün sâkî vü mey
Tâ diyeler görmedi key bu 'işret-i şâhâneyi (G.181/2)

Ut hem telli bir musiki aletidir hem de “odun, ağaç, öd ağacı” gibi anlamlara gelmektedir. Şair bu beyitte “*ûd gibi yanarken*” ifadesiyle yanığı çok olan öd ağacını kastetmiştir. Âşığın gönlü ile ut arasında bu yönden bir benzerlik ilgisi kurulmuştur.

Bezmünde niçün 'ûd gibi ben yanar iken
Feryâd u figân eylemegi nâya salarsın (G.141/5)

5.4.3.3. Oyunlar ve Müsabakalar

Visâlî beyitlerinde yaşadığı toplumun eğlence hayatının unsurlarından biri olan oyunlara da değinerek dönemine ayna tutmuştur.

5.4.3.3.1. Çevgân

Çevgan, ucu eğri bir sopa ve top ile oynanan bir oyundur. *Dîvân*'da çevgan oyununa bir beyitte yer verilmiştir.

Meydân-ı 'aşka başımı bir tûb kılmaga
Dûşında götürür iki çevgân-ı 'anberîn (G.133/6)

5.4.3.3.2. Güreş (Pehlevân)

Dîvân'da Türklerin ata sporu olan güreşe rastlanmaz. Ancak birkaç beyitte pehlevan ifadesi geçmektedir. Şair söz meydanında kendisini galip gelen güçlü bir pehlivana benzetmiştir.

Sahn-ı meydân-ı belâgatde Visâlî sözün ol
Pehlevândur ki niçe kerreden eş'ârı sıdı (G.178/7)

Âşık, sevgilisinin gönlünü düşmanlardan (rakip) korumak için çok uğraşmaktadır ve bu sebeple kendisini yine güçlü bir pehlivana benzetmiştir.

Az degül gönlün 'adûdan cehd idüp kopardugum
Pehlevândur her kim anun gibi mermer depredür (G.22/5)

5.5. Yiyecekler ve İlgili Mefhumlar

5.5.1. Kebâb, Ciger, Tennûr (Tenûr), Ocak

Divan şiirinde beyitlerde sıkça kebab-gönül kelimeleri geçmektedir. Âşığın yanık ciğeri/gönlü üzerine en çok kurulan hayal, kebab hayalidir. Aşk ateşine düşen âşığın ciğeri döne döne kebab olur. Visâlî de bazı beyitlerinde bu benzetmeyi kullanmış, aşk ateşinde çektiği acılardan dolayı kebab olan ciğeri için sevgilisine sitem etmiştir.

Ne revâ durur ki dâyim cigerüm kebâb idersin
Tolu gözlerüm kapagın mey-i erguvân idersin (G.142/6)

Tuzsuz kebabın lezzetinin kötü olduğu gibi sevgilinin dudağına hasret kalan âşığın gönlü de mutsuzdur. İkisi arasında benzetme ilgisi kurulmuştur.

Bulunmaduğı lebünsüz dilün safâsı bu kim
İnende lezzeti olmaz kebâb-ı bî-nemegün (G.101/2)

Sevgili hem hasretiyle âşığı hasta etmiş hem de süzgün bakışlarıyla ciğerini delmiş, onu feryat ettirmiştir.

Gönül şevk-i çeşmünle bîmâr olupdur
Ciger tîr-i gamzenle efgân olupdur (G.55/1)

Bu beyitte Visâlî'nin gönlü gül yüzlü sevgilisinin ayrılığıyla dağlanmış, ciğeri de lale gibi kanlı bir şekilde tasvir edilmiştir. Lale ile ciğer arasında bir benzetme ilişkisi kurulmuştur. Bunun sebebi lalenin yaralanmış, kanla dolmuş ciğer gibi kırmızı renkte olmasıdır.

Gül yüzün hecri Visâlî diline uralı dâg
Oldı pür-hûn cigeri lâle-i sîr-âb gibi (G.188/7)

Çarhun etrâfı kızarmış görürem her subh-dem
Kızdı ol tennûr san bu âh-ı âteş-tâbdan (G.146/2)

İtmege bagrumı 'aşkun gamı bezmine kebâb
El ocagında hayâl-i ruhun âzer mi degül (G.116/7)

5.5.2. Hurmâ (Nahl), Helvâ (Halvâ), Engebîn (Bal)

Beyitlerde helva, hurma ve bal gibi tatlı ve şifa veren yiyeceklere yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin tatlı ve şifa veren dudağını hurmaya benzetmiştir ve sevgiliye seslenerek bu hurmayı yılan rakibe sunma, o buna layık değildir demiştir.

Rakîbün agzına niçün virürsin la'l-i şîrînün
Revâ mıdur begüm sunmak dehân-ı mâra hurmâyı (G.196/5)

Nahl, hurma ağacı demektir ve tek bir beyitte geçmektedir.

Direydüm leblerün hurmâsın irse
Bu kûteh destsin nahl-i bülende (G.163/4)

Helva da tatlı bir yiyecek olup sevgilinin dudağı için benzetilen olarak kullanılmıştır. Bu dünyada cenneti yaşamak isteyen sufiye seslenen şair, İshâk'ın helva gibi tatlı dudaklarına eriş diyerek öğüt vermiştir.

Na'im cennete irmek diler isen dâr-ı dünyâda
İriş bî-dûd iken sûfi lebi helvâsı İshâkun (G.111/5)

Hüsnine hayrân olan ‘âşıklara
Lebleri halvâ gözi bâdâmdur (G.67/3)

Men’ itme leblerüni Visâlî fakîrden
Mûr-ı hakîre ne ola nasîb olsa engebîn (G.133/7)

5.5.3. Elma (Sîb, Tuffâh), Ayva (Bîhi, Sefercel)

Dîvân’da geçen bu meyveler sevgilinin çenesi için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Mecliste şarap ve mezeler hazırdır, gelecek olan elmayı andıran çenesi ve şarap renginde dudağı olan sevgilidir.

Mey ü nukl ile şehâne kuralum bezmi kim ol
Zekanı sîb lebi bâde-i ahmer geliser (G.34/5)

Bâg-ı ruhunda mîve uma varıcak ey dost
Dervîşin it ihsân bana şol sîb-i zekanından (G.138/6)

Beyitte âşığın yüzünün ayva gibi sarı renkli olmasını sevgiliyi arzulamasına bağlayan şair, onun yüzüne bakıp sarılık hastalığı var sanma diyerek uyarıda bulunmuştur.

Sîb-i zekânun şevk ile sarardı sefercel
Benzine bakup sanma ki derd-i yerekândur (G.17/7)

Sevgilinin boyunu servi ağacına benzeten şair, onun dallarından sarkan meyvelerin hurma, elma ve ayva olduğunu söylemiştir. Böylelikle sevgilinin dudaklarını hurma gibi tatlı, çenesinin şeklini de elma ve ayva gibi tasvir etmiştir.

Kâmetün şâhî nice serv-i sehîdûr kim anun
Tâze hurmâlar ile sîb-i bihîdûr semeri (G.184/7)

5.5.4. Şeker (Şekker, Sükker, Kand), Zehir (Zehr-i helâhil, Zehr)

Dîvân’da şair, şeker kavramını güzel lezzeti sebebiyle sevgilisinin ağzı ve dudakları için teşbih unsuru olarak kullanmıştır.

Hande kıldukça femün teng-i şeker peydâ olur
Söze geldükçe leb-i la'lün güher peydâ olur (G.37/1)

Bu beyitte ise Visâlî kendi sözlerini tatlılığı bakımından şeker olarak tahayyül etmiştir. Sevgilinin vasıflarını açıkladığından dolayı şeker gibi tatlı sözler söylediğini söylemiştir.

Vasf ideli lutf ile Visâlî lebün ey dost
Şîrîndür anun sözi şekerden dehen içre (G.150/7)

Bahar mevsiminde ortaya çıkan karınca (mûr) ile şeker aynı beyitte kullanılmıştır. Karıncalar şeker gördüğünde üzerine üşüşen ve buna dayanamayan canlılardır. Bu özellikleriyle âşığa benzetilirler. Çünkü âşık da sevgilinin şeker gibi dudaklarına üşüşür. Bu beyitte sevgilinin dudaklarındaki ayva tüyleri karıncaya, dudağı da şekere benzetilmiştir.

Hat mı durur lebündeki yâhûd gubâr-ı müşk
Yâ mûrlar mı ki oldı nasîb anlara şekker (G.64/4)

Dîvân'da birebir şeker denmese de şekerî karşılayacak “sükker” ve “kand” kelimeleri kullanılmıştır.

Agzunı açup kaldugı nite kim ider
Öykündüğüçün leblerüne sükkere hande (G.173/3)

Visâlî bu beyitte kand (şeker) ve zehr kelimelerini kullanarak tezat yapmıştır. Dert, sıkıntı veya hastalık gibi zor durumlar âşığın tatlı hayatını zorlaştırmış, zehir etmiştir.

Tatlu hayâtumı benüm acı idüp maraz
Zehr-i helâhil eyledi kandum ne kılayın (G.144/2)

Âşık, ayrılık günlerinin acısını hafifletmek için kadehe başvursa da ayrılık kadehi ona daha fazla zarar vermiştir.

Şeb-i vaslun geçübün ireli eyyâm-ı firâk
Togradı zehr içürüp bagrumuzı câm-ı firâk (G.100/1)

Sevgilinin dudağı âşığa can bağışlayan, şifa veren özelliği ile bilinir. Şair, sevgilinin şekil ve renk itibarıyla yılan benzeyen saçının hasretinden dolayı âşığın sürekli gam çektiğini söylemiştir. Yılan zehri ile dolu olan bu saçın gamından dolayı hastalandığını söyleyen âşık, tez vakitte sevgilisinin dudaklarından panzehir içip iyileşmek istediğini söyler.

Lutf idüp tiryak-i la'lün tiz irişdür bana kim

Saçlarından çekdiğüm gam zehr-i mâr olmuş durur (G.20/6)

5.5.5. Sofra(H'ân)

Dîvân'da sofra mefhumu, çeşitli kullanımlarıyla mevcuttur. Kimi zaman *gül-bülbül* ilişkisi içerisinde ikisinin eğlendiği yer kimi zaman da mecazi anlamda “*güzellik sofrası*” olarak kullanılmıştır. Örneğin bir beyitte şair, “Nakiboglı” güzellik sofrasına oturup peçesini çıkarınca onu görenler yüzünü parlak güneşe benzetmiştir der.

Gül sofra açup germ olalı kadehe hûrşîd

Bülbül çağırupdur ki yine ‘ayşa salâdur (G.49/4)

Açduğınca h'ân-ı hüsninden Nakîboglı nikâb

Görinür nâzırlarına yüzi kurs-ı âfitâb (G.10/1)

5.6. İçecekler

5.6.1. Şarap, (Mey, Mey-i nâb, Şarâb, Hamr, Sabûh, Bâde, Âb-ı tarab, Şarâb-ı nâb)

Divan şiirinde en sık kullanılan içecek olan şarap, *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da tadı, kokusu ve sarhoş ediciliği gibi birçok özelliği sebebiyle zikredilmiştir. Saki ile birlikte meclis mazmunu etrafında hayal edilen şarap, “*mey-i Kevser*” tamlaması kullanılarak tıpkı onun gibi tadı ve özellikleriyle dikkat çeken cennette bulunan Kevser suyuna benzetilmiştir.

Sun ey sâkî mey-i Kevser-mizâcî

Bu demde kim cihân bâg-ı İremdür (G.33/2)

Dîvân'da karşımıza “çok yalvartmak” anlamında kullanılan “*yüz suyu dökmek*” deyimini çıkmaktadır.

Dökmesün devr yüzüm suyını dîrsen sâkî
Virmegıl elden ele câm-ı mey-i nâb gibi (G.188/6)

İnsanın aklını başından alarak sarhoş olmasına yol açan şarap, sevgilinin dudağı için benzetilen olarak kullanılmıştır. Güzellik sarhoşu olan âşık, yine sevgilisinin kadehe benzeyen dudağına erişmek ister.

Mest-i hüsn oldun Visâlîden lebün men' itme kim
Mest olan câm-ı şarâba olmaz ey dil-ber bahîl (G.121/6)

‘Aşkî râhından dimâga ireliden râyiha
Rûh-ı mestem ârzû-yı hamr-ı hammâr eylemez (G.76/7)

Sabuh kelimesi sabah içilen şarap anlamındadır. Bu beyitte ise sevgilinin la’l dudakları rindlerin sabah ayılmak için içtikleri sabuha benzetilmiştir.

İtdüğüm la'lüne yüzün göricek meyl bu kim
Rind olanlara sabâh irse olur şevk-i sabûh (G.11/2)

Dil hayâl-i lebünle hoşdur kim
Yaraşur câma bâde-i 'inebi (G.177/3)

Bade (şarap) bu beyitte şifa verici özelliği ile ön plandadır.

Vâ'izün derd-i ser irdi bana feryâdından
Kandadur bâde gül-âbı kim idem def'-i sudâ' (G.95/4)

Sevgilinin dudağının rengi, şarabın rengi ile kıyaslanmış ve ondan daha üstün tutulmuştur. Ayrıca şair, sevgiliye *senin dudağın varken şaraba renkli demezler* derken mübalağa yapmıştır.

Şular kim sen güle nesrîn dimezler
Lebün varken müle rengîn dimezler (G.50/1)

Sâkî cigerüm yandı yine âteş-i gamda
Lutf it demidür sun bize âb-ı tarab-engîz (G.79/6)

Şair, sevgilinin dudağının hayalinin bile kendisini şarap içmiş gibi sarhoş edeceğini söylemiştir.

Visâlî oldı fikr-i la'l-i mey-gûnunla lâ-ya'kıl
Gören dir derdmendi gör şarâb-ı nâbdan geçmiş (G.92/7)

5.6.2. Şerbet

Dîvân'da adı geçen içeceklerden biri de şerbettir. Beyitlerde şifa verici özelliği sebebiyle zikredilmiştir. Şifa veren tatlı dudaklarıyla sevgili, hasta gönülleri iyileştiren bir tabiptir. Her konuda olduğu gibi cevr, cefa ve vefasızlık konusunda da sevgilinin üstüne yoktur. Rakibe meyledip ona şifa verirken âşıklarını hiç hatırlamaz. Visâlî bu beyitte sağ ve bimar (hasta) kelimelerini kullanarak tezat oluşturmuştur.

Leblerin bî-derde sunar 'âşıkı[n] yâd eylemez
Saga şerbet içürür bîmârı kor tîmârsuz (G.73/2)

5.6.3. Zemzem

Zemzem, Kâbe civarındaki bir kuyudan çıkarılan sudur. Sevgilinin dudakları vasıtasıyla hayat suyu anlamında kullanılmıştır. Beyitte Hızır ve âb-ı hayat'a telmihte bulunan şair, sevgilisinin de dudaklarının zemzem suyu gibi can verdiğini söylemiştir.

Lebünün zemzemini içmege cân irdi lebe
Ya'nî bu Hızır olur ol çeşme-i hayvân olısar (G.69/9)

5.7. Giyim-Kuşam

5.7.1. Tâc, Hil'ât

Taç ve hilat (kaftan) hükümdarlık giysileridir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda bu kavramlar şah, leşker (asker) veya sultan gibi kelimelerle tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte âşık, âşıklar ordusunda taç giymiş bir sultan olduğunu ve başına giydiği bu tacın da sevgilinin yolundaki tozdan oluştuğunu söylemiştir.

Şâhâ yolun gubârı ben hâke tâc olaldan
 ‘Uşşâk leşkerine sultân-ı tâc-dâram (G.126/5)

Zahm-ı tîgundan kaçanlar olmadı kanına gark
 Giymedi şâhâne hil’at olmayan cündî şücâ’ (G.94/4)

Sevgili bu beyitte üzerine kaftan giymiş, güzellerin padişahı olarak tasvir edilmiştir.

Ol kim ezelde halka ‘atâ kısmet eylemiş
 Sen şâha hüsn câmesini hil’at eylemiş (G.86/1)

5.7.2. Etek (Dâmân, Dâmen)

Dîvân’da etek kavramı daha çok gerçek anlamının dışında çeşitli benzetmelere konu olmak amacıyla kullanılmıştır. Şair, aşk eteği kavramı ile sevgiliyi ve sevgilinin eşiğini kastetmiştir. Âşık hiçbir zaman bu eşikten ayrılmak istemez.

‘Âlemde Visâlî sana bir yâr gerek-ise
 Tut ‘aşk etegin ki ancılayın yâr ele girmez (G.81/7)

Sevgilinin eteklerine kapanıp elini öpmek bir saygı ve itaat göstergesi olarak düşünülmüştür.

Umar idüm ki eteginün tutuben öpem elün
 İsteyen kanda elüme girmedi dâmân dahı (G.190/6)

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda klasik şiirde oldukça fazla kullanılan *gül-bülbül* mazmununa yer verilmiştir. Sevgiliyi güle âşığı da bülbüle benzeten şair, sevgilinin eteğindeki kan sebebiyle perişan bülbülü öldürenin gül (sevgili) olduğunu düşünmüştür.

Gül bülbül-i şûrîdeyi öldürmedi-y-ise
 Dâmenlerinün kana bulaşduğı nedendür (G.26/4)

5.7.3. Pîrehen (Pîrâhen)

Dîvân'da pîrehen (gömlek) vasıtasıyla, Hz. Yûsuf'un kardeşleri tarafından ortadan kaldırılmak istenmesi ve kuyuya atılması bunun ardından da kardeşlerin Yûsuf'un kanlı gömleğini babalarına gösterip onun kurtlar tarafından parçalandığını söylemeleri hadisesine telmihte bulunulmuştur.

Sebzde sensüz gül ile kalsam âh idüp derin

Kaldı Yûsufdan bedel Ya'kûba hûnîn pîrehen (Mf.4/1)

Sevgilinin yanağı, rengi itibarıyla güle benzetilmiştir ve beyitte gülün gömleği yırtma hadisesi, henüz açılmamış goncanın yapraklarının açılıp gül hâline gelmesi gibi düşünülmüştür. Goncanın yaprakları onun gömleği olarak tasvir edilmiş ve gülün açacağı zaman bu gömleği yırttığı hayal edilmiştir.

Ruhların hasretiyle mestâne

Çâk ider gül çemende pîreheni (G.174/4)

5.7.4. Külâh

Külâh eskiden başa giyilen, ucu sivri yüksek bir başlıktır. *Dîvân*'da sevgili başına külâh giymiş ve yanaklarının üzerine zülûfleri düşmüş bir şekilde tasvir edilmiştir. Sevgilinin yüzünün nuru Allah'ın yansıması olarak düşünülmüş yüzün üstünde bulunan zülf, rengi dolayısıyla nuru örttüğü için kâfire benzetilmiştir. Ancak yüz parlaklığından dolayı imana benzetildiği için şair, sevgilinin yanaklarının üzerine düşen zülûfleri, kâfirin imana gelmesine benzetmiştir. Beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından olan ruhsar (yanak) ve zülf (saç) tenasüp; kâfir ve iman kelimeleri ise tezat oluşturmaktadır.

Çıkup taraf-ı külehünden gelür ruhsâruna zülfün

Senün devründe tan mîdur gelürse kâfir îmâna (G.159/4)

Sevgilinin eşiği her âşığın erişmek istediği bir makamdır. Visâlî de diğer âşıklar gibi yüzünü bu eşiğe toprak etmek, sevgilinin bu eşikte bıraktığı tozu da başına külâh olarak takmak istemiştir.

Yüzümü ne ola itsem işigüne hâk

Tozını başuma çü külâh iderem (G.123/3)

5.7.5. Kabâ, Abâ, Atlas

Kaba üste giyilen elbise, kaftan demektir. Bu beyitte âşığın ağlamaktan dolayı kanlanmış göz bebekleri, kırmızı renkli kaftana benzetilmiştir.

Gözüm merdümle hûn-ı cigerden
Geyer la'lîn kabâlar tâze tâze (G.168/4)

Beyitte değerli bir kumaş olan atlas ile aba birlikte verilmiştir. Aba maneviyatı temsil eden ve sufiler tarafından giyilen, atlasa göre daha üstün tutulan bir kumaştır.

Ne 'abâdur 'aceb ol şî'r ise âvâresi
Ki atlas-ı nesteren olmuşdur anun astarı (G.184/9)

Şair, rakibin ne kadar uğraşırsa uğraşsın kendini düzeltmeyeceğini, onun kötü yaratılışlı olduğunu söyler. Eşeği rakibe benzeten şair, eşeğe değerli bir kumaş olan atlastan çul giydiren de insan olamayacağı gibi rakip de iyi bir insan olamaz demiştir.

Rakîb inen tonatma var özünü
Hara atlas çul itsen âdem olmaz (G.74/4)

5.7.6. Câme, Nikâb, Burka'

Dîvân'da günlük hayatta kullanılan peçe, elbise gibi kıyafetlere de yer verilmiştir. Sevgili, yüz örtüsünü kaldırıp âşığını öpeceği zaman âşığa boynunu kabak kadehi gibi tutmasını söyler. Kabak, içine şarap konulan ve şarap dökülürken kahkahayı andıran bir ses çıkaran kadehtir. Kabak kadehinin şekli ile âşığın boynunu eğmesi arasında benzerlik kurulmuştur.

Câmesin bûse virürken bana didüm di ne idem
Didi sen karşımda tur boynun egüp misl-i kedû (G.147/6)

Sûretün vasfın işitdükde sabâdan nakkâş
Câmesin odlara yakup ser-i pergârı sıdı (G.178/4)

Nikab, yüz örtüsü veya peçe demektir. Bu beyitte ağız-gonca teşbihi karşımıza çıkmaktadır. Gonca, sevgilinin ağzından utanıp yüzüne peçe takan biri olarak tasvir edilmiştir.

Gonce agzundan utanup yüzine tutar nikâb

Tan degül mestûrlarda olsa ey dil-ber hayâ (G.6/6)

Şair, sevgilinin saçını sümbüle, yanağını ise güneş ve aya benzetmiştir. Beyitte sevgilinin sümbül saçları parlak yanakları üzerine düşerek peçe görevi üstlenmiştir. Şair bu durumun âşığın gece ve gündüzünün karanlıkta geçmesine sebep olduğunu söyleyerek mübalağada bulunmuştur. Ayrıca beyitte gökyüzüne ait unsurlar olan güneş ve ay ile ruz (gündüz) ve şeb (gece) kelimeleri tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır diyebiliriz.

Sümbülüni ne idem ki yol gel yüzüne nikâb ider

Rûz [u] şebini ‘âşıkun bî-meh ü âfitâb ider (G.44/1)

Dîvân’da geçen *burka* kavramı da peçe demektir. Sevgili, âşığının ahını duyunca ona acıyıp yüzündeki peçeyi çıkarmıştır. Şair, sevgilinin yüzündeki peçeyi çıkarmasını gülün gonca hâinden çıkıp, açılmasına benzetmiştir.

Burka’ı saldı yüzinden işidüp âhum habîb

San gülün yüzi açıldı çın seherde bâddan (G.136/8)

5.7.7. Hırka-pûş

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda derviş, hırka giymesi özelliği sebebiyle de geçmektedir. Beyitte şair, dervişin hırka giymesi ve dünyadan el çekmesi ile meleklerin yeme içme gibi özelliklerinin bulunmamasının nedenini ay yüzlü sevgiliye bağlamıştır.

O mâhun hırka-pûş abdâl-ı ser-gerdânıdur eflâk

Melâ’ik zümresi ‘aşk ile hurd u hâbdan geçmiş (G.91/4)

5.8. Günlük Hayatta Kullanılan Eşyalar

5.8.1. Kandîl, Çerâğ, Şem', Mısbâh, Meş'ale

Günlük hayatta en çok kullanılan, sıklıkla karşılaştığımız aydınlatma araçları olan bu kavramları *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda sıkça görmekteyiz. Bu kavramlar teşbih yoluyla birçok benzetmelere konu olmuştur.

Sen Ka'be-i cemâlün zülfine bağlayan dil
Kandîl asar haremde zencîr-i müşk-sâya (G.164/2)

Şair, âşığın yanan gönlünü hem kandile hem de hassas ve kırılgan bir yapıya sahip olması nedeniyle şişeye benzetmiştir. Bu şişenin/gönlün içi âşığın ahlarıyla doludur.

Pür oldı şişe-i kalbüm şîrâr-ı âhumla
Sımazsa gönlümi sözüm gibi asar kandîl (G.120/4)

Âşık kendi ruhunu yanan bir muma benzetmiştir ve yanan bu ruhunun ancak sevgilinin hayali ile dinlendiğini söylemiştir.

Gönlüm 'imâretinde yanaldan çerâğ-ı rûh
Yârun hayâlî konmaga hoş-tâb-hânedür (G.51/2)

Mecliste bulunan temel unsurlardan biri de mumdur. Divan şiirinde mum, rengi ve parlaklığı sebebiyle sevgilinin yanağı için benzetilen olmuştur. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da bu benzetme karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin bulunduğu meclis mübarek bir yer olarak görülmüştür.

Ey bezminün çerâğı ruh-ı yâr olan kişi
Bezmün niçe şerîf çerâgun ne nâzücük (G.102/6)

Dîvân'da “şem-i hâver” tamlaması karşımıza güneş olarak çıkmaktadır. Sevgilinin yanağı için bir başka benzetme unsuru ise güneştir. Âşığın gönlünden çıkan ah ise dumana benzetilmiştir. Bu beyitte yanağın üzerinde bulunan ayva tüylerinin rengi ile âşığın ahının dumanının gökyüzüne, güneşin üzerine ulaşması arasında bir benzetme ilgisi kurulmuştur.

‘Ârızun üzre görinen hat mı yâhud dil-berâ
Çıkdı mı âhum duhânı şem’-i hâver üstine (G.166/4)

Şair, mumun parlaklığı sebebiyle sevgilinin aydınlık yüzüne özenmesine kızmakta ve bu yüzden cezalandırılmasının uygun olduğunu düşünmektedir.

Dil uzadup ol gün yüze öykündüğün için
Ey şem’ yanarsa yiridür oda zebânun (G.105/5)

Şair, ayrılık gününü güneş ışığının bile aydınlatamayacağını söyleyerek mübalağada bulunmuştur. Ruz (gün) ile şeb (gece) kelimeleri beyitte bir arada verilerek tezat; zav’ (ışık) ile mısbah (kandil) kelimeleri arasında da aydınlatıcı olmaları sebebiyle tenasüp sanatı yapılmıştır.

Zav’-ı şemsle ile münevver olamaz rûz-ı firâk
Ki ol şebün yüzünden özge fer virür mısbâhı yok (G.98/6)

Felek çevürmedi yüz işigünde hidmetden
Olalı meş’aledârün güneş kamer kandil (G.120/3)

5.8.2. Kadeh, Sâgar, Sebû, Peymâne, Piyâle, Câm, Surâhî, Çemâne, Tas

Dîvân’da kadeh ve aynı anlama gelen kelimeler çeşitli benzetmelerde kullanılmak üzere birçok beyitte karşımıza çıkmaktadır. Kadeh, topraktan yapılan ve içine şarap konularak kişinin kendisinden geçmesine yol açan araç-gereçtir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda kadehin içindeki şarap kimi zaman âşığın kanıdır ve sevgili bu kanı şarap diye içmektedir.

Mey diyü mest olmaga mahmûr gözleri
Nûş itdi kana kana kadehlerle kanumuz (G.75/3)

Beyitte geçen “*kan yutmak*“ deyimini pek çok sıkıntı, azap çekmek anlamındadır. *Sebu* ise sözlüklerde “testi, şarap kabı” anlamlarına gelmektedir. İçerisine şarap konularak saklanan veya servis edilen, topraktan üretilen bir testidir.⁷⁹ Sevgilisine kavuşma arzusuyla sıkıntılara katlanan âşık, ölünce (toprak olunca)

⁷⁹ Savaşkan Cem Bahadır, “16.Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar”, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 2012, s.112.

yeniden sevgilisinin dudaklarına erişmek için kadeh ya da testi olmak ister. Ayrıca beyitte geçen *kan yutmak* deyiimi ile şarap ve kadeh kelimeleri arasında tenasüp sanatı yapılmıştır diyebiliriz.

Şevkünle yine kan yudam ol dem ki hâk idüp

Bu devr-i sâgar eyleye yâhûd sebû beni (G.176/6)

Şair çektiği sıkıntılardan dolayı kanlı gözyaşı akıttığını ve bu akıttığı gözyaşlarının da kadehi doldurduğunu söyleyerek mübalağada bulunmuştur. Beyitte geçen kabak kelimesi de kadehi belirtmek için kullanılmıştır. Ayrıca kabak eskiden cübbe altında tutulup şarabı taşımak için kullanılan bir araçtır. Ancak kelime beyitte gerçek anlamının dışında âşğın gözü için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Âşğın gözü bir kadehe, kanlı gözyaşları da rengi sebebiyle şaraba benzetilmiştir.

Gözüm yaşını kanlu kabagumda görenler

Pürdür yine kan ile bu peymâne disünler (G.72/3)

Sevgilinin dudağı can verme özelliğıyle bilinir. Ayrıca diğer şairler gibi Visâlî de beyitlerinde dudağı rengi ve sarhoş ediciliğı bakımından kadehe benzetmiştir. Mecliste kadehe/dudağı erişmek isteyen âşık, bunun için canını vermeye razıdır.

İdelüm nisâr sâkîye ser ü cânumuz şu bezme

Kim anun piyâlesini leb-i cân-feşân idersin (G.142/5)

Câm kelimesi sözlüklerde “sırça, cam: bardak, kadeh, şişe ve toprak cinsinden yapılan şarap kadehi” anlamlarına gelmektedir. Kadeh için kullanılan bu kelime ile birçok terkip oluşmuş ve birçok benzetme yapılmıştır. *Dîvân*’da geçen “*câm-ı musaffâ*” terkihi ile anlatılmak istenen saf, tortusuz şaraptır. Sevgilinin dudağı *câm-ı musaffâ*’ya (şaraba), çenesi de elmaya benzetilmiştir.

La’lünle zenahdânuna benden sorar isen

Bu sîb-i gül-âbî durur ol câm-ı musaffâ (G.3/5)

Beyitte şarabın ve kadehin mucidi olarak bilinen İran hükümdarı Cem/ Cemşid’e göndermede bulunulmuştur. Sevgilinin dudağını Cem’in kadehleri ile

kıyaslayan şair, dudağın daha üstün olduğunu ve ona değer biçilemeyeceğini söylemiştir.

Lebün bir câm-ı cân-perver dürür kim
Behâ olmaz ana bin milket-i Cem (G.127/3)

Sürahi, şarap meclislerinin olmazsa olmaz malzemelerinden biridir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda sürahi ve içindeki şarabın kadehlere dökülürken çıkardığı ses olan “kukul”’a değinilmiştir. Âşık, ayrılık vaktinde akıttığı kanlı gözyaşlarını sürahiden akan şaraba benzetmiştir.

Niçe meclisde surâhî gibi kan aqlamışam
Olalı leblerinün câmı dehânumdan ırak (G.96/4)

Beyitte şair, “*Sürahiden kadehe şarap koyarken çıkan ses*” anlamına gelen kukul sesinin âşığın bahtını açtığını söylemiştir. Beyitte hufte (uyumuş) ve bîdâr (uyanık) kelimeleri tezat oluşturmuştur.

Kukulından surâhinün demdür
Ki idesün hufte bahtımı bîdâr (G.46/6)

“*Tolu*” kelimesi “sağrak, içi içki ile doldurulmuş kadeh” anlamına gelmektedir.⁸⁰ Tolu kelimesi tevriyeli olarak hem kadehin dolu olması anlamında hem de şaraba bir isim olarak kullanılmıştır. *Dîvân*’da karşımıza şarap anlamıyla çıkmış olan tolu/şarap âşığın yüreğinin kanı olarak düşünülmüştür. *Çemane* ise “içki kadehi, şarap kadehi” anlamlarına gelmekte olup âşığın kanını taşıyan kadeh olarak tahayyül edilmiştir.

‘Aceb bu sâkî-i devrün ne tolusun dökem
Kim itdi hûn-ı cigerden tolu çemâne beni (G.189/3)

Saka, su taşıyan kimse için kullanılan bir isimdir. Beyitte Hz. Muhammed’in elinden su akıtma mucizesine telmihte bulunan şair bu olayı sevgilinin gümüş renkli elinden âşıklarına su vermek için altından bir tas tuttuğu şeklinde hayal etmiştir.

⁸⁰ T.D.K. *Tarama Sözlüğü*, C.II, S.1205.

Yaraşur sîmîn eline tâs-ı zerrîn âfitâb

Sunmaga ‘uşşâka su oldukça sakkâ Mustafâ (G.5/2)

5.8.3. Bâb (Kapı), Miftâh (Anahtar), Kufl (Kilit), Çetr (Çadır)

Beyitlerde geçen bu araç-gereçler çoğunlukla gerçek anlamlarının dışına çıkılarak kullanılmıştır. *Dîvân*’da geçen kapı (bâb) genellikle sevgilinin eşiğini belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Örneğin aşağıdaki beyitte bu kapıdan kötü vasıflara sahip olan rakibin geçip âşığın geçmesine izin vermediği söylenmiştir.

Visâlî âsitân-ı yâra varmaga sana yol yok

Hased itmiş seni yâra ‘adû her bâbdan geçmiş (G.91/5)

Beyitte geçen “*feth-i bâb*” (kapının açılması) terkihi ile şair, tasavvufî anlamda dervişlerin Allah rızasını kazanmak için uğraşmalarını ve kilitli kapıyı açmak istediklerini anlatmak istemiştir. Şair, zafer anahtarlarının ancak meyhanenin kapısında olduğunu ve orada ilahî sırlara vakıf olunacağını, kişinin kendisini eğitebileceğini söylemiştir.

Feth-i bâb ister isen var der-i mey-hâneye kim

Ancag ol kapuda girer ele miftâh-ı fütûh (G.11/6)

Şair, âşığın hüznler evi olarak nitelendirdiği kalbinin kilitli ve gam ile dolu olduğunu ve bu gamlı kalbi açacak anahtarın da bir tek sevgilide bulunduğunu söylemiştir. Beyitte geçen kufl (kilit) ve miftah (anahtar) kelimeleri arasında anlam bakımından tezat sanatı yapılmıştır.

Kalb-i dârü’l-hüznine gam bir ‘aceb kufl urdı kim

Senden özge kimsede sordum anun miftâhı yok (G.98/4)

Çetr (çadır) kelimesi beyitte kaş için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Hindistan’ın sıcak bir ülke olması sebebiyle şair, “*çeşm-i Hindû*” terkihi ile gözleri, mahmur şekillerinden dolayı güneş altında bulunan Hintlilere benzetmiştir. Gözün üzerindeki kaş ise göze gölgelik/çadır yapmaktadır.

Şeh-i Rûm olalı ol çeşm-i Hindû

Mu’anber çetr olupdur ana ebrû (G.148/1)

5.8.4. Bâlîn (Yastık), Pister (Döşek)

Dîvân'da pister (yatak) ve balin (yastık) gibi günlük hayatta kullanılan malzemelerin beyitlerde birlikte kullanılması ile tenasüp sanatına başvurulmuştur diyebiliriz. Bu beyitte benefşe (menekşe) sevgilinin yasemin kokulu saçına özendiği için kara toprak kendisine yatak, sert taşlar da yastık olmuştur.

Benefşe düşeli zülf-i semen-pûşun hevâsına

Kara toprak ana pister katı taşlara bâlîndür (G.48/5)

Şair, âşığa seslenerek kavuşma gecesinden emin olma çünkü sevgilinin âdeti naz etmektir diyerek uyarıda bulunmuştur. Ayrıca beyitte firak (ayrılık) ve vuslat (kavuşma) kelimeleri arasında anlam bakımından zıtlık olduğu için tezat sanatı yapılmıştır.

Ey yatan pister-i nâz üstine vuslat gicesi

Olma emîn kim olur vuslatun encâmı firâk (G.100/4)

5.8.5. Ceres (Çan)

Bugünkü anlamı çan olan ceres, beyitlerde kervan, Kâbe gibi mefhumlarla birlikte kullanılmıştır. Sevgilisinin mahallesinde anılan âşık, bulunduğu yeri Kâbe olarak düşünmüştür. Âşığın çıkardığı ses de çan sesine benzetilmiştir.

Reh-i kûyunda anıldum sana hoş gelmeye mi

Zevki var Ka'be yolında nagamât-ı ceresün (G.107/7)

Mahmil kelimesinin anlamlarından biri de her yıl Haremeyn'e hacı kafilesi ile birlikte gönderilen hediyelerdir. Bu sepetin geçtiği yollardaki çan sesleri, güzel sesli bülbüle benzetilmiştir.

Mahmîlün menzil-i hasretten ider çünki güzer

Câna âvâz-ı ceres murg-ı hoş-elhân olısar (G.69/2)

5.8.6. Âyine (Mir'ât)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda ayna gerçek anlamı olan yansıtma özelliği sebebiyle zikredilmiştir. Bu beyitte gönül ve güzellik ile ayna arasında benzetme

kuran şair, güzellik aynasında sevgilinin ayva tüylerinin pas gibi düşünüldüğünü ama gönül aynasında tertemiz olduğunu, üzerinde toz bile bulunmadığını söylemiştir.

Âyinesinde hüsnünün jeng-i hatun belürdi lîk
Âyinesi[n] dilün dahı sâf durur gubârı yok (G.97/5)

Şair, ay yüzlü sevgilisinin aynada aksini görünce güzelliğinden ötürü bencilleşeceğini düşünür ve bu nedenle ona aynayı vermek istemez.

Götürme şâhum âyîne bu ayını ko elden kim
Güzel hod-bîn olur tutsa yüzi ayına âyîne (G.171/3)

Mir'ât-ı hüsnüne nazarum pâkdür benüm
Bilsem rakîb sana neden töhmet eylemiş (G.86/3)

5.8.7. Mıkrâz (Makas), Pergâr (Pergel)

Bu beyitte mikraz kesici bir alet olması sebebiyle zikredilmiştir. Visâlî klasik şiirde oldukça yaygın bir kullanıma sahip olan pervane ve چراغ (mum) arasındaki ilişkiyi sevgili ve âşık arasındaki ilişkiye benzetmiştir. Mum sevgiliyi, pervane ise mumun ateşinde yanmaya razı olan korkusuz âşığı temsil etmektedir. Visâlî de bu beyitte sevgilisine kavuşma uğruna binlerce kılıca başını koyduğunu ve bu yoldan vazgeçmeyeceğini söylemiştir.

Hezârân tîga baş urdum ben anun urmayam terkin
Kaçan mıkrâzdan korkup çerâgı koya pervâne (G.159/3)

Aşağıdaki beyitte adı geçen pergar (pergel), nakkaşın çizim yaparken kullandığı aletlerden biridir. Sevgilinin yüzünü hayal eden nakkaş, onun yüzü gibi güzel nakış yapamayacağını anlayınca elindeki pergarı (pergeli) kırmıştır.

Sûretün vasfın işitdükde sabâdan nakkâş
Câmesin odlara yakup ser-i pergârı sıdı (G.178/4)

5.8.8. Zencîr

Divan şiirinde zincir hem uzun olması bakımından âşığın çektiği ahlara ve bitmek bilmeyen gamına hem de şekli itibarıyla sevgilinin saçına benzetilmiştir.

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda da âşık, sevgilinin zincire benzeyen saçlarında esir olarak hayal edilmiştir.

Zencîr ile sürer beni zülfün siyâhun âh
Ki idüp esîr mü'mini kâfir alup gider (G.57/5)

Şair, sevgilinin aşkıdan deliye döndüğünü ve saçını oynatmasının bile deli gönlünün hoşuna gideceğini söylemiştir.

Depredür sevdâlarını bu dili dîvânenün
Zülfî zencîrin ne dem kim ol sitem-ger depredür (G.22/3)

5.8.9. Sûzen (İğne)

Dîvân'da adı geçen günlük hayatta kullanılan eşyalardan biri de suzen (iğne) dir. Sevgilisine kötü gözle bakanları kıskanan âşık, onların gözlerine kılıç sokmak ister.

Kim ki görüp yüzünü göz degmeye
Tîg sokam gözine sûzen degül (G.119/4)

5.8.10. Seccâde

Dîvân'da seccade bir olayı desteklemek amacıyla örnek olarak verilmiştir. Aşağıdaki beyitte geçen “*seccâde götürmek*“ kavramından kasıt, âşığın, kâfir sevgilinin aşkıdan dolayı seccadeden yani dinden uzaklaşmasıdır. Sevgili, âşığın dudak kadehinden şarap sunar bir şekilde hayal edilmiştir.

Seccâde götüren lebünün ‘aşkına düşüp
La'lîn şarâblar çeker oldu sebûyle (G.154/4)

5.8.11. Hamâyıl, Hamâyıl (Muska)

Dîvân'da nazar değmesi inancına da yer verilmiştir. Sevgili güzelliğine nazar değmemesi için saçına hamayıl/muska takmıştır.

Sehî kaddün salındukça yüz [ü] göz degmemek içün
Takar müşkîn-hamâyiller saçun sen serv-i sîmîne (G.171/2)

Kıl hamâyıl boynuna kavlüm ki itmeye ziyân
Düşicek yavuz nazarlar sen semen-ber üstine (G.166/6)

5.8.12. Şâne (Tarak)

Şane, saç taramak için kullanılan alet yani günümüzdeki taraktır. Beyitlerde saç ile birlikte tenasüplü bir şekilde kullanılmıştır. Bu beyitte tan yeli sevgilinin güzel kokan saçını kıskanınca esip onun saçına zarar vermiştir. Sevgilinin saçına değen tarak da saçın daha fazla karışmasına yol açmıştır.

Reşkinden oldu tan yili bî-çâre nâ-tüvân
Müşkîn saçuna dest uralı şâne çîn-be-çîn (G.133/4)

5.9. İnşâî Unsurlar

5.9.1. Sarây, Kârvân-sarây

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda karşımıza çıkan yapılar saray ve kervansaraydır. Saray, gösterişi ve ihtişamıyla hükümdarın evi olarak bilinir. Ancak aşağıdaki beyitte sevgilinin bulunduğu yer cennete, sevgili de cennetin padişahına benzetilmiştir. Şair, sevgilinin eşiği için cennet, dünya için ise yıkık, eski bir saray benzetmesi yapmıştır.

Ol şeh-i cennet âsitân ışığını koyup sakın
Kılma çehân kim cihân köhne yıkuk sarâydur (G.36/5)

Visâlî'nin gözünde dünya, gamı ve sıkıntısı çok olan, duvarları gamla dolu çatısı ise ayrılıktan oluşmuş bir saraya benzetilmiştir.

Mihnet-âbâd-ı cihânda ne sarây ise felek
Der ü dîvârı gam ü hasret olur bâmı firâk (G.100/5)

Tar hücrecini idem anun kârvân-sarây
Şol hadde ki ana şehir-i Sufe kûy u kend ile (G.155/5)

5.9.2. Mescîd, Dergâh (Dergeh), Tekyegeh

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda mescid, dergâh ve tekke gibi dinî mekânlar ve dinî mefhumlar birlikte zikredilmiştir. Şair, İslamın temel şartlarından biri olan namaza da değinmiş ve bazı beyitlerinde namazla ilgili müezzin, mescid ve kamet gibi terimleri de tenasüp oluşturacak şekilde kullanmıştır. Sevgilinin mescitten geçmesiyle herkesin kendinden geçtiğini söyleyen şair, müezzinin bile *namaz*

başladı anlamına gelen “kad kameti’s salâh” cümlesini söyleyip ezanı okumayı unuttuğunu söyleyerek mübalağa yapmıştır. Bu beyitte kamet kelimesi hem boyu hem de okunan ezanı belirtmesi amacıyla tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır.

Kad kâmetüni itmeye yâd mü’ezzin

Kılursa güzer mescide bu kâmet-i nev-kad (G.12/5)

Sevgilisinin eşiğini dergâh olarak gören âşık, kendisini defalarca it gibi bu kapıdan kovsalar da vazgeçmeyeceğini çünkü âşıklığın fitratında yüzüzlük, arsızlık olduğunu söylemiştir.

İt gibi yüz kez kovarsan dönüben dergâhuna

Yine varuram ki olur ‘âşık olan ‘ârsuz (G.73/6)

Dergehünde it rakîbi ko ri’âyet ideyin

Ne olasın şâh işiginde olsa bir sekbân dahı (G.191/6)

Gam-ı cürmi Visâlî ko tekyegehüm

Dü cihânda çü vasl-ı ilâh iderem (G.123/7)

5.9.3. Büthâne

Büthane/puthane içerisinde putların olduğu ve sevgilinin ibadet ettiği bir yerdir. “*Merve Hakkı*” söylemine bu beyitte de rastlanmıştır.

Merve hakkı ki bu büt-hânede yok ‘ömre sebât

Mevsim-i lutf irişüp lebi firâvân olısar (G.69/6)

5.9.4. Meyhâne, Deyr-i Mugân (Meyhane), Harâbât

Dîvân’da adı geçen bu mekânlar şarabın satıldığı veya insanların oturup şarap içtiği, hoşça vakit geçirmek için geldikleri yerlerdir. “*Duhter-i rez*” terkihi üzüm kızı demektir. Şarap anlamına gelen bu kavram beyitte yüzüne peçe takmış genç bir kıza benzetilmiştir.

Duhter-i rezine mey-hâne mücerredlerine

Demidür ‘arz-ı cemâl itmege keşf itse kınâ’ (G.95/2)

Âşık kendisini meyhanenin sakini olarak görmektedir ve oradayken aklında hep sevgilinin hayali vardır.

Çekmege lebün yâdına peymâne makâmum
Geh künc-i harâbât u gehi deyr-i mugândur (G.17/8)

5.9.5. Ev, Hâne, Hânümân, Vîrân, Vîrâne

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda yaşamın temel gereksinimlerinden biri olan ev (hane) mefhumuna yer verilmiştir. Gönlünü bir eve benzeten şair, sevgilinin hayalinin orada olduğunu ancak ayrılık gamının bu hayali yıkacağını, ona zarar vereceğini söyler.

Gönlüm evi kim vakf-ı hayâlün dürür andan
Göçer gam-ı hicrân ki vakfa zararı var (G.24/6)

Divan şiirinde âşığın gönlü sevgilinin hasretiyle her zaman yaralıdır. Beyitte göz, kan selinin geçtiği yerde ev tutmuştur. Şair bu kanlı selin, âşığın gözüne zarar vereceğini söylemiştir. Şiirin hayal dünyasından da anlaşılacağı üzere kanlı selin sebebi, âşığın akıttığı kanlı gözyaşlarıdır.

Dîde ki tutdı hûn-ı dil seyli güzergehinde ev
Bir gün anun bu seyl-i hûn hânesini harâb ider (G.44/5)

Âşık için padişah, han olarak düşünülen sevgilinin, gönül evine ayak basması bile değerlidir.

Kadr ile oldı hâne-i dil 'arşdan 'azîm
Bu hânedâna basdı kadem çünkü hânumuz (G.75/5)

Ey hân olan bana sana hânümân fedî
V'ey serv-i nâz yoluna rûh-ı revân fedî (G.175/1)

Gussa-i 'aşkunla harâb olalı
Oldı 'imâret dil-i vîrânumuz (G.82/6)

Beyitte sevgilinin güzellik unsurları arasında yer alan hat (ayva tüyü), şeklinin küçük olması sebebiyle karıncaya; koyu renkli ve uzun saçı da rengi ve şekli itibarıyla yılanı benzetilmiştir.    k, harap olmuş gönlünde sevgilisinin saçının ve ayva tüyünün hayalinin yer ettiğini söylemiştir.

Gönlümüz oldu hayâl-i hat u z l f ne makâm

M r idindi bu v r nede yir m r dahi (G.180/3)

5.10. Tıbb  Mefhumlar ve Hastalıklar

5.10.1. İlaç, Merhem, Tiryâk, D r ,  if 

Tıp ile ilgili bu unsurlar hastalıkları tedavi etmek için kullanılır. Klasik  iirde a k hastalığının ilacı veya tedavisi bulunmamaktadır. *Aydınlı Visâlî D v n *’nda da bu mefhumlar aynı özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır.    k, doktora manevi bir hastalık olan a k için boşuna u ra maması gerektiğini çünkü    kların derdinin devasının bulunmadığını söyler.

Derdümüze var ey tabîb itme ‘ilâc fârig ol

‘   k olan ki iler n derd     b -devâ durur (G.54/6)

Sevgili bu beyitte karşımıza kahhar (kahreden, yok edici) sıfatıyla çıkmaktadır.    k, gönlündeki yarası için sevgilisinden merhem istemektedir.    ğın gönlünü yaralayan da ona  ifa veren de yine sevgilisidir.

Nice yararsın dili kahr ile ey kakh r y r

Zahma lutf it merhem ur tap y reg m kahr ile yar (G.66/1)

Tiryak, panzehir demektir ve divan şiirinde panzehir sevgilinin dudağında bulunur.    k derdine deva olması için sevgilisinden panzehiri ister.

Tiryâk iri e diyü gönül zehri  o  i di

Çok irmedi usandı hazer eylemek ister (G.40/4)

Bu beyitte    t bir ilaç gibi d   n lm  t r. Ancak   ir yaradılı ta hasta ruhlu olan kimselerin    t ile d zelmeyece ini söyler.

Zehr-  b-ı Bu’l-‘ubeyd ile renc r olanların

Dönmez miz c  sıhhate d r -y  pend ile (G.155/2)

Şair beyitte Hz. Peygamberin bulunduğu meclise şifa getirdiğini söylemiştir. Şarabın kırmızı renkte olmasını ise sevgilinin dudak kadehine değmesine ve bundan dolayı utanmasına bağlamıştır.

Olduğu demlerde bezme şifâ Mustafâ

Mey kızarmasun mı ider câm-ı la'linden hayâ (G.5/1)

5.10.2. Tabîb (Hekim), Tıbb Ehli, Hasta (Haste, Bîmâr, Rencûr, Efgâr), Perhîz, Tîmâr

Günümüzdeki doktorluk mesleğinin eski zamanlardaki karşılığı tabiptir. Hastalıkları iyileştirmek ile görevli meslek erbabına tabip (hekim) denmektedir. Klasik şiirde âşık, hasta konumundadır ve derdine deva olabilecek tek kişi sevgilidir. Visâlî de bu beyitte “*tabîb-i cân*” (can tabibi, can doktoru) terkiibini kullanmış ve ölümünün yaklaştığını “*can dudağa erişti*” diyerek sevgilisine bildirmiştir.

Cân lebe irişdi bilmez yâr hâlünden haber

Ol tabîb-i câna derdüm ‘arz ide bâd-ı sabâ (G.6/3)

Hasta durumda olan âşık, tedaviyi kabul etmez. Çünkü ona iyi gelecek tek şeyin sevgilisi olduğunu bilir. Gönlünde sevgilinin bakışlarından dolayı oluşan yara bile onun canına şifa gibi gelir, merheme ihtiyaç duymaz.

‘Âşıkun merhemi ol gamze okı yarasıdur

Ko ‘ilâc itme tabîbâ bana bîmâr diyü (G.149/5)

Âşığın hâlini gören tıp ehli (doktorlar) bile artık onun düzelmeyeceğine hemfikirdir.

Çeşm ü dil hâlin Visâlî itdi tıbb ehline ‘arz

Didiler bunların aslâ kâbil-i ıslâhı yok (G.98/7)

Klasik şiirde sevgilinin ağzı görünmeyecek kadar küçük olduğu için mîm harfine, saçları da şekli itibarıyla dâl harfine benzetilmektedir.⁸¹ Visâlî bu beyitte mîm ve iki tane dâl harfleri ile meded kelimesine işaret etmektedir. Meded ünlemi ile seslenilen kişi ise sevgilidir.

⁸¹ Ömer Savran, “Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması”, *Turkish Studies*, Volume 4/2, 2009, s.931.

Hecr-i dehân u zülfün ile haste olana
Âhir meded bu mîmile ol iki dâl ider (G.42/6)

Çün hevâ-yı zülfün ile tan yili bîmârdur
Tan degül cân virse ol miskîn iricek kûyuna (G.157/5)

Zehr- âb-ı Bu'l-'ubeyd ile rencûr olanlarun
Dönmez mizâcî sıhhate dârû-yı pend ile (G.155/2)

Gönlü yaralı, hasta âşğın gece ve gündüz aklında hep sevgilisinin hayali vardır.

Gün yüzünle zülfünün mâhiyyetin bilem diyü
Bu dil-i efgâr kaldı rûz u şeb efkârda (G.161/4)

Visâlî “*hasta olacak kişiye perhiz etmek iyidir*” diyerek döneminin tıbbî uygulamalarına örnek verir.

Gamzen di harîs olmasun içmege kanum kim
Bîmâr olıcak merdüme hoşdur ki ide perhîz (G.79/2)

Hasta olan âşık şifayı yine sevgilisinin dudaklarında aramakta ve derdini ona iletmektedir. Ancak âşğının bu isteğî karşısında sevgili, çok hastasının olduğunu ve hepsine bakım sunamayacağını söylemiştir.

Dün tabîb-i la'lüne emsem didüm biz haste-dil
Didi bîmârum çoğ illâ birine tîmâr yok (G.99/5)

5.10.3. Tûtiyâ (Tûtyâ, Kuhl)

Tûtiyâ ya da *kuhl* göze sürülen toz şeklindeki sürme, ilaçtır. Siyah renkte olup göze hem güzellik verir hem de görüş kuvvetini arttırmaya yarar. Klasik şiirde sevgilinin ayağının tozu ya da eşğinin tozu âşık için tûtiyâdır ve onun nazarında değerlidir. *Aydınî Visâlî Dîvânı*'nda da aynı kullanımı görmekteyiz. Şair beyitte iki cihanın değerini sevgilinin ayağının tozu ile karşılaştırmış ve ona denk görmemiştir.

Yâ Rab ne tûtiyâdur izün tozı kim anun
Bir zerresine olmaz iki cihân bahâ (G.4/2)

Hâk-i pâyum kuhl olsa yaraşur ehl-i nazar
Çün der-i dil-berde hâk-i âsitân olsam gerek (G.114/4)

5.10.4. Zehr, Zehr-i mâr, Zehr-i helâhil

Bazı zehirler, belli yöntemler kullanılarak panzehire dönüştürülebilir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da bu kullanıma telmihte bulunulmuştur. Âşık, panzehir umarak ilacı içerken bunun aslında zehir olduğunu anlamış ve ondan sakınmak istemiştir.

Tiryâk irişe diyü gönül zehri çoğ içdi
Çok irmedi usandı hazer eylemek ister (G.40/4)

“Zehr-i mâr” (yılan zehri) tabirini de yer veren Visâlî, sevgilisinden buna karşılık panzehir sunmasını istemiştir. Beyitte sevgilinin saçı ile yılan zehri arasında –saçın yılan benzemesi yönünden- ilişki kuran şair, sevgilinin saçında yılan zehrinin bulunduğunu ve kendisine şifa olması için sevgilisinin panzehir/tiryâk bulunan dudaklarına ihtiyacı olduğunu söylemiştir.

Lutf idüp tiryak-i la'lün tiz irüşdür bana kim
Saçlarından çekdiğüm gam zehr-i mâr olmuş durur (G.20/6)

Zehir ile kand (şeker); tatlı ile acı kelimeleri arasında tezat sanatı yapılmıştır.

Tatlu hayâtımı benüm acı idüp maraz
Zehr-i helâhil eyledi kandum ne kılâyın (G.144/2)

5.10.5. Derd-i ser, Sudâ', Yerekân, Hummâ

Dîvân'da adı geçen bu hastalıklar dönemin sosyal yaşantısı hakkında bize bilgi vermektedir. *Derd-i ser* ile *sudâ'* hastalığı aynı anlama gelmekte ve ikisi de baş ağrısı demektir. Yerekan hastalığının günümüzdeki karşılığı ise sarılık hastalığıdır. Aynı zamanda bir hastalık adı olan humma hastalığına da bir beyitte yer verilmiştir.

Olalum Visâlî nâlen vire derd-i ser nigâra
İşiginde gice gündüz nice bir figân idersin (G.142/7)

Şair baş ağrısına gül suyuna benzettiği şarabın şifa olacağını düşünmüştür.

Vâ'izün derd-i ser irdi bana feryâdından
Kandadur bâde gül-âbı kim idem def'-i sudâ' (G.95/4)

Şair, ayvanın sarı renkte olmasıyla sarılık hastalığı arasında ilişki kurmuştur.

Sîb-i zekânun şevk ile sarardı sefercel
Benzine bakup sanma ki derd-i yerekândur (G.17/7)

Bagla gel boynuma zülfün bendinün meftûlini
Kim düşelden 'aşka her gün beni hummâlar tutar (G.56/6)

5.11. Yazı ile İlgili Mefhumlar

5.11.1. Kalem (Hâme, Kilk)

Yazı yazmak için kullanılan bu araç ve gereçler genellikle beyitlerde farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Bu beyitte kalem, sevgilinin hasretinden dolayı kanlı mürekkep akıtır bir şekilde tasvir edilmiştir.

Visâlî yazıcak hecründe nâme
Kalem miskin elinden kanlar aglar (G.39/7)

“*Hâme-i dil-dâr*” (sevgilinin kalemi) terkibinden kasıt sevgilinin mektubudur. Âşık, sevgilisinden gelecek mektubu hasretle bekler.

Kâğıd gibi agardı gözüm yol gözetmeden
Gelmez henüz hâme-i dil-dârdan cevâb (G.9/2)

Bu beyitte ise şair, kalemi bir dile benzetmiş ve sevgilinin kaleminin yazdığı/söylediği her bir sözün binlerce anlama geldiğini söylemiştir.

Ol dir ol kim kil-k-i müşk-efşân depretse zebân
Bir kuru sözde revân bin ma'nî-i ter depredür (G.22/9)

5.11.2. Hokka

Dîvân'da adı geçen araç gereçlerden biri de hokkadır. *Hokka* içine mürekkep konulan madenden, cam veya topraktan yapılan küçük bir kaptır. Divan şiirinde sevgilinin küçük ağzı için benzetilen olmuştur. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da hokka, sevgilinin ağzı olarak düşünülmüştür. Ayrılık gamının hastası olan âşığa şifa verenin sevgilinin hokkaya benzeyen ağzı olduğu söylenmiştir.

Bîmâr-ı gam-ı firkatüne kılmaga tîmâr
La'lünün iki hokka tolu gül-şekeri var (G.24/3)

5.11.3. Kitâb, Defter, Kâğıd, Dîvân

Kitap kavramı bu beyitte gerçek anlamının dışında, sevgilinin yüzü için bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Âşığın gönlü her zaman sevgilinin güzellik kitabına bakmak ister.

Hüsnün kitâbına nazar itmek diler gönül
Gör kim bu sûhte ne kitâb ârzû kılur (G.30/4)

Visâlî bu beyitte şiirlerini yazarken onların etrafına rengârenk cetveller çizmeye gerek olmadığını çünkü kendi şiirlerinin taze yani daha önce söylenmemiş renkli ve hoş gazellerden oluştuğunu söylemiştir.

Çekme reng-â-reng cedveller Visâlî şi'rüne
Ter gazellerle olupdur çünkü rengîn defterün (G.106/7)

Kâğıt kelimesi de gerçek anlamının dışında kullanılmış, beyaz renkli olması sebebiyle kâğıt, âşığın yorgun gözü için benzetilen olmuştur.

Kâğıd gibi agardı gözüm yol gözetmeden
Gelmez henüz hâme-i dil-dârdan cevâb (G.9/2)

Visâlî'nin kaynaklarda geçen mürettep bir divanı olduğu kaydı vardır ancak henüz gün yüzüne çıkarılmış değildir. Bu beyit de bunu destekler niteliktedir.⁸²

Dîvân-ı Visâlî olalı bâg-ı letâyif
Hoş-cûy-ı reyâhîndür ana bu hat u cedvel (G.118/7)

⁸² Beyhan Kesik, *Aydınlı Visâlî [Dîvânı]*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2020, s.9.

5.11.4. Nüşa, Mecmû'a

Yazıyla alakalı bu mefhumlar da tıpkı konuyla ilgili diğer mefhumlar gibi gerçek anlamlarının dışında kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte geçen “*Nüşa-i hüsn*” terkibi güzellik muskası anlamındadır. Sevgilinin yüzünün güzelliği etkili bir muska olarak görülmüştür ve üzerindeki ayva tüyleri bile bu muskayı hükümsüz bırakamamıştır. Tıpkı dikenin gülün canlılığına etki etmemesi gibi sevgilinin ayva tüyleri de güzelliğini bozmada etkisiz kalmıştır. Beyitte geçen nüşa ve nesh kelimeleri aynı kökten türemiş sözcükler olmasalar bile söyleyişteki benzerlikleri sebebiyle bu izlenimi vermektedir. Bu nedenle şibh-i iştikâk sanatı yapılmıştır diyebiliriz.

Nüşa-i hüsnüni hattun dimezem eyledi nesh
Çün gülün revnakını kimse dimez hârı sıdı (G.178/3)

Sevgilinin yüzü rengi, canlı oluşu ve ferahlık vermesi sebebiyle güle benzetilmiştir. Visâlî bu beyitte gül yüz ile mecmua arasında ilişki kurmuştur. Sevgilinin bu renkli yüzünün üzerinde toz gibi (hat) ayva tüyleri bulunmaktadır. Ayrıca şair mecmua ile “*gubâr hat*” kelimelerini birlikte kullanarak gözle zor seçilebilecek küçüklükteki toz gibi minik yazı sanatı olan hatt-ı gubârî sanatına telmihte bulunmuştur.

Mecmû'asında gül yüzünün kâtib-i cemâl
Rengîn-varaklar üstine yazmış gubâr hat (G.93/3)

5.11.5. Levh (Levha), Varak

Üzerine yazı yazılan bu nesneler gerçek anlamlarının dışında, benzetmelere konu olmak amacıyla kullanılmıştır. Sevgilinin teni rengi dolayısıyla “*levh-i sîmîn*” terkibi kullanılarak gümüşten bir levhaya benzetilmiştir. “*Dü kamer*” ifadesi ile kastedilen sevgilinin aya benzeyen iki yanağıdır. Bu yanağın üzerindeki ayva tüyleri, sevgilinin güzelliğini örttüğü için büyü yazan bir fitneciye benzetilmiştir.

Levh-i sîmîne hatun müşğ ile efsûn yazalı
Saldı halk arasına fitneyi dü kameri (G.184/6)

Visâlî bu beyitte yine sevgilinin vefasızlığından şikâyet etmektedir. Cefasıyla âşığı usandıran sevgilinin vefadan haberi yoktur.

Fenn-i vefâdan okumamış bir varak henûz
‘İlm-i cefâda gerçi hezârân bilür kitâb (G.9/4)

5.11.6. Harfler

Dîvân’da Osmanlı Türkçesinde yer alan harfler şekilleri ve anlamları ile birlikte farklı şekillerde ele alınmıştır. Örneğin sevgilinin boyu şekli itibarıyla elif harfine (ل), kaşı kavisli yapısı nedeniyle nûn harfine (ن), zülfü de kıvrıklığı yönüyle cim harfine (ج) benzetilmiştir.⁸³

Cân itdi cân içinde elif gibi kâmeti
Ol dil-berûn kaşları nûn u zülfi cîmdür (G.19/3)

Sevgilinin ağzı görünmeyecek kadar küçüktür bu nedenle divan şiirinde mîm harfine (م), kaşı eğri ve kavisli şekli ile râ harfine (ر) benzetilmiştir. Şair beyitte ‘ayn kelimesini de hem göz anlamına gelmesi hem de Osmanlı Türkçesindeki bir harf olması sebebiyle diğer harflerle birlikte tenasüp oluşturacak şekilde kullanmıştır.

Yâr-ı ‘ömrümdür bu yiter dâl kim
Mîmdür agzı kaşı râ gözi ‘ayn (G.132/4)

Bu beyitte sad harfi (ص) göz unsuruyla birlikte ele alınmıştır.

Yazmış iki nûn altına gözlerün iki sad
Çekmiş bir elif üstine kaşların iki had (G.13/5)

5.12. Edebiyat ile İlgili Mefhumlar

5.12.1. Nazm, Şi’r, Gazel, Destân (Dâsitân)

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda edebiyatla ilgili mefhumlara da yer verilmiştir. Şair aşkın müridi olduğundan beri güzel gazeller yazdığını ve bu nedenle diğer şairlerin kendisinin şiirlerini beğendiklerini, kendi aralarında onu şeyhü’-ş-şu’arâ olarak andıklarını söylemiştir.

⁸³ Ömer Savran, *a.g.e.*, s.929.

Cân ile mürîd olalıdan ‘aşka Visâlî
Nazm ehli dilinde idi şeyhü’ş-şu’arâdur (G.49/7)

Visâlî kendi şiirlerinin manasının derin ve sözünün cevher değerinde olduğunu söyler.

Nazmuna tahsîn Visâlî kim güherden pâkdür
Her ne ma’nâ var ise ol lafz-ı gevher-bârda (G.161/7)

Nesr kelimesi hem “düzyazı” hem de “dağıtmak, saçmak” anlamında tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Sözü bir kutu olarak tasvir eden Visâlî, kutunun içindeki mücevherleri saçıp sözdeki ustalığını göstermek istemiştir.

Söz dürcin açup nesr-i güher eyle Visâlî
Tâ kim göreler sözde ne dür-pâşlaruz biz (G.80/7)

Visâlî kendi şiirini anlayışı az olan kimselere okumaması gerektiğini çünkü öyle kimselerin tatlı sözden hoşlanmadığını söyler.

Şi’r-i şîrînün Visâlî okuma kem-fehme sen
Har-meges hazz ide sanma şekerî cüllâbdan (G.146/7)

Söz eleştirmeni, Visâlî’nin şiirlerini ve yeteneğini beğenmektedir.

Vezn-i eş’ârun Visâlî görse nakkâd-ı suhan
Dirdi tab’unçün me’ânî nakdinün mîzânıdur (G.65/9)

La’lün görüben oldı gazel-gûy Visâlî
Söyletse ne tan bülbüli berg-i gül-i ra’nâ (G.3/7)

Yazardı yine hezâr destân
Okurdu hezâr dâsitânı (G.179/3)

5.12.2. Belâgat, Beyân, Me'ânî (Ma'ânî)

Dîvân'da söz ve mana sanatlarıyla ilgili olan bu edebî terimler tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Visâlî kendisini söz meydanında diğer şairleri mağlup eden güçlü bir pehlivana benzetmiştir.

Sahn-ı meydân-ı belâgatde Visâlî sözün ol
Pehlevândur ki niçe kerreden eş'ârı sıdı (G.178/7)

Şair derdini sevgiliye anlatırken tercümanının gözyaşı ve inlemesi olduğunu söyler.

Dil-dâra gussa kıssaların kılmaga beyân
Göz yaşı ile nâle idi tercemânumuz (G.75/6)

Vezn-i eş'ârun Visâlî görse nakkâd-ı suhan
Dirdi tab'unçün me'ânî nakdinün mîzânıdur (G.65/9)

Çınar yaprakları ele benzemesi sebebiyle çimenlikte el çırpın biri olarak hayal edilmiştir. Çimenlik ve çenar (çınar) kelimeleri arasında tenasüp yapılmıştır.

Nagmesine ma'ânî-i çemenün
Dest-efşânlug ider oldı çenâr (G.46/3)

5.13. Kıymetli Taşlar, Madenler ve Süs Eşyaları

5.13.1. Altın (Altun, Zer, Zerrîn)

Dîvân'da adı geçen parlak sarı renkli ve değerli bir maden olan altın, sevgili için bir süs eşyası olarak tasvir edilmiştir. Sevgili beline altından bir kemer takmış ve âşığın dikkatini çekmiştir.

Girdi bâg içre ele ol yanucugı gül-berg
Koçdum altunlu kemer gibi bilinden anı berk (G.112/1)

Visâlî için dünya malı olan altın ve gümüş değersizdir, ona minnet edilmez. Şair için yalnızca Allah'a minnet etmek önemli ve gereklidir.

Yog-ısa zer ü sîm Visâlînün elinde
El-minnetü lillâh ki cihân ser-güheri var (G.24/9)

Hoş yaraşmış bilüne ey sîm-ten zerrîn kemer
Hem kemer bilüni hem bilün kemer zeyn eylemiş (G.89/3)

5.13.2. Gümüş (Sîm, Sîmîn)

Dîvân'da adı geçen madenlerden biri de gümüştür. Divan şiirinde olduğu gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da gümüş, sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları için benzetilen olmuştur. Bazı beyitlerde sevgili, gümüş tenli bir puta benzetilmiştir.

Almaz bir eski pula tehî-dest-i 'âşıkı
Dil-ber ki sâ'id ile yeni tolı sîmdür (G.19/5)

Sevgili bu beyitte karşımıza saki olarak çıkmıştır. Âşık iki cihanın derdinin ve sıkıntısının ancak sevgilinin elinden sunduğu kadeh ile gideceğini söylemiştir. Ayrıca beyitte maden isimleri olan sîmîn (gümüş) ve zer (altın) kelimeleri birlikte kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Kef-i sîmîn ile sâkî ele sun bir zer ayak
Kim anunla gide bizden dü cihân derd-i seri (G.184/11)

Beyitte geçen “*devletli başı var*” ifadesi ile kişinin şanslı, bahtı açık bir kimse olduğu kastedilmiştir. Âşığın gümüş tenli bir güzele sahip olması şanslı olduğunun göstergesi olarak düşünülmüştür.

Anun ki senün gibi büt-i sîm-beri var
'Âlemde ne hoş vakti ne devletlü seri var (G.25/1)

5.13.3. Güher (Cevher, Gevher)

Bu mefhumlar elmas, cevher, inci gibi değerli tüm madenleri kapsayan genel adlardır. *Dîvân*'da geçen bu kavramlar bir şeyin taşıdığı değeri ifade etmek için kullanılmıştır. Kendisini şairlik yaratılışının gelin süsleyicisi (meşşâta) olarak gören Visâlî, sevgilinin (arûs) vasıflarını nazmederken onu kıymetli mücevherlerle yani şairliğine yakışacak bir şekilde kullandığı sözlerle süslediğini söylemiştir.

Nazm idüp vasfun Visâlî tab'un meşşâtası
Söz 'arûsı gûşına zîbâ güher zeyn eylemiş (G.89/7)

Dîvân'da daha çok cevher ile söz arasında ilişki kurulmuş ve sevgilinin ağzından çıkan sözler cevher gibi değerli görülmüştür.

Hande kıldukça femün teng-i şeker peydâ olur
Söze geldükçe leb-i la'lün güher peydâ olur (G.37/1)

Visâlî bu beytinde sevgiliyi bir mücevher gibi değerli görmüş ve onun değerinin ancak âşıklar tarafından bilineceğini ve bu nedenle de ağıyarın/rakibin sevgilinin değerini bilemeyeceğini söylemiştir.

Kadrüni 'âşıklara sor sormagıl agyâra kim
Cevheri olanlar anlar kıymeti çün cevherün (G.106/6)

Âşığın sevgilisine sunacağı şeyler ancak canı ve gözyaşındır. Canı bir cevhere, gözyaşını ise inciye benzeten şair, sevgilinin bunları kabul etmesini çünkü elinde verecek başka değerli bir şeyinin olmadığını söylemiştir.

Cevher-i cân u dürr-i eşk itse nisâr ayaguna
Lutf idüp it kabûl kim elde dahı nisârı yok (G.97/7)

5.13.4. La'l, Yâkût, Zümürred, Mercân

La'l ve yakut gibi kıymetli taşlar klasik şiirde olduğu gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da sevgilinin dudağı için benzetilen olmuştur. Şair, sevgilisinin dudağının la'l taşı gibi kırmızı olmasının nedenini ise âşığın kanını içmesine bağlamıştır.

Göz karardup kanlar içdügine ol şûh-ı cihân
Bu yiter şâhid ki la'li kıpkızıl kandur henüz (G.78/5)

Sevgilinin dudağıyla ilgili kurulan benzetme unsurlarından biri de Kevser şarabıdır. Şarabın rengi ile sevgilinin dudağı aynı renktedir. Bu nedenle saki olarak hayal edilen sevgili şarap yerine dudağını sunmuştur. La'l sevgilinin dudağı ile bütünleştikten dolayı beyitte dudak kelimesine yer verilmemiştir.

Sunsun şarâb-ı Kevseri la'lün bu demde kim
Hüsün bahârı yiryüzünü cennet eylemiş (G.86/2)

La'l ile aynı özellikleri taşıyan yakut taşı da değerli ve kırmızı renkte olması sebebiyle sevgilinin dudağı için benzetilen olarak kullanılmıştır. Beyitte âşık ayrılık acısı çeken zavallı bir kişi, sevgilisi ise taş yürekli, acımasız biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çekmişem taglarca gam hecründe ben billâhi sen
Ey lebi yâkût gönli seng-hârâ nicesin (G.137/3)

Zümrüd (Zümrüd) yeşil renkli, şeffaf bir taştır. Bu beyitte sevgilinin ayva tüyleri için benzetilen olmuştur. Sevgilinin yanakları gül rengine pembe, dudakları ise şarap rengine kırmızıdır.

Ruhların gül-gûn lebi mey-gûn velî
Hatt-ı müşgîni zümrüd-fâmdur (G.67/2)

Mercan taşı da rengi dolayısıyla sevgilinin dudaklarına benzetilmektedir. Beyitte geçen “*hey begüm hey*” redifi ise Dede Korkut Hikâyeleri’nde sıklıkla karşılaştığımız “Hanım hey” nidasını çağrıştırmaktadır.⁸⁴

Leb-i mercânuna dendân uruban
İnen cevri itme cânâ hey begüm hey (G.197/3)

5.13.5. İnci (Dür, Dür-dâne, Lü’lü, İncü), Sedef (Sadef)

*İnci, denizde sadef denilen deniz hayvanının karnında oluşur. Nisan mevsiminde sahile çıkan sadef, midye gibi kapakçığını açarmış. O sırada karnına düşen Nisan yağmurunun damlasını yutup denize dönermiş. Denizdeki tuzlu su ortamında bu saf yağmur tanesi hayvana ızdırap verince sadef bunun acısından kurtulmak için sıvı salgılamış ve bu sıvılar gittikçe artıp katılaşarak birbiri üzerine yapışır ve böylece inci oluşurmuş.*⁸⁵ Aydınî Visâlî Dîvânı’nda ise inci bazen rengi ve parlaklığı sebebiyle sevgilinin dişi veya gözyaşları için benzetilen olmuştur. Beyitlerde *dür*, *dişleri lü’lü*’si gibi ifadelerle yer almaktadır. Şair bu beyitte incinin değerli bir mücevher olması sebebiyle aşk yoluna feda edilmesinin uygun olduğunu söylemiştir.

Yüzüm dizini gözedürin itdi yolunda harc

⁸⁴ Beyhan Kesik, *Aydınî Visâlî [Dîvânı]*, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2020, s.11.

⁸⁵ İskender Pala, *a.g.e.*, s.136.

Bu ‘aşk yoludur niçe dūr ü niçe zer gider (G.16/6)

Gül yaprağının üzerine düşen çiy damlaları ile sevgilinin yanağının üzerindeki gözyaşları arasında ilgi kurulmuş ve gözyaşları inciye benzetilmiştir.

Yanagun dūrlerin silme kim ey dost
Yaraşur berg-i gül üstinde şeb-nem (G.127/6)

En makbul olan inci, tek incidir. Çünkü böylesi hem daha iri hem de yuvarlak olurmuş. Bu beyitte geçen *dūr-dâne* adlandırması da tek olan inciye kastetmek amacıyla kullanılmıştır. Âşığın gözü denize, gözyaşları ise rengi ve çokluğu sebebiyle inciye benzetilmiştir.

Olmasa ‘aceb gözde bulına hayâlün kim
Dūr-dâne yiri lâ-büd deryâ-yı firâvândur (G.27/6)

En güzel incilerin Aden Denizi’nden çıktığı bilinmektedir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda da bu özelliğe değinilmiş ve sevgilinin inci gibi dişlerinin Aden de bile bulunamayacağı söylenerek mübalağa yapılmıştır.

Bulunmadı dişün gibi lü’lü’ ‘Aden içre
Görinmedi gözün gibi âhû Hoten içre (G.150/1)

Görmek dilersen incü takınmış güzelleri
Gör gülleri ‘izârına düşdükde jâleler (G.61/2)

Sadef, inci kabuğu veya inciye yapan hayvandır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda ise sadef, sevgilinin inci gibi dişlerini örtmesi sebebiyle ağız için benzetilen olarak kullanılmıştır. Beyitte geçen “*la’l-i Bedahşân*” terkibi ise Bedahşân yakutunu hatırlatacak şekilde sevgilinin kırmızı dudağını belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Agzı sadef dişleri dürdür velî
Lebleridür la’l-i Bedahşânumuz (G.82/2)

5.13.6. Âhen (Demir)

Dîvân’da karşımıza çıkan madenlerden biri de demirdir. Maddi anlamının dışında daha çok dayanıklılığı ve sağlam, kuvvetli bir bünyeye sahip olması

nedeniyle farklı teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Visâlî bu beyitte sevgilinin merhametsiz oluşunu demir yürekli olması şeklinde tasvir etmiştir. Ayrıca şair cefa çeken âşığın ettiği ahlara demirin ve taşın bile dayanamayacağını söyleyerek mübalağa sanatını gulûv derecesinde kullanmıştır.

Şîrîn iken lebün ne içün acı dillüsin
Şîrîn iken tenün neden oldun dil-âhenîn (G.133/3)

Garîb âhına döymez âhen ü seng
Yigitsen dostum almagıl âhum (G.128/6)

5.14. Kokular

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda adı geçen kokular anber ve misk (müşk)'tir. Bu iki koku daha çok sevgilinin saçı ile birlikte ele alınmıştır. Beyitlerde misk (müşk), Hoten ve anber kelimeleri birbirleriyle tenasüp ilişkisi içerisinde kullanılmıştır. Şair bu beyitte sevgilinin saçında anber kokusu bulunurken Hoten'e gitmenin ayıp olacağını söylemiştir.

Rûmda zülf-i siyâhun gibi 'anber var iken
Müşk için yüz karasıdır sefer itmek Hotene (G.160/4)

Bu beyitte âşık gönlünü yıkık bir yere, viraneye benzetmiştir ve aklına sevgilinin misk kokulu saçı geldikçe bu yıkık yere menekşenin geldiğini sanmıştır. Benefşe (menekşe) bu beyitte güzel kokusu sebebiyle sevgilinin saçına benzetilmiştir.

Geldükçe dile turre-i müşkîni hayâli
Düşdi sanuram gûşe-i vîrâna benefşe (G.170/2)

Giderme hadünden hat-ı müşkîni ko tursun
Zînet getirür çünkü gülistâna benefşe (G.170/5)

Şiirde ahu güzel gözü, güzel kokusu gibi özellikleri sebebiyle sevgili için benzetilen olmuştur. Çeşitli benzetmelerde kullanılan ahunun en önemli ve yaygın

kullanımı misk sebebiyledir. Hoten diyarının meşhur kokusu misk, ahunun göbeğine oturmuş kandan elde edilmektedir ve şiirimizde sevgili de misk gibi güzel kokmaktadır.

Gözlerin gördükde didüm ey perî âhûmı sen
Didi âhû var mıdur kim ola böyle müşk-bû (G.147/2)

Hâk-i derün tozından alup mı gelür nesîm
Kim ugraduğı yirlere ‘anber saçar gider (G.32/4)

5.15. Taşıma Araçları

Dîvân’da adı geçen taşıma araçları keşti ve fülktür. Bu araçların ikisi de deniz taşıtıdır. Şair bu beyitte sabrı bir gemiye benzetmiş ve Hz. Nûh-tufan hadisesine telmihte bulunmuştur. Visâlî, tufan belasından ancak sabır gemisine binerse kurtulabileceğini söyler.

Vire tûfân-ı belâdan bu Visâlîye necât
Keşti-i sabra girerse nitekim Hazret-i Nûh (G.11/7)

Gemi hareket etmesi sebebiyle âşığın gönlüne benzetilmiştir. Âşık ise beyitte gam denizinde boğulmakta ve kıyıya çıkamaz bir durumda tasvir edilmiştir.

Gam denizine garkayam hâdisenün kenârı yok
Fülk-i dilün felek gibi anun-içün karârı yok (G.97/1)

5.16. Para Birimleri

Dîvân’da para birimleri olarak dirhem ve dinar karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında pul ifadesine de beyitlerde yer verilmiştir. Şair kimi insanların zahmetsiz hazineye eriştiğini kimilerinin de ömrü boyunca dirhem ve dinar diyerek, ona muhtaç bir şekilde yaşadığını söylemiştir.

Çekmeden renc ü ‘anâlar niçeler gence irür
Niçenün ‘ömr[i] geçer dirhem ü dînâr diyü (G.149/3)

Almaz bir eski pula tehî-dest-i ‘âşıkı
Dil-ber ki sâ'id ile yeni tolı sîmdür (G.19/5)

5.17. Savaşlar ve Silahlar ile İlgili Malzemeler

5.17.1. Kılıç (Tîğ)

Dîvân'da kılıç (tîğ) en fazla sözü edilen silahlardan biridir. Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan bakışlarının (gamze) yaralayıcı ve öldürücü olması sebebiyle kılıca benzetilmesinin etkisi büyüktür. Ayrıca diğer beyitlerde sevgilinin verdiği manevi eziyet olarak adlandıracağımız cevır, cefa gibi kavramların da kılıca benzetildiğini görmekteyiz.

Gözlerün cellâdı olsa gamzeler tîğın ala
Baş kesilür kan dökilür şûr u şer peydâ olur (G.37/4)

Visâlî bu beyitte Hz. Ali'ye ve ona Hz. Muhammed (s.a.v.) tarafından hediye edilen meşhur kılıcı Zülfekâr'a atıfta bulunmuştur. Şair, it ve güçsüz olarak vasıflandırdığı rakibi bu kılıçla helak etmek istemiştir. Diğer beyitte ise rakibin adı karşımıza şeytan olarak çıkmaktadır. Visâlî bu sefer dostum diyerek seslendiği sevgilisine, şeytana (rakibe) uyararak âşıklarını helak etme diyerek öğütte bulunmuştur.

İt gibi bir gün rakîbi tîğ ile eyle helâk
Zü'l-fekârını 'Alînün sal bu kâfer üstine (G.166/7)

Rakîbün dir ise 'uşşâk helâk it tîğ-ı cevır ile
Yigitsin dostum sakın uyup kan itme şeytâna (G.159/6)

Delelü tîğ-ı cefâ ile müjen bagrumuzı
Bagladuk ney gibi bil âh u figân eylemege (G.151/2)

5.17.2. Hançer

Hançer kesici ve öldürücü özelliğe sahip aletlerden biridir. *Dîvân*'da sevgili elinde keskin, sivri hançeri olan bir Türk'e benzetilmiştir. Şair, gönlü yaralı âşığa sevgilinin kılıç gibi bakışından habersiz olma diyerek uyarıda bulunmuştur.

Gamzesinden ey dil-i mecrûh gâfil olma kim
Türk-i mest elinde turur hançer-i ser-tîzdür (G.31/5)

5.17.3. Ok (Tîr, Hadeng), Peykân, Yay (Kemân)

Dîvân'da sevgilinin güzellik unsurları için kullanılan kavramlardan bazıları da ok ve yaydır. Sevgilinin kirpiği ve gamzesi ok, kaşı da şeklinden dolayı yaya benzetilmiştir. Bu beyitte sevgilinin gözleri hiçbir hata yapmadan usta bir şekilde ok atan bir Türk'e benzetilmiştir.

Gözlerün ne Türk-i tîr-endâzdur kim gamzeden
Câna bunca tîr urur itmez birisinde hatâ (G.2/5)

Bu beyitte Türk olarak bahsedilen kişi sevgili, cefa ise bir yay gibi düşünülmüştür. Ok atmada usta olarak bilinen Türk/sevgili eline cefa yayını almış ve âşığı bu oklara nişan etmiştir.

Ele aldıkça cefâ yâynı bu Türk felek
Hem beni buldı gam okına nişân eylemege (G.151/6)

Beytin hayal dünyasında sevgiliden uzak kalan âşık ah etmiş ve bu ah okları gökyüzüne doğru yükselmiştir. Ancak feleğin güneşi ve ayı bu oklara siper olmuştur. Şair, devran (kader) ve felek kavramlarını bir arada kullanarak tenasüp yapmıştır.

Beni dûr eyledi devrân ruh-ı dil-dârumdan
Âhum okına siperdür felegün mâh u hûrî (G.184/13)

Hadeng kavramı da ok anlamına gelmektedir. Şair, aşk meydanına girmek için yürek gerektiğini ve bu yüreği de sevgilinin gamze okunun (bakışlarının) deldiğini söyler.

Yârun hadeng-i gamzesi çün kim ciger deler
Meydân-ı 'aşka girmege ey dil ciger gerek (G.103/5)

Peykan kelimesinin sözlük anlamı okun ucundaki sivri demir, temren demektir. Divan şiirinde sevgilinin kirpiği için benzetilen olmuştur. Şair bu beyitte

aşk hastalığına yakalanan âşığın aklından sevgilinin hayalini gitmediğini ve gönlünde hâlâ kirpik oklarının kaldığını söylemiştir.

Gamze vü müjgân hayâlî gitmedi bir hasteden
Kıldı oklar yaramuzda çıkmadı peykân dahı (G.190/4)

Sevgilinin kaşı eğriliği sebebiyle savaş aletlerinden kemana (yay) benzetilmiştir. Beyitte zahit-âşık zıtlığına yer veren şair, sevgilinin yay gibi kaşına âşığın canını nişan etmiştir.

Kurbân olur kemân kaşuna ‘âşık âşikâr
Zâhid olursa gamzen okına nihân fedî (G.175/5)

Bu beyitte keman eğriliği sebebiyle âşığın boyu için benzetilen olmuştur. Felek, âşığı gam oklarına nişan etmiştir ve sevgili de âşığın boyunu keman gibi eğmek, bükme istemiştir.

Niçe kıla gam okına felek nişâne beni
Ya niçe benzede kaddüm büküp kemâna beni (G.189/1)

5.18. Âdetler, Gelenekler ve İnanışlar

5.18.1. Kurban Kesmek

Kurban sözlükte “yaklaşmak, Allah’a yakınlık sağlamaya vesile olan şey” anlamına gelmektedir. İslamiyet’te bir ibadet hâlini alan kurban kesme, hükmü vacip olan ve yılın belli günlerinde gerçekleştirilen bir olaydır. Visâlî’nin beyitlerinde de “*kurban olma*” hadisesine değinilmiştir. Âşık, sevgilisi için kurban olmaya, canını ona vermeye razıdır. Sevgiliye kavuşan âşık için o gün vuslat bayramıdır ve tıpkı bayram günü gibi neşeli ve sevinçli geçmektedir. Beyitlerde kurban, ıyd (bayram) kelimeleri bir arada verilerek hem tenasüp sanatı yapılmış hem de kurban hadisesine telmihte bulunulmuştur.

‘İyd irüp oldu çün dem-i kurbân Visâliyâ
Vir ‘âşıkının ile habîbüne cân fedî (G.175/7)

‘Aşkıyla lebün va’de virür ‘ıyd-ı visâle
Kurbân olayın ana ne şîrîn haberi var (G.24/2)

5.18.2. Selâm Vermek (Merhabâ)

Selam vermek ve selam almak günümüzde olduğu gibi eski zamanlarda da önemli bir âdetti. Fakat şair bu beytinde acımasız sevgilinin kendisine selamı bile esirgediğinden yakınmıştır.

Bu Visâlîden selâmı çünkim idersin dirîg
Kırpigün ucına yârı ki geçür kıl merhabâ (G.6/7)

5.18.3. Duâ (Niyâz) ve Beddua Etmek

Kul gerçekleşmesini istediği bir şey için Allah’a dua eder. Sevdığı kimse için de iyi dileklerde bulunur ve yine onun iyi olmasını Allah’tan ister. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda dua (niyaz) mefhumuna yer verilmiş ve seher vaktinde edilecek duanın kabul olacağı söylenmiştir.

Göricek yüzün Visâlinün du’âlar itdügi
Bu ki dirler subh vakti müstecâb olur du’â (G.2/9)

Sevgili, âşığa hakaret etmiş ve ona aşağılayıcı sözler söylemiştir. Zaten âşığın da sevgilisinden umduğu bir kuru sözdür. Âşık, sevgilisinin bu sözlerinden bile etkilenmemiş hatta bu sözleri kendisine yapılan bir iyilik, gösterilen bir lütuf olarak görmüştür. Şair, âşığın bunun karşılığında bile yine sevgilisine dualar ettiğini söylemiştir.

Lebün düşnâmlar in’âm idicek
Kıluram ben du’âlar tâze tâze (G.168/2)

Gayr-ı ‘âşık bûse umarsa benüm
Leblerinden umdugum düşnâmdur (G.67/5)

Visâlî beyitlerinde beddua unsuruna da yer vermiştir. Şair bu beyitte beddua ettiği kişiyi yılana benzetmiş ve ona “*Hak eylesün bürîde-ser*” (Allah başı kesik eylesin) diyerek beddua etmiştir.

Fâş itdi câma râzumı halka Hak eylesün
Ol iki dillü yüzi karayı bürîde-ser (G.64/6)

Başka bir beyitte yer alan beddua söylemi ise “*helak eyle*”dir. Âşık, rakibini Hz. Ali’nin keskin kılıcı Zülfekar ile helak etmek istemiştir.

İt gibi bir gün rakîbi tîg ile eyle helâk
Zü’l-fekârını ‘Alînün sal bu kâfer üstine (G.166/7)

5.18.4. Sürme Çekmek

Sürme çekmek hem sevgilinin güzelliğini ön plana çıkarması bakımından hem de gözün görme kabiliyetini artırması açısından faydalı bir olaydır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda âşık, sevgilinin ayağının tozunu gözüne sürme yapmak istemiştir. Beyitte süsleyen, tarayan anlamına gelen meşşata, sevgilinin gözüne naz sürmesini çekmiştir.

Hil’at-i şîve-i bâlâsına biçdükde Hudâ
Çekdi meşşâta-i kudret gözine sürme-i nâz (G.84/2)

Beyitte geçen tutiya kavramı da *sürme* anlamına gelir. Tutıyanın bir zerresi bile iki cihanla karşılaştırıldığında daha değerli görülmüştür.

Yâ Rab ne tûtiyâdur izün tozı kim anun
Bir zerresine olmaz iki cihân bahâ (G.4/2)

5.18.5. Mektup (Nâme) Yazmak

Dîvân’da dönemin iletişim araçlarından biri olan nameye (mektup) yer verilmiştir. Âşık, sevgilisine sürekli mektup yazar ve ondan gelecek cevabı bekler. Aşağıdaki beyitte şair bu bekleyiş süresinde âşığın gönlünün azap çektiğini söylemiştir.

Virdi nigâra nâme dahı gelmedi cevâb
Bu intizâr odında çeker cân u dil ‘azâb (G.9/1)

Şair aynı beyitte hem firak (ayrılık) kelimesini hem de mahlası Visâlî (visal/kavuşma) kelimesini kullanarak tezat sanatına başvurmuştur. Ayrıca şair mahlasını tevriyeli bir şekilde de kullanmıştır diyebiliriz.

Nâme-i şevk-i Visâlîye bulunmaz pâyân
Hâssa kim nâmesi ‘unvân ola hem nâm-ı firâk (G.100/7)

5.18.6. Yas Tutmak

Şair, sevgiliye seslenerek rakip öldükten sonra yas tutmayı bırak ve ona Tebbet suresini oku demiştir. Tebbet “*elleri kuruyan*” demektir ve Müslüman olmayan veya Müslümanlara eziyet eden kimseler için uyarı niteliğinde olan bir suredir. Surenin ilk ayetinde Ebu Leheb’in ellerinin kuruyacağı bildirilmiştir. Beyitte rakip ile kâfir Ebu Leheb arasında ilişki kurulmuştur.

Ko rakîbün ölür ise yasını

Okı Tebbet yedâ ebî lehebi (G.177/2)

5.18.7. Elif Çekmek

Divan şiirinde Elif kavramı birçok anlama gelecek şekilde ele alınmıştır. Örneğin elif harfi beyitlerde uzun ve ince şekli sebebiyle sevgilinin boyu için benzetilen olarak kullanılmıştır. *Dîvân*’da bu özelliğiyle birlikte “*Elif çekmek*” âdetine de yer verilmiştir. Bu deyim, ok veya kılıç gibi yaralayıcı unsurlarla sinede açılan yaraları, yürek acısını ifade etmek için kullanılmaktadır.⁸⁶ Beyitte gönül bir çocuğa benzetilmiş ve ona güzellik ayeti öğretilmek istenmiştir. Halk tabakasında da görülen bu âdete göre çocuğa nazar değmesin diye alının ortasına elif çekilmiş. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda da elif çekmek âdeti bu kullanımıyla karşımıza çıkmıştır.

Dil tıflına hüsn âyetin öğretmege çekmiş

Bir ag elif üstine kaşun iki kadd emed (G.15/3)

5.18.8. Bâzâr, Çârsû

Günümüzde olduğu gibi eski zamanlarda da alışveriş yapmak amacıyla pazar yerlerinin faaliyet gösterdiği gözlemlenir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda pazar yeri ile ilgili çeşitli tasavvurlara rastlanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, rakibin bulunduğu yer için köpek pazarı demiştir.

Rakîbün ey perî yig görme benden

Seg-i bâzârdan merdüm kem olmaz (G.74/2)

⁸⁶ Saadet Karaköse, “Bir Elif Çekmek: Klâsik Edebiyatımızda Elif”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S.2/1, s.213.

Aktar, güzel koku satan kimsedir. Bu beyitte sevgilinin misk gibi kokan saçlarının kokusunu getiren rüzgâr, çimenlik çarşısının aktarı olarak düşünülmüştür. Şair çarsu (çarşı), attar (aktar) gibi ifadelerle aynı beyitte yer vererek bir pazar yeri tablosu çizmiştir.

Saçun çinine yil sefer eyleliden
Çemen çârsûsında ‘attâr olupdur (G.55/4)

5.18.9. Diğer Bazı İnanışlar

5.18.9.1. Nazar (göz) Değmesi

Nazar veya göz değmesi insana beğeni, hasetlik veya kötü gözle bakılması sonucu olumsuz etki bırakan kötü bakıştır. Âşık, sevgilisine nazar değmesinden korkmuş ve nazara karşı boynuna hamayıl (muska) takmasını söylemiştir.

Kıl hamâyıl boynuna kavlüm ki itmeye ziyân
Düşicek yavuz nazarlar sen semen-ber üstine (G.166/6)

Beyitte geçen göz değmesi ifadesiyle de kastedilen nazardır. Âşık, sevgilisine kötü gözle bakan kişilere sinirlenerek onların gözlerine kılıç sokmak istemiştir.

Kim ki görüp yüzünü göz degmeye
Tîg sokam gözine sûzen degül (G.119/4)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

I. İNSAN

1. İNSAN

1.1. Umûmî Olarak İnsân (İns, Âdem)

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda insan anlamına gelen “*ins*”, “*âdem*” gibi söylemler kullanılmıştır. Beyitlerde *ârif*, *câhil*, *rind*, *zâhid*, *sûfî*, *dervîş* gibi insan tiplerleri de mevcuttur. *Dîvân*’da belirli bir cinsiyet ya da yaş ayrımı yapmayan şair cevan, oğlan gibi ifadeleri genç sevgiliyi kastetmek amacıyla kullanmıştır. Buna karşılık dünya ise yaşlı bir kocakarı gibi hayal edilmiştir.

Bu beyitte Visâlî, peri yüzlü, melek sıfatlı diyerek seslendiği sevgilisine sadece kendisinin değil, tüm yaratılmışların feda olmasının uygun olduğunu söylemiştir. Hatta ifadelerini daha fazla abartmış, sevgilinin eşsiz güzelliğine melek, huri ve cinlerin bile hayran olduğunu söylemiştir.

Her dem selâmet olmag içün sen perî-sıfat

Olsun hemîşe sen melege ins ü cân fedî (G.175/4)

Şair beyitte *hûr* (huri), *melek* ve *ins ü cân* (insan ve cin) kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp sanatına başvurmuştur.

Sanma kim hûr u melekdür hüsn ile hayrân hemîn

Kim anun dîvânesidür cümle ins ü cân dahı (G.190/2)

Bu dünyada çok çalışarak “*ad bırakma*” derdinde olan şair, insanın bu dünyada gelip geçici, fânî olduğunu ancak çalışıp çabalayarak, iyi vasıflarıyla dünyada adının baki kalacağını söyler.

Sa’y it Visâlî ‘âlem içinde bir âh kazan

Kim ad kalur cihânda vü âdem gelür gider (G.35/9)

2. GÜZELLİK

2.1. Umûmî Olarak Güzellik (Hüsn, Hasen)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda insan güzelliğine dayanan güzellik mefhumu çeşitli benzetme ve hayallerle dile getirilmiştir. Şair, sevgilisinin güzelliğini ifade etmek için *hüsn*, *hasen*, *cemâl*, *dîdâr* kelimelerini kullanmıştır. Bunun dışında *güzel* anlamına gelen *hasen* kelimesini şair bu beyitte, güzel huyu ve vasıfları sebebiyle Hz. Ali'yi övmek amacıyla kullanmıştır. Hz. Ali'nin lakaplarından biri de aslan anlamına gelen Hayder'dir. Cesareti ve yiğitliği sebebiyle bu lakabı almıştır.

Ol Hasen hulk u Mehemed-nâm Hayder-ma'rifet

Kim Hudâ erzânî kılmışdur ana her devleti (G.193/8)

Sevgilinin etkileyici ve eşsiz güzelliğine övgüde bulunan şair, onun için yazdığı şiirleri okuyan kimselerin çok etkileneceğini söylemiştir. Ayrıca *âkil* (akıllı) ve *divane* (deli) kelimeleri aynı beyitte kullanılarak tezat sanatına başvurulmuştur.

Visâlî vâsf-ı hüsnünde yazar dîvâne sözler kim

Okursa anları 'âkil olur derhâl dîvâne (G.159/7)

2.1.1. Güzellik ile İlgili Tasavvurlar

2.1.1.1. Bahâr, Bâğ, Gülşen, Bustân

Dîvân'da tabiata özgü bu mefhumlar, sevgilinin güzelliği için benzetilen olmuştur. Sevgili gelişiyse birlikte âşığının ömrüne baharı getiren gül yüzlü, servi boylu bir güzeldir. Aşağıdaki beyitte de şair ömrünü bir gül bahçesine; sevgilinin güzelliğini de bahara benzetmiş, bu gül bahçesine sevgilinin geldiği zaman bahar mevsiminin geldiğini, gittiğinde ise sonbaharın gelip, her şeyin sararıp solduğunu söylemiştir. Beyitte bahar ve hazan kelimeleri arasında tezat; gülşen (gül bahçesi) ve bahar kelimeleri arasında da tenasüp sanatı yapılmıştır.

Benzüm ey hüsn bahârı nice sararmaya kim

'Ömrümün gülşenine irdi hazân sen gideli (G.182/6)

Şair bu beyitte bahar mevsimini gerçek anlamında kullanmıştır. Yüz güzelliğinden dolayı gururlanan sevgilisine seslenen şair, bahar mevsiminin bir iki ay gibi kısa sürdüğünü ve bu nedenle de boşuna gururlanmaması gerektiğini söylemiştir.

Hüsn ü cemâl ‘ahdine kılma gurûr ey sanem
Fasl-ı bahâr u devr-i gül çün ki bir iki aydur (G.36/3)

Bu beyitte sevgilinin yüz güzelliği bir bahçe gibi tasvir edilmiştir. Şair de nergis ve reyhan çiçeklerini çeşitli benzetmelerde kullanmak amacıyla tenasüp ilişkisi içerisinde ele almıştır. Şair, nergis çiçeğinin efsanevî hikâyesinden yola çıkarak göz ile nergis arasında benzetme kurmuştur. Reyhan ise divan şiirinde kokusu ve şekli itibarıyla ele alınıp, sevgilinin saç ve ayva tüyleri için benzetilen olmuştur. Ayrıca beyitte geçen reyhan ve hayran kelimeleri bir cinâs-ı nâkıs örneğidir.

Kim geldiye hüsnün bâğına temâşâyâ
Nergislerüne meftûn reyhânuna hayrândur (G.52/6)

Gülşenin (gülbahçesi) geçtiği beyitlerde birbirine uyumlu olduğu için menekşe ve sebze (yeşillik) gibi kelimeler de kullanılmıştır.

Gülşen-i hüsnünde diller itmege ‘ayş-ı bahâr
Sâye-bân tutmuş benefşe sebze vü âb üstine (G.165/3)

Hezârân âferin bustân-ı hüsnî
Müzeyyen eylemiş kaddün nihâli (G.186/3)

2.1.1.2. Kitap, Kısas, Nüşa, Mushaf, Safha

Sevgilinin güzelliği ile kitap arasında ilgi kuran şair, yanık gönlünün hep bu kitaba bakmak istediğini söyler. *Dîvân*’da *mushaf* ve *nüşa* gibi isimlerle de anılan Kur’ân, sevgilinin yüz güzelliğini ifade etmek için kullanılmıştır.

Hüsnün kitâbına nazar itmek diler gönül
Gör kim bu sûhte ne kitâb ârzû kılur (G.30/4)

Aşağıdaki beyitte sevgilinin güzel vasıflarını belirtmek amacıyla “*kısas-i hüsn*” tabiri kullanılmıştır. Edebiyatımızda Hz. Hamza’nın kahramanlıklarını ve savaşlarını anlatan Hamza-nâmeler mevcuttur. Şair de bu beyitte Hz. Hamza’nın güzel kıssalarına telmihte bulunmuştur ve eğer güzellik kıssasını (hikâyesini) güzel

anlatırsa ve karşılığında beğeni alırsa üzerine mücevher yağacağını söylemiştir. “*Cevher saçmak*“ ifadesi beğenilmenin ve değerli görülmenin karşılığı olarak söylenmiştir.

Kıssa-i hüsnin Visâlî hoş-beyân it Hamzanun

Tâ kim ide işidenler üstine gevher-nisâr (G.70/9)

Sevgilinin ayva tüyleri ile nüsha (muska) arasında bağ kuran şair, dikenin gülün güzelliğine zarar vermeyeceği gibi sevgilinin ayva tüylerinin de *güzellik muskasına* etki etmeyeceğini söylemiştir.

Nüsha-i hüsnüni hattun dimezem eyledi nesh

Çün gülün revnakını kimse dimez hârı sıdı (G.178/3)

Şair, sevgilinin kâfur kokulu yüzünü bir sayfaya benzetmiş ve bu sayfanın/yüzün üzerinde de ayva tüylerinin bulunduğunu söylemiştir. Çocuk anlamına gelen *tıfl* kelimesi bu beyitte âşığın gönlü için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Gönül çocuğu, sevgilinin güzellik mushafına hayrandır.

Mushaf-ı hüsnünde hayrân itmege dil tıflını

Hatt-ı müşkîn safha-i kâfûr-ı ter zeyn eylemiş (G.89/4)

2.1.1.3. Mısır, İl, Bağdâd, Çîn, Hıtây, Kışver(Ülke)

Dîvân'da geçen Mısır ülkesi, güzelliğiyle nam salmış Hz. Yûsuf'un burada yaşaması sebebiyle güzellik mefhumu için benzetilen olmuştur. Güzellik ilinin sultanı olan Yûsuf yüzlü, güzel sevgilinin hükmü âşık için ferman niteliğindedir.

Mısır-ı hüsnünde Visâlî sana ger bulmaya yol

Şâm-ı zülfünde kalup gönli perîşân olısar (G.69/13)

Ol Visâlî cândan ol Yûsuf-cemâle bende kim

Hüsn ili sultânları hükmüne fermândur henüz (G.78/7)

Yâ gözümün yaşı Dicle tal'atun Bağdâd-ı hüsn

Yâ cemâlün Mısır behişt gözlerümün yaşı Nîl (G.121/3)

Maniheizm dininin kurucusu olan *Mani*, kutsal kitabı *Erjeng*'de süslü tabiat tasvirleri yapmıştır. Bu nedenle Mani dininin en çok yayıldığı yer olan Çin, divan şiirinde güzel yüz için benzetilen olarak kullanılmıştır. Şair güzel sevgilisinin Çin ve Hıtay'da bile bulunamayacağını söyleyerek mübalağa yapmıştır. Aynı zamanda beyitte geçen Çin ve Hıta gibi ülke isimleri de tenasüp oluşturmuştur.

Yokdur nigâr hâne-i Çîn ü Hıtâyda
Hüsn ile hatuna irişür ey nigâr hat (G.93/2)

Bu beyitte âşıkların canı ve gönlü bir vilayete benzetilmiştir. Şair, güzellik ülkesinin padişahı olarak tanımladığı sevgilisine daha fazla can ve gönül vilayetini işgal etmemesini söyler. Ayrıca şair bu beyitte padişah, kışver (ülke), vilayet gibi kavramları tenasüp ilişkisi içerisinde kullanmıştır.

Cân u gönül vilâyetin nice musahhar itmesün
Kışver-i hüsne sevdüğüm başına pâdişâ durur (G.54/5)

2.1.1.4. Hâce, Şehr-yâr

Sevgili melek olunca rakip de karşımıza “şeytan” olarak çıkmaktadır. *Dîvân*'da güzellik hocası olarak adlandırılan sevgili için farklı benzetmeler de bulunmaktadır. Güzeller şehrinin padişahı sevgili, onun kulu ise kapısındaki âşıktır. Aynı beyitte geçen melek ve şeytan ifadeleri ise tezat oluşturmuştur.

Ey melek şeytân rakîbün kör olur bahtunlayın
Mihr idüp sen hâce-i hüsn olur isen bize yâr (G.70/3)

Beyitte şair, *gedâ* (yoksul) ve *şehryâr* (padişah) kelimeleri arasındaki anlam zıtlığından dolayı tezat sanatına başvurmuştur.

‘Âlem içre sen olaldan şehr-i hüsne şehryâr
Tapuna kim bende oldum ben gedâ ey şehryâr (G.71/1)

2.1.1.5. Âyine, Mir’ât

Dîvân'da adı geçen ayna kavramı, sevgilinin güzelliğini yansıtıcı özelliği sebebiyle zikredilmiştir. Sevgilinin yüzü bir güzellik aynasına benzetilmiş ve bu aynanın üzerindeki paslar ise sevgilinin ayva tüyleri gibi düşünülmüştür.

Âyinesinde hüsnünün jeng-i hatun belürdi lîk
Âyinesi[n] dilün dahı sâf durur gubârı yok (G.97/5)

Mir'ât-ı hüsnüne nazarum pâkdür benüm
Bilsem rakîb sana neden töhmet eylemiş (G.86/3)

2.1.1.6. Hân (Sofra)

Nimetlerin sergilendiği sofa kavramı beyitte sevgilinin yüz güzelliği için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Şair, sevgilinin güzellik sofrasının örtüsünü kaldırıncı onun yüzünü görenlerin parlak güneşi görmüş olduklarını söyleyerek yüzü, güneşe benzetmiştir.

Açdugınca h'ân-ı hüsninden Nakîboglı nikâb
Görinür nâzırlarına yüzi kurs-ı âfitâb (G.10/1)

2.1.1.7. Âfitâb

Visâlî, sevgilinin yüzünü cihanı aydınlatan güneşe benzetmiştir. Cihanın nurunun sebebi sevgilinin aydınlık, güzel yüzüdür.

Âfitâb-ı hüsnüne tahsîn ki idelden tulû'
Bir ser-i 'âlem cemâlin nûr-ı fer zeyn eylemiş (G.89/2)

2.1.1.8. Haram

Sevgilinin güzelliği başkalarına mahrem olarak düşünülmüştür. Şair, iki âlemin sultanı olan Allah'ın, sevgilinin yasak olan güzelliğini yaratırken onun güzel yüzüne iki tane ceylan (göz) verdiğini söylemiştir. Sevgili bu beyitte ahu gözlü bir güzel olarak tasvir edilmiştir.

Harîm-i hüsnüne sultân-ı kevneyn
Dem-i fitratda salmış iki âhû (G.148/2)

3. SEVGİLİ

3.1. Umûmî Olarak Sevgili

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda sevgiliye isim veya sıfat olarak şu kelimeler kullanılır: *Yâr, şâh, şeh, şehryâr, sultân, cân, cânân, dilber, mahbûb, efendi, sâkî, perî, hûrî mâh-rû, zâlim, bî-vefâ, hûn-hâr, kâfir* vs.

Dîvân'da şair, sevgiliyi klasik şiir geleneğinde olduğu gibi acımasız ve gaddar özelliğiyle ele almıştır. O, âşığın gönül ülkesine eziyet eden ve yağmalayan zalim bir hükümdar gibi düşünülmüştür. Bununla da yetinmeyen sevgili, âşığın canına kastedip onu öldürmek istemiştir. Bu özellikleri sebebiyle sevgili için kâfir benzetmesi yapılmıştır. Sevgilinin tüm bu olumsuz vasıflarına rağmen âşık yine ondan vazgeçmemiş, her zaman sevgilisinin eşiğinde onun kulu, kölesi olmak istemiştir. Âşığın tahammül edemediği durumlardan biri de sevgilinin rakip ile birlikte anılmasıdır. Çünkü sevgili, âşığın inleme ve ağlayışlarını bildiği hâlde ona yüz vermeyip rakibe meyletmektedir. Bu durumdan dolayı canından usanan âşık, çaresiz gördüğü dertlerinin giderilmesi için Allah'a yalvarmıştır.

Yâ Rab belâ vü derd ile ne idem ne kılayın
Cândan cihân içinde usandum ne kılayın (G.144/1)

Yâ Rab kime aglayam bu sitemden ki ol nigâr
Bizden kaçır hemîşe salınur kamuyile (G.154/7)

Âşık aşk yolunda sürekli sevgili sebebiyle gam çekmektedir. Bu yol âşık için uzun ve çileli bir yoldur. Bu nedenle dert ve belanın kendisi ile dost olduğunu söyler.

‘Aşkun gamı olaldan ben bî-kese musâhib
Âh u figâna hemdem derd ü belâya yâram (G.126/2)

Âşık olağanüstü güzelliğe sahip olan sevgilisinin insan olduğundan şüphe duyar ve bu nedenle onu peri, huri gibi soyut varlıklara benzetmiştir. Sevgili huri ise onun bulunduğu yer de cennetten farksızdır. Âşık her zaman sevgilinin cennete benzeyen eşiğinde kul olmak istemiştir. Bu beyitte huri olarak tanımladığı sevgilisine seslenen âşık, kendisini onun cennetinden/mahallesinden uzak tutmamasını istemiştir.

Kûyun çü behiştî gel ey hûr
İtme kulunı behiştten dûr (G.60/1)

Sevgilinin eşiğinde bulunmak âşık için mutluluk vericidir. Hatta âşık orada bulunmak için yeri geldiğinde rakibe bile hizmet etmeyi göze alacağını söyler.

Kûyun itine hidmet idersem ne ola çünkim
İtmek kiçi hidmet uluya ‘âr degüldür (G.28/6)

Klasik şiir geleneğinde âşığın sevgiliye kavuşması pek mümkün değildir. Ancak *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda bu olaya rastlanır. Âşık, sevgiliye kavuştuğu gün için kavuşma bayramı demiştir. Bu bayrama ulaşacağını söyleyen sevgilinin dudaklarına da haberi verdiği için kurban olmaya razıdır.

‘Âşkıyla lebün va‘de virür ‘ıyd-ı visâle
Kurbân olayın ana ne şîrîn haberi var (G.24/2)

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda sevgili genel hatlarıyla bu şekilde ele alınmıştır. Bazı beyitlerde birtakım benzetmeler ve mecazlar yoluyla sevgili kastedilmiştir.

3.2. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar

3.2.1. Hz. Yûsuf, Hz. İsâ (İsi, Mesih), Meryem, Hz. Dâvûd, Hızır, Hz. Süleymân, Hz. Ali, Hz. İbrâhim (Halîl), Hz. Muhammed (Mustafa)

Güzelliğiyle dillere destan olan Hz. Yûsuf, beyitlerde sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan yüzü için benzetilen olmuştur. Yûsuf yüzlü sevgili, güzellik ilinin de sultanıdır. Onun bir hükmü âşıkları için ferman niteliğindedir.

Ol Visâlî cândan ol Yûsuf-cemâle bende kim
Hüsn ili sultânları hükmüne fermândur henüz (G.78/7)

Şair bu beyitte sevgili için benzetme unsuru olarak birçok peygamberin adını zikretmiştir. Beyitte sevgilinin yüz güzelliği Hz. Yûsuf’a, ağzından çıkan sözlerin güzelliği Dâvûd’un nağmelerine, dudaklarının âşığa can verme özelliği de Meryem oğlu İsâ’nın nefesine benzetilmiştir. Ayrıca Hızır kelimesinin sözlük anlamı yeşillik, tazelik demektir. Bu nedenle şiirde sevgilinin ayva tüyleri ile birlikte klişeleşmiş bir

şekilde kullanılmıştır. Hatta divan şiirinde sevgili için bizzat *Hızırhat* denilmektedir.⁸⁷

Özün Yûsuf sözün elhân-ı Dâvûd
Hatun Hızr u lebün ‘Îsî’bni Meryem (G.127/4)

Dîvân’da Hz. Süleymân güç ve iktidarın sembolü olması sebebiyle sevgili için benzetilen olarak kullanılmıştır. Âşık ise acizliği sebebiyle karıncaya benzetilmiştir. Şair bu beyitte Hz. Süleymân ve karınca hikâyesine telmihte bulunmuştur.

Biz mûra ne cevır itdüğini pâ-yı gam-ı dost
‘Arz eyleyelüm çün ki Süleymân gelesidür (G.63/5)

Hz. Ali’nin meşhur kılıcı Zülfekâr ile sevgilinin güzellik unsurları arasında yaralayıcılık yönünden ilgi kurulmuştur.

İt gibi bir gün rakîbi tîg ile eyle helâk
Zü’l-fekârını ‘Alînün sal bu kâfer üstine (G.166/7)

Sevgilinin güzel yüzü, bereketiyle meşhur Halil İbrâhim sofrasına benzetilmiştir. Âşık bu yüzün/sofranın sadece âşıklara ait olduğunu, sevgilinin başkalarına bu sofrayı açmaması gerektiğini söyler.

İy güzeller hâsı gerçi ‘âm olur h’ân-ı Halîl
‘Âşıkâ hâs it ‘avâma kılma lutfunı sebîl (G.121/1)

Hz. Muhammed (s.a.v.)’in yüzünün güzelliği güle benzetilmektedir. Şair beyitte *gül-bülbül* ilişkisine değinerek sevgilinin yüz güzelliğini güle benzetmiştir. Kendisini de dertli bir bülbüle benzeten âşık, sevgilisine çektiği acılardan dolayı yalvarmaktadır.

Mustafâ gibi bulunmaz gül-i nev gül-bün-i nâz
Sûz ile bülbül isen ol güle ‘arz eyle niyâz (G.84/1)

⁸⁷ İskender Pala, a.g.e., s.216.

3.2.2. Sultân, Padişâh, Şâh, Şehr-yâr

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda yönetimdeki veya saraya mensup olan kimseler için kullanılan bu unvanlar aşk bağlamında ele alınmıştır. Beyitlerde bu kelimeler sevgilinin en çok benzetildiği mefhumlar olarak karşımıza çıkmıştır. Âşık aciz bir kul, sevgili ise devletli bir sultandır. Gönül bir ülkedir ve gönül tahtında oturan sultan ise sevgili olarak hayal edilmiştir. Bu sultan, kulun/âşığın gönül mülküne gam askerlerini gönderip, orayı yağmalatır. Âşık, sevgiliden ona daha fazla eziyet etmemesini, gönül mülkünü yıkmamasını ister.

Kaçan irem anun vaslına heyhât
Ki ben kem kulam ol sultân-ı ‘âlî (G.187/6)

Çün gönül tahtına sensin pâdişâh-ı mülk-i cân
Gönderüp gam leşkerini mülki vîrân eyleme (G.169/3)

Âşığın padişahından/sevgilisinden ayrı kalmasının sebebi felektir. Bundan dolayı ayrılık acısı çekmektedir.

İdeli devr-i felek ben kulı cânumdan ırak
Çekerem hecr elemin şâh-ı cihânumdan ırak (G.96/1)

Kaçma şâhum Visâlîden ki andan
Yok durur zerrece ziyân görmüş (G.88/7)

Sevgili kuluna karşı zalim bir padişaktır. Onu, kendisini sevdiği için acı çektirmek, öldürmek ister. Bu yüzden kendisini sevmeyi yasaklar. Ancak âşığın nazarında bu yasak bile sevgiliden geldiği için naziktir.

Didün beni severse Visâlîyi öldürem
Ey şehr- yâr-ı hüsn yasagun ne nâzücük (G.102/7)

3.2.3. Güneş (Mihir, Âfitâb, Hurşîd), Hercâyî, Ay (Hilâl, Mâh, Meh, Bedr, Kamer)

Dîvân'da adı geçen bu gök cisimleri, cihanı aydınlatmaları ve ulaşılmaz olmaları sebebiyle sevgili için benzetilen olmuşlardır. Divan şiirinde klişeleşmiş bu

benzetme ile istiare yoluyla sevgilinin yüzü tıpkı bir güneş gibi parlak görülmüştür. Visâlî bu beyitte güneşin, sevgilinin yüzünün güzelliğinden ve parlaklığından dolayı utanıp kaçmak istediğini söyler.

Her gün gelür cemâli temâşâsına güneş
Korkar ki yana tabana turmaz kaçır gider (G.32/2)

Âşık için sevgiliyi sevmek hatta yüzünü görmek bile büyük bir nimettir.

Kullarun içinde mihrün bana olmuşdur nasîb
Hak kime kıldı müyesser bunca ‘âlî ni‘meti (G.193/3)

“Şeb-i firkat” (ayrılık gecesi) tamlamasıyla söylenmek istenen âşığın aşk acısıyla gönlünün sıkıntıda olduğu ve bir gece gibi karardığıdır. Ancak sevgilinin aydınlık, güneş gibi yüzü bu karanlığı ortadan kaldırılabılır. Şeb (gece) ve âfitâb (güneş) kelimeleri arasında birinin karanlığı diğerinin ise aydınlığı ifade etmesi sebebiyle tezat sanatı yapılmıştır.

Ben şeb-i firkatde kaldum yüzüne müştâk sen
Bilmezem ey âfitâb-ı ‘âlem-ârâ nicesin (G.137/4)

Sevgilinin gönlü kararsız olması sebebiyle hercaiye benzetilmiştir. Beyitte de sevgili bu özelliğinin farkındadır. Vefasız sevgili kimi zaman rakibin gönlünde kimi zaman da âşığın gönlünde salınmak ister. Bu durum da âşığın canını yakmaktadır.

Didüm ol bî-vefâ yâra müşerref itme her câyı
Didi hûrşîd-i hüsnem ben olur hurşîd-i hercâyî (G.196/1)

Ay, sevgilinin aydınlık yüzünü ifade etmek için kullanılırken hilal de sevgilinin kaşlarının şekli sebebiyle anılmıştır. Şair bu beyitte anlamı güçlendirmek için bilip de bilmemezlikten gelme anlamına gelen istifham sanatına başvurmuştur.

Hilâl ayda bir olurdu ne için
Yüzün aymun ikidür hilâli (G.186/4)

Âşığın ettiği ah ve figanlar göğü de geçmiş, arşa yani en yüksek kata (dokuzuncu felek) çıkmıştır. Mah (ay) kelimesi hem gerçek anlamında hem de sevgilinin yüzünü belirtmek amacıyla tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır.

Ey mâh-cemâl âh-ı Visâlîden usan kim

Mehden geçübün ‘arşa çıkar ‘âşıkun âhı (G.183/7)

Bu beyitte sevgilinin merhametsiz oluşuna, âşıklarına dert ve cefa çektirmesi gibi özelliklerine değinilmiştir. Mihr (sevgi) ve cefa kelimeleri arasında tezat sanatı yapılmıştır.

Ol meh-i nâ-mihrbândan merhamet ummam didi

Ben cefâ idiciyem bilemezem mihr ü vefâ (G.6/2)

Ay yüzlü sevgili dolunaya benzetilmiştir. Ayrıca ayın şekillerini ifade eden *mâh-ı nev* (hilal) ve *bedr* (dolunay) kelimeleri arasında tenasüp yapılmıştır diyebiliriz.

Sevdüm seni ol dem ki dahı mâh-ı nev idün

Bedr oldun ise şimdi dirîg itme nigâhı (G.183/4)

Şair, ayrılığın acısıyla karanlıkta kaldığını ve tekrar aydınlığa ulaşmak için sevgilinin ay gibi parlak yüzüne ihtiyacı olduğunu söyler. *Rûşen* (aydınlık) ve *karanu* (karanlık) kelimelerini aynı beyitte kullanan şair tezat yapmıştır.

Hicrân güninde istedüm yüzünü bu kim

Karanu dünde kalmışa rûşen kamer gerek (G.103/3)

Ne hüsni var ey dost kamer-tal’atunun kim

Şükrâna virür gönlin ider ana nezâre (G.162/5)

Şair, mecliste yanan mumun erimesi gibi kendisinin de ay yüzlü sevgilinin hasretiyle her gece mum gibi eridiğini, gözyaşı döktüğünü söylemiştir.

Meh tal’atunun hasretile bencileyin şem’

Her şeb döker eşk encümini encümen içre (G.150/3)

3.2.4. Gülistân, Gül'izâr, Nev-bahâr

Bu kavramlar sevgilinin yüzü için benzetilen olarak kullanılmıştır. Bu beyitte şair, sevgilisinin yüzünü bir gül bahçesine, üzerindeki ayva tüylerini ise menekşeye benzetmiştir. Kendisini de bu gül bahçesinde sürekli ah eden bir bülbül gibi düşünmüştür. *Dîvân*'da şair *gül-bülbül* ilişkisini sıkça kullanmıştır.

Giderme hadünden hat-ı müşkîni ko tursun
Zînet getirür çünkü gülistâna benefşe (G.170/5)

Bülbül gibi eyler idi Visâlî sabâha dek
Yârun cemâli gülşenini gülsitânumuz (G.75/7)

Sevgilinin yanağını rengi ve kokusu sebebiyle güle benzeten âşık, o güle diken olarak düşündüğü rakiplerin ulaşmasından dolayı yakınmıştır. Bu beyitte âşık, sevgilinin/gülün yalnızca bülbüle yüz vermediğini söyleyerek şikâyet etmektedir. Şair diken, gül ve bülbül kelimelerini tenasüp oluşturacak şekilde kullanmıştır.

Her hâr yâr iken sana ey gül-'izâr-ı serv
Şûrîde bülbülünden ider misin ictinâb (G.9/5)

Âşık, *nev-bahârım* diyerek hitap ettiği sevgilisine seslenip, canlı yüreğinin ayrılık acısıyla sonbahara dönmüş olduğunu ve gelip yüreğine ilkbahar gibi ferahlık ve canlılık getirmesini söylemiştir. Beyitte gamı ifade eden sonbahar ile canlılığı ifade eden ilkbahar kelimeleri tezat oluşturmuştur.

Nâ-gâh irer bâdın zamân bustânına 'ömrün hazân
İrüş Visâlîye zamân ey nev-bahârum kandasın (G.134/7)

3.2.5. Gül (Gül-i Ra'nâ), Gonca (Gonce), Nihâl, Yâsemen (Semen)

Dîvân'da adı geçen tabiatle ilgili bu mefhumlar renkleri, şekilleri ve kokuları sebebiyle sevgilinin güzellik unsurları ile benzetme ilişkisi içerisinde kullanılmışlardır. Gülün rengi ile birlikte sevgilinin yanağı; sümbülün kokusu sebebiyle de saçları arasında benzetme yapılmıştır. Şair gülün rengini, sümbülün de kokusunu sevgiliden aldığını söyleyerek mübalağa yapmıştır.

Var didüm zülf ü ruhunda bûy-ı sünbül reng-i gül
Didi bunlardan alurlar sünbül ü gül reng [ü] bû (G.147/3)

Âşık gönlünde yanan ateşin acısıyla ah eder ve bu ahların dumanı gökyüzüne erişir. Şair bu sıcak havanın sevgilinin güle benzeyen bedenine zarar vereceğini söyler.

Bana itdürme sakın âh ki bu germ-i hevâ
Ola kim ide zarar sen gül-i nâzûk-bedene (G.160/5)

Cihanda sevgilinin güzelliğine erişecek kimse bulunmamaktadır. Aşağıdaki beyitte şair kendisini bülbüle benzetmiş ve sevgilinin gül gibi kırmızı dudaklarını görünce kendinden geçip âşıkâne gazeller söylemeye başladığını söylemiştir. Beyitte yine klasik şiirde oldukça fazla kullanılan “gül-bûlbûl” mazmununa yer verilmiştir.

La'lün görüben oldı gazel-gûy Visâlî
Söyletse ne tan bülbülü berg-i gül-i ra'nâ (G.3/7)

Klasik şiirde sevgilinin boyu servi ağacına; saçı yaseminin kokusuna; ağzı ise kırmızı rengi ve açılmamış özelliği sebebiyle bir goncaya benzetilmiştir.

Ey serv ü semen-bûy saçun sünbüle benzer
Nâzûk-dehenün gonceye yüzün güle benzer (G.29/1)

Hezâr nâle kılur vâ-makâma bencileyin
'Îzâr-ı gonce-i gaddâra dil vireli hezâr (G.62/4)

Salınurken görüp ol serv nihâline didüm
Olsun ol kâmet-i dil-cûya fedâ 'ömr-i dırâz (G.84/3)

Düşdi bu sevdâlı gönlüm bir büt-i 'âyyâreye
Bir nigâr-ı yâsemen bir serv-i gül-ruhsâreye (G.158/1)

3.2.6. Melek, Hûrî, Perî

Sevgili muhteşem ve erişilmez olan güzelliği sebebiyle olağanüstü varlıklar olan melek, huri ve periye benzetilmiştir. Sevgili melek olunca doğal olarak rakip de şeytan olarak algılanmıştır.

Ey melek şeytân rakîbün kör olur bahtunlayın

Mihr idüp sen hâce-i hüsn olur isen bize yâr (G.70/3)

Dîvân'da cennet ile ilgili kavramlara da yer veren Visâlî, sevgilinin bulunduğu yer için cennet benzetmesi yapmıştır. Sevgili ile cennetteki huri arasında ilgi kuran şair, onun boyunu cennette bulunan Tûbâ ağacına, dudaklarını ise yine cennetteki Kevser şarabına benzetmiştir. Beyitte cennetle ilgili olan Tûbâ ağacı, Kevser şarabı gibi ifadeler için tenasüp sanatı yapılmıştır diyebiliriz.

‘Ayš-ı cennet idelüm çün bizüm otagumuza

Boyı Tûbî özi hûrî lebi Kevser geliser (G.34/4)

Sevgili gözle görülemeyen efsanevî bir varlık olan peri gibi tasvir edilmiştir.

Gözden kaçırursın yüzün ey hûr perîvâr

Billâh ana insân nazarınun ne zarı var (G.24/1)

Hayâlün gitmedi gözden egerçi

Perî insâna dirler hem-dem olmaz (G.74/3)

3.2.7. Bût, Sanem, Nigâr

Divan şiirinde put, sanem gibi kavramlar istiare yoluyla sevgiliyi kastetmek amacıyla kullanılmıştır. Put kavramı daha çok kilise duvarlarındaki mozaik işlemler için kullanılır. Beyitlerde bu kavram sevgilinin de en az bu tasvirler kadar güzel olduğunu anlatmak amacıyla kullanılmıştır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda âşık, gönlünü ay yüzlü, gümüş tenli bir güzele kaptırmıştır. Bu beyitte *sen var iken gönlümü kime vereyim* diyen âşık, sevgilisinin eşsiz bir güzelliğe sahip olduğunu vurgulamıştır.

Sen var iken kime virem gönlümü kim sen kadar

Bir bût-i sîmîn-beden mâh-ı hoş-dîdâr yok (G.99/3)

Dîvân'da put kavramı Çin ile birlikte zikredilmiştir. Çünkü Çin, resim sanatının merkezidir ve en güzel resimler oradan çıkmıştır. Âşık, Çin'i baştan başa gezmiş ama sevgilinin denginde bir güzele rastlamamıştır.

Gören Çîni ser-â-ser görmemişdür
Anun gibi büt-i sâhib-cemâli (G.187/3)

Sanem kelimesi de put anlamına gelmektedir. Sevgilinin etrafında dolaşan rakip, âşığın nazarında olumsuz vasıflara sahiptir. Âşık, rakibi sevgilisine kavuşma yolunda bir engel olarak görmektedir. Feryat ve figan etmesinin nedeni de budur.

Feryâd u figân ki ol sanemi kanda görsem
Elbette yanında bulunur bir iki engel (G.117/4)

Hâk eylemişüz ayaguna baş ile cânı
Sanma sanemâ devleti yok başlaruz biz (G.80/3)

Divan şiirinde lalenin ortasında bulunan kara tohum yara olarak hayal edilmiştir. Bundan hareketle şair bu beyitte sevgilinin aşkının çokluğundan dolayı yanmış gönlünü bir laleye benzetmiştir.

Gönlüm düşeli sen gül-i nev-reste nigâra
Şevkünden içüm lâle gibi yandı karara (G.162/1)

Âşık, aşkı için sevgiliden karşılık görürse dünyalar onun olacaktır.

Ey Visâlî çünkü yâr oldu senünle ol nigâr
Sanasın başdan başa dünyâ senün olmuş durur (G.21/5)

3.2.8. Dinsiz (bî-dîn), Kâfir, Sâhir, Vefâsız

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda sevgili tipi karşımıza vefasız, acımasız ve zalim gibi olumsuz vasıflarıyla çıkmaktadır. Sevgilinin şekli ve rengi itibarıyla zincire benzeyen saçlı, âşığa zulüm etmektedir. Bazı beyitlerde saç mefhumu, âşığın canına zulüm etmesi ve sevgilinin nurlu yüzünü örtmesi sebebiyle kâfire benzetilmiştir.

Lebüne kasd iden cânı yog eyler
Gözüne yok yire bî-dîn dimezler (G.50/3)

Zencîr ile sürer beni zülfün siyâhun âh
Ki idüp esîr mü'mini kâfir alup gider (G.57/5)

Hindû kelimesi siyahi ırktan olan Hintlileri kastetmek amacıyla kullanılan bir kelimedir. Siyah renkte olmaları sebebiyle divan şiirinde birçok güzellik unsuru Hinduya benzetilmiştir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da Hindu, sevgilinin siyah renkteki beni için benzetilen olmuştur. Sevgilinin beni, âşığı büyüleyerek gönlünü alan bir büyücüye benzetilmiştir.

Yanagun hâl-i Hindûsı ne sâhirdür nigârâ kim
Semendervâr olmuşdur ana dün gün mekân âteş (G.90/2)

Bu beyitte alışılmışın dışında bir durum söz konusudur. Şair, vefasız sevgiliye değil gönlünü vermek, adını bile söylemek istemez.

Zen-tab'-ı vefâsız güzele dahı Visâlî
Dil virmez adını dahı âr eylemek ister (G.40/6)

3.2.9. Leylâ, Şîrîn, Azrâ

Klasik Türk Edebiyatının en önemli kadın aşk kahramanları *Leylâ*, *Şîrîn* ve *Azrâ*'dır. Beyitlerde bu kişilerin isimleri sevgiliyi kastetmek amacıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte tevriyeli bir şekilde kullanılan *Leylâ* kelimesi hem aşk kahramanının ismini hem de gece anlamını hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Leylâ saçuna uyalı Mecnûn ile ey dost
Bu 'aşk kitâbında sebakdaşlaruz biz (G.80/5)

Ferhâd ile Şîrîn hikâyesinin kahramanı olan Şîrîn kelimesi beyitte sevgilinin şirin, tatlı dudağı anlamına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır. Ayrıca şair beyitte ünlü aşk kahramanlarının isimlerini tenasüp oluşturacak bir biçimde kullanmıştır.

Çün itdi 'âlemi Mecnûn saçun Leylâsı tan mıdur
Cihân Husrevlerin Ferhâd iderse la'l-i şîrînün (G.108/6)

Azrâ, Vâmık ile Azrâ hikâyesinin kadın kahramanıdır. Şair, azrâ ile izâr (yanak) kelimelerini aralarındaki imla ve ahenk yakınlığı sebebiyle birlikte kullanmıştır.

Nitekim Vâmık ol ‘Azrâ-‘izâra
İder mihr ü vefâlar tâze tâze (G.168/7)

3.2.10. Şem’, Nûr

Klasik Türk Edebiyatında “şem ve pervâne” mazmunu oldukça yaygın bir şekilde kullanılmıştır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda da bu mazmunun kullanımını görmektediriz. Sevgili, yakıcı ateşiyle muma; âşık ise muma/sevgiliye yaklaşarak kendisini ateşe atan bir pervane böceğine benzetilmiştir.

Cemâli şem’ine pervâz iden bâl
Yakar pervâneveş per ile bâlı (G.185/2)

Âşık, sevgilisine parlaklığı ve göz alıcılığı sebebiyle “gözümün nuru” şeklinde hitap etmiştir. Nur yüzlü sevgilisini göremeyen, ona ulaşamayan âşık için ne dünyanın ne de ahiretin bir önemi yoktur.

‘Ârızun üstinde Hindû benlerün ey nûr-ı çeşm
Benzer ol küffâra kim kabkara yandı nârda (G.161/3)

‘Âleme nice nazar eyleyem ey nûr-ı basar
Göze görünmez olupdur dü cihân sen gideli (G.182/2)

3.2.11. Oglan (Püser), Cevân, Tıfl

Dîvân’da sevgili için kullanılan benzetmelerden biri de oğlandır. Sevgili taze ve genç bir güzel olduğu için oğlana benzetilmiştir. Bu beyitte sevgilinin nazlı, cilveli olduğuna değinen şair, bu yüzden âşıkları arasında sürekli kavga çıkardığını söylemiştir.

Nâzıyla her ne yirde kim ol hoş-püser gider
Çok kan dökülür ol arada niçe ser gider (G.16/1)

Âşık, *nev-cevân* olarak nitelendirdiği sevgilisini, alçak ve yaşlı bir kocakarıya benzeyen dünyaya bırakmayacağını söyler.

Bana dünyân ile nâz eyleme ey h'âce ki ben
Nev-cevân dil-berümi virmezem ol pîre-zene (G.160/6)

Bu beyitte çocuk anlamına gelen *tıfl* kelimesi henüz olgunlaşmayan kimseler için kullanılmıştır. Visâlî ise gönlünü olgun bir güzele kaptırmak istemiştir.

Kim tıfla virür kim zene gönlünü Visâlî
Virmez gönül ol dil-bere kim olmaya emred (G.13/7)

3.2.12. Dürr, Genc (Genc-i revân, Genc-i nihân)

Âşık, sevgilisini eşsiz güzelliği ve değerli oluşu sebebiyle inciye benzetmiştir. Gizli hazinenin ancak viran (yıkık) yerlerde olduğunu söyleyen şair, bu yıkık yerin kendi gönlü olduğunu ve içerisinde de sevgilisinin bulunduğunu söylemiştir.

Ey dürr-i girân-mâye aradukça hayâlün
Gönlümde bilürem
Bulur arayan kişi bili genc-i nihânı
Vîrânlar içinde (Mü.1/2)

Sevgili bu beyitte âşığın virane gönlünde bulunan bir hazine olarak hayal edilmiştir. Sevgilinin saçının uzunluğu ve kıvrım kıvrım olması sebebiyle saç ile yılan (mâr) arasında benzetme ilgisi kurulmuştur.

Gitmedi dilden hayâl-i zülfün ey genc-i revân
Kanda ise köhne vîrân olmaz imiş mârsuz (G.73/5)

3.2.13. Hüma, Âhû

Sevgilisinden Hüma (cennet kuşu) olarak bahseden âşık, gönlünün onun menzili olduğunu söyler.

Çün ol Hümayâ menzil idi âsitân-ı dil
Gerdûna dün dişe yaraşur âsitânemüz (G.75/4)

Misk kokusu, Hoten diyarında yaşayan ahunun göbeğindeki urdan meydana gelir. *Dîvân*'da da şair, sevgilinin güzel kokusunu misk kokusuna; sevgiliyi de ahuya benzetmiştir. Müşk (misk) ve ahu kelimeleri aynı beyitte tenasüp oluşturacak şekilde kullanılmıştır.

Gözlerin gördükde didüm ey perî âhûmı sen
Didi âhû var mıdur kim ola böyle müşk-bû (G.147/2)

3.2.14. Dünyâ (Dünye), Âfet

Naz edip, âşığı bunaltan vefasız sevgili bu olumsuz özellikleriyle ikiyüzlü, alçak dünyaya benzetilmiştir. Âşık, sevgilisinin bu huyundan dolayı rahatsızdır.

Nâzenînün nâzı hoşdur nâz idene dostum
Hûblar içinde olma dünya gibi bî-vefâ (G.2/4)

Afet kelimesi gerçek anlamının dışında, devrinin en güzeli olan sevgiliyi kastetmek amacıyla kullanılmıştır. Âşık çektiği gam acısını o güzele (afete) duyurmak ister.

Derd ü gam-ı hicrân ile hasret bucagında
Cân virdüğüm ol âfet-i devrâna disünler (G.72/4)

3.2.15. Nâ-mihrbân

Sevgili, sürekli âşığına acı çektirmesiyle bilinir. Hatta kendisi de sevgi ve merhamet duymayı bilmediğini söyler. Bu nedenle âşık hiçbir zaman sevgilisinden merhamet ummaz.

Ol meh-i nâ-mihrbândan merhamet ummam didi
Ben cefâ idiciyem bilemezem mihr ü vefâ (G.6/2)

Gönlünü bir şehre benzeten âşık, merhametsiz sevgilinin sürekli gönül şehrini yağmaladığını söyler. Ayrıca bu beyitte şair, yüreğindeki ah ateşinin gökyüzüne yükselip havayı ateşe verdiğini söyleyerek mübalağa yapmıştır.

Gönül şehrine urdı bir meh-i nâ-mihrbân âteş
Ki anun her şeb şîrârından tolar heft-âsmân âteş (G.90/1)

3.2.16. Rûh, Cân

Dîvân'da şair, sevgili ile ruh ve can arasında benzetme ilişkisi kurmuştur. Âşık hastalandığı zaman eğer sevgilisi yanına gelirse iyileşeceğini, sevgilisinin ona taze ruh getireceğini düşünür.

Ben haste 'âşıkına gelüp gitdügünce dost
 San mürde cisme rûh-ı mükerrer gelür gider (G.35/4)
 Hak bilür hûr-ı behiştün adını anmamışam
 Görelî cânâ cemâlin sen perîveş dil-berün (G.106/2)

3.3. Sevgilinin Güzellik Unsurları

3.3.1. Saç (Zülf, Turre, Mûy, Târ, Külâle, Kâkül, Kıl)

3.3.1.1. Umûmî Olarak Saç

Klasik Türk Edebiyatında saç, sevgilinin güzellik unsurları arasında en çok sözü edilen ve çeşitli benzetmelere konu olan bir mefhumdur. Sevgilinin güzelliğine büyük ölçüde etki eden saçtır. Divanlarda genellikle şekli, rengi ve kokusu sebebiyle benzetmelerde kullanılan saç, *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda daha çok şekli ve kokusu ile ele alınmıştır. Beyitlerde “*zûlf, ser-i zûlf, kâkül-i müşkîn, 'anber-i zûlf, turre-i tarrâr*” gibi ifadelerle yer almıştır. *Dîvân*'da saç şekli itibarıyla zincire veya ipe; kokusu ile anbere, sümbüle, menekşeye; rengi ile de geceye benzetilmiştir. Aynı zamanda beyitlerde *leyl, sevdâ* gibi kelimelerle birlikte zikredilerek tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır.

Şiirde saç; zülf, kâkül, turra, gîsû, mû(y), külâle gibi yakın anlamlar içeren kelimelerle ifade edilir. *Kâkül*, alna dökülen ve alında halkalanan saç; *gîsû* omuza dökülen saç; *külâle* ise kıvrıkcık saçtır.

3.3.1.2. Saç ile İlgili Tasavvurlar

3.3.1.2.1. Resen, Zencîr, Tarrâr

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda bu kelimeler somut olarak saç için bir benzetme unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Saçın bu unsurlara benzeyişi hem şeklinin ip ve zincir gibi olması hem de onlar gibi yakalama ve bağlama vasfına sahip olması sebebiyledir. Beyitte karanlık ve hapsedici olması sebebiyle çene çukuru, âşık için

bir zindan olarak tasvir edilmiştir. Âşığın bu zindandan kurtulması için sevgilinin ipe benzeyen saçına asılması gerekir.

Ey gönül çâh-ı zekandan görünür sana halâs
Resen-i zülfine var ise eger dest-resün (G.107/5)

Sevgili, hasta âşığı bu müşkül durumundan kurtaracak tek kişidir. Bu sebeple beyitlerde karşımıza *tabîb* (hekim) olarak çıkar. Ancak vefasız, gaddar sevgili yine de âşığın derman olmak istemez. Beyitte geçen sevda kelimesi hem kara anlamına gelip saç nitelemek amacıyla hem de aşk anlamına gelecek şekilde tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Tabîbüm derdüme bir gün çü dermân itmedün bârî
Dil-i dîvâne boynından gider zencîr-i sevdâyı (G.196/6)

Tarrar, yan kesici veya hırsız anlamlarına gelmektedir. Âşıkların gönlünü çalması sebebiyle saç, tarrar olarak düşünülmüştür. Sevgilinin güzellik unsurlarından olan gamze ise fitneci oluşuyla gönüllerde kargaşaya sebep olmaktadır. Âşık çektiği bu sıkıntıları ifade etmek için *canım dudağa erişti* diyerek ölümünün yaklaştığını söylemiştir.

Cân lebe irişdi cevri-i gamze-i gammâzdan
Dil giriftâr oldu bend-i turre-i tarrârda (G.161/6)

3.3.1.2.2. Mâr, Ejder

Şiirde sevgilinin saçı uzun ve kıvrımlı bir yapıya sahip olması nedeniyle yılanla benzetilmiştir. Aşağıdaki beyitte de bu özelliğine değinilen saç, âşığın yıkık gönlünde bulunan yılanlar gibi hayal edilmiştir. Viranede hazineler vardır inancından yola çıkarak sevgili de kıymeti yönüyle hazineye benzetilmiştir.

Gitmedi dilden hayâl-i zülfün ey genc-i revân
Kanda ise köhne vîrân olmaz imiş mârsuz (G.73/5)

Ayrıca bu beyitte de sevgilinin saçı kıvrım kıvrım oluşuyla bir ejderhaya benzetilmiştir.

Ser-i zülfün gül üstinde yatur bir deste sünbüldür

Ya halka olmuş ejderdür girüp sahn-ı gülistâna (G.159/5)

3.3.1.2.3. Sünbül, Misk (Müşk), Anber

Sevgilinin saçı güzel kokması sebebiyle bu mefhumlar ile birlikte zikredilmiştir. Hatta âşık, sevgilisinin saçının miskten bile daha güzel koktuğunu söyler. Aşağıdaki beyitte sümbül, gül gibi çiçek isimlerini aynı beyitte kullanan şair tenasüp yapmıştır.

Var didüm zülf ü ruhunda bûy-ı sünbül reng-i gül
Didi bunlardan alurlar sünbül ü gül reng [ü] bû (G.147/3)

Şol büt kim anun gözleri âhû-yı Hıtâdur
Saçına Hoten müşki demek ‘ayn-ı hatâdur (G.49/1)

Beyitte misk, daha çok Tatar diyarında elde edilmesi ve Anadolu’ya Tatarlar tarafından getirilmesi sebebiyle zikredilmiştir.

Dil zülf-i ‘anberînün sevdâsına düşelden
Müşg-i Tatar gibi âvâre-i diyâram (G.126/6)

3.3.2. Kaş (Ebrû)

3.3.2.1. Umûmî Olarak Kaş

Kaş, sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biridir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda kaş, âşığın gönlünü hedef alıp, cefa okları atan ve onu yaralayan bir özelliğe sahiptir. Kaş, şekli itibarıyla yaya benzetilmiştir ve bu yaydan çıkan oklar onun (sevgilinin) gamzesi veya kirpik oklarıdır.

3.3.2.2. Kaş ile İlgili Tasavvurlar

3.3.2.2.1. Kemân, Yay

Yaralayıcı veya öldürücü vasfıyla ön planda olan yay ve keman, sevgilinin kaşları ve kirpikleri için benzetilen olmuştur. Âşığın canı, gönlü bir nişan tahtası gibi düşünülmüş ve sevgilinin kemana benzeyen kaşlarından çıkan cefa oklarının hedefi olmuştur. Beyitlerde keman, ok gibi kavramlar tenasüplü bir şekilde kullanılmıştır.

Cevr oklarını kaşun kemânı

Atdukça kılur nişâne cânı (G.179/1)

Âşık, keman kaşlı sevgilisine canını kurban edebileceğini söyler.

Gözlerün ‘izz ile adam öldürür Okçı Hasan

Nice kurbân olmıyayın ol kemân-ebrûya ben (G.140/1)

Ele aldukça cefâ yâynı bu Türk felek

Hem beni buldı gam okına nişân eylemege (G.151/6)

Sevgilinin kaşı yaya; kirpiği ise oka benzetilmiştir. Şair bu beyitte kendisini sevgiliye gönülden bağlı olan küçük bir çocuk gibi hayal etmiştir.

Kaşunla kirpigünün müştâkıyam gönülden

Şol tıfla dönmişem kim düşmüşdür oka yaya (G.164/4)

3.3.2.2.2. Kej-râ

Visâlî, kaşı şekil ve yapısı sebebiyle kej-raya benzetmiştir.

Katlüm dilese ‘aynun anı kaşuna tansa

Tedbîrini hayrun nite kej-râya salarsın (G.141/6)

3.3.2.2.3. Nûn, Râ

Şair, Arap harflerinden *nûn* ve *râ* harfini sevgilisinin kaşına benzetmiştir.

Cân itdi cân içinde elif gibi kâmeti

Ol dil-berün kaşları nûn u zülfi cîmdür (G.19/3)

Yâr-ı ‘ömrümdür bu yiter dâl kim

Mîmdür agzı kaşı râ gözi ‘ayn (G.132/4)

3.3.3. Göz (Çeşm, Dîde)

3.3.3.1. Umûmî Olarak Göz

Sevgilinin en önemli güzellik unsurlarından biri olan ve âşıklar üzerinde etkileyiciliği ile ön planda olan göz beyitlerde kaş, kirpik ve gamze ile birlikte ele

alınmıştır. Sevgilinin gözü insafsız, kan dökücü ve zalimdir. Bir bakışı ile âşığın sinesinde yaralar açar. Âşık için bela sebebidir.

Dîvân'da ayrıca göz değmesi olarak adlandırılan kötü bakışa yani “*nazar değmesi*” olayına da rastlanmıştır.

Kim ki görüp yüzünü göz degmeye
Tîg sokam gözine sûzen degül (G.119/4)

3.3.3.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

3.3.3.2.1. Mest, Fitneci (Fettân)

Sevgilinin gözü süzgün bakışı sebebiyle sarhoş bir kimseye benzetilmiştir. Duyguyu, aşkı temsil eden rind âşık, sevgilisi sakiden onu daha çok sarhoş etmesini istemiştir. Şair bu beyitte zahit gibi akıllı olayım derken aslında onu eleştirmiştir.

Bizi mest it gözün gibi sâkî
Nice zâhid gibi olam hüşyâr (G.46/5)

Sâkıyâ ben gözleründen oluram mest-i harâb
Beni bî-hûş eyleyen sanma ki sâgar devridür (G.18/3)

Beyitte âşıklar için bela sebebi olarak düşünülen göz ne yaptığını bilmeyen bir sarhoşa benzetilmiştir.

Senün ol çeşm-i hod-bînün beni gördükçe hışm eyler
‘Aceb ben ne eyledüm bilsem bu çeşm-i mest-i hod-bîne (G.171/6)

Gözün fettan olarak tasavvurundan da bahsedilmiştir. Zalim sevgilinin iki gözü de fitne yapıp ortalığı karıştırmıştır.

Gözlerün aldı gönüller komadı cânlar ile
‘Âlemi yakdun a zâlim iki fettânlar ile (G.156/1)

Sevgili ellerinde âşığının kanı olan fitneci bir güzeldir. Şair beyitte aynı kökten gelen fitne ve fettan kelimelerini kullanarak iştikak sanatı yapmıştır.

Fettân gözinün olalıdan ser-mesti fitne
‘Âşık kanıdur elleri hınnâsı ‘Alinün (G.109/5)

3.3.3.2.2. Türk

Dîvân'da ok atmada ustalığı ile bilinen Türk, sevgilinin gözü için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Âşığın gönlünü nişan tahtası olarak gören sevgili, ok gibi kirpiklerini oraya hedef almıştır.

Gözlerün ne Türk-i tîr-endâzdur kim gamzeden

Câna bunca tîr urur itmez birisinde hatâ (G.2/5)

Bu beyitte ise sevgilinin gözü sarhoş bir Türk'e; kirpikleri de sivri bir hançere benzetilmiştir.

Gamzesinden ey dil-i mecrûh gâfil olma kim

Türk-i mest elinde turur hançer-i ser-tîzdür (G.31/5)

3.3.4. Gamze

3.3.4.1. Umûmî Olarak Gamze

Divan şiirinde gamze, sevgilinin süzgün veya manalı yan bakışıdır. En çok ok ve yaya benzetilir. Gamze ok olunca, yaralamak veya öldürmek için âşığın yüreğini hedef alır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda gamze “*gamze-i hun-rîz, gamze-i gammad*” gibi ifadelerle geçmektedir. Sevgilinin gamzeleri zavallı âşığa acımayıp ona kin tutar ve onu öldürmek ister.

Visâlî kibr ile kînden geçüp miskînün olmuşken

Niçün ol gamzeler bilsem bu miskîne tutar kine (G.171/7)

3.3.4.2. Gamze ile İlgili Tasavvurlar

3.3.4.2.1. Ok (Tîr), Hûn-hâr

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda gamze, savaş aletlerinden oka benzetilmiştir. Sevgili bir süzgün bakışı ile yay kaşlarından kirpik oklarını âşığın yüreğine doğru hedef atar ve kanını döker. Ancak âşık bu durumdan şikâyetçi değildir. Onu öldüren şey sevgilinin ayrılığıdır. Bu beyitte âşık, hasta olmadığını ve tabiplerin bu yarayı iyileştirmemeleri gerektiğini, aslında bağrında açılan bu yaranın kendisine merhem olduğunu söyler.

Gönül şevk-i çeşmünle bîmâr olupdur

Ciger tîr-i gamzenle efgân olupdur (G.55/1)

‘Âşıkun merhemi ol gamze okı yarasıdur
Ko ‘ilâc itme tabîbâ bana bîmâr diyü (G.149/5)

Sevgilinin gözleri, âşığı yaraladığı için kan dökücü, zalim birine benzetilmiştir. Âşık, sevgilisinin uyuşukluğunu ve baş ağrısını gidermek için kendi kanını içmesi gerektiğini söyler.

Olıcak mahmûr cânâ çeşm-i hûn-h’ârûn gibi
Kanımı nûş eylegil kim mey ider def’-i humâr (G.66/5)

3.3.4.2.2. Hançer

Dîvân’da gamze için kullanılan benzetmelerden biri de yaralayıcı özelliğinden dolayı hançerdir. Şair yaralı gönlünü, sevgilinin hançer gibi yaralayıcı bakışından korumak ister.

Gamzesinden ey dil-i mecrûh gâfil olma kim
Türk-i mest elinde turur hançer-i ser-tîzdür (G.31/5)

3.3.5. Kirpik (Müje)

3.3.5.1. Umûmî Olarak Kirpik

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda kirpik (müje), tıpkı gamze gibi yaralayıcı vasfıyla ön plandadır. Beyitlerde göz ve kaş ile birlikte zikredilmiştir. Ok, kılıç, neşter gibi keskin savaş aletlerine benzetilmiştir.

3.3.5.2. Kirpik ile İlgili Tasavvurlar

3.3.5.2.1. Tîr (Ok)

Kirpik, şekli itibarıyla ok gibi düşünülmüştür ve çeşitli benzetmelerde kullanılmıştır. Âşık, sevgiliden gelen her şeye razıdır. Çünkü alın yazısında başına gelecek her şey önceden bellidir. “*Tîr-i kazâ*” tamlaması *kaza okları* demek olup, mukadder (alın yazısı) ile birlikte tenasüp oluşturacak bir şekilde kullanılmıştır. Bu da âşığın kader inancı olduğunu gösterir.

Râzıyam yagsa müjenden başuma tîr-i kazâ
Başa çünkim ne kim oldısa mukadder geliser (G.34/6)

3.3.5.2.2. Tîğ (Kılıç)

Bu beyitte kirpik, keskinliği sebebiyle kılıç gibi hayal edilmiştir. Sevgili cefa kılıçları (kirpikleri) ile âşığın gönlünü delmiştir. Bu sebeple âşığın bedeni, iniltili ve yanık sesiyle bilinen neye benzetilmiştir.

Delelû tîğ-ı cefâ ile müjen bagrumuzı

Bagladuk ney gibi bil âh u figân eylemege (G.151/2)

3.3.5.2.3. Neşter

Kirpik bu beyitte keskin ve sivri uçlu olması sebebiyle neşter aletine benzetilmiştir. Âşığın gönlünün yaralanıp kan ile dolmasının nedeni budur.

Urdı dil-i pür-hûna çeşmi müjeden neşter

Tolun[ı iken] çeşmüm kan olduğu andandır (G.27/2)

3.3.5.2.4. Çârûb (Süpürge)

Kirpik, gözde sıra sıra dizilişi sebebiyle süpürgeye benzetilmiştir.

Gelün ey gözlerüm ol yâr mîdur tîz görün

Ol ise yolını çârûb-ı müjeyle süpürün (G.113/1)

3.3.6. Yüz (Cemâl, Dîdâr, Tal'at, Rûy, Vech, Sûret)

3.3.6.1. Umûmî Olarak Yüz

Klasik şiirde olduğu gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da sevgilinin yüzü en çok işlenen konudur. Çeşitli teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Yüz unsurunun sıkça işlenmesinin nedeni, sevgilinin güzellik unsurlarının çoğunun yüzde bulunmasıdır. *Dîvân*'da sevgilinin yüzü diri ve genç olması bakımından parlaklığı dolayısıyla bazen aya veya güneşe bazen de gül bahçesine benzetilmiştir.

Şair beyitte, cihanda eşsiz güzellikte bulunan sevgilinin güzel yüzüne bakanların sevaba gireceğini söyler. Bu nedenle âşık, o güzel yüze doyasıya bakmak ister.

Kim ki pâkîze-nazar eylese vech-i hüsne

Yazalar her nazarında ana yüz bin hasene (G.160/1)

Visâlî'ye göre aşk bir kader işidir ve bunun önüne geçilemez. Beyitte şair, sevgiliden gelecek her türlü cefaya razı ol, katlan çünkü bu seni sevgilinin yüzüne âşık eden kaderdendir demiştir. *Dîvân*'da kaza ve kader inancı birçok beyitte işlenmiştir.

Seni cemâl-i habîbe çü 'âşık itdi kazâ
Ne gelse yârdan ey dil gerekdür ana rızâ (G.1/1)

3.3.6.2. Yüz ile İlgili Tasavvurlar

3.3.6.2.1. Gün, Mihr, Mâh (Meh, Meh-rû)

Sevgilinin göz alıcı, parlak ve aydınlık yüzü ile bu mefhumlar arasında benzetme kurulmuştur. Güneşe benzeyen yüzün sırrını anlamak için âşık gece gündüz düşünmektedir, aklı hep sevgilisi ile meşguldür. Başka bir beyitte ise sevgilinin yüzü ile mumun parlaklığı arasında bir benzetme ilgisi kurulmuştur. Hatta şair, mumun sevgilinin yüzüne benzemek istediğini ve bu yüzden ona dil uzattığını söylemiştir. Bu sebeple daha çok yanması gerektiğinin uygun olduğunu düşünür.

Gün yüzünle zulfünün mâhiyyetin bilem diyü
Bu dil-i efgâr kaldı rûz u şeb efkârda (G.161/4)

Dil uzadup ol gün yüze öykündüğün için
Ey şem' yanarsa yirüdü oda zebânun (G.105/5)

Bu beyitte sevgilinin yüzü güneşe benzetilmiştir ve âşık bu güneş yüzlü sevgiliyi kendisine nasip eden Allah'a şükretmiştir.

Kullarun içinde mihrün bana olmışdur nasîb
Hak kime kıldı müyesser bunca 'âlî ni'meti (G.193/3)

Ayrılığın gamı, âşığın gönlünü yakıp kararttığı için bir geceye benzetilmiştir. Bu karanlığı ancak parıldayan güneş yüzlü sevgili sabaha ulaştırabilir. Beyitte hicran (ayrılık) ve visal (kavuşma); şeb (gece) ve subh (sabah); zulmet (karanlık) ve münevver (parlak) kelimeleri arasında tezat sanatı yapılmıştır.

Şeb-i hicrân geçer [u] subh-ı visâl irişür
Zulmet-i gam gidiser mihr-i münevver geliser (G.34/2)

Bu beyitte klasik sevgili tipi karşımıza çıkmaktadır. Şair, sevgilinin vefasız olduğunu, onun âdetinin ancak cefa ve naz etmek olduğunu söyler.

Mâh-rûlarda vefâ olmaz olursa az olur

‘Âdeti dil-berlerün cevri ü cefâ vü nâz olur (G.38/1)

Divan şiirinde sevgilinin yüzü parlak, yuvarlak bir aya; boyu ise servi ağacına benzetilmiştir. Visâlî ise aşağıdaki beyitte sevgilinin daha üstün özellikleri olduğunu söylemiş ve bu sözüne yeri ve göğü şahit göstererek yemin etmiştir.

Oldugum âşüfte budur kim seni gördükde ben

Mâh gördüm serv- kadd ü serv gördüm gül-‘izâr (G.66/3)

Yer ile gök kelimeleri arasında birinin en altta diğerrinin en üstte olması sebebiyle tezat sanatı yapılmıştır. “*Yer ve gök şahit olsun*” ifadesi günümüzde de yemin olarak kullanılmaktadır.

Meh ü serv iremez ruh u kâmetüne

Yiri göği bu kavle güvâh iderem (G.123/4)

3.3.6.2.2. Gül, Gülşen, Gülistân, Gülzâr

Sevgilinin yüzü canlılığı, güzelliği ve gönüllere ferahlık vermesi gibi sebeplerden dolayı gül ve gül bahçesine benzetilir. *Dîvân*’da birçok beyitte *gül-bülbül* mazmununa yer verilmiştir. Şair gülün yani sevgilinin, bülbüle/âşığa acımadığını, hatta her dikene yüz verdiği için kendisinin canını yaktığını söyler. Burada şairin dikenden kastettiği rakiptir.

Ey gül efgân nice itmesün bülbül

Câna zahm urdı fırkatün dikenini (G.174/3)

Her hâr yâr iken sana ey gül-‘izâr-ı serv

Şûrîde bülbülünden ider misin ictinâb (G.9/5)

Bülbül gibi eyler idi Visâlî sabâha dek

Yârun cemâli gülşenini gülsitânumuz (G.75/7)

Şair bu beyitte bülbülün, sevgilinin yüzünün güzelliğini görünce daha gül bahçesini anmayacağını, papağanın da sevgilinin sözü gibi güzel söz söyleyemeyeceğini söyler. Ayrıca şair gülzar (gül bahçesi) ve tûtî (papağan) kelimelerini kullanarak tenasüp sanatı yapmıştır diyebiliriz.

Yüzünü görürse bülbül yâd-ı gülzâr eylemez
Sözün işidürse tûtî dahı güftâr eylemez (G.76/1)

3.3.6.2.3. Peri-peyker, Hûrî-likâ

Sevgili, olağanüstü güzelliği ve büyüleyici güzel yüzü sebebiyle kendisine eş olarak, soyut varlıklar olan peri ve huriye benzetilmiştir. Bu beyitte peri yüzlü sevgili padişah, âşık ise onun kulu olarak tasvir edilmiştir. Padişah'tan gelen her söz âşığın nazarında değerlidir. Ayrıca beyitte padişah ve bende (kul) kelimeleri arasında tezat sanatı yapılmıştır.

Ol perî-peyker Visâlî ‘âşıkumdur dirmiş
Pâdişehdür bendesine ne ola itse hüsn-i zan (G.140/7)

Huri, mükemmel güzellikte yaratılan ve cennette bulunan bir varlıktır. Bu bağlamda huri yüzlü sevgilinin bulunduğu yer âşık için cennettir.

Meger huld-ı berîndür Rûmili kim
Kopar hûrî-likâlar tâze tâze (G.168/5)

3.3.6.2.4. Âyîne, Şem’, Nûr

Şair, sevgilinin güzel yüzünü parlaklığı sebebiyle mum; güzelliği yansıtmaları bakımından da ayna olarak hayal etmiştir. Bu mefhumlar ile yüz arasında aydınlık olmaları sebebiyle ilgi kurulmuştur.

Âyîne-i cândur yüzün iy dost anun’çün
Anda görürem la’lûni kim cân-ı cihândur (G.17/5)

Kılmaga bezm-i şeb-i vaslunı pür-nûr u safâ
‘Anberîn hâl yüzün şem’-i mu‘anber mi degül (G.116/4)

3.3.6.2.5. Ka'be, Kible

Âşığın nazarında sevgilinin yüzü kutsal olarak düşünülmüştür. Bu sebeple sevgilinin cemali ile Kâbe ve kible arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Müminlerin Kâbe'yi gördükleri zaman yaşadıkları mutluluk ile sevgilinin yüzünü gören âşığın gönlünün mutlulukla dolması aynı görülmüştür. Visâlî, hac ile ilgisi olan kible ve Kâbe gibi mefhumları beyitte birlikte kullanarak tenasüp yapmıştır.

Giderken tîr-i hecründe cemâlün Ka'besin ansam

Virür Merve hakı câna mugaylân hoş safâ kıblem (G.129/2)

Âşık, sevgilinin bulunduğu yeri kible olarak düşünmüştür ve bu mahrem yerde rakibin işi olmadığını söyler.

Rakîbi sürgil ey kıblem kapundan

Anun yiri degüldür bu haremdür (G.33/7)

3.3.6.2.6. Kitâb

Sevgilinin güzelliği aynı zamanda bir kitaba benzetilmiştir. Âşığın gönlü her zaman bu kitaba bakmak ister.

Hüsnün kitâbına nazar itmek diler gönül

Gör kim bu sûhte ne kitâb ârzû kılur (G.30/4)

3.3.6.2.7. İyd

Âşık, sevgilinin yüzünü gördüğünde bayram coşkusu yaşamış gibi mutlu olur. Bu nedenle sevgilinin yüzü ile ıyd (bayram) arasında ilgi kurulmuştur.

Ebrûsı hilâl olalıdan 'ıyd-ı cemâle

Hüsn ehli arasında hoş engüşt-nümâdur (G.49/2)

3.3.6.2.8. Mülk

Sevgilinin yüzü İslam mülküne, yüzün üzerinde bulunan ayva tüyleri ise pasa benzetilmiştir. Şair kâfiristan ve İslam mülkü kelimelerini aynı beyitte kullanarak tezat oluşturmuştur.

Ruhların mülkini virme jeng-bâr-ı hattuna

Mülk-i İslâmı yazıkdur kâfiristân eyleme (G.169/4)

3.3.7. Yanak (Rûh, Rûhsâr)

3.3.7.1. Umûmî Olarak Yanak

Klasik şiirde daha çok sevgilinin yüzü ile birlikte anılan yanak, âşığın daima bakmak istediği güzellik unsurlarından biridir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda yanak çeşitli benzetmeler yoluyla ele alınmıştır. Âşık, sevgilinin yanağından ayrı kalmaya dayanamaz ve bu ayrılık sebebiyle sürekli ah eder. Başka bir beyitte ise âşık yine ah etmiş ve sevgiliden ayrı kalmasının nedenini bu sefer kadere bağlamıştır.

Şevk-i ruhunla mest olıcak âh idüp direm
Şûrîde bülbüllerüz bize gülzârumuz gerek (G.115/4)

Beni dûr eyledi devrân ruh-ı dil-dârumdan
Âhum okına siperdür felegün mâh u hûrî (G.184/13)

3.3.7.2. Yanak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.7.2.1. Lâle, Gül

Dîvân'da adı geçen bu unsurlar renk bakımından sevgilinin yanağı için benzetilen olarak kullanılmışlardır. Sevgilinin mahallesindeki itlerden kastı rakip olan şair, onların bağırış sesinin bile bülbülün feryadından daha iyi olduğunu söyler.

Kopardum lâle-ruhlardan dili cânâna tapşurdum
Mahabbet gülşeninün bir gülün sultâna tapşurdum (G.130/1)

Bana ey gül-ruh mahallen itlerün âvâzesi
Hoş gelür gülşende bülbül itdügi feryâddan (G.136/2)

Sevgilinin yanağının beyazlığı ve parlaklığı ile ay ışığı arasında ilgi kurulmuştur. Şair, sevgilinin yanağının rengini aydan aldığını söylemiştir. Güzeller ise sevgilinin güzel yüzünü görüp, utançlarından kızarmışlardır.

Yüzünü görse kızarur hacletinden hûblar
Tâze güllerdür sanasın reng alur meh-tâbdan (G.146/4)

3.3.7.2.2. Âyine

Yanak, ılık saçması ve parlak olması sebebiyle aynaya benzetilmiştir. Yanağın üzerinde bulunan ayva tüyleri ile de aynanın üzerindeki jengar (pas) arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur.

Henüz ruhun ile mu'teber hatunun
Biri âyine biri jengâr olupdur (G.55/2)

3.3.8. Ben (Hâl)

3.3.8.1. Umûmî Olarak Ben

Dîvân'da rengi, şekli ve kokusu itibarıyla çeşitli şekillerde ele alınan ben, sevgilinin güzellik unsurlarından biridir. Hindu kelimesi siyahi ırktan olan Hintlileri belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Bu sebeple de sevgilinin siyah renkteki beni, Hindu'ya benzetilmiştir.

Mîr-i Hindî hâlünün arturmag için 'izzetin
Taht-ı sîmîne ruhun dürden durer zeyn eylemiş (G.89/5)

3.3.9. Hat

3.3.9.1. Umûmî Olarak Hat

Hat, yanak veya dudağın üzerinde bulunan güzellik unsurudur. *Aydınlı Visâli Dîvânı*'nda sevgilinin ayva tüylerini belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

3.3.9.2. Hat ile İlgili Tasavvurlar

3.3.9.2.1. Benefşe, Gubâr

Canlı bir tabiat tasvirinin yapıldığı bu beyitte âşık, sevgilinin ayva tüylerini kokusu sebebiyle menekşeye (benefşe) benzetmiştir. Sevgilinin gül bahçesine benzeyen yanağının üzerindeki ayva tüyleri de âşığın hoşuna gitmektedir.

Giderme hadünden hat-ı müşkîni ko tursun
Zînet getirür çünkü gülistâna benefşe (G.170/5)

Karıncaların şekere düşkünlüğü ile âşığın sevgilisinin dudaklarına düşkünlüğü arasında bir benzetme ilgisi kurulmuştur. Bu beyitte sevgilinin dudağı şekere, üzerindeki ayva tüyleri ise karıncaya benzetilmiştir.

Hat mı durur lebündeki yâhûd gubâr-ı müşk
Yâ mûrlar mı ki oldı nasîb anlara şekker (G.64/4)

3.3.10. Ağız (Dehân, Dehen)

3.3.10.1. Umûmî Olarak Ağız

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan ağız, içinde değerli sözleri barındıran bir cevher olarak düşünülmüştür. Söz kıymetlidir ve yabancıya söylenmez, bu nedenle aşağıdaki beyitte ağız kapalı tutulması gereken bir kutu gibi tahayyül edilmiştir.

Dehen açup hasûda söyleme söz
Sırrı nâ-mahreme 'ayân itme (G.167/3)

Beyitte ağız kapalı şekli ve güzelliği bakımından goncaya benzetilmiştir.

Ey serv ü semen-bûy saçun sünbûle benzer
Nâzûk-dehenün gonceye yüzün güle benzer (G.29/1)

3.3.11. Dudak (Leb)

3.3.11.1. Umûmî Olarak Dudak

Dîvân'da en çok üzerinde durulan güzellik unsurlarından biri de dudaktır. Beyitlerde “leb-i la'l, gonce-leb, tabîb-i la'l, la'l-i şîrîn, leb-i şeker-feşân” gibi ifadelerle yer almıştır. Sevgilinin dudağı rengi ve kıymetli oluşu bakımından değerli taşlardan biri olan la'l taşına benzetilmiştir. Başka bir beyitte ise sevgilinin dudaklarının âşığa can bağışlaması özelliği sebebiyle dudak ile Hz. İsa'nın nefesi arasında ilgi kurulmuştur.

3.3.11.2. Dudak ile İlgili Tasavvurlar

3.3.11.2.1. Kevser, Selsebîl

Sevgilinin dudağı cennette müminlere sunulacak olan Kevser şarabına benzetilmiştir. Sevgilinin eşiği âşık için cennet, onun dudakları ise cennet suyu olan Kevser gibi tahayyül edilmiştir.

Billah ey hûr işigün bâg-ı behişt anlayana
Kâmetün Tûbî lebün çeşme-i Kevser mi degül (G.116/3)

Zülfî gülzâr-ı ruhından leblerine meyl ider
Kâfire yitmez mi cennet yâ Rab ister selsebîl (G.121/5)

3.3.11.2.2. La'l, Yâkût, Mercân, Dürc (Kutu)

Sevgilinin dudağı değerli oluşu ve kırmızı rengi sebebiyle la'l, yakut ve mercan gibi değerli taşlara benzetilmiştir. Bu beyitte sevgilinin ağzından çıkan sözler kıymetli oluşu sebebiyle mücevhere, ağzı ise mücevher kutusuna (dürc) benzetilmiştir.

Hande kıldukça femün teng-i şeker peydâ olur
Söze geldükçe leb-i la'lün güher peydâ olur (G.37/1)

Beyitte âşık, sevgilisine taş kalpli diyerek seslenmiştir. Taş kalpli sevgilinin umursamaz tavrı âşıklarına acı çektirir.

Çekmişem taglarca gam hecründe ben billâhi sen
Ey lebi yâkût gönli seng-hârâ nicesin (G.137/3)

Mercâna leb-i la'lüni kim nisbet iderse
Ta'ne taşıla dem dem anı taşlaruz biz (G.80/6)

Leblerün kim dil devâsı dürc-i la'lînindedür
Cânlıya irürse de bîmâr tîmâr eylemez (G.77/2)

3.3.11.2.3. Câm, Şarâb

Sevgilinin dudağı rengi ve âşığı kendinden geçirip, sarhoş etmesi gibi özellikleri sebebiyle şarap kadehine benzetilmiştir. Beyitlerde cam (kadeh), şarap, sürahi gibi kelimeler tenasüp oluşturacak bir şekilde kullanılmıştır. Bu beyitte şair bu kelimeleri kullanarak meclis mazmununu ortaya çıkarmıştır.

Niçe meclisde surâhî gibi kan aglamışam
Olalı leblerinün câmı dehânumdan ırak (G.96/4)

Sevgili cennet hurisi; dudağı da Kevser şarabı gibi düşünülmüştür.

Şarâb-ı la'lünün şevkinden ey hûr
Behişt içinde 'ayn-ı Kevser aglar (G.39/5)

3.3.11.2.4. Îsâ (a.s.)

Beyitte Hz. Îsâ'nın anılmasının sebebi, nefesiyle ölümlere can bahşetmesinden dolayıdır. Şair, Îsâ'nın nefesi diyerek sevgiliye hitap etmektedir. Bu beyitte Hz. Îsâ ile nefes kavramı birlikte kullanılmış, telmih sanatına başvurulmuştur.

Sormak kişi bilmedüğünü 'ayb degüldür

Bi'llâh lebün rûh mîdur yâ dem-i 'Îsâ (G.3/3)

3.3.12. Çene (Zekân)

3.3.12.1. Umûmî Olarak Çene

Divan şiirinde sevgilinin bu güzellik unsuru, çenede bulunan çukur sebebiyle âşığın hapsedildiği zindan olarak düşünülmüştür. Bu kullanımının dışında çene, şekil ve renk itibarıyla elma ve ayvaya benzetilmiştir.

3.3.12.2. Çene ile İlgili Tasavvurlar

3.3.12.2.1. Sîb (Elma)

Sîb, elma anlamına gelir. Kavisli biçimi ve çukurcuğa sahip olması sebebiyle çene, elmaya benzetilmiştir.

Bâg-ı ruhunda mîve uma varıcak ey dost

Dervîşin it ihsân bana şol sîb-i zekanından (G.138/6)

Sîb-i zekânun şevk ile sarardı sefercel

Benzine bakup sanma ki derd-i yerekândur (G.17/7)

3.3.12.2.2. Zindân

Âzâde olımaz bir dem câh-ı zekanundan dil

Miskîn ne suç itdi kim dâyim yiri zindândur (G.52/5)

Hâl-i dil ü cân ne idüğini çâh-ı zekanda

Ol kimse bilür kim

Geçmişdür anun mihnet ile niçe zamânı

Zindânlar içinde (Mü.1/3)

3.3.13. Boy (Kad, Kâmet, Endâm)

3.3.13.1. Umûmî Olarak Boy

Sevgilinin en çok üzerinde durulan güzellik unsurlarından biri de boyudur. Boy inceliği, düzgünlüğü ve uzunluğu sebebiyle çeşitli benzetmeler ile birlikte övülmüştür. Boyu düzgün sevgili için *bülend*, *bâlâ*, *hırâman*, *revân* gibi sıfatlar kullanılır.⁸⁸ Sevgilinin boyu *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda bu özellikleri ile karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli benzetmelere başvuran şair, boyu en çok servi ağacı olarak tahayyül etmiştir.

3.3.13.2. Boy ile İlgili Tasavvurlar

3.3.13.2.1. Servi (Serv)

Servi, divan şiirinde adından en çok söz edilen ağaç ismidir. Sevgilinin boyu için hem benzeyen hem de benzetilen olmuştur. *Dîvân*'da sevgilinin boyu ile ilgili *serv-i simin*, *serv-i çemen*, *serv-kadd*, *serv-i sehî*, *serv-i gül-endâm*, *serv-i bâlâ*, *serv-i hırâmân* gibi terkipler yapılmıştır. Şair, sevgilinin yanağını parlaklığından dolayı aya, boyunu da düzgünlüğünden dolayı serviye benzetmiştir. Âşık bu sözünün doğruluğundan dolayı yemin bile eder.

Meh ü serv iremez ruh u kâmetüne
Yiri gögi bu kavle güvâh iderem (G.123/4)

Deng ü hayrândur nigârâ cümle reyhân bûyuna
Bendedür bencileyin serv-i hırâmân boyuna (G.157/1)

Âşık gül endamlı, nazik bedenli olarak tasvir ettiği sevgilisinin yüzünün hasreti sebebiyle gönlünün parçalandığını söyler.

Sîb-i zekanun şevkıla ey serv-i gül-endâm
Kanlu cigerüm pârelenüp döndi enâra (G.162/2)

Âşık, ömrünün servi boylu sevgili gibi uzun olmasını dilemektedir.

Biz hâkden iy serv dirîg eyleme sâyen
Tâ kıla had-i 'ömrünü kaddün gibi mümted (G.15/4)

⁸⁸ İskender Pala, a.g.e., s.84.

3.3.13.2.2. Sidre, Şimşâd, Tûbâ (Tûbî)

Dîvân'da adı geçen sidre, gökyüzünün altıncı katında bulunan, insanoğlunun ulaşabileceği en yüksek zirve olarak düşünülmüştür. Bu nedenle sevgilinin boyu ulaşılmaz ve yüksek olması sebebiyle *sidre-i muntehâ*'ya benzetilmiştir. Ayrıca sevgilinin boyu için benzetilen olarak uzun boylu şimşad ağacı ve cennet ağacı olarak bilinen Tûbâ ağacı da kullanılmıştır. Sevgili cennet hurisi, dudağında Kevser şarabı bulunan, Tûbâ boylu bir güzeldir.

Sahn-ı sarây-ı hazretün 'âşıkâ sâhat-ı semâ
Serv-i revân-i kâmetün Sidre-i muntehâ durur (G.54/2)

Tâzedür haddün nigârâ sûsen-i âzâddan
Muntehâdur Sidre-kaddün servden şimşâddan (G.136/1)

'Aş-ı cennet idelüm çün bizüm otagumuza
Boyı Tûbî özi hûrî lebi Kevser geliser (G.34/4)

3.3.13.2.3. Kıyâmet

Kıyamet kelimesinin kökü, *ayakta durma* anlamına gelen kamet kelimesinden gelmektedir. Divan şiirinde fitne veya kad, kamet gibi kelimelerle anlam ilişkisi kurularak ele alınmıştır. Sevgili de âşıkları arasında fitne koparır, bu görüntü mahşer günündeki insanların arasında oluşan kargaşaya benzetilir.

Kıyâmet disem tan degül kâmetüne
Çü zülfün selâsil ruhun nâr olupdur (G.55/6)

3.3.13.2.4. Elif

İnce ve düzgün bir şekle sahip olan elif harfi, sevgilinin boyu için benzetilen olarak kullanılmıştır.

Cân itdi cân içinde elif gibi kâmeti
Ol dil-berün kaşları nûn u zülfi cîmdür (G.19/3)

3.3.13.2.5. Bâlâ, Nihâl, Nahl, Nârven

Aşağıdaki beyitte sevgilinin boyunun yüksekliği için *bâlâ* ifadesi kullanılmıştır. Sevgilinin boyu serviye, dudakları ise goncaya benzetilir ama sevgili, âşığın nazarında bunlardan da üstün bir varlıktır.

Serv-i bâlâsın velîkin serv reftâr eylemez

Gonce-lebsin gonce ammâ hûb-güftâr eylemez (G.77/1)

Servi ve çınarın el açıp, dua etmeleri ile teşhis sanatı; her ikisinin de ağaç ismi olması sebebiyle de tenasüp sanatı yapılmıştır.

Kâmetünün nihâline irmemege yavuz nazar

Serv ü çenârün el açıp dün gün işi du'â durur (G.54/3)

Direydüm leblerün hurmâsın irse

Bu kûteh destsin nahl-i bülende (G.163/4)

Meyve vermeyen ve yüksek boylu bir ağaç olan narven, sevgilinin boyu için benzetilen olmuştur. Kendisini değersiz bir çöp parçası olarak gören âşık, sevgilinin eşiğine gitmek ister.

Revân ol eşküm ilet gel beni ol nârven kadde

İrürse seyl-i hâşâki ne ola serv-i hırâmâna (G.159/2)

3.3.14. Vücûd (Cism, Ten)

3.3.14.1. Umûmî Olarak Vücûd

Sevgilinin göz alıcı güzellikte olan parlak teni daha çok gümüş renginde hayal edilmiştir. *Dîvân*'daki beyitlerde geçen *serv-i sîmîn*, *taht-i sîmîn*, *büt-i sîmîn*, terkipleri ile sevgilinin gümüş tenli olduğu ifade edilmiştir. Güzel sevgilisinden ayrı düşen âşık için, sevgilinin her lafı kendisine dua gibi gelir.

Medhün olısar Visâliye vird

Cisminden olunca rûh mehcûr (G.60/11)

3.3.14.2. Vücûd ile İlgili Tasavvurlar

3.3.14.2.1. Sîm, Sîmîn

Anun ki senün gibi büt-i sîm-beri var
‘Âlemde ne hoş vakti ne devletlü seri var (G.25/1)

Sen var iken kime virem gönlümi kim sen kadar
Bir büt-i sîmîn-beden mâh-ı hoş-dîdâr yok (G.99/3)

Sehî kaddün salındukça yüz [ü] göz degmemek için
Takar müşkîn-hamâyiller saçun sen serv-i sîmîne (G.171/2)

3.3.14.2.2. Dürr (İnci)

Sevgili kıymetli bir inciye benzetilmiştir. Bu incinin yeri ise âşığın yıkık gönlüdür. Çünkü viranede hazineler bulunur. Âşık, sevgilinin hayalini kurmuş ve onun yerinin yıkık gönlü olduğunu söylemiştir.

Ey dürr-i girân-mâye aradukça hayâlün
Gönlümde bilürem
Bulur arayan kişi bili genc-i nihânı
Virânlar içinde (Mü.1/2)

3.3.15. Baş

3.3.15.1. Umûmî Olarak Baş

Baş, âşığın uğruna canını verecek kadar değerli gördüğü sevgilinin vücut aksamındandır. *Dîvân*’da “devletli baş, devletli başın için” ifadelerine rastlanmaktadır. Bu beyitte sevgilinin ayak bastığı yere uğur getireceği inancına değinilmiştir ve ayrıca âşık bunun uğruna canını vermeye razıdır.

Devletlü başun için ayak bas yüzüme kim
Kutlu ayaguma ola başum revân fedî (G.175/6)

3.4. Sevgili ile İlgili Diğer Unsurlar

3.4.1. Söz (Güftâr)

3.4.1.1. Umûmî Olarak Söz

Dîvân'da sevgilinin sözlerinden sıkça bahsedilmiştir. Çeşitli teşbih ve mecazlara konu olan sevgilinin iyi, kötü her sözü için âşık canını vermeye razıdır. Şair bu beyitte sevgilinin ağzından çıkan sözlerin güzelliğinin Dâvûd peygamberin nağmeleri gibi güzel olduğunu ve cana hoş geldiğini söylemiştir.

Özün Yûsuf sözün elhân-ı Dâvûd

Hatun Hızr u lebün 'Îsî'bni Meryem (G.127/4)

Sevgilinin âşığa sövmesi bile âşık için mutluluk vericidir, bunu lütuf olarak gören âşık, sevgilisinin şirin diline kurban olmak ister.

Dil-ber ki lutf gösterüben agzuma söger

Kurbân olayın ana ne şîrîn-zebânı var (G.45/4)

Virme bin câna bir sözün lebünün

Gevher-i pâki râygân itme (G.167/4)

3.4.1.2. Söz ile İlgili Tasavvurlar

3.4.1.2.1. Şîrîn, Tûtî

Âşık, sevgilinin sözünü tatlı ve şirin görmektedir ve onun sözlerinin canına çok hoş geldiğini söylemiştir. *Tûtî*, hoş ve tatlı sözler sarf eden bir kuş türüdür. Ancak sevgilinin sözleri ile karşılaştırıldığında tûtî bile kendisini sevgilinin sözlerine denk görmediği için söz söylemek istemez.

Ey tâze açılmış gülüm şîrîn zebânlu bülbülüm

V'ey şûh [u] şeng ü şengülüm zîbâ nigârum kandasın (G.134/2)

Yüzünü görürse bülbül yâd-ı gülzâr eylemez

Sözün işidürse tûtî dahı güftâr eylemez (G.76/1)

3.4.2. Hırâm

3.4.2.1. Umûmî Olarak Hırâm

Sevgili nazlı ve edalı yürüyüşü ile ön plandadır. Klasik şiirde olduğu gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da *serv-i hırâmân*, *serv-i revân* gibi tamlamalar sıkça kullanılmıştır. Sevgilinin edalı yürüyüşüyle çimenliğe gelmesi âşık için mutluluk sebebidir. Çemen (çimenlik), nergis ve servi gibi mefhumlar beyitte tenasüp ilişkisi içerisinde kullanılmıştır.

Yaraşur sahn-ı çemende nâz ile salınsa kim
Gözleri nergis boyı serv-i hırâmândur henüz (G.78/2)

Hurrem olalum gül gibi kim sebzeye yine
Yüz nâz ile ol serv-i hırâmân gelesidür (G.63/4)

3.4.3. Eşik, Kapı (Âsitân, Tapu)

3.4.3.1. Umûmî Olarak Eşik ve Kapı

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda sevgilinin eşiği, kapısı gibi unsurlar kıymetli ve erişilmesi zor olması sebebiyle sıkça anılmıştır. Bu eşiğe erişmek isteyen ve daima orada kalmak isteyen âşık, iki dünyanın nimetlerinden bile vazgeçmeye razıdır. Ancak düşman ya da it olarak nitelendirilen rakip, âşığı orada istemez.

Visâlî âsitân-ı yâra varmaga sana yol yok
Hased itmiş seni yâra 'adû her bâbdan geçmiş (G.91/5)

Bir h'âr gedâ olmag için yâr ışığında
Terk eylemişem 'izzetini iki cihânun (G.105/4)

Komaz ışigine varmaga talar beni rakîb
Bî-edeb oldu inen ol iti billâh urun (G.113/5)

Âşığın sevgiliye hediye edebileceği tek şey değersiz canıdır. Bu hediyesinin de onun tarafından kabul edilmesini ister.

Benden tapuna tuhfe sabâ cân iletdüğün
'Ayb itme ki armaganı fakîrûn hakîr olur (G.59/5)

3.4.3.2. Eşik ve Kapı ile İlgili Tasavvurlar

3.4.3.2.1. Ka'be, Kible (Secdegâh)

Müslümanların nerede olurlarsa olsunlar namaz, dua gibi ibadetlerini yerine getirecekleri zaman yönelmeleri gereken yön Kâbe'dir. Divan şiirinde ise âşığın kiblesi her zaman sevgilinin yüce eşiği olmuştur.

Aşağıdaki beyitte âşığın gözyaşları zemzem, sevgilinin eşiği de Kâbe olarak düşünülmüştür. Sevgili burada âşığın daima acı çekmesini ve ağlamasını ister. Çünkü Kâbe'nin zemzemsiz olmayacağını söylemiştir. Kâbe ve zemzem kelimeleri beyitte bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Didüm olmadı kapunda yaşum kim
Didi bu Ka'bedür bî-zemzem olmaz (G.74/6)

Sevgilinin bulunduğu yeri kible olarak gören âşık, bu yerde rakibin bulunmaması gerektiğini söyler.

Rakîbi sürgil ey kiblem kapundan
Anun yiri degüldür bu haremdür (G.33/7)

Âşık kible olarak gördüğü sevgilinin eşiğinden hiçbir zaman yüz çevirmek istemez, hatta başka bir yerde secde edecek olursa namazının bile kabul olmamasını ister.

Namâzum olmasun bir demde makbûl
Kapundan özge virse secdegâhum (G.128/5)

3.4.4. Kûy (Mahalle)

3.4.4.1. Umûmî Olarak Kûy

Dîvân'da en çok kullanılan mefhumlardan birisi de sevgilinin mahallesidir. Peri, huri olarak tasvir edilen sevgilinin bulunduğu yer âşık için cennetten farksızdır. Kendisini kul olarak gören âşık, cennetten uzak kalmak istemez.

Kûyun çü behiştî gel ey hûr
İtme kulun behiştten dûr (G.60/1)

Hatta âşık sırf sevgilinin mahallesinde kalmak için itlere/rakiplere bile katlanır. Çünkü sevgilinin eşiğinde bulunmak âşık için mutluluk vericidir. İtlerin/rakibin sesinin feryat eden bülbülün sesinden daha iyi olduğunu söyler. Yeri geldiğinde rakibe hizmet etmekten de çekinmeyeceğini söylemiştir.

Bana ey gül-ruh mahallen itlerün âvâzesi
Hoş gelür gülşende bülbül itdügi feryâddan (G.136/2)

Kûyun itine hidmet idersem ne ola çünkü
İtmek kiçi hidmet uluya ‘âr degüldür (G.28/6)

3.4.4.2. Kûy ile İlgili Tasavvurlar

3.4.4.2.1. Cennet (Cennet-i Me’vâ)

İmanlı ve iyi kişilerin öldükten sonra mükâfat olarak konulacakları yer olan cennet ile sevgilinin mahallesi arasında ilgi kurulmuştur. Âşık tarafından ikisi karşılaştırıldığında sevgilinin mahallesi daha ağır basmaktadır ve âşık, sevgilinin mahallesini cennete bile değişmeyeceğini söylemiştir.

Ey zâhid itme cennete da’vet beni ki ben
Kûy-ı nigârı cennet-i me’vâya virmezem (G.125/6)

3.4.4.2.2. Ka’be

Sevgilinin mahallesi âşığın nazarında Kâbe olarak tahayyül edilmiştir. Burada kalmak ona mutluluk verir. Âşığın ettiği feryatlar ile ceras (çan) kelimesi arasında bir ilgi kurulmuştur ve âşık inleyişlerinden dolayı sevgilisinin mutlu olduğunu söylemiştir. Çünkü acımasız sevgili, âşıklarına acı çektirmekten hoşlanır.

Reh-i kûyunda anıldum sana hoş gelmeye mi
Zevki var Ka’be yolında nagamât-ı cerasün (G.107/7)

3.4.4.2.3. Gülşen (Gülsitân, Gülzâr), Çemen

Gül bahçesi mefhumu, canlı ve ferah olması sebebiyle sevgilinin mahallesi için benzetilen olmuştur. Âşık kendisini bu gül bahçesinde inleyen bülbüle benzetir. Bülbül daima gül bahçesinde; âşık da sevgilinin mahallesinde kalmak ister, buradan kovulmak istemez.

Didi kûyunda Visâlînün işiden âhın
İtdi pür gülşeni bûlbûl yine efgânlar ile (G.156/5)

Sana gülzâr u bize kûy-ı nigâr
Şimdi budur bize heves ne idelüm (G.122/6)

Kûyunda bulıcak sanemâ sürme beni kim
Çün sürmediler bûlbûli bustân u çemenden (G.138/5)

3.4.5. Ayagı Topragı (İzi tozu, Hâk-i pây)

3.4.5.1. Umûmî Olarak Ayagı Topragı

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda ele alınan konulardan biri de sevgilinin ayağının toprağıdır. Her âşığın ulaşmak istediğı makam sevgilinin eşiğı olmuştur. *Dîvân*'da sevgilinin eşiğı ile birlikte, ayağının toprağı, tozu gibi konular üzerinde de durulmuştur. Âşık her zaman sevgilinin ayağının tozu olmaya meyillidir. Sevgilisinin her zaman kendi bedeninin üzerine basmasını ister. Böylece değer kazanacağını düşünür. Hatta âşık, sevgilinin ayağının tozunu taç ve taht gibi unsurlara bile değışmeyeceğini söyler.

Virmezem tâc giye ben senün izün tozını
Ne ola eyledün ise yok yire sen ben kulı terk (G.112/2)

Sevgilinin eşiğine yüz sürmek âşık için bir şereftir. Âşık bu eşiğin tozundan başına külâh yapmayı bile ister. Diğer beyitte ise şair, sevgilinin eşiğini güzelliğinden dolayı, cennete benzetilmesi için yapılan İrem bahçesine benzetmiştir. Ayrıca bağ, bustan (bahçe) ve toprak kelimeleri aynı beyitte kullanılarak tenasüp yapılmıştır diyebiliriz.

Yüzümi ne ola itsem işigüne hâk
Tozını başuma çü külâh iderem (G.123/3)

Serv-i sîmîndür işigün bâğınun toprağı müşk
Ana bu yüzden dimişem ben İrem bustânıdur (G.65/4)

Dîvân'da birkaç beyitte karşımıza “*devletlü ser*” tabiri çıkmaktadır. Bu tabir şanslı, talihli kimse anlamında kullanılmıştır. Şair, sevgilinin eşiğinde toprak olmak için şanslı olmak gerektiğini söylemiştir.

Derk itmege miyânunı ince nazar gerek
Hâk olmaga ayaguna devletlü ser gerek (G.103/1)

Zinde şu kimsedür ki ol ‘aşk gamıyla küştedür
Devlet o başdadur ki sen servere hâk-pâydur (G.36/4)

3.4.5.2. Ayagı Toprağı ile İlgili Tasavvurlar

3.4.5.2.1. Tûtîyâ (Kuhl)

Tûtîyâ/kuhl, sürme olarak kullanılan, göz için faydalı bir maddedir. Siyah renkte olan bu madde, toprak ile ilişkilendirilmiştir. Sevgilinin ayağının toprağından gözüne sürme çekmek isteyen âşık, bunun kendisine ilaç olduğunu söylemiştir. Çünkü böylelikle sevgili daima âşığın gözünün önünde olacaktır. Âşığın nazarında tutiya, iki cihandan bile daha değerlidir.

Yâ Rab ne tûtîyâdur izün tozı kim anun
Bir zerresine olmaz iki cihân bahâ (G.4/2)

Al ey gözüm darû la'lün virüben
İzi tozını kim hoş tûtîyâdur (G.53/3)

Gönder izün tozunun kuhl cilâsın ki firâk
İtdi bu dîdemi hûbân nişân sen gideli (G.182/3)

Rüzgâr da sevgilinin ayağının tozunu getirmesi bakımından önemlidir.

Yilden gelicek kuhlını almaga tozunun
Nergis dün ü gün yol gözedür elde zeri var (G.24/7)

3.4.5.2.2. İksîr

Sevgili bu beyitte ayağı toprağında aşk iksiri bulunan bir güzel olarak tasvir edilmiştir. Âşık ise sevgilinin gelmesiyle topraktan yaratılan cisminin değerinin

arttığını söylemiştir. Kimya, çeşitli madenlerden altın elde etmenin yollarını arayan batıl bir ilimdir. Bu nedenle beyitte iksir, zer ve kimya kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp sanatına başvurulmuştur.

Hâkini yüzümün kademünde zer eyledün

İksîr-i ‘aşkun ile eyâ kîmyâ nazar (G.47/3)

4. ÂŞIK

4.1. Umûmî Olarak Âşık

Klasik şiirde sevgiliden sonra gelen en önemli kişi âşıktır. Âşık, vefasız sevgilinin hayali ile her zaman acı çeken, onun kapısında kul olmak isteyen ve her ne olursa olsun canını sevgilisi için feda etmekten çekinmeyen biridir. Sevgilinin bulunduğu yer ona cennet görünür. Âşığın hayattaki tek gayesi sevgilisine kavuşmaktır. Bunun için türlü cefalara katlanmaktan çekinmez. Çoğunlukla sevgiliden umudunu da kesmez. Bu beyitte ise âşık, sevgiliye kavuştuğu günü yani vuslat gününü bayram saymıştır. Vuslat bayramına erişen âşık bu uğurda sevgilinin eşiğinde canını kurban etmek ister.

‘Aşkıyla lebün va’de virür ‘ıyd-ı visâle

Kurbân olayın ana ne şîrîn haberi var (G.24/2)

Âşık, sevgiliden gördüğü eziyetlere karşı yine sesini çıkarmaz, o akıllanmaz bir divanedir. Hatta sevgilinin ettiği kötü sözleri bile lütuf olarak saymış, mutlu olmuştur.

Dil-ber ki lutf gösterüben agzuma söger

Kurbân olayın ana ne şîrîn-zebânı var (G.45/4)

Her an sevgilinin yüzünü görmek isteyen âşık, Allah’a dua etmektedir. Sabah vaktinde edilen duanın makbul olacağını söyler.

Göricek yüzün Visâlinün du’âlar itdügi

Bu ki dirler subh vakti müstecâb olur du’â (G.2/9)

Dîvân’da âşığı rahatsız eden ve mücadele etmek zorunda bırakan durumlardan biri de rakibin varlığıdır. Rakibi şeytan, köpek gibi adlandırmalarla

anar. Onun hiçbir zaman sevgili ile dost olmasını ve sevgilinin mahallesinde bulunmasını istemez. Sevgili ise rakibe daha lütufkâr davranmaktadır.

Beyitte *kem* (az) ve *bîş* (fazla) kelimeleri arasında tezat sanatı yapılmıştır.

Bir kez bize gülerse rakîbine beş virür
Varur rakîbe bîşi bize kem gelür gider (G.35/5)

Ne içün rakîb-i dîvün dün ü gün enîsün iken
Özüni perîşân itmiş göricek nişân idersin (G.142/2)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda âşğın fiziki hâli zayıf ve güçsüzdür. Beli bükülmüş, yüzü sararmış ve gözleri ağlamaktan kızarmış bir hâldedir. Âşık sürekli inleyen, garip ve çaresiz bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır.

Oldum za'îf şöyle ki ger nâlem olmasa
Bulmazdı kimse itmek ile cüst u cû beni (G.176/4)

4.2. Âşık ile İlgili Tasavvurlar

4.2.1. Bülbül (Andelib), Tûtî (Papağan)

Klasik şiirde sevgili güzelliği ve canlılığı sebebiyle güle benzetilmiştir. Âşık ise gülün ve gül bahçesinin vazgeçilmez unsuru olan bülbül olarak hayal edilmiştir. Bülbül ağlayıp inleyen, durmadan sevgilinin güzelliklerini anlatan ve ona aşk sözleri arz eden bir âşğın timsalidir. Beyitte gül-bülbül ilişkisine değinen şair, sevgilinin kendisinden kaçıp rakiplere yüz vermesinden dolayı şikâyet etmektedir.

Her hâr yâr iken sana ey gül'-izâr-ı serv
Şûrîde bülbülünden ider misin ictinâb (G.9/5)

Gonce gizler yüzini bülbülünden
Ne ola nâz itse nâzenîn dil-dâr (G.46/4)

Visâli sen gülün çün bülbülidür
Öter hüsnün bahârında epsem olmaz (G.74/7)

Beyitte sevgilinin eşiğinden ayrılmak istemeyen âşık, sevgilisine yalvarmaktadır. Bu eşik ile gül bahçesi arasında ilgi kuran şair, bülbülün yerinin gül bahçesi olduğunu söylemiştir.

Âsitânundan Visâlî bî-nevâyı sürme kim
‘Andelîb-i hoş-nevâdur olımağ gül-zârsuz (G.73/7)

Âşık insaf etmesi için sevgilisine hâlini arz etmiştir. Ancak sevgili, bülbülün tabiatında inleyiş vardır diyerek âşığı reddetmiştir.

Yâra didüm kim beni gel iniletme zâr zâr
Didi gül görmiş misün kim bülbülün zâr eylemez (G.76/5)

Tûtî, güzel ve hoş sözler söyleyen bir kuş türüdür. Şair de âşık ve tuti arasında benzerlik kurup âşığın, sevgilisinin hayaliyle tuti gibi hoş sözler söylediğini dile getirmiştir.

Didükçe la'lün yâdına cânâ Visâlî ter gazel
Tûtî olup güftâr ider şevk ile şekker-teng içün (G.135/9)

4.2.2. Pervâne

Klasik şiirde bir diğer önemli mazmun da pervane ve şem mazmunudur. Pervane, âşığı; şem ise sevgiliyi temsil eder. Âşık ile pervane arasındaki ilgi her ikisinin de ışığa yönelmesi ve yanması sebebiyledir. Şeme kavuşmak isteyen pervane, aşkı uğruna kendini ateşlere atarak can verir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da âşık kendisini aşkı uğruna korkusuzca pervane gibi feda etmiştir.

Hezârân tîga baş urdum ben anun urmayam terkin
Kaçan mıkırâzdan korkup çerâğı koya pervâne (G.159/3)

4.2.3. Kurbân

Sevgilisine gönülden bağlı olan âşık, sevgilisi uğruna canını vermekten çekinmez. Sevgilinin kulu, kölesi olmak âşık için gurur verici bir görevdir. *Dîvân*'da “*Kurban olmak*” tabiri sıkça kullanılmıştır.

Öldürürsen de habîbüm kulunam kurbânınam
Lutf idersen de yiridür leblerüni bana sen (G.140/6)

4.2.4. Bende, Kul, Gulâm, Esîr, Gedâ, Garîb

Klasik şiirde sevgili padişah, sultan ve hükümdar gibi adlandırmalar kullanılarak devlet yönetiminde zirvede bulunan kişilere benzetilmiştir. Bu durum âşığın kul, esir, köle gibi düşünülmesine sebep olmuştur. Şair, beyitlerinde sıkça sultan-bende tezatına yer vermiştir.

‘Âlem içre sen olaldan şehr-i hüsne şehryâr

Tapuna kim bende oldum ben gedâ ey şehryâr (G.71/1)

Dîvân’da hür servi anlamına gelen “*serv-i âzâd*” tamlaması karşımıza çıkmaktadır. Divan şairleri servi ağacının yapraklarının sonbaharda dökülmemesi ve meyvesiz bir ağaç olması nedeniyle bu tamlamayı kullanmışlardır.

Bâgda ey servler ol şâh oturup ‘ayş idicek

Kulisiz çün siz ana karşı ayag üzre turun (G.113/2)

Âşığın tek amacı sevgilinin kulu olmak ve her zaman onun yanında olmaktır. Bundan dolayı başkalarının kendisi hakkında ne dediği âşık için önemli değildir.

Kulluga Visâlîyi kabûl eyler isen sen

Gam yimezem eger kılsa cihân halkı anı red (G.15/7)

Beyitte birbirine zıt kavramlar olan *gulâm* (köle) ve *âzâd* (hür) kelimeleri birlikte kullanılarak tezat sanatı yapılmıştır.

Gulâmundur ser-â-ser serv-i âzâd

Kimün var bu kadar âzâd bende (G.163/3)

Şair, sevgilinin güzel yüzüne melek ve hurinin de esir olacağını söyleyerek mübalağa yapmıştır.

‘Arz itse ‘izârını perî-çehrelü pîri

Dîvâne olup hûr u melek ola esîri (G.195/1)

Sevgilinin âşığına söylediği kötü sözler bile âşığın nazarında değerlidir. Âşığın daima bulunmak istediği yer sevgilinin kapısıdır. Bu kapının iti olmaktan gocunmayacağını söyler.

Dil-ber dimiş Visâlî kapumuz gedâsıdur
İtüm de dir ise bize minnet-i ‘azîmdür (G.19/9)

Senden ırak Visâlîye merhamet eyle ey sanem
Kim bu garîb [ü] bî-kesün bir dahı gam-güsârı yok (G.97/6)

Visâlî beyitte kendisini sevgilinin düşkünü olan aciz ve zavallı bir kimseye benzetmiştir. Merhametsiz sevgili, âşığının bu hâlini görüp yine acımamış, kin tutmaya devam etmiştir.

Visâlî kibr ile kînden geçüp miskînün olmuşken
Niçün ol gamzeler bilsem bu miskîne tutar kine (G.171/7)

4.2.5. Derdmend, Haste (Bîmâr), Mürde, Bîçâre, Dil-teşne

Klasik şiirde âşık daima dertli, çaresiz bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Derdinin devası ise ancak sevgilisine kavuşmaktır.

Beyitte dert ile zıttı olan derman ve deva kelimeleri arasında tezat sanatı yapılmıştır.

Ne gam dermân bulunmazsa ki derdün
Devâ yitür Visâlî derdmende (G.163/7)

Sevgilinin âşığının yanına gelmesi, ölü canlara ruh gelmesi gibi düşünülmüştür. Aşkından dolayı yataklara düşüp hastalanan âşığın devası ancak sevgilidedir.

Ben haste ‘âşıkına gelüp gitdügünce dost
San mürde cisme rûh-ı mûkerrem gelür gider (G.35/4)

Âşık hasta olmasına rağmen yine sevgilinin diyarına gitmek ister.

Ne kadar bîmâr isem bir gün diyâr-ı yâra ben
Kârvân-ı subh-gâh ile revân olsam gerek (G.114/6)

Âşığı gam ve kederinden kurtaracak kişi sevgilisidir. Hâlini sevgiliye anlatan Visâlî yine ondan çare ummaktadır. Beyitte çare ve biçare (çaresiz) kelimeleri arasında tezat yapılmıştır.

Kurtulmaga gamdan bulmaz çare Visâlî
Lutfundan irüşmezse bu bî-çâre ne çare (G.162/7)

Her lahza gözün kan içmesün mi
Dil-teşne olur müdâm mahmûr (G.60/4)

4.2.6. Dîvâne, Şeydâ, Şûrîde

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda âşık, deli tipi ile karşımıza çıkmaktadır. Sevgiliye gönlünü kaptıran âşık, peri yüzlü sevgilisinin uğruna canını vermeyi de göze alır.

Gel perî yüzlüm kabûl it cânı ben dîvânedan
Çün kim aldun gönlüm elden sende olsun cân dahı (G.191/2)

Dîvân'da ayrıca *deli âşık* anlamına gelen “*Âşık-ı şeydâ*” tabiri de kullanılmıştır.

Olahı dil-dâra talup terk idüp matlûblar
Cân [u] dilden kim degüldür fıtne vü âşûblar
‘Âşık-ı şeydâya olurlar inen mergûblar
Şol güzeller nâzenînler hûblar mahbûblar (Mr.2/1)

Gül-bülbül ilişkisine yer veren şair kendisini inleyen, perişan bir bülbüle benzetmiştir.

Gül bülbül-i şûrîdeyi öldürmedi-y-ise
Dâmenlerinün kana bulaşduğı nedendür (G.26/4)

4.2.7. Mecnûn

Klasik şiirde Leylâ ile Mecnûn hikâyesinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Visâlî de dâhil olmak üzere birçok şair beyitlerinde bu aşk hikâyesini işlemiştir. Beyitte şair, aşk konusunda kendini Mecnûn ile bir görmüş, onunla ders arkadaşı olduğunu tahayyül etmiştir. Beyitte Leylâ kelimesinin tevriyeli bir şekilde kullanımı

hem hikâyenin kadın kahramanının adı olmasından hem de gece anlamına gelmesinden dolayıdır.

Leylâ saçuna uyalı Mecnûn ile ey dost
Bu ‘aşk kitâbında sebakdaşlaruz biz (G.80/5)

4.2.8. Mûr (Karınca)

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda âşık, acziyetinden dolayı karıncaya benzetilmiştir. Sevgilinin dudaklarının tatlılığı ile balı ilişkilendiren şair, aciz karıncanın balı arzulaması gibi âşığın da sevgilinin bal gibi tatlı dudaklarını arzuladığını söylemiştir.

Men’ itme leblerüni Visâlî fakîrden
Mûr-ı hakîre ne ola nasîb olsa engebîn (G.133/7)

4.3. Gönül (Dil)

4.3.1. Umûmî Olarak Gönül

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda gönül, hem sefanın hem de cefanın yaşadığı yerdir. Delilik ve serserilik gibi adlandırmalarla seslenilen gönül, sevgilinin kölesi olmuş, onun eziyetleri ile zayıf ve güçsüz düşmüştür. Her türlü sıkıntıya dayanan gönlün dayanamadığı tek şey sevgiliden ayrı kalmaktır. Zalim sevgili ise ok gibi ölümcül bakışlarını âşığın gönlünü hedef alarak atmıştır. Ancak âşık bu durumu önemsemez, çünkü o sevgilinin kuludur ve sevgiliden gelen her şeye de razıdır. Sevgilinin hasretiyle hastalanan gönlün yine dermanı sevgilidir. Bu yüzden şair bu beyitte doktorların boşuna ilaç ile uğraşmamasını çünkü aşkın manevi bir hastalık olduğunu söylemiştir.

Derdümüze var ey tabîb itme ‘ilâc fârig ol
‘Âşık olan kişilerün derdi çü bî-devâ durur (G.54/6)

Sevgili hem can ülkesinin padişahı hem de gönül derdinin dermanı olarak düşünülmüştür. Beyitte şair, âşığa müjde vermiş, sevgilinin geleceğini söylemiştir. Üzülmek, tasalanmak anlamına gelen “gam yemek” deyimini birkaç beyitte gönül ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Gam yime gönül derdüne dermân gelesidür
Cân mülkine cânân yine sultân gelesidür (G.63/1)

Gönüldeki gamın karanlığını giderecek olan kişi ay yüzlü sevgilidir.

Sürmege gönülden gam-ı devrân zulemâtın

Ol yüzi gün alnı meh-i tâbân gelesi var (G.63/6)

Sevgilinin fitne çıkaran gözleri âşıklarının canını almaya meyillidir. Şair, zalim ve fettan kelimelerini sevgilinin olumsuz vasıflarını belirtmek amacıyla kullanmıştır.

Gözlerün aldı gönüller komadı cânlar ile

‘Âlemi yakdun a zâlim iki fettânlar ile (G.156/1)

Âşığın gönül tahtının padişahı sevgilidir. Acımasız bir padişah olan sevgili, bu gönül tahtına gam askerlerini gönderip, orayı yağmalatır. Âşık ise bu durum karşısında sevgilisine daha fazla eziyet etmemesi için yalvarmıştır. Beyitte taht, padişah, mülk ve leşker (asker) kavramları tenasüp oluşturacak bir şekilde kullanılmıştır.

Çün gönül tahtına sensin pâdişâh-ı mülk-i cân

Gönderüp gam leşkerini mülki vîrân eyleme (G.169/3)

Gönlüne seslenen şair, aşkın bir kader işi olduğunu ve önüne geçilemeyeceğini söylemiştir. Bundan dolayı da sevgiliden gelen eziyetlere katlanmalısın demiştir.

Seni cemâl-i habîbe çü ‘âşık itdi kazâ

Ne gelse yârdan ey dil gerekdür ana rızâ (G.1/1)

4.3.2. Gönül ile İlgili Tasavvurlar

4.3.2.1. Tıfl

Aşağıdaki beyitte gönül bir çocuğa benzetilmiştir ve ona güzellik ayeti öğretilmek istenmiştir. *Dîvân*’da yer verilen ve eskiden var olan bu geleneğe göre çocuğa nazar değmesin diye alnının ortasına elif çekilirmiş. Visâlî de bu inanışa telmihte bulunmuştur.

Dil tıflına hüsn âyetin öğretmege çekmiş

Bir ag elif üstine kaşun iki kadd emed (G.15/3)

4.3.2.2. Mülk, Şehir, Vilâyet

Sevgilinin sultana benzetilmesi, gönlün de mülk olarak düşünülmesine sebep olmuştur. Bu beyitte gönül, sevgilinin sürekli yağmaladığı bir ülke gibi düşünülmüştür. Sevgilinin saçları siyah renkte olması bakımından Hintlilere; gözleri ise ok atmada usta bir Türk'e benzetilmiştir. Acımasız bir padişah olarak bilinen sevgili, güzellik unsurlarıyla âşığın gönül mülkünü sürekli yaralamaktadır.

Saçları Hindûsı gönlüm tahtını yıkup komaz

Gözlerinün Türki cân mülkini yagmalar tutar (G.56/3)

Gönlü bir şehre benzeten Visâlî, bu şehrin sevgili olmadan mutlu olmadığını ve yıkılmasının da bir önemi olmadığını söylemiştir.

Visâlî ko gönül şehri yıkılsun

Ola kim cân iklimi âbâd (G.14/7)

Güzellik ülkesinin padişahı olan sevgili âdeti üzere birçok gönlü ele geçirip, yıkmaya meyillidir. Âşık ise sevgilisinin daha fazla acı çektirmemesini, can ve gönül ülkesini yıkmamasını istemiştir.

Cân u gönül vilâyetin nice musahhar itmesün

Kişver-i hüsne sevdüğüm başına pâdişâ durur (G.54/5)

4.3.2.3. Hâne, Vîrân (Vîrâne)

Dîvân'da gönül için yapılan benzetmelerden biri de içi gamla dolu, yıkık bir hanedir. İçerisinde sevgilinin yılan benzeyen saçının hayali ile dolu olan bu harabe yılanlara mekân olmuştur.

Hâl-i dil-i bî-mârı hayâlünden işit kim

Her demde anun hâne-i dilden güzeri var (G.24/5)

Gönlümüz oldı hayâl-i hat u zülfüne makâm

Mûr idindi bu vîrâne yir mâr dahı (G.180/3)

Sevgilinin hayali âşığın aklından hiç gitmemektedir. Beyitte geçen yıkık gönülde bulunan *mâr* (yılan) ifadesi ile aynı zamanda sevgilinin şekil itibarıyla

yılana benzeyen saçı ifade edilmiştir. Sevgili bir hazine gibi değerli, âşığın gönlü ise bir harabe gibi tasvir edilmiştir.

Gitmedi dilden hayâl-i zülfün ey genc-i revân
Kanda ise köhne vîrân olmaz imiş mârsuz (G.73/5)

Gussa-i ‘aşkunla harâb olalı
Oldı ‘imâret dil-i vîrânumuz (G.82/6)

4.3.2.4. Bâğ

Gönlü bir bahçeye benzeten şair, bu bahçeyi ancak servi boylu sevgilinin gelip şereflendirebileceğini ve sevgilinin bulunduğu yerin ancak şerefli bir yer olabileceğini söylemiştir.

Gönül bâgını itmişdür müşerref
Ne ra’nâ serv imiş kaddün nihâli (G.185/6)

4.3.2.5. Deli (Delü), Haste

Dîvân’da gönül, coşkulu tavırları sebebiyle deliye benzetilmiştir. Sevgilinin cefasıyla uğraşan âşık, bir yandan da ezelî düşmanı rakibin varlığı ile uğraşmaktadır. Âşık bu beyitte rakibi eğer kendisine yaklaşırsa deli gönlünün şeytana uyup elinden bir kaza çıkabileceğini söyleyerek uyarmıştır.

Ulaşma rakîbâ bize kim bu delü gönül
Şeytâna uyup arada şer eylemek ister (G.40/5)

Dudak âşığa şifa olması sebebiyle tabibe benzetilmiştir. Âşık, hasta gönlünün iyileşmesi için sevgilinin şifa dağıtan dudağını arzulamıştır. Bu derdini sevgiliye iştirince de olumsuz bir yanıt almıştır.

Dün tabîb-i la’lüne emsem didüm biz haste-dil
Didi bîmârum çoğ illâ birine tîmâr yok (G.99/5)

4.3.2.6. Murg

Bu beyitte gönül, sevgiliye uçmak isterken tuzağa düşmüş bir kuşa benzetilmiştir. Âşığın düştüğü tuzak ise sevgilinin zincire benzeyen saçlarıdır.

Murg-ı dil vasl hevâsında iderken pervâz
Âh kim nâ-geh esîr itdi anı dâm-ı firâk (G.100/2)

4.3.2.7. Şişe

Gönül, hassas ve kırılğan yapısı sebebiyle bir şişeye benzetilmiştir. Visâlî, acımasız sevgilinin cefalarına karşı gönül şişesinin korunması gerektiğini söylemiştir. Çünkü sevgili gönül kırmayı âdet edinmiştir.

Dil şişesini sakınuben bende Visâlî
Dil-berler anı taşa çalup çünkü sımışlar (G.58/7)

4.4. Âşığın Vücut Aksanı ile İlgili Hususlar

4.4.1. Beden (Vücûd, Cism, Ten)

4.4.1.1. Umûmî Olarak Beden

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda âşığın bedeni, klasik şiir geleneğine uygun olarak ele alınmıştır. Beden çoğu zaman zayıf, hasta ve harap bir şekilde tasavvur edilmiştir. Şair bu beyitte ayrılık acısından dolayı gönlüne saplanan bela oklarından yakınmıştır. Bu bela oklarının teninde can bırakmadığını, onu öldürdüğünü söylemiştir.

Döyer mi 'âşıkun cism-i zebûnı zehr-i hicrâna
Bu bir tîr-i belâdur sîne-i sührâbdan geçmiş (G.92/5)

Yâr derdinden Visâlî kalmadukda tende cân
Ana şâdam kim kalısar cânda hasret yâdigâr (G.66/7)

Çaresiz âşık vuslattan mahrum olması sebebiyle sürekli ağlamaktadır.

Demdür aglarsa dem-â-dem gözümün merdi kim
Düşdi bî-çâre tenüm sevgülü cânumdan ırak (G.96/2)

Sevgilinin gidişiyle âşıktan geriye bir tek canı kalmıştır.

'Akl u sabr u dil ü cân oldı revân sen gideli
Kuru ten kalmışam ey rûh-ı revân sen gideli (G.182/1)

4.4.1.2. Beden ile İlgili Tasavvurlar

4.4.1.2.1. Toprak (Hâk)

Toprak, insanın yaratılmış olduğu unsurdur. *Dîvân*'da şair, insanın topraktan yaratıldığı inancına telmihte bulunarak vücudunun topraktan yaratıldığını söylemiştir. Bu beyitte şair, âşığın gözlerinden akan yaşın bile gönlünde yanan ateşe faydası olmadığını söyleyerek mübalağada bulunmuştur. Aynı zamanda *âb* (su) *nâr* (ateş) ve *hâk* (toprak) unsurlarını aynı beyitte kullanarak tenasüp yapmıştır.

Gözlerüm âbı yile virdi vücûdum hâkin

Lîk yanar bu derûnumda yanan nâr dahi (G.180/6)

4.4.2. Cân

4.4.2.1. Umûmî Olarak Cân

İnsanoğlunun sahip olduğu en değerli varlığı canıdır. Canın bedeni terk etmesiyle insan yaşamı son bulur. Bu nedenle âşığın sevgilisine verebileceği en değerli unsuru canı olmuştur. Vuslat bayramına erişen âşık, canını sevgilisi için kurban etmekten hiç çekinmez. Zaten sevgilinin tabiatında da âşığın canını almak vardır, *dert ve gam yesin* diyerek onun daha çok acı çekmesini istemiştir. Sevgili aynı zamanda Hz. İsa'nın nefesi gibi can vermesi ile de bilinir. Beyitlerde bu özelliği dile getirilmiş, Hz. İsa'ya telmihte bulunulmuştur. Âşık, sevgilinin ettiği zulümler karşısında yine ondan vazgeçmemiş, derdinin devasının sevgilisi olduğunu söylemiştir. Onun yüce kapısında bulunup, ona hizmet etmek âşığın nazarında çok değerlidir. Hatta bedeni yok olsa bile canı daima sevgilinin eşliğindedir.

Ger nasîb olmaz ise 'âlî kapunun hizmeti

Kalısardur tâ ebed cânumda anun hasreti (G.193/1)

Beyitte geçen vücudun sefer etmesi ifadesinden kasıt ölmektir. Şair için bedenın ölmesinin bir önemi yoktur çünkü canı/ruhu her zaman sevgilinin eşliğinde onunla beraberdir.

Cism-i Visâlî itdi ise gam degül sefer

Cânun kapunda çün ebedîdür ikâmeti (G.194/7)

4.4.2.2. Cân ile İlgili Tasavvurlar

4.4.2.2.1. Hasta, Za'îf

Dîvân'da adı geçen bu mefhumlar âşığın canının hâlini belli etmek için kullanılmıştır. Sevgiliden uzak kalan âşık daima hasta ve güçsüzdür. Hasta canının şifası yine sevgilidedir. Aşağıdaki beyitte elinde canından başka değerli bir şeyi bulunmadığını söyleyen âşık, sevgilisi için tenini değil canını feda etmek istemiştir.

Haste Visâliden idersen kabûl
Cân idiser sana fedâ ten degül (G.119/7)

Dîvân'da derman, sıhhat, şifa gibi kavramlar sevgili ile birlikte zikredilmiştir. Sevgiliye ait olan bu unsurların yokluğu âşığın feryat etmesine sebep olmuştur.

Sıhhat-ı cân-ı Visâlî sen idün anun için
İderem derd ile feryâd u figân sen gideli (G.182/7)

Cânından ırag olmuş iken cism-i za'îfe
El-minnetü lillâh ki yine cân gelesidür (G.63/2)

4.4.2.2.2. Mülk

Âşığın gönül ülkesi, padişahı olan sevgilinin eziyetiyle harap bir hâle gelmiştir.

Çün gönül tahtına sensin pâdişâh-ı mülk-i cân
Gönderüp gam leşkerini mülki vîrân eyleme (G.169/3)

4.4.2.2.3. Cevher

Âşık, aşkına karşılık bu yolda değerli mücevherleri feda etmeye razıdır. Can da âşığın verebileceği en değerli mücevheridir. Bu nedenle sevgilinin ayağına inci gibi gözyaşlarını ve can cevherini saçır.

Cevher-i cân u dürr-i eşk itse nisâr ayaguna
Lutf idüp it kabûl kim elde dahı nisârı yok (G.97/7)

4.4.3. Baş

4.4.3.1. Umûmî Olarak Baş

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda baş ile ilgili birkaç beyit karşımıza çıkmaktadır. Âşık başını sevgilisi uğruna gözünü kırpmadan feda eder. Bu beyitte âşık, aşkını belli ettiği için ceza olarak başına melamet taşı yağmasının uygun olduğunu düşünmüştür. Çünkü âşık için aşk sırlarını ifşa etmek suçtur, kimseye hâlini belli etmemelidir.

Başuma yagsa melâmet taşı yiridür benüm

Râz-ı 'aşkı göz yaşıyla itdügiçün âşikâr (G.71/6)

Sevgiliyi âşığa sevdiren kaderdir, çünkü aşk bir kader işidir. Âşık, alın yazısından dolayı gerçekleşecek şeyler için itiraz etmez, başına kaza oklarının yağmasından bile şikâyetçi değildir.

Râzıyam yagsa müjenden başuma tîr-i kazâ

Başa çünkim ne kim oldısa mukadder geliser (G.34/6)

Fedakâr âşığın hâlini ifade etmek için kullanılan “baş koymak” tabiri bu beyitte karşımıza çıkmaktadır. Âşık, aşk meydanında başını ortaya koymuştur. Sevgili ise bu meydana binlerce âşığın canını almak için gelmiştir. Aşk konusunda sadık olan âşık, sevgili iyilik de etse kötülük de etse ondan asla vazgeçmez.

'Aşk meydânı içinde ko Visâlî başı kim

'Âşık öldürmege ma'sûk-ı dil-âver geliser (G.34/7)

4.4.4. Yüz (Rûy)

4.4.4.1. Umûmî Olarak Yüz

Klasik şiirde olduğu gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da âşığın yüzünün rengi sarıdır.

Gün yüzün ser-geştesidür andan oldı zerd rûy

'Âşık-ı ser-geşte var mı kim yüzi zerd olmaya (G.152/5)

Dîvân'da sevgilinin ayağına yüz sürme tabiri sıkça geçmektedir. Ancak vefasız sevgili yine âşığı bu eşikten kovmak istemiştir.

Diledüm kim yüz koyam ol serv ayagina didi
Hâk-i pâyı git koma gül-berg-i sîr-âb üstine (G.165/6)

4.4.5. Göz

4.4.5.1. Umûmî Olarak Göz

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda göz, sevgiliyi görmesi bakımından değerli görülmüştür. *Dîvân'da* âşğın gözü daha çok gözyaşları sebebiyle ele alınmıştır. Âşık, gözümün nuru dediği sevgilisine duyduğu hasret ile kanlı gözyaşları dökmektedir. Bu beyitte âşğın kanlı gözyaşları, renginin kırmızı olması sebebiyle laleye benzetilmiştir. Âşık o kadar çok ağlamıştır ki gözleri lale bahçesine dönmüştür.

Gül yanagun yâdına kan aglamakdan gözlerüm
Yazalar yüzi ser-â-ser lâlezâr olmuş durur (G.20/2)

‘Ârizun üstinde Hindû benlerün ey nûr-ı çeşm
Benzer ol küffâra kim kabkara yandı nârda (G.161/3)

Aşk bir yoldur ve âşık bu yolda değerli mücevherleri feda etmeye razıdır. Çünkü aşk karşısında inci de mercan da değersizdir. Âşğın ise mücevherleri inci gibi gözyaşlarıdır. Aşk yolunda inci gibi gözyaşlarını saçar bir hâldedir.

Gözdür saçarsa ‘aşk yolunda bölük bölük
Bu ‘aşk yoludur etek etek güher gider (G.32/6)

Sevgilinin hayali daima âşğın gözünün önündedir. Bu durumdan dolayı hasret çeken âşğın döktüğü gözyaşları umman (okyanus) olacak kadar fazladır.

Dem-be-dem haddün hayâli gözüm öninde turur
Veh ne dil-berdür ki her dem ‘âşıkun pîşindedür (G.41/5)

Önine dökdükçe eşküm dânesin yaşlu gözüm
Dir gören dürler satıcı merdüm-i ‘ummânîdür (G.65/7)

4.4.5.2. Göz ile İlgili Tasavvurlar

4.4.5.2.1. Çeşme, Ebr

Dîvân'da şair gözünü, durmaksızın akan gözyaşlarından dolayı çeşmeye benzetmiş ve göz çeşmesinden akan gözyaşlarının çokluğunun bir okyanus oluşturacak kadar fazla olduğunu söylemiştir. Başka bir beyitte ise bulut ile göz arasında bir ilgi kuran Visâlî, göz bulutundan akan gözyaşlarını, yağmur damlalarına benzetmiştir.

‘Ârızun şevkiyle akar çeşme-i çeşmümden âb
Şol kadar kim yiryüzini cümle deryâlar tutar (G.56/5)

Dökme gel iy mâh ebr-i çeşmümün bârânını
Tutmasun dirsene kenârün bâg-ı ruhsârün çemen (G.140/3)

4.4.5.2.2. Nîl

Sevgilisinden ayrı kalan âşığın gözlerinden akan suyun coşkunu Nil Nehri'ne benzetilmiştir. Beyitte geçen Dicle, Bağdat, Mısır ve Nil gibi ülke ve nehir isimleri tenasüp oluşturmuştur.

Yâ gözümün yaşı Dicle tal‘atun Bagdâd-ı hüsn
Yâ cemâlün Mısır behişt gözlerümün yaşı Nîl (G.121/3)

4.4.6. Ağız (Dehân)

4.4.6.1. Umûmî Olarak Ağız

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda âşığın ağız ile ilgili tasavvura yer verilmemiştir. Sevgilinin dudağı şekli itibarıyla bir kadehe benzetilmiştir, âşık ise bu dudaklara erişemediği için ah eden ve gözlerinden kanlı yaşlar akıtan biri olarak tasvir edilmiştir. Âşığın ah dumanları gökyüzüne kadar yükselmiştir.

Niçe meclisde surâhî gibi kan ağılamışam
Olalı leblerinün câmı dehânımdan ırak (G.96/4)

4.4.7. Ciger

4.4.7.1. Umûmî Olarak Ciger

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda ciğer daha çok ateşte yanmış bir kebab gibi düşünülmüştür. *Dîvân*'da âşık tipi gözleri kanlı yaş akıtan, ciğeri kebab olmuş, çaresiz ve sürekli ah eder bir şekilde tasvir edilmiştir. Sevgili ise âşığın kanını şarap gibi içmek isteyen ve onun yüreğini dağlayan zalim bir tiptir.

Gönül şevk-i çeşmünle bîmâr olupdur

Ciger tîr-i gamzenle efgân olupdur (G.55/1)

Yâr bagrumun kebâbını ol mest-i hüsn-i nâz

Her dem içüp şarâb kebâb ârzû kılur (G.30/2)

4.5. Maddî ve Manevî Hâller

4.5.1. Hastalık ve Delilik

Dîvân'da bu mefhumlar, âşığın hâlini belli etmek için kullanılmıştır. Aynı zamanda delilik, âşığın canı ve gönlü için de sıfat olarak da kullanılmıştır. Âşığı umursamaz tavırları ile hasta eden de sevgili, bir lütfuyla iyileştirecek olan da sevgilidir. Âşık, hekimlerin aşk hastalığına çare bulamayacağını çünkü derdinin dermanının sadece sevgilide olduğunu söylemiştir. Çünkü aşk maddî değil, manevî bir hastalıktır. Hekimlerin bile yapabileceği bir şey yoktur. Sevgilinin aşkından dolayı deli olan âşığın şifası sevgilinin dudaklarındadır. *Dîvân*'da dudağı ile şifa dağıtan sevgili, Hz. İsa gibi düşünülmüştür. Hasta olan âşık ölüm döşeginde bile olsa yine sevgilisi uğruna canını vermeye razıdır.

Derdümüze var ey tabîb itme 'ilâc fârig ol

'Âşık olan kişilerün derdi çü bî-devâ durur (G.54/6)

Şerbet içürse bana lebün ey tabîb-i cân

Demdür kim eyledi yine 'aşkun delü beni (G.176/2)

Haste Visâlîden idersen kabûl

Cân idiser sana fedâ ten degül (G.119/7)

4.5.2. Âh, Feryât, Figân, Nâle

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda adı geçen bu unsurlar, âşığın içinde bulunduğu zorlu durum nedeniyle çektiği ızdıraplardan sonra ortaya çıkmıştır. Ah mefhumu, klasik şiirde olduğu gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da sıkça kullanılmıştır. Şair aşağıdaki beyitte âşığın gönlünde her daim ah ve gamın birlikte bulunduğunu ve âşığın bu durumdan rahatsız olup, gönlüne ferahlık gelmesini istediğini söylemiştir. Visâlî'ye göre bu fânî dünyada gönülde bulunan ah ve gam da gelip geçicidir.

Gidüp gönülden âh bu gam gelmedi ferah
Dirler egerçi kim ferah u gam gelür gider (G.35/3)

Kimsesiz olan âşığa dert, bela ve ahları arkadaş olmuştur.

‘Aşkun gamı olaldan ben bî-kese musâhib
Âh u figâna hemdem derd ü belâya yâram (G.126/2)

Bu beyitte âşığın ettiği ah ile neyin çıkardığı ses arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Sevgilinin kırığı de şekli itibarıyla kılıca benzetilmiştir.

Delelü tîg-ı cefâ ile müjen bagrumuzı
Bagladuk ney gibi bil âh u figân eylemege (G.151/2)

Aşk hastalığına düşen âşık, her gece sabahlara kadar ah ederek inlemektedir. Âşık öyle bir ah etmiştir ki ettiği bu ahlar gökyüzüne yükselip feleği tutuşturmuştur.

Mâh-ı ruhun şevki ile her gice
Çarha çıkar nâle vü efgânumuz (G.82/5)

4.5.3. Yara (Dağ, Zahm)

Âşığın gönlü, sevgilinin güzellik unsurları olan gamze, kirpik ve kaş gibi ölümcül silahları sebebiyle daima yaralı bir şekildedir. Âşığın bu durumuna bile acımayan zalim sevgili daha fazla eziyet etmek istemiştir. Çünkü bu durum onun yaratılışında vardır. Sevgiliden gördüğü eziyetler karşısında yine vazgeçmeyen âşık, bu gönül yaralarının kendisine hoş geldiğini, rahatsız etmediğini söylemiştir. Bu nedenle de rakibi (düşman) yaralamamasını söyler.

Çeşm ü ebrû vü müjen bagrumı her dem yaralar
Kanımı topraga nice karalar ol karalar (G.23/1)

Visâlî dâg-ı dilden dîdeme kanlar revân itdüm
Belâ deştinde seyl-âb-ı gamı ‘ummâna tapşurdum (G.130/5)

Gamzen okıla ben diriken düşmeni urma
Kim zahmı anun lezzet-i cân râhat-ı tendür (G.26/6)

4.5.4. Gam, Gussa, Keder, Elem, Dert, Belâ

Âşığı eziyetleriyle inleyen, onu gam ve keder dostu yapan yine sevgilidir. Cihan padişahı sevgilisinden ayrı kalan kul statüsündeki âşık, çektiği bu elemi, kederi feleğe bağlamıştır. Onu sevgilisinden uzak tutan acımasız felektir. Sevgiliden sevgi görmeyen âşığın gönlünde sürekli dert ve gam vardır, sevgilisinin kendisini dert ve kedere alıştırdığını söyleyen âşık, gamın gönlünü hiç terketmediğini ve onunla dost olduğunu söylemiştir.

Senden çü bize mihr ü vefâ gelmedi gel git
Bizden çü senün derd ü gamun gitmedi gel gel (G.117/3)

Sevgili değeri bakımından bir hazineye benzetilmiştir. Bu hazinenin bulunduğu yer ise âşığın yıkık gönlüdür. Aşk gamının herkese nasip olmayacağını söyleyen âşık, sevgilisine seslenerek senin gamın her zaman benim gönlümdedir demiştir.

‘Aşkun gamı her dilde bulunmaz anun’çün kim
Bu genc-i firâvânun yiri dil-i vîrândur (G.52/2)

Gussa-i ‘aşkunla harâb olalı
Oldı ‘imâret dil-i vîrânumuz (G.82/6)

Sevgiliye kavuşamayan âşık, Allah’a yalvararak dertli bir şekilde yaşamaktan usandığını, çaresiz olduğunu ve ne yapacağını bilemediğini söyleyerek yardım istemiştir.

Yâ Rab belâ vü derd ile ne idem ne kılayın
Cândan cihân içinde usandum ne kılayın (G.144/1)

4.5.5. Cevr, Cefâ, Mihnet

Cevr, cefa ve mihnet de sevgilinin âşığın aşkına karşılık vermemesinden dolayı ona yaptığı eziyet ve onun gönlünde oluşturduğu sıkıntılardır. Âşık bu durumun bilincinde olup, ay yüzlü sevgilinin âdetinin cefa etmek olduğunu ve bu sebeple de türlü sıkıntılara tahammül etmek gerektiğini söylemiştir.

Mâh-rûlarda vefâ olmaz olursa az olur
‘Âdeti dil-berlerün cevır ü cefâ vü nâz olur (G.38/1)

Bir bülbülüz ki mevsim-i nevrûza irmedük
Bir ‘âşıkuz ki mihnet-i firkatde kalmışuz (G.83/3)

Âşık, sevgiliden ayrı kalmayı vatandan ayrı kalmak, gurbette olmak gibi düşünmüştür. Zamanın daha ne sıkıntılar getireceğini bilememektedir.

Vatandan ayruyam ilden hizâ safâdan dūr
Dahı ne mihnete iltūr ‘aceb zamâne beni (G.189/7)

Hûblar derdine oldun çün Visâlî mübtelâ
Var tahammül it cefâya derdüne umma devâ
Sanma kim dermân iderler derde yâ ‘ahde vefâ
Şol güzeller nâzenînler hûblar mahbûblar (Mr.2/9)

4.5.6. Hasret, Ayrılık (Firâk, Firkat, Hicr, Hicrân)

Âşığın bu hayatta dayanamadığı tek şey sevgilisinden ayrı kalmaktır. Payına düşen bu ayrılık gamından dolayı hasret köşesinde canını veren âşık, başkalarının bu hâlini sevgiliye söylemelerini istemiştir.

Derd ü gam-ı hicrân ile hasret bucagında
Cân virdüğüm ol âfet-i devrâna disünler (G.72/4)

Sevgili, Hz. İsâ gibi can vermesi özelliği ile bilinir. Bu nedenle ayrılık acısı çeken âşık, vuslata erip tekrar dirilmek ister.

Ey gâh geh firâkı iden kaygulu beni
Gel yine vasl ile ya sevindür ya ko beni (G.176/1)

Firkâtün öldürdi Visâlîyi gel
Gel diri ey ‘Îsî-i devrânumuz (G.82/7)

Dîvân’da ayrılık mefhumu ile yapılan benzetmelerden biri de gecedir. Âşık, ayrılıktan dolayı çektiği sıkıntıların gönlünü karartmasını bir geceye benzetmiştir. Ayrılık gecesinde kalan âşığın gününü ve gönlünü aydınlatacak kişi güneş yüzlü sevgilisidir.

Ben şeb-i firkatde kaldum yüzüne müştâk sen
Bilmezem ey âfitâb-ı ‘âlem-ârâ nicesin (G.137/4)

4.5.7. Vuslat (Vasl, Visâl)

Vuslat günü, âşığın her zaman hayalini kurduğu gündür. Vuslata erişmeyi dileyen âşık bu amaç uğruna her türlü zorluğa göğüs gerer. Hükümdar sevgilinin eşğine varıp, kavuşmak isteyen âşık bu hayalinin yüz yılda bir olacak şekilde imkânsız derecede olduğunun bilincindedir. Çünkü âşık ile sevgili arasında vuslatı geciktiren pek çok unsur vardır. Bunlardan biri olumsuz vasıflarla tanımlanan rakibin varlığıdır. Çünkü sevgili yabancılara çok yüz verir ve âşığı umursamamaktadır. Gün gelip de sevgiliye kavuşan âşık, bu günü bayram sevinciyle karşılar ve sevgilisinin eşğinde canını kurban etmek ister.

Her dem Visâlî saltanat-ı vaslunı umar
Gör bu gedâyı nice hayâl-i muhâl ider (G.42/7)

Çün göze yüz yılda bir kez görünür rûz-ı visâl
Yâr vaslın diler ise gözlerüm çok yaşa sen (G.139/3)

4.5.8. Aşk

4.5.8.1. Umûmî Olarak Aşk

Aşk duygusu birinin karşı tarafa duyduğu yoğun sevgidir. Klasik şiirde aşk, âşığın hayat amacıdır ve sadece âşığı ilgilendirir. Çünkü sevgili bu aşka karşılık

vermez ve bunun için aşktan sorumlu tutulmamıştır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda aşkın önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Klasik şiir geleneğine uygun olarak şair, ömrünün aşk ve aşkın getirdiği türlü zorluklarla geçtiğini ve bu durumundan kimsenin haberi olmadığını söylemiştir.

‘Aşk ile geçer ‘ömr-i Visâlî dün ü gün lîk
Hâinden anun kimse haberdâr degüldür (G.28/7)

Aşk mefhumunun herkes tarafından anlaşılamayacağını, müftü ve müderrislerin bile bu ilmi çözemeyeceğini söyleyen şair, aşkın akıl değil bir gönül işi olduğunu söylemiştir.

Hall eyleyimez müşkilini kimse bu ‘aşkun
Müftî vü müderris anı bilmez ki ne fendür (G.26/5)

Visâlî’ye göre aşk, kişinin kendi inisiyatifinde olan bir durum değildir. Bir kader işidir ve bunun önüne geçilemez. Bu nedenle âşık, sevgiliden gördüğü türlü eziyetlere katlanmalı, kaderine razı olmalıdır. Bu beyitten şairin kaza-kader inancına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Seni cemâl-i habîbe çü ‘âşık itdi kazâ
Ne gelse yârdan ey dil gerekdür ana rızâ (G.1/1)

Âşık, sevgiliye kavuşma yolunda çeşitli eziyetlere maruz kalmıştır. Gayesi bir gün vuslata ermek olan âşık, çektiği ayrılık acısının ateşinin cehennem ateşinden farksız olduğunu söylemiştir.

Didüm ey şâh-i cihânum bana sensüz bir nefes
Dirliğüm nâr-i cehennemden beter olmuş durur (G.21/3)

Aşk hastalığının tıbben bir tedavisi bulunmamaktadır. Çünkü aşk maddi değil, manevi bir hastalıktır. Bu nedenle âşık, hekimlerin boşuna ilaç bulmakla uğraşmamaları gerektiğini, şifasının bir tek sevgilide olduğunu söylemiştir.

Derdümüze var ey tabîb itme ‘ilâc fârig ol
‘Âşık olan kişilerün derdi çü bî-devâ durur (G.54/6)

Klasik şiirde ele alındığı gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da sevgili, acımasız ve gaddar bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgili de âşığına karşı bu özelliğinin farkındadır. Bu nedenle âşığın aşk hastalığına çare bulması çok zordur.

Ol meh-i nâ-mihrbândan merhamet ummam didi
Ben cefâ idiciyem bilemezem mihr ü vefâ (G.6/2)

Âşık, imkânsız gibi görünse de eğer bir gün aşkına karşılık bulursa dünyalar kendisinin olmuş gibi sevinecektir.

Ey Visâlî çünkü yâr oldu senünle ol nigâr
Sanasın başdan başa dünyâ senün olmuş durur (G.21/5)

4.5.8.2. Aşk ile İlgili Tasavvurlar

4.5.8.2.1. Yol (Râh)

Dîvân'da aşk ile yol arasında ilgi kuran şair, aşkı uzun ve zorlu bir mücadele gerektiren bir mesafe olması sebebiyle yola benzetmiştir. Bu aşk yolunda değerli birçok mücevherin feda edilmesinin ve saçılmasının uygun olduğunu söylemiştir. Bu mücevherler kimi zaman da âşığın gözyaşları olarak düşünülmüştür. (Bkz. Cevher)

Yüzüm dizini gözedürin itdi yolunda harc
Bu 'aşk yoludur niçe dür ü niçe zer gider (G.16/6)

Gözdür saçarsa 'aşk yolunda bölük bölük
Bu 'aşk yoludur etek etek güher gider (G.32/6)

Âşık, aşk yolunun salikidir. Bu yolda başta kıskanç rakip olmak üzere çeşitli zorluklarla mücadele eden âşığı hiçbir şey aşk yolundan döndürememiş ve alıkoyamamıştır. Bu beyitte şair, bir yola girmiş kimse anlamına gelen salik ile rah (yol) kelimelerini bir arada kullanarak tenasüp yapmıştır.

Andan berü ki sâlikiyem râh-ı 'aşkunun
Atar hasûd yoluma seng-i melameti (G.194/4)

4.5.8.2.2. Meydân

Aşkî bir meydana benzeten şair, âşığı da aşk meydanına baş koymuş yürekli bir kimse olarak tanımlar. Çünkü bu aşk meydanına gelen sevgili, nice âşığı kendine meftun edip, canlarını almak istemiştir. Bu nedenle de âşıkların canı tehlikededir.

‘Aşk meydânı içinde ko Visâlî başı kim

‘Âşık öldürmege ma‘şûk-ı dil-âver geliser (G.34/7)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan gamzesi (yan bakışı), âşığın gönlünü yaralaması sebebiyle ok gibi düşünülmüştür. Gönlüne seslenen âşık, bu tehlikelere karşı aşk meydanına ancak yürekli kimselerin girebileceğini söylemiştir.

Yârun hadeng-i gamzesi çün kim ciger deler

Meydân-ı ‘aşka girmege ey dil ciger gerek (G.103/5)

4.5.8.2.3. Şarap (Mey)

Şarap sarhoş edici özelliği sebebiyle aşka benzetilmiştir. Âşık da aşka düştüğünden beri kendinden geçmiş, bir sarhoş gibi davranmaya başlamıştır.

Her kim gelürse yüzünü görmege bir nazar

‘Aşkun meyiyle mest oluban bî-haber gider (G.16/3)

4.5.8.2.4. Ateş (Od)

Bu beyitte ateş, yakıcı ve yok edici özelliği sebebiyle aşk için benzetilen olarak kullanılmıştır. Âşığın gönlü, aşk ateşine düşmüştür ve yürekten ettiği ahları bu ateşin dumanı olarak tahayyül edilmiştir.

‘Aşk odına yürek nice döye ki cân-güzârdur

Yâra ne kişi virmeye gönli ki dil-rübâydur (G.36/2)

Beyitte geçen *od* (ateş), *nâr* (ateş) ve *dûd* (duman) kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

‘Aşk odına yandugumdandur müdâm âh itdügüm

Bu mu‘ayyendür ki hergiz dûd olmaz nârsuz (G.73/4)

4.5.8.2.5. Râz

Aşk kimseye söylenmemesi gereken bir sırdır. Bu sırta herkes vâkıf olmamalıdır. Âşık öleceğini bilse bile bu sırrı ifşa etmek istemez. Ancak aşk acısı sebebiyle akıttığı gözyaşlarını bu sırrı açıklamak gibi gören âşık, sırrı açıkladığı için kendini suçlamış ve ayıplanması gerektiğini söylemiştir. Visâlî bu beyitte pinhan (gizli) ve âşikâr kelimelerini kullanarak tezat; pinhan ve raz (sır) kelimelerini kullanarak da tenasüp sanatı yapmıştır.

Eyle pinhân itmişemdür râz-ı ‘aşkun cânda kim
İtmezem zâr öldürürsen ben bu râzı âşikâr (G.66/6)

Başuma yagsa melâmet taşı yiridür benüm
Râz-ı ‘aşkı göz yaşıyla itdüğüün âşikâr (G.71/6)

4.5.8.2.6. İksîr

Bu beyitte şair, sevgilinin ayağının tozunda aşk iksiri olduğunu söylemiştir.

Hâkini yüzümün kademünde zer eyledün
İksîr-i ‘aşkun ile eyâ kîmyâ nazar (G.47/3)

4.6. Rakîb (Ağyâr, El, Gayr)

4.6.1. Umûmî Olarak Rakîb

Rakip, *Aydınlı Visâlî Dîvânı*’nda âşık ve sevgiliden sonra gelen üçüncü tiptir. Genellikle âşığın nazarında ele alınan rakip tipi olumsuz vasıflara sahip, çirkin yaratılışlı bir kimsedir. Rakibin her işi çirkindir hatta şaire göre nefesi bile sevgiliyi incitebilecek bir özelliktedir. Âşık ile sevgilinin kavuşamamasının nedenlerinden biri de her zaman onlara engel olmak isteyen rakiptir. Her zaman sevgilinin yanında bulunan rakip, âşığı ona yaklaştırmak istemez.

Feryâd u figân ki ol sanemi kanda görsem
Elbette yanında bulunur bir iki engel (G.117/4)

Sözünü yâra ırakdan di rakîbâ ola kim
Ola ol ‘ârız-ı nâzûk nefesünden mecrûh (G.11/4)

Âşık hem sevgilinin cefaları ile uğraşmakta hem de rakibin kahrını çekmektedir. Bu nedenle rakibin kendisine yaklaşmamasını isteyen âşık aksi bir durumda şeytana uyup elinden bir kaza çıkacağını söyler.

Cevr-i habîb ü kahr-ı rakîbi tahammül it
Şâyed Visâliyâ olasin sonra kâm-yâb (G.9/7)

Ulaşma rakîbâ bize kim bu delü gönül
Şeytâna uyup arada şer eylemek ister (G.40/5)

Âşık, sevgili için canını kurban etmekten çekinmez ama bencil rakip bu konuda fedakârlık yapmaz. Şair, it olarak tanımladığı rakibin canını korumasını ayıplar.

Cânını cânâna îsâr eylemez nâ-kes rakîb
Şöyle saklar anı ol it sanki âdem cânıdur (G.65/8)

Rakibin tüm bu olumsuz tutumlarına karşılık sevgili yine âşığa eziyet edip, tercihini rakipten yana kullanır. Âşık ise ancak hayalinde sevgilinin rakibi kovduğunu ve kendisine yâr olduğunu düşünerek mutlu olur.

Bir kez bize gülerse rakîbine beş virür
Varur rakîbe bîşi bize kem gelür gider (G.35/5)

Hamdü li'llâh kim nigârum bana yâr olmuş durur
İt rakîbün niçesin merdûd idüp sürmüş durur (G.21/1)

4.6.2. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar

4.6.2.1. Köpek (İt)

Dîvân'da rakip için yapılan benzetmelerin başında köpek gelir. Bu köpeklerin bulunduğu yer ise sevgilinin mahallesidir. Âşığın, sevgilinin mahallesine girmesine engel olmak isterler. Bu nedenle âşık, o it gibi edepsiz ve zayıf rakibi vurmak istemiştir.

Komaz işigine varmaga talar beni rakîb
Bî-edeb oldı inen ol iti billâh urun (G.113/5)

İt gibi bir gün rakîbi tîg ile eyle helâk
Zü'l-fekârını 'Alînün sal bu kâfer üstine (G.166/7)

Âşık sırf sevgilinin mahallesinde bulunabilmek için rakibe hizmet etmeyi bile göze almıştır. Çünkü âşığın gözünde sevgili buna degecek kadar yüce bir kişidir.

Kûyun itine hidmet idersem ne ola çünkim
İtmek kiçi hidmet uluya 'âr degüldür (G.28/6)

4.6.2.2. Zâg (Karga), Har (Eşek)

Dîvân'da rakip için yapılan benzetmelerden biri de kargadır. Âşık, sevgiliye seslenerek, karga gibi rakibi kapından kov çünkü tûtî ile zag (karga) aynı yerde bulunamaz demiştir.

Sür rakîbi kapundan ol zâgı
Tûtî ile hem-âşiyân itme (G.167/5)

Rakibin kötü yaradılışlı olduğunu söyleyen şair, ne kadar uğraşırsa uğraşsın kalbini temizleyemeyeceğini söyler. Bu sözünü eşek atlastan çul giyse de insan olmaz diyerek örneklendirmiştir.

Rakîb inen tonatma var özünü
Hara atlas çul itsen de âdem olmaz (G.74/4)

4.6.2.3. Şeytân (Div)

Dîvân'da rakip için yapılan benzetmelerden biri de kötü yaradılışından dolayı şeytandır. Âşık, sevgilisinin daima şeytana benzeyen rakip ile dost olduğundan ve bundan dolayı kendisine yüz vermediğinden şikâyet etmektedir.

Ne içün rakîb-i dîvün dün ü gün enîsün iken
Özüni perîşân itmiş göricek nişân idersin (G.142/2)

4.6.2.4. Hâr (Diken)

Divan şiirinde *gül-bûlbûl* mazmunu sevgili ve âşık için kullanılmıştır. Gül sevgili; diken ise rakip olarak karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin dünya çimenliğinde

bir gül olduğunu söyleyen Visâli, dikensiz gülün olmayacağını ve bu sebeple de dikenini yüzünden gülü/sevgiliyi terk etmenin doğru olmadığını söylemiştir. Beyitte dünya bir çimenliğe; sevgili güle; rakip de dikene benzetilmiştir.

Terk eyleme agyâr için ol yâr gönül kim

Dünyâ çemeninde gül-i bî-hâr ele girmez (G.81/6)

BEŞİNCİ BÖLÜM

I. TABİAT

1. KOZMİK ÂLEM

1.1. Felek

1.1.1. Umûmî Olarak Felek

Eski zamanlardan beri insanoğlunun içinde yaşadığı kâinata karşı bir merak unsuru bulunmaktadır. Dünyanın şekli ve hareketi, gerek aydınlar gerek cahil halk tabakaları arasında çeşitli tartışmalara konu olmuş ve bu nedenle Orta Çağ Avrupasında birçok insan katledilmiştir. Günümüze yakın bir tarihte yaşamış olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme* adlı eserinin hey'et ilmine ayırdığı bölümünün başına bu ilmi anlamak için dünyanın yuvarlaklığını kabul etmenin şart olduğunu ifade etmiştir. Aynı eserde İbrahim Hakkı, feleği dokuz kısma ayırmış ve her feleğin özelliğine değinmiştir. Bunlar sırasıyla: Kamer (Ay), Utarit (Merkür), Zühre (Venüs), Şems (Güneş), Mirrîh (Mars), Zuhâl (Satürn), Müşteri (Jüpiter), Burûc (Burçlar) ve Atlâs'tır.⁸⁹

Batlamyos felsefesine göre dünya kâinatın merkezidir ve dünyayı dokuz felek çevreler. Bu dokuz felekten ilk yedisine “*Seb'a-i seyyâre*” denir. Sekizinci felek sabit yıldızlar ve burçlar feleğidir. Dokuzuncusu ise bütün felekleri kapsayan, en yüksek felek olan Atlas feleğidir. Bu dokuzuncu felek aynı zamanda *Arş*, *Arş-ı alâ*, *Felek-i a'zam* (en yüksek felek) gibi isimlerle de anılmaktadır. Atlas feleği dönerken diğer sekiz feleği de dönmeye zorladığı için insanların hayatlarında ve talihlerinde değişken ve aksi durumlar ortaya çıkmaktadır.

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda felek, âşığın hayatına olumsuz etkileriyle ön plandadır. Âşık gönlünün yangınından dolayı öyle bir ah etmiştir ki ahı arşa kadar çıkmıştır. Hatta mübalağa yapan şair, güneş doğarken oluşan o kızılığın âşığın ettiği ahlâkın sonucunda oluştuğunu söylemiştir.

Ey mâh- cemâl âh-ı Visâlîden usan kim

Mehden geçübün 'arşa çıkar 'âşıkun âhı (G.183/7)

⁸⁹ Ahmet Atillâ Şentürk, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, s.136.

Çarhun etrâfı kızarmış görürem her subh-dem
Kızdı ol tennûr san bu âh-ı âteş-tâbdan (G.146/2)

Bu tarz beyitlerde felek, olumsuz vasıflarıyla ele alınmıştır. Gaddar ve acımasız bir kimse olarak nitelendirilen felek, âşığın sevgilisinden uzak kalmasına bir sebep olarak gösterilmiştir. Bu sebeple âşık sürekli aşk acısı çekip, ah etmektedir. Alçak felek (dünya) tıpkı vefasız sevgili gibi âşığın gönlünü sıkıntıya sokmuştur. Sevgilinin vefasızlığı ile feleğin tabiatı birbirine benzetilmiştir.

İdeli devr-i felek ben kulı cânumdan ırak
Çekerem hecr elemin şâh-ı cihânumdan ırak (G.96/1)

Gerdûn-ı dîn cefâsı ile şerhalandı dil
Ne şerh idem ki nice meşakkatda kalmışuz (G.83/7)

Nâzenînün nâzı hoşdur nâz idene dostum
Hûblar içinde olma dünya gibi bî-vefâ (G.2/4)

Âh kim nâ-gehân bu devr-i denî
Yârdan cevri ile ayırdı beni (G.174/1)

Gönlüne seslenen âşık, dert ve sıkıntılara katlanması gerektiğini çünkü derdinin bitmeyeceğini, dünyanın işinin zulüm çektirmek olduğunu söyler.

Çek ey gönlüm bu dehrün kahrını kim
Bilürsin devr işi cevri ü sitemdür (G.33/4)

1.2. Felek ile İlgili Tasavvurlar

1.2.1. Sarây

Felek, ihtiyarlığı sebebiyle içerisinde birçok dert barındıran dünyada, kapısı gam ve hasretten oluşan eski, yıkık bir saraya benzetilmiştir.

Mihnet-âbâd-ı cihânda ne sarây ise felek
Der ü dîvârı gam ü hasret olur bâmı firâk (G.100/5)

Ol şeh-i cennet âsitân ışığını koyup sakın
Kılma çehân kim cihân köhne yıkuk sarâydur (G.36/5)

1.2.2. Fülk (Gemi)

Beyitte felek gemisinin gam denizinde bulunan bir girdaba düştüğünden söz edilmiştir.

Gam denizine garkayam hâdisenün kenârı yok
Fülk-i dilün felek gibi anun-içün karârı yok (G.97/1)

2. YILDIZLAR

2.1. Umûmî Olarak Yıldız (Encüm, Kevkeb)

Günümüzde astroloji adı ile bildiğimiz *ilm-i nücum* (yıldızlar ilmi), geçmiş yıllarda oldukça fazla rağbet görmüştür. Yıldızlar sekizinci felekte bulunur ve dokuzuncu felek olan Atlas feleği dönerken yıldızları da dönmeye zorlamıştır. Bunun sonucunda yıldızların, insanları ve olayları etkilediği düşünülmüştür. Yine bir inanışa göre, insan doğduğunda hangi yıldızın etkisinde kalırsa, ona göre bahtı açık veya kapalı olurdu. Visâlî de bu inanışın etkisiyle memduhunun bahtının açık olmasını istemiş ve ona *bahtının yıldızı saadet burcunda olsun* diyerek dua etmiştir.

Kevkeb-i bahtun bula burc-ı sa'âdetde şeref
Kılur ise bir nazar lutf ile Paşa Hazreti (G.193/7)

Şair, sevgilinin yanağını parlaklığından dolayı güneşe benzetmiştir, bu güneşin de felekteki (dünyadaki) binlerce gezegenden daha üstün olduğunu söyleyerek mübalağa yapmıştır.

Seyyârevâr mihr-i ruhun anı mahv ider
Encüm gibi felekde togarsa hezâr şems (G.85/3)

Âşığın gözyaşlarının çokluğu gökyüzündeki yıldızlara benzetilmiştir. Güneş yüzlü güzel sevgilisine hasret kalan âşık, gözyaşlarının hiç durmadığını söyler.

Âfitâbum yüzünü gel yine göster ki dahı
Eşkümün kevkebi olmadı nihân sen gideli (G.182/4)

2.2. Sühâ

Sühâ yıldızı en sönük yıldızlardan biridir. Sevgilinin güneş gibi parlaklığı ile sühâ yıldızı karşılaştırılmış, sevgili üstün tutulmuştur.

Hüsn ile kimse sana güzellerde iremez

Şems-i duhâya kandan irişür şehâ sühâ (G.4/3)

3. GEZEGENLER

3.1. Zühre

Bir inanışa göre eski müneccimler Şems'i (Güneş) seyyareler arasında sultan olarak addetmişlerdir. Diğer seyyareler (gezegenler) ise o sultanın maiyetinde olup, ona hizmet etmişlerdir. Buna nazaran Kamer bu sultanın veziri, Zühre çalgıcısı, Müşteri kadısı, Utarid kâtibi, Zühal hazinedarı, Mirrih de seraskeridir.⁹⁰

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda da Zühre, bu inanışa uygun düşecek şekilde kullanılmıştır. Âşğın ah seslerine eşlik etmek için Zühre eline sazı alıp çalmaya başlar şekilde tasvir edilmiştir.

Sen mâh için âh eyleyüp germ itdügümce zühreyi

Çengâline çengin alur feryâduma âheng için (G.135/6)

3.2. Güneş

3.2.1. Umûmî Olarak Güneş (Şems, Mihr, Âfitâb, Hurşîd, Gün)

Güneş, klasik şiirde beyitlerde en fazla adı geçen kozmik unsurlardan biridir. Cihanı aydınlatması ve ışık saçması, değeri ve kıymeti gibi hususiyetlerinden dolayı çoğu zaman sevgili veya memduhu överken kullanılmıştır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da güneş, önemli bir yere sahiptir. Farklı isimlerle de zikredilen güneş mefhumu, birçok beyitte sevgilinin yüz güzelliğine örnek olarak verilmiştir. (Bkz. Sevgili) Bu beyitte şair, ancak sevgilinin güneş gibi aydınlık yüzünün âşığı ayrılık gecesinin karanlığından kurtarabileceğini söylemiştir.

Ben şeb-i firkatde kaldum yüzüne müştâk sen

Bilmezem ey âfitâb-ı 'âlem-ârâ nicesin (G.137/4)

⁹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. "Klasik Türk Edebiyatında, Zühre, "Afrodit, Lilit Karakterlerinin Araştırılması", *Bitirme Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Erzurum 2014, s.31.

3.2.2. Güneş ile İlgili Tasavvurlar

3.2.2.1. Sultan

Müneccimler Güneşi gezegenlerin sultanı, Kameri (ay) de bu sultanın veziri olarak tahayyül etmişlerdir. *Dîvân*'da da şair bu özelliklere değinerek, sevgilisini güneşe diğer gezegenleri ise ona hizmet eden kullara/âşıklara benzetmiştir.

Ne sa'âdetlü kamersin ne şerefli âfitâb
Kim senün âvâren oldu kevkeb-i seyyâreler (G.23/4)

3.2.2.2. Sevgili

Sevgili ile güneş arasında ilgi kuran şair, sevgiliyi cihanı aydınlatan güneşe benzetmiştir.

Şeb-i hicrân geçer [u] subh-ı visâl irişür
Zulmet-i gam gidiser mihr-i münevver geliser (G.34/2)

3.2.2.3. Meş'aledâr

Visâlî bu beyitte güneşin sevgilinin eşiğinde ona hizmet ettiğini, ona meşale tuttuğunu söylemiştir.

Felek çevürmedi yüz işigünde hidmetden
Olalı meş'aledârın güneş kamer kandil (G.120/3)

3.3. Ay (Kamer, Mâh, Meh)

3.3.1. Umûmî Olarak Ay

Divan şiirinde üzerinde en çok durulan kozmik unsurlardan biri de aydır. Parlak renkli oluşu ve geceyi aydınlatması gibi özellikleri sebebiyle sevgili için benzetilen olmuştur. Hilal şekli, sevgilinin kaşını ifade etmek için kullanılmıştır. (Bkz. Sevgili)

Hilâl ayda bir olurdu ne için
Yüzün ayınun ikidür hilâli (G.186/4)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ayı iki parçaya ayırma mucizesine yer verilmiştir. Sevgilinin yüzü aya, yanakları da mushafa benzetilmiştir.

Kim görse yüzün mushafınun sîmü'l-'aynını
Şakk-ı kamer itdi suver engüş-i Muhammed (G.13/2)

Âşık gönlünü gümüş tenli, ay yüzlü bir güzele kaptırmıştır.
Sen var iken kime virem gönlümi kim sen kadar
Bir büt-i sîmîn-beden mâh-ı hoş-dîdâr yok (G.99/3)

Bu beyitte şair ay yüzlü sevgilisinden bir öpücük istemiştir. Ancak sevgili, âşığının bu isteği karşısında kimseye karşılıksız bir şey vermeyeceğini söylemiştir. Sevgilinin bu tutumunu güçlendirmek isteyen şair (Âl-i İmrân, 3/92) (Bkz.Âyetler ve Hadîsler) bir ayeti kullanmıştır.

Bana didüm râygân bir bûse vir ey mâh-rû
Didi yok yok *Len tenalü 'l-birra hattâ tünfiku* (G.147/1)

Şair mübalağa yaparak, ayın bile sevgilinin yüz güzelliğini kıskandığını ve utancından yüzünü yere eğdiğini söylemiştir.

Utanmasaydı ey meh-rû yüzünden
Seni görüp yire tutmazdı meh rû (G.148/6)

4. IŞIK (NÛR, FER, PERTEV, TÂB)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda ışık, kaynağını güneş ve ay gibi parlaklık verici cisimlerden alan aydınlatıcı bir unsurdur. Beyitlerde *nûr*, *fer*, *pertev*, *tâb* olarak karşımıza çıkar. Şair beyitlerde sevgilinin güneş gibi aydınlık yüzüne övgüde bulunmuştur.

Âfitâb-ı hüsnüne tahsîn ki idelden tulû'
Bir ser-i 'âlem cemâlin nûr-ı fer zeyn eylemiş (G.89/2)

Yüzün mihrinden irmese ezelden zerrece pertev
Ne zeyn-i meclis olaydı ne ma'bûd-ı mugân âteş (G.90/5)

5. KARANLIK (KARANU, ZULMET, ZULEMÂT)

Işığın zıttı olan karanlık, âşığın içinde bulunduğu zor durumu ifade etmek için kullanılmıştır. Ayrılık zamanında gam ve kederinden dolayı karanlıkta kalan âşığın aydınlığa erişmesi için ay yüzlü sevgilinin gelmesi gerekmektedir.

Hicrân güninde istedüm yüzünü bu kim
Karanu dün de kalmışa rûşen kamer gerek (G.103/3)

‘Aynü’l-hayât âbıyuz ammâ ne fâyide
Bilmez bizi kimesne ki zulmetde kalmışuz (G.83/8)

Sürmege gönülden gam-ı devrân zulemâtın
Ol yüzi gün alnı meh-i tâbân gelesi var (G.63/6)

6. GÖLGE (SÂYE)

Sözlükte *koruma, kayırma, himaye etme* anlamlarına gelen gölge, kozmik unsur olarak aydınlık bir yerde oluşan karanlığı ifade eder. *Dîvân*’da gölgeye sebep olan ışık, sevgili olarak tasvir edilmiştir. Aşağıdaki beyitte ise âşık kendisini sevgilinin gölgesi olarak görmüştür. Çünkü yıllardır gölgesi gibi sevgiliyi takip etmektedir.

Çün bilünde niçe yıldur sürinür sâye gibi
Olsa üftâde Visâlî ne ola sen yâra yakîn (G.131/7)

II. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

1. ZAMAN (RÛZGÂR, DEVR, DEVRÂN, EYYÂM, DEHR, DEM)

1.1. Umûmî Olarak Zaman

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda zaman, daha çok olumsuz vasıfları sebebiyle zikredilmiştir. Âşık çok uzun zamandır sevgilinin yolunu gözlediği için yakınmakta ve her yerde onu aramaktadır. Kimi zaman ise vaktinin boşa geçtiğinden dolayı isyan etmiştir.

Çok zamândur görmedük sen yârı yârâ nicesin
Bize hâr oldı mekân sen gül-‘izârâ nicesin (G.137/1)

Devrinde irdi her kişi bir devlete veli
Geçdi bizüm zamânumuz uř hây u hâyile (G.154/8)

Vatandan ayruyam ilden hizâ safâdan dûr
Dahı ne mihnete iltür ‘aceb zamâne beni (G.189/7)

1.2. Zaman ile İlgili Tasavvurlar

1.2.1. Âhir Zaman

Kıyamet kopmadan önceki son günlere *âhir zaman* denir. Bu zamanda fitneler baş gösterecektir. (Bkz.Âhir zaman) Divan şiirinde de fitne çıkaran sevgili, âşıkları arasında kargaşaya sebep olur. Şair de fitnelerin çoğalmasından dolayı şikâyetçidir.

Fitne-i âhir zamândur bu kamer devrinde kim
Zülfün her bir teline bağludur bin mübtelâ (G.5/3)

1.2.2. Bustân (Bahçe)

Zamanın bir bahçe olarak düşünöldüğü bu beyitte âşığın ömrüne sonbahar rüzgârı esmiştir. Sevgili ise canlı bir ilkbahar mevsimi gibi düşünölmüştür. Âşık yine ilkbahar mevsimine erişmek ister. Beyitte *hazân* (sonbahar) ve *nev-bahâr* (ilkbahar) kelimeleri arasında tezat sanatı yapılmıştır.

Nâ-gâh irer bâdın zamân bustânına ‘ömrün hazân
İrüş Visâlîye zamân ey nev-bahârum kandasın (G.134/7)

2. YIL

Aydınlı Visâlî Dîvânı’nda belirli bir zaman dilimini ifade etmek için kullanılan yıl kavramına yer verilmiştir. Âşık, sevgilisine herkesten hizmet beklememesi gerektiğini çünkü hizmet edebilmek için kendisinin bu yola uzun yıllarını verdiğini söylemiştir.

Hizmet-i tevakku‘ itme şehâ hâm kimseden
Bu yolda kul gerek niçe yıl hizmet eylemiş (G.86/6)

3. MEVSİMLER (FASL)

3.1. Bahâr (Nev-bahâr)

Klasik şiirde olduğu gibi *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da bahar en çok rağbet edilen mevsim olmuştur. Tazeliği, canlılığı ve insan psikolojisi üzerindeki olumlu etkisiyle beyitlerde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Sevgilinin güzelliği, aşkı ve zindeliğini ifade etmek için kullanılır. *Dîvân*'da bahar ile ilgili yapılan tasvirlerin başında sevgilinin yüz güzelliği gelmektedir. Şair ancak bahar gibi güzel sevgilinin gelmesiyle sonbahar gibi kasvetli ömrünün tekrar bahara erişebileceğini söyler.

Bahâr-ı hüsn ü bahâsın kenâra gel ki yine
İrişe 'ayşumuzun gülbinine tâze bahâr (G.62/3)

Benzüm ey hüsn bahârı nice sararmaya kim
'Ömrümün gülşenine irdi hazân sen gideli (G.182/6)

Şair, sevgilinin gül bahçesine gelmesini âdeta baharın gelmesi gibi tasvir etmiştir.

Sâkıyâ gel bâg içinde câm-ı gül-fâm içelüm
Kim cemâlün gibi yine hoş bahâr olmuş durur (G.20/5)

3.2. Hazân

Divan şairleri hazan mevsimini olumsuz bir anlama gelecek şekilde bir bitiş ifade etmek için kullanmışlardır. Baharın zıddı olan hazan, hüzn, yaşlılık ve ölüm gibi olumsuzlukları akla getirmektedir. Sevgiliyi görmeyen âşığın gönlü her zaman hazan mevsimi gibi gamlıdır. Ancak sevgilinin gelişiyle bahara erişebileceğini söyler. Bu nedenle âşığın gözleri hep ilkbahar gibi taze sevgilisini aramaktadır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da hazan, klasik şiirdeki kullanımına uygun düşecek şekilde ele alınmıştır.

Nâ-gâh irer bâdın zamân bustânına 'ömrün hazân
İrüş Visâlîye zamân ey nev-bahârum kandasın (G.134/7)

3.3. Yaz, Kış

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda bu mevsimler birkaç beyitte karşımıza çıkmaktadır. Mevsimler çeşitli benzetmeler için kullanılmıştır. Bir beyitte âşık, ayrılık acısıyla akıttığı gözyaşlarını dinmeyen yaz yağmuruna benzetmiştir.

Hecründe gözüm yaşı yaz yağmuruna benzer
Bir pâre diner dinmez başlar yine yagmaga (Mf.1/1)

Dîvân'da kış mevsimi soğukluğu sebebiyle rakibe benzetilmiştir. Kış mevsiminin geçmesi ancak gül gibi sevgilinin gelmesiyle mümkündür. Böylece gül açılıp yaz mevsimi gelir.

Açılup geldi habîbüm gidicek bârid rakîb
Kış aradan gitse lâ-büd gül açılır yaz olur (G.38/3)

Yaz irişüp çün bite gülşende gül
Cennet olur her ara gülşende degül (G.119/1)

4. ZAMAN DİLİMLERİ

4.1. Yakın Zaman Dilimleri

4.2. Gün İçerisindeki Zaman Dilimleri

4.2.1. Sabâh (Subh, Seher)

Dîvân'da sabah, günün ilk saatlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Beyitte şair, âşığı inleyen bir bülbüle benzetmiş ve gül yüzlü sevgilisini görmek için sabahlara kadar ağladığını söylemiştir. Başka bir beyitte ise şair, sabah vakti edilen duanın kabul olacağını söyler.

Bülbül gibi eyler idi Visâlî sabâha dek
Yârun cemâli gülşenini gülsitânumuz (G.75/7)

Göricek yüzün Visâlinün du'âlar itdügi
Bu ki dirler subh vakti müstecâb olur du'â (G.2/9)

4.2.2. Akşam (Şâm)

Dîvân'da akşam mefhumu gerçek anlamının dışında, çeşitli benzetmelere konu olmak amacıyla kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin gidişi ile mutluluk güneşinin battığını ve ayrılık akşamının geldiğini söylemiştir. Ayrılığın gamı ve kederi akşamın karanlığı gibi tahayyül edilmiştir.

Tutdı gözüm yaşı yılduzları âfâkı tamâm
Gidüp ol şems-i sa'âdet geleli şâm-ı firâk (G.100/6)

4.2.3. Gece (Şeb, Leyl)

Gece, *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda en çok işlenen ve en fazla tasavvura konu olan zaman dilimidir. Ayrıca gece kavramından bir beyitte zaman ifade etmesinin dışında İslam âlemi için önemli olan Kadir gecesi sebebiyle de söz edilmiştir. Şair, sevgiliye hizmet edenlerin gecesinin Kadir gecesi gibi mübarek, gündüzünün de Nevruz bayramı gibi bereketli geçmesini dilemiştir.

Her kim ki 'ömrin ide anun hizmetinde sarf
Gicesi kadr ü gündüzi nev-rûz-ı 'ıyd ola (G.8/2)

Gece, âşığın tek başına sabahlara kadar feryat ettiği zamandır. Hatta âşık o kadar çok ağlamıştır ki ettiği feryatların feleğe/gökyüzüne kadar çıktığını ve ahının dumanının her yeri siyaha boyadığını söylemiştir.

Mâh-ı ruhun şevki ile her gice
Çarha çıkar nâle vü efgânumuz (G.82/5)

Şairin siyah duman ile kastettiği yürekten ettiği ahların dumanlarıdır.

Sacı şevkine her gice âh iderem
Tolu 'âlemi dûd-ı siyâh iderem (G.123/1)

Bu beyitte mumun baştan aşağı yanması ile âşığın sevgili uğruna aşk ateşine düşüp kendisini yakması arasında ilgi kurulmuştur.

Ruh zerd olup anun'çün kanlu yaş aglaram kim
Hecr âteşiyle her şeb şem' oluban yanaram (G.126/3)

Beyitte sevgilinin aşkıyla şaşkın bir hâlde bulunan âşık her yerde sevgilisini aramaktadır. Ayrıca beyitte *leyl* (gece) ve *nehâr* (gündüz) kelimelerini birlikte kullanan şair tezat oluşturmuştur.

Ey gönlümi hayrân iden ‘aşkında ser-gerdân iden
Gözden gidüp yeksân iden leyl ü nehârüm kandasın (G.134/6)

Dîvân’da gece ile aynı anlamı taşıyan leyl kelimesi tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır. Leyl kimi zaman sevgilinin gece renkli siyah saçını belirtmek için kimi zaman da yazılışı itibarıyla efsanevi aşk kahramanlarından olan Leylâ ile ilgi kurmak amacıyla kullanılmıştır.

Dili Leylî saçun zencîre çekdi
Çekerlerse ne tan Mecnûnı bende (G.163/5)

4.2.4. Bugün, Yarın

Dîvân’da yakın zamanı ifade etmek için kullanılan bu vakitlere birkaç beyitte rastlamaktayız. Şair, âşığın sabırsızlığını ifade etmek için âşığın yarına kadar bile bekleyecek zamanının olmadığını, bir an önce sevgilisine kavuşmak istediğini söylemiştir.

Hûr u behişt-içün beni yarına salma zâhidâ
Yârına irenün bugün yarına intizârı yok (G.97/4)

“Şîr-i dil” terkibi *aslan yürekli* anlamına gelip cesur kimseleri belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Bu beyitte avcı, sevgili olarak düşünülmüştür.

Sayd oldı gözlerine bugün sen gazâlenün
Her şîr-i dil ki saydıdur anun gazâleler (G.61/3)

III. DÖRT UNSUR (Anâsır-ı erba’a)

Anâsır-ı erba’a terkibi dört unsur demek olup, dünyanın su, ateş, toprak, hava dörtlüsüne verilen addır. Bu dört unsur, âlemin ve âdemin esasını oluşturur. Aynı zamanda bu unsurlar klasik şiirde kullanılan temel mazmunlardandır.

Visâlî, şiirlerinde anâsır-ı erba’a’ya birçok beyitte yer vermiş ve bu mefhumlarla ilgili pek çok tasavvura başvurmuştur.

1. SU (ÂB)

1.1. Su ile İlgili Mefhumlar

1.1.1. Deryâ (Deniz, Bahr, Ummân, Kulzüm), Katre (Damla)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda su ve su ile ilgili mefhumlar oldukça fazla kullanılmıştır. Devasa büyüklüğü, derinliği ve içinde değerli madenleri barındırması sebepleriyle deniz, okyanus gibi kavramlar çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. Şair, âşığın akıttığı gözyaşlarının bir denizi doldurabilecek kadar çok olduğunu söylemiştir.

‘Ârizun şevkiyle akar çeşme-i çeşmümden âb
Şol kadar kim yiryüzini cümle deryâlar tutar (G.56/5)

Habîbüm görmek istersen denizde mevc-i hûn-efşân
Gözümün yaşı taşdukça temâşâ it bu deryâyı (G.196/3)

Şair, âşığın ah ateşinin kıvılcımlarının parlak ve çok olmasını güneş ve aya; gözyaşlarının çokluğunu ise okyanusa benzeterek mübalağa yapmıştır. Yine aynı beyitte şair *bahr* (deniz), *kulzüm* ve *ummân* (okyanus) kelimelerini kullanarak tenasüp oluşturmuştur.

Âhum odından şererdür misl-i şems ü kamer
Bahr-i eşküm katresidür kulzüm ü ‘ummân dahı (G.190/3)

Âşık, içinde bulunduğu sıkıntılı durumu anlatmak için gönül gemisinin gam denizinde boğulduğunu ve ne yaparsa yapsın kurtulamadığını söylemiştir.

Gam denizine garkayam hâdisenün kenârı yok
Fülk-i dilün felek gibi anun-içün karârı yok (G.97/1)

1.1.2. Bulut (Ebr), Yağmur (Bârân)

Dîvân'da bulut ve yağmur ile ilgili çeşitli tasavvurlar bulunmaktadır. Bu beyitte göz bir buluta; çok fazla akan gözyaşı ise yağmura benzetilmiştir.

Dökme gel iy mâh ebr-i çeşmümün bârânını
Tutmasun dirsens kenârün bâğ-ı ruhsârün çemen (G.140/3)

Sevgilinin yanağının parlaklığı güneşe, yanakların üzerine düşen ve onu örten misk kokulu saçlar ise siyah bulutlara benzetilmiştir.

Ebr-i siyâh içinde nihân olur âfitâb
Saçılma lâle-haddüne müşkîn külâleler (G.61/4)

Tan degül devr-i ruhunda âh idüp agladugum
Çün eser gül mevsiminde yıl yagar bârân dahı (G.191/4)

1.1.3. Tûfân, Sel (Seyl), Mevc

Tufan kavramının geçtiği beyitlerde özellikle Hz. Nûh'a ve tufan hadisesine telmihte bulunulmuştur. (Bkz. Hz.Nûh) Şair tufan belasından kurtulmak isteyenlerin sabır gemisine binmeleri gerektiğini söyler. Bu beyitte Nûh, tufan ve keşti (gemi) kelimeleri birlikte zikredilerek tenasüp yapılmıştır.

Vire tûfân-ı belâdan bu Visâlîye necât
Keşti-i sabra girerse nitekim Hazret-i Nûh (G.11/7)

Revân ol eşküm ilet gel beni ol nârven kadde
İrürse seyl-i hâşâki ne ola serv-i hırâmâna (G.159/2)

Visâlî bahr-i belâdan özin halâs idemez
Meger ki mevc-i 'inâyet sala girâne beni (G.189/9)

1.1.4. Gözyaşı (Eşk)

Dîvân'da deniz, tufan, sel gibi ifadeler genellikle âşığın gözyaşlarının çokluğunu ve coşkunluğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Bu beyitte de şair, gözyaşlarını görenlerin Dicle Nehri'ni anmayacağını söyleyerek mübalağa yapmıştır.

Eşkümü iden temâşâ anmaz olur Dicleyi
Kûyunı kılan teferrüc usanur Bagdâddan (G.136/6)

Yine âşığın gözyaşlarının çokluğu, gökyüzündeki yıldızlara benzetilmiştir. *Âfitâb* (güneş) ve *kevkeb* (yıldız) kelimeleri arasında gökyüzünde bulunmaları sebebiyle tenasüp sanatı yapılmıştır.

Âfitâbum yüzünü gel yine göster ki dahı
Eşkümün kevkebi olmadı nihân sen gideli (G.182/4)

1.2. Önemli Sular

1.2.1, Âb-ı Kevser, Selsebîl

Kevser, cennette müminlerin hizmetine sunulacak olan suyun adıdır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda umumiyetle sevgilinin dudağı için benzetilen olarak kullanılmıştır. (Bkz. Sevgili) Sevgilinin dudağını görenler onu selsebile (çeşme) benzetmişlerdir. Böylece sevgilinin dudağı çeşme, söylediği sözler ise bu çeşmeden akan Kevser suyu gibi düşünülmüştür.

Şol la'li âb-ı Kevser olan Tûbî boylu yâr
Kim kendü hûr-ı 'ayndur ışığı cennet-i berîn (G.133/5)

Zülfî gülzâr-ı ruhından leblerine meyl ider
Kâfire yitmez mi cennet yâ Rab ister selsebîl (G.121/5)

1.2.2. Âb-ı Hayât (Çeşme-i Hayvân), Zemzem

“Âb-ı hayât” *ölümsüzlük suyu* anlamına gelip, Hızır ve İlyas'ın içtiği efsanevi sudur. *Dîvân*'da özellikle sevgilinin dudakları ile âb-ı hayât arasında bir ilgi kurulmuştur. Ayrıca Kâbe yanındaki meşhur kuyudan çıkarılan zemzem suyuna da beyitlerde yer verilmiştir.

Lebünün zemzemini içmege cân irdi lebe
Ya'nî bu Hızır olur ol çeşme-i hayvân olısar (G.69/9)

2. TOPRAK (HÂK)

Doğarken bir avuç topraktan yaratılan insan yine öldüğünde toprak olacaktır. *Dîvân*'da “*hâke varmak*” tabiri toprağa varmak yani ölmek anlamında kullanılmıştır. Âşık, huri diye seslendiği sevgilisinin gül yüzünü görüp öldüğünde kabrinin cennet gibi nurla dolu olacağını söylemiştir.

Olur kemâlsiz ey hûr kabrüm behişt-i pür-nûr
Ger mihr-i çihren ile öldükde hâke varam (G.126/4)

Ayrıca toprak bu kullanımlarının dışında sevgilinin ayağının toprağı, izi tozu gibi ifadelerle de beyitlerde en çok sözü edilen mefhumların başında gelmektedir. Âşık ancak şanslı olan kimselerin sevgilinin eşiğinde toprak olabileceğini söylemiştir.

Derk itmege miyânunı ince nazar gerek
Hâk olmaga ayaguna devletlü ser gerek (G.103/1)

Hâk eylemişüz ayaguna baş ile cânı
Sanma sanemâ devleti yok başlaruz biz (G.80/3)

Beyitte geçen ateş kelimesi hasret anlamına gelecek şekilde mecaz anlamıyla birlikte kullanılmıştır. *Dîvân*'da *vatan toprağı* ifadesi tek beyitte geçmektedir. Âşık, sevgilisine kavuşmak amacıyla vatan toprağından ayrılmış, gurbette kalmıştır.

Düşmese âteşine hevâ-yı 'izârunun
Hâk-i vatandan ayrılup itmezdi yâ sefer (G.47/5)

3. HAVA

Hava, dünyadaki canlıların yaşamlarını devam ettirebilmek için gerekli olan en önemli unsurdur. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda hava, kelime olarak fazla yer almasa da rüzgâr, yel gibi birçok unsurla birlikte zikredilmiştir. Rüzgâr verdiği hafif esintiyle hem ortama ferahlık verir hem de âşığa sevgiliden haber getirmesi bakımından önem arz eder.

Şair bu beyitte rüzgârın estiğinde güzel kokmasının sebebini sevgilinin misk kokan saçına değmiş olmasına bağlayarak hüsn-i talil sanatına örnek vermiştir.

Düm zülfi hevâsından urur bâd-ı bahârı
Gülşende anun'çün nefesi gâliye-sâdur (G.49/3)

Rüzgâr bu sefer âşığın hâlini sevgiliye haber vermesiyle görevlendirilmiştir. Âşık, çektiği hasretten dolayı acınası hâlini sevgilinin de bilmesini ister.

Hasret ile öldüğüm tan yillerine bülbulâ
Di kim ol gül-rûya şâyed 'arz ideler varalar (G.23/6)

3.1. Rüzgâr Çeşitleri

3.1.1. Sabâ

Klasik şiirde en fazla adı geçen rüzgâr çeşitlerinden biri saba rüzgârıdır. *Dîvân*'da saba rüzgârı daha çok sevgilinin güzel kokulu saçının kokusunu taşıması ve dağıtması bakımından ele alınmıştır. Sevgilinin güzel kokulu saçına hayran olan saba, sevgiliden saçının kokusunu alır ve dağıtır. Sabanın taşıyıp dağıttığı kokular arasında en başta misk gelmektedir. Bu nedenle saba rüzgârı estiğinde havayı güzel bir koku kaplar.

İtdi âfâkı mu‘attar yine müşkîn-nefesün

Meger ey bâd-ı sabâ zülfine irdi nefesün (G.107/1)

Saba rüzgârı sadece sevgilinin haberini âşığa getirmez, âşığın hâlini de sevgiliye ulaştırır.

Ey sabâ âsitân-ı yâra irür

Hâk olur çak Visâlînün bedeni (G.174/7)

Aynı zamanda saba rüzgârının estiği yön dolayısıyla Çin, Tibet ve Tatar ülkelerinden geldiği düşünülmüştür. Ancak sevgilinin saçına uğrayıp, kokusunu alınca bu ülkelerin kıymetinin bir önemi kalmamıştır. Çünkü sevgilinin saçının kokusu eşsizdir.

Tâ irüp bâd-ı sabâ zülfüne her târı sıdı

Kadr-i Çîn ü Tîbet ü kıymet-i Tâtârı sıdı (G.178/1)

3.1.2. Nesîm

Divan şiirinde nesim, sevgilinin kokusunu taşımak ile görevlidir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da bu kullanıma uygun düşecek şekilde kullanılmıştır. Sevgilinin eşiğine gidip ayağının tozunu alır ve estiği yerlere anber saçıp gider.

Hâk-i derün tozından alup mı gelür nesîm

Kim ugraduğı yirlere ‘anber saçar gider (G.32/4)

3.1.3. Bâd-ı Hazân

Nâ-gâh irer bâdın zamân bustânına ‘ömrün hazân

İrüş Visâlîye zamân ey nev-bahârum kandasın (G.134/7)

4. ATEŞ (OD, NÂR)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda ateş mefhumu mecazi anlamında ele alınmış ve birçok tasavvura konu edilmiştir. *Dîvân*'da aynı zamanda şairin “âteş” redifli bir gazeli mevcuttur. (Bkz. G.90) Ateş, umumiyetle aşkı ve sevgilinin âşığa yüz vermemesinden dolayı âşığın çektiği ayrılık acısını ifade etmek için kullanılmıştır. Sevgiliden ayrı geçirilen her an âşığa cehennem ateşinden bile daha beter gelmektedir. Ayrıca beyitlerde ateş, cehennem kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Didüm ey şâh-i cihânüm bana sensüz bir nefes

Dirliğüm nâr-i cehennemden beter olmuş durur (G.21/3)

Ateş mefhumuyla birlikte karşımıza ateşle ilgili çerağ, şem ve kandil gibi dönemin araç-gereçleri de çıkmaktadır. Visâlî, âşık olan kimsenin başını aşk meydanına koymasını ve âşığa yakışır şekilde mum gibi yanmasını söyler.

‘Âşık-ısan Visâlî şem‘ gibi

Başun ortaya ‘âşıkâne getür (G.43/8)

Ateş ile ilgili bir diğer mefhum ise tennurdur. Şair her sabah güneş doğarken gökyüzünde oluşan kızılığın sebebini, âşığın ettiği ahlardan dolayı oluştuğunu söylemiştir.

Çarhun etrâfı kızarmış görürem her subh-dem

Kızdı ol tennûr san bu âh-ı âteş-tâbdan (G.146/2)

IV. HAYVANLAR

1. KUŞLAR

1.1. Umûmî Olarak Kuş

Kuş mefhumu, *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda oldukça fazla geçmektedir ve birçok tasavvura konu olmuştur. Visâlî'nin beyitlerinde kuş, murg ifadesiyle ele alınmıştır. *Dîvân*'da birbirinden farklı on kuşun adı geçmektedir. Hüma ve Anka gibi efsanevi kuş türlerine de rastlamaktayız. Visâlî kuş mefhumu ile can ve gönül arasında da ilişki kurmuştur. Beyitlerinde de *gönül kuşu* ifadesi geçmektedir. Âşığın kuş gibi gönlü sevgilinin saç tuzağına düşmüş bir şekilde hayal edilmiştir.

Sevdüğüm bir serv-i sîm-endâmdur
Kim gönül murgına zülfî dâmdur (G.67/1)

Murg-ı dil vasl hevâsında iderken pervâz
Âh kim nâ-geh esîr itdi anı dâm-ı firâk (G.100/2)

Âşığın gönül kuşu her zaman ayrılık acısıyla ağlayıp, inlemektedir. Tek isteği sevgilinin gül bahçesi olarak tasavvur ettiği mahallesinde bulunup eğlenmektir.

Hâr-ı zârı firkat u hicrân içinde egleyüp
Dil-berün kûyına murg-ı gülsitân olsam gerek (G.114/5)

1.2. Kuş Çeşitleri

1.2.1. Bülbül (Hezâr, Andelîb)

Klasik şiirde bülbül, gülün âşığı olarak hayal edilmiştir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda bülbül, adına en çok rastlanan kuş cinsidir. Şair aşk üçgeninde âşığı inleyen bülbüle; sevgiliyi güle; rakibi ise dikene benzetmiştir. Kendisini bülbüle benzeten âşık daima gül bahçesi olarak tasavvur ettiği sevgilinin eşiğinde olmak ister.

Yâr ışiginden Visâlî itmegil pervâza kasd
Bülbül-i hoş-nagmesin terk-i gülistân eyleme (G.169/7)

Beyitte bülbüle seslenen şair, gülün/sevdiğinin eziyetlerine katlanamayacaksa güzelliğine bakıp aldanma demiştir. Bu ifade günümüzdeki *gülü seven dikenine katlanır* sözünü akıllara getirmektedir.

Yog ise bülbül tâkatün hârün cefâ vü cevrine
Hüsnine bakup güllerün aldanma bûy u reng içün (G.135/7)

1.2.2. Papağan (Tûtî)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda papağan, bülbülden sonra en çok zikredilen kuşlardan biridir. Papağan ile sevgilinin güzel sözleri arasında ilgi kurulmuştur. Sevgilinin yüzü gül bahçesine benzetilmiş, sözleri de papağanı kıskandıracak kadar güzel tahayyül edilmiştir.

Yüzünü görürse bülbül yâd-ı gülzâr eylemez
Sözün işidürse tûtî dahı güftâr eylemez (G.76/1)

Âşık bu beyitte mekânı sevgilinin güle benzeyen yanağı olan inleyen bir bülbüle, sevgili ise şeker sözlü bir papağana benzetilmiştir. Şair bağ (bahçe), tûtî (papağan) ve bülbül kelimelerini kullanarak tenasüp sanatı oluşturmuştur.

Ben bülbül-i nâlânam bâgum ruh-ı gül-gûnun
Sen tûtî-i gûyâsın la‘lün şekeristândur (G.27/5)

1.2.3. Güvercin (Kebûter)

Divan şiirinde güvercin, bir av kuşu olarak sevgili yerine kullanılır. *Aydınlı Visâlî Dîvân*’nda tek beyitte geçen güvercin, âşığın gönlünü avlayan sevgili yerine kullanılmıştır.

Gönlümi sayd idüp yine dil-ber alup gider
San şâh-bâzdur ki kebûter alup gider (G.57/1)

1.2.4. Karga (Kelâg, Zâg)

Dîvân’da karga ile rakip arasında ilgi kurulmuştur. Âşık, karganın/rakibin sevgilisinin eşiğinde bulunmasını istemez. Çünkü o pisliğe meyleder.

Sür rakîbi kapundan ol zâgı
Tûtî ile hem-âşiyân itme (G.167/5)

Sevgilinin siyah saçı rengi sebebiyle kargaya benzetilmiştir.

Bâg-ı ruhun makâm olalı zâg-ı zülfüne
Cân bülbüldür ana turagun ne nâzüçük (G.102/4)

1.2.5. Keklik (Kebk), Tezerv (Sülün), Tâvûs, Şâhîn

Dîvân’da geçen bu hayvan isimleri çeşitli tasavvurlara konu olmuştur. Örneğin keklik, sesinin ve gövdesinin güzelliği sebebiyle sevgili için benzetilen olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde tavus kuşu da rengârenk tüyleri ve salınışı gibi özelliklerinden dolayı sevgiliyi hatırlatmaktadır. Tezerv (sülün) ise bir beyitte âşığın gönlü için benzetilen olarak kullanılmıştır.

Tâvûs-ı hırâmânî durur çeşmesinün
Gösterse yürüdükçe ne tan hoş salınışlar (G.58/2)

Nâz ile çemenlerde salın tâ ki tapundan
Kebk ile tezerv öger çok dürlü revişler (G.58/3)

Şahin avcı bir kuş olması sebebiyle aşağıdaki beyitte bu özelliği ile ele alınmış ve sevgiliyi belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Beni sayd eyledi nâ-geh hümâyûn-sâye bir tâvus
Şikâr olmaz iken gönlüm tezervi degme şâhîne (G.171/5)

1.2.6. Kumru

Dîvân'da *kumru-çınar* mazmununa da yer verilmiştir. Âşık, her zaman sevgilisi için dua eden ve onu öven bir kumru olarak tasvir edilmiştir. Çınar ise yapraklarının ele benzemesi sebebiyle dua eder bir şekilde hayal edilmiştir.

Kumrıyı her gün çenârün dalı üstinde tutar
Her seher okıduğıçün kaddüne medh ü senâ (G.2/6)

2. DÖRT AYAKLI HAYVANLAR

2.1. Âhû, Gazâl (Gazâle)

Ahu, klasik şiirde sevgiliye benzetilen hayvanlardan biridir. Sevgilinin misk gibi kokması ile ahu arasında ilgi kurulmuştur. Bu beyitte sevgilinin kokusunu ahudan bile daha üstün gören şair mübalağa yapmıştır.

Gözlerin gördükde didüm ey perî âhûmı sen
Didi âhû var mıdur kim ola böyle müşk-bû (G.147/2)

Gazale, dişi ceylana verilen addır. Divan şiirinde sevgili için benzetilen olarak kullanılmıştır. Bu beyitte ceylan/sevgili, iri ve siyah gözlerinin güzelliği sebebiyle âşığın gönlünü avlamıştır.

Sayd oldı gözlerine bugün sen gazâlenün
Her şîr-i dil ki saydıdur anun gazâleler (G.61/3)

2.2. At (Şeb-dîz)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda sevgili atına binmiş bir şekilde tasvir edilmiştir. Ayrıca birkaç beyitte Hüsrev ile Şîrîn'in Gülgûn ve Şebdîz adlarındaki atlarına da yer verilerek telmih yapılmıştır. Sevgilinin saçı ile ilişkilendirilen Şebdîz *gece renkli*; yanağı ile ilişkilendirilen Gülgûn ise *gül renkli* demektir. *Dîvân*'da bu isimler tevriyeli bir şekilde kullanılmıştır.

Bize tan yeli-y-ile berg-i gül-i ter geliser

Atlanup atına ya'nî yine dil-ber geliser (G.34/1)

Kim görse ruh u zülfünü ey Husrev-i hûbân

Baglandı sanur bir yire Gülgûn ile Şebdîz (G.79/5)

2.3. Seg (Köpek)

Klasik şiirde olduğu gibi Visâlî'nin beyitlerinde de köpek, rakip için kullanılan bir benzetme unsuru olmuştur. Rakip/köpek her zaman sevgilinin mahallesinde bulunur ve âşığı oraya yaklaştırmak istemez. Âşığın tahammül edemediği başka bir şey ise kendisinin rakip ile bir tutulmasıdır. Çünkü rakip, köpek pazarındandır ve değersizdir.

Rakîbün ey perî yig görme benden

Seg-i bâzârdan merdüm kem olmaz (G.74/2)

Komaz işigine varmaga talar beni rakîb

Bî-edeb oldu inen ol iti billâh urun (G.113/5)

Visâlî bu beyitte ise kendisini sevgilinin eşiğinde bulunan bir köpeğe benzetmiştir. Tek umudu sevgilisinden bir lütuf görmek olan âşık yine sevgilinin vefasızlığından yakınmıştır. Şair aynı beyitte it (köpek) ve üstühan (kemik) kelimelerini kullanarak tenasüp yapmıştır.

Meger itden kimem ki kapunda

Degülem bir [ki] üstüh'ân görmüş (G.88/6)

2.4. Har (Eşek)

Rakip için yapılan benzetmelerden biri de eşektir. Aşağıdaki beyitte bu benzetmeye yer verilmiş ve şair, rakibin kalbinin kötü olduğunu ve hiçbir zaman düzelmeyeceğini, değerli bir kumaş olan atlastan çul giyse de eşeğin, insan olamayacağını söylemiştir.

Rakîb inen tonatma var özünü
Hara atlas çul itsen âdem olmaz (G.74/4)

2.5. Aslan (Şîr)

Dîvân'da yer alan hayvanlardan biri de aslandır. Visâlî, ceylan gözlü sevgilinin bir bakışı ile binlerce aslan gönüllü âşığı avladığını söyler.

Şehlâ gözün âhûları kasd itse şikâra
Bir bakış ile sayd ideler bin dil-i şîri (G.195/4)

3. SÜRÜNGENLER

3.1. Yılan (Mâr, Ejder, Ejdehâ)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda yılan, daha çok *mâr* sözcüğüyle zikredilmiştir. Sevgilinin saçının rengi ve kıvrımlı yapısı nedeniyle saç ile yılan arasında şekil yönünden benzetme ilgisi kurulmuştur. (Bkz.Saç ile İlgili Tasavvurlar) Aşağıdaki beyitte sevgili değeri bakımından bir hazineye; âşığın gönlü ise içinde yılan bulunan yıkık bir harabeye benzetilmiştir.

Gitmedi dilden hayâl-i zülfün ey genc-i revân
Kanda ise köhne vîrân olmaz imiş mârsuz (G.73/5)

Sevgilinin yanağı bir gül bahçesine, yanağın üzerine düşen saçlar ise gül bahçesine giren yılanlara benzetilmiştir.

Ser-i zülfün gül üstinde yatur bir deste sünböldür
Ya halka olmuş ejderdür girüp sahn-ı gülistâna (G.159/5)

4. DENİZ HAYVANLARI

4.1. Balık (Mâhî, Semeg)

Dîvân'da balık, Molla Kasım ile Yunus Emre'nin hikâyesine telmihte bulunmak amacıyla zikredilmiştir. Molla Kasım'ın denize attığı bin şiirin balık olduğu düşünülmektedir. *Mâhî*, balık demektir ve beyitte deniz kelimesi ile birlikte kullanılarak tenasüp oluşturmuştur.

Mâhî olup cemâli denizinde rûz u şeb
Dil-i Yûnus şikâr ider ebrûsı Kâsımun (G.110/6)

Bu beyitte sevgilinin iki kaşı denizde yüzen balıklara benzetilmiştir. Bu benzetme denizde yüzen balıkların kıvrılmaları ile ilgilidir. Sevgilinin kaşı da kıvrımlı bir şekle sahiptir.

Kaşun hayâline cân al didüm gözümde iken
Didi revâ mı ola bey'i denizdeki semegün (G.101/3)

5. BÖCEKLER

5.1. Pervâne

Dîvân'da kullanılan mazmunlardan biri de şem (mum) ile pervanedir. Âşık, pervane sembolüyle; maşuk (sevgili) da şem (mum) sembolüyle ifade edilmiştir. Sevgilinin mum gibi aydınlık yüzüne kavuşmak isteyen âşık, pervane gibi yanmaya razıdır.

Cemâli şem'ine pervâz iden bâl
Yakar pervâneveş per ile bâlı (G.185/2)

5.2. Karınca (Mûr)

Karınca neredeyse gözle görülemeyecek kadar küçük bir hayvan olduğu için, acziyeti sebebiyle beyitlerde âşık için benzetilen olarak kullanılmıştır. Âşığın/karıncanın karşısında ise hükümdar (sevgili) vardır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda karınca ile Süleymân hikâyesine telmihte bulunulmuştur.

Biz mûra ne cevri itdüğini pâ-yı gam-ı dost
'Arz eyleyelüm çün ki Süleymân gelesidür (G.63/5)

Dîvân'da ayrıca karınca ile sevgilinin ayva tüyleri arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Sevgilinin dudağını çevreleyen ayva tüyleri, üzüm asmasının etrafına toplanan karıncalar gibi hayal edilmiştir.

Zülf-i siyâhun çevresin tutdı hat ey 'unnâb-ı leb

Cem' oldı san mûr-ı siyeh müşkîn 'ineb âveng içün (G.135/3)

5.3. Akrep

Dîvân'da akrep siyah rengi, kuyruğu ve kıskaçları sebebiyle şekli itibarıyla sevgilinin siyah saçına benzetilen olarak kullanılmıştır. Âşığın gönlü, sevgilinin saçının müptelasıdır.

Dil giriftâr ol nigârun zülf-i bed-kîşindedür

Zehr-i mâr ol zülf-i ca'dun 'akrebi nîşindedür (G.41/1)

5.4. Meges (Sinek)

Küçük bir hayvan olan sinek, bu beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından olan beni için benzetilen olmuştur.

Göze hâlün hayâli konaldan

Bizi uyutmaz ol meges ne idelüm (G.122/3)

V. BİTKİLER

1. AĞAÇLAR

1.1. Umûmî Olarak Ağaç

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda en çok servi, tûbâ, çınar gibi ağaç isimleri geçmektedir. Bu ağaçlarla ilgili çeşitli tasavvurlar yapılmıştır.

2. AĞAÇ ÇEŞİTLERİ

2.1. Serv

Servi, *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda adına en fazla rastlanan ağaç türüdür. Sevgilinin boyu ile ilişkilendirilmiştir. (Bkz.Boy ile İlgili Tasavvurlar) Boy, serviden üstün tutulmuştur.

Servler serkeşlenüp güller letâfet satmasun

Şimdi kim ol serv-i bâlâ vü semen-ber devridür (G.18/5)

2.2. Tûbâ

Sevgilinin boyu için yapılan teşbihlerden biri de Tûbâ ağacıdır. Âşık, sevgilisine olan bağlılığını, onu cennet ve cennetteki unsurlara bile değişmeyeceğini söyleyerek göstermiştir.

Kapun tapun lebün boyun ey ârzû-yı dil

Firdevs ü hûr u Kevser ü Tûbâya virmezem (G.125/3)

2.3. Şimşâd, Nârven

Dîvân'da şimşad ve narven de sevgilinin boyuna benzetilen olarak kullanılmıştır. Âşık, sevgilinin hasretiyle mahallesine gidince şimşad ve narven (sevgili) öfkelenmiştir.

Yâd eyledükçe kûyuna güstâh olup gezer

Şimşâd u nârven gazabından başın salar (G.64/1)

2.4. Çınar (Çenâr)

Bu beyitte insana özgü olan dua etme eylemi, çınara ağacına atfedilmiştir. Çınar ve servi sevgiliye nazar değmemesi için el açıp dua etmektedirler.

Kâmetünün nihâline irmemege yavuz nazar

Serv ü çenârun el açup dün gün işi du'â durur (G.54/3)

2.5. Bîd (Söğüt)

Dîvân'da yer alan ağaçlardan biri de söğüt ağacıdır. Su kenarında oluşu sebebiyle beyitlerde teşbihlere konu olmuştur. Şair bu beyitte söğüt ağacının ince ve uzun yapraklarını kılıca benzetmiştir.

Nergis gözüne öykineli bîdden sular

Gözine sokmaga nice hançer alup gider (G.57/3)

2.6. Ar'ar

Dîvân'da yabani serviye de yer verilmiştir. Sevgilinin boyu servi, ar'ar gibi ağaçlara benzetilmiştir. Âşık her daim sevgilinin ayağında/eşiğinde kalmak istediğini söylemiştir.

Olmaz uyumun sâye-i 'ar'arda hoş ammâ

Cân diler ayagında olam ol serv-i revânun (G.105/2)

3. ÇİÇEKLER

3.1. Gül

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda adından en çok söz edilen çiçek türü, güldür. Gül-bülbül mazmununa sıkça yer veren şair, sevgiliyi gül şeklinde tasvir etmiştir. Sürekli ağlayıp, inleyen ve gül bahçesinden ayrılmak istemeyen bülbül ise âşık için benzetme unsuru olmuştur. Gülün üzerinde bulunan diken ise rakibe benzetilmiştir.

Yâr atlanup atına revân olıcak gören
Sanur ki bâd berg-i gül-i ter alup gider (G.57/2)

Visâlî sen gülün çün bülbülidür
Öter hüsnün bahârında epsem olmaz (G.74/7)

Âşık gönlüne seslenmiş, rakiplerden dolayı sevgiliyi sevmekten vazgeçme, onu terk etme, nasıl ki çimenlikte dikensiz gül bulunmazsa sevgili de rakipsiz olmaz demiştir.

Terk eyleme agyâr içün ol yâr gönül kim
Dünyâ çemeninde gül-i bî-hâr ele girmez (G.81/6)

3.2. Gonca (Gonce)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda gonca, şekli ve kırmızı rengi itibarıyla sevgilinin nazik, küçük ağzına benzetilmiştir.

Ey serv ü semen-bûy saçun sünbüle benzer
Nâzük-dehenün gonceye yüzün güle benzer (G.29/1)

Serv-i bâlâsın velîkin serv reftâr eylemez
Gonce-lebsin gonce ammâ hûb-güftâr eylemez (G.77/1)

3.3. Lâle

Divan şiirinde lalenin kırmızı renkte olması ile sevgilinin yanağı ve âşığın gözyaşları arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Aşağıdaki beyitte lalenin ortasındaki siyahlık ise sevgilinin yanağına benzeme arzusundan dolayı meydana

gelmiş bir yara olarak tasvir edilmiştir. Visâlî de bu beyitte sevgilinin aşkına düştüğünden beri içinin/gönlünün lale gibi karardığını söylemiştir.

Gönlüm düşeli sen gül-i nev-reste nigâra
Şevkünden içüm lâle gibi yandı karara (G.162/1)

3.4. Sümbül

Klasik şiirde sevgilinin saçının kokusu güle, sümbüle veya anbere benzetilmiştir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da bu kullanıma yer verilmiş, sevgilinin saçının kokusu ile sümbül arasında ilgi kurulmuştur. Hatta şair mübalağa sanatına başvurarak sümbülün kokusunu bile sevgilinin saçından aldığını söylemiştir.

Var didüm zülf ü ruhunda bûy-ı sümbül reng-i gül
Didi bunlardan alurlar sümbül ü gül reng [ü] bû (G.147/3)

3.5. Nergis

Nergis çiçeğinin kökeni Yunan mitolojisine dayanmaktadır. Mitolojiye göre Narsis (Narkisos) çok güzel ve herkesin âşık olduğu bir delikanlıymış. Bir gün dereye kendi aksini görüp âşık olmuş ve suya düşüp boğulmuştur. Öldükten sonra sarı göbeğini beyaz yaprakların kucakladığı bir çiçeğe dönüşmüştür.⁹¹ Bu efsaneden hareketle divan şiirinde nergis ile göz arasında benzerlik ilişkisi kurulmuştur. Sevgilinin gözü nergistir, baygın ve şehla olması sebebiyle beyitlerde zikredilmiştir.

Yaraşur sahn-ı çemende nâz ile salınsa kim
Gözleri nergis boyı serv-i hırâmândur henüz (G.78/2)

3.6. Menekşe (Benefşe)

Bu beyitte menekşe çiçeği başının eğriliğinden dolayı âşık için bir benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Gam çeken âşığın genç yaşta beli bükülmüştür.

Gam-ı zülfün benefşe çekmez ise
Cevân iken niçün kaddi dütâdur (G.53/6)

⁹¹ Berat Açıl, "Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler", *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, S.5, s.16.

3.7. Yâsemen

Dîvân'da yasemin rengi dolayısıyla sevgilinin yanağı, yüzü ve gerdanı için kullanılan bir benzetilen olmuştur.

Ey serv-i gül-‘izâr u bût-i yâsemen-cebîn
Olsun fedâ yoluna dil ü cân u ‘akl u dîn (G.133/1)

3.8. Nesrîn

Nesrin, beyaz renkli ve hoş kokulu bir gül cinsidir. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda güzel kokusu sebebiyle sevgiliye benzetilmiştir.

Nesrîne benzerüz anmaz yâr ile velî
Ben benzüm ile benzerem ol hoş kohuyile (G.154/2)

3.9. Reyhân

Dîvân'da reyhan şekli ve rengi sebebiyle sevgilinin ayva tüyleri için benzetilen olarak kullanılmıştır.

Kim geldiyise hüsnün bâğına temâşâya
Nergislerüne meftûn reyhânuna hayrândur (G.52/6)

3.10. Sûsen

Dîvân'da adı geçen çiçeklerden biri de susendir. Divan şairleri sivri ve uzun yapraklı bir çiçek olan susen ile dil arasında benzerlik ilgisi kurmuşlardır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda da susen, klasik şiirdeki kullanımıyla ele alınmıştır.

Her yıl öger sen güli bûlbûl hemân
Dil uzadan medhüne sûsen degül (G.119/2)

3.11. Mugaylân (Deve Dikeni)

Mugaylan, kurak yerlerde bulunan bir bitki olduğu için sevgilinin Kâbe'ye benzeyen mahallesinin yolunda bulunduğu inanılır.⁹² *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda şair, ayrılık acısı ile mugaylanın acısını birlikte kullanmıştır.

Gözüme Ka'be vaslun nice pinhân olısar
Yayaram firkat ile nice mugaylân olısar (G.69/1)

⁹² İskender Pala, a.g.e., s.342.

4. MEYVELER

4.1. Ayva (Bîh), Elma (Sîb)

Dîvân'da geçen meyve isimlerinden ayva ve elma, sevgilinin çenesi için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Sevgilinin boyu serviye; yanakları bahçeye benzetilmiş, çenesi de bu ağacın meyveleri olarak tasvir edilmiştir.

Bâg-ı ruhunda mîve uma varıcak ey dost
Dervîşin it ihsân bana şol sîb-i zekanından (G.138/6)

Kâmetün şâhı nice serv-i sehîdûr kim anun
Tâze hurmâlar ile sîb-i bihîdûr semeri (G.184/7)

4.2. Hurmâ

Tatlı ve şifalı bir yiyecek olan hurma beyitte sevgilinin tatlı dudağını belirtmek için kullanılmıştır. Sevgilinin dudağı da âşığına şifalı gelmektedir.

Rakîbün agzına niçün virürsin la'1-i şîrînün
Revâ mıdur begüm sunmak dehân-ı mâra hurmâyı (G.196/5)

5. BAĞ VE BAHÇE İLE İLGİLİ UNSURLAR

5.1. Bağ, Bahçe, Bostan (Bûstân), Ravza, İrem

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda yer alan bu mefhumlar, sevgili veya onun bulunduğu yer ile ilişkilendirilmiştir. Sevgili cennet hürisine; eşiği cennet bahçesine; boyu da Tûbâ ağacına benzetilmiştir. Âşığın gönlü her zaman sevgilinin güzellik bahçesini (yüzünü) izlemek ister.

İtmeden gam seni helâk gönül
Var temâşâyâ hüsni bâğına (G.153/2)

Billah ey hûr işigün bâg-ı behîşt anlayana
Kâmetün Tûbî lebün çeşme-i Kevser mi degül (G.116/3)

Âşık, sevgilinin eşiğinin toprağını güzel kokusu sebebiyle cennet bahçesi olan İrem'e benzetmiştir. Âşığın bu dünyadaki cennet bahçesi, sevgilinin bulunduğu yerdir.

Serv-i sîmîndür işigün bâğınun topragı müşk
Ana bu yüzden dimişem ben İrem bustânıdır (G.65/4)

Âşık bu beyitte sevgilisine kavuşamadığından dolayı yakınmakta olduğunu ve bundan dolayı çok ağlayıp, inlediğini söylemiştir. Beyitte âşığın gözyaşlarının çokluğu dönen bir dolap gibi düşünülmüştür.

İrmemişem kenârına bâğ-ı visâlünün
Dolâbveş çoğ eylemişüz gerçi nâleler (G.61/6)

Sevgilinin olmadığı bahçeye sonbahar rüzgârının eriştiğini söyleyen âşık, sevgilisinin bu bahçeye gelerek tekrar ilkbaharı getirmesini ister.

Nâ-gâh irer bâdın zamân bustânına ‘ömrün hazân
İrüş Visâlîye zamân ey nev-bahârum kandasın (G.134/7)

Ravza kelimesi *bahçe* anlamına gelmektedir. Bu beyitte âşığın gönlü gam dikenleriyle dolu bir bahçeye benzetilmiştir. Şair, gülden/sevgilisinden daha fazla diken dökmemesini çünkü gönlünün bahçesinde sevgilinin hayalinin gezdiğini söylemiştir.

Dökme gönlüm ravzasına hâr-ı gam ey gül-‘izâr
Kim hayâlün ayagina reh-güzâr olmuş durur (G.20/3)

5.2. Çemen, Sebze

Bu beyitte âşık, çimenlikte gülün hasretiyle inleyen bir bülbüle benzetilmiştir. Gül, bülbül ve çimenlik kelimeleri bir arada kullanılarak tenasüp sanatı yapılmıştır.

Kûyunda yüzün şevkine âhum işiden dir
Bülbül gül içün nâleler eyler çemen içre (G.150/2)

Sebze kelimesi *çimenlik* anlamına gelmektedir ve bu beyitte sevgilinin eşiği yerine kullanılmıştır. Sevgilinin eşiğinde toprak olmak/ölmek isteyen âşık, servi boylu sevgilisinden kendisine gölge olmasını ister.

Ben sebze gibi yüz sürüben toprag olayın
Ol yire ki sen serv-i sehî sâye salarsın (G.141/4)

5.3. Gülşen (Gülzâr, Gülistân)

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nda bu mefhumlar çoğunlukla sevgiliye, sevgilinin güzellik unsurlarına veya mahallesine benzetilmiştir. Allah, sevgilinin güzelliğini taze bir gül bahçesi olarak yaratmıştır. Bu bahçenin sakinleri ise âşıklar/bülbüllerdir. Kendisini bülbül olarak gören âşık, gül bahçesinden ayrılmak istememiş ve orayı kendisinin vatanı saymıştır.

Ko Visâlî kullarunla kapunı kılsun vatan

Olsa hoşdur gülsitânda murg-ı hûb-elhân dahı (G.190/7)

Yüzünü göricek figân iderem

Bülbülem san ki gülsitân görmiş (G.88/4)

Âsitânundan Visâlî bî-nevâyı sürme kim

‘Andelîb-i hoş-nevâdur olımaz gül-zârsuz (G.73/7)

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan ayva tüyleri kokusu itibarıyla menekşeye benzetilmiştir. Âşık, sevgilisine seslenerek gül bahçesine benzeyen yanağının üzerindeki ayva tüylerini almamasını çünkü onların gül bahçesinin süsü olduğunu söylemiştir.

Giderme hadünden hat-ı müşkîni ko tursun

Zînet getirür çünkü gülistâna benefşe (G.170/5)

SONUÇ

Aydınlı Visâlî Dîvânı'nın etraflıca tahlil edildiği bu çalışmada gerek şairin edebî şahsiyetini gerekse dünya görüşünü ortaya koyan birtakım neticelere ulaşılmıştır:

Çalışmamızın başında önce divandaki kavramların belirlenmesi ve bir başlık altında işlenmesi için fişleme yönteminden yararlanılmıştır. Daha sonra o kavram hakkında bilgi almak için örnek tezler ve makaleler incelenmiş ve ilgili kaynaklara atıfta bulunmak amacıyla dipnot düşülmüştür. Gerekli kaynaklar incelendikten sonra ise her bir başlık altında konuyla ilgili açıklama yapılmış ve birden çok örnek beyit verilmiştir. Eser, dil ve üslup açısından incelendiğinde dönemine göre gayet açık ve sade bir dille kaleme alınmıştır. *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda 197 gazel, 4 murabba, 4 müfred, 2 matla, 1 nazm, 1 müstezâd ve 1 Farsça matla ve kıt'a bulunmaktadır. Genellikle dünyevi aşkı işleyen şairin şiirlerinde daha çok âşıkane ve rindane bir üslup göze çarpmaktadır. Ayrıca mutasavvıf bir şair olmamasına rağmen dinî konulara hâkim olan Visâlî, his ve hayallerinin ifadesinde *namaz, hac, tavaf ve sa'y, cennet, cehennem, dua* gibi dinî konulardan da bahsetmiştir. *Dîvân*'da bununla beraber mutasavvıf şairlerden Kemal-i Hucendî, Yunus Emre ve Hamza Bâlî'nin isimleri geçmektedir. Kur'ân'da zikredilen 25 peygamberden 9 tanesinin adına *Aydınlı Visâlî Dîvânı*'nda rastlanmaktadır. Bu peygamberler umumiyetle öne çıkan özellikleri ve mucizeleri sebebiyle işlenmiş ve bazı beyitlerde isimleri sevgiliyi/memduhu kastetmek veya övmek amacıyla kullanılmıştır. *Dîvân*'da en fazla sözü edilen peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. Yûsuf'tur. Visâlî, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmetinden olduğunu söyleyerek övünmüştür. Şairin eserinde dört büyük halifeden sadece Hz. Ali'nin adı kahramanlıkları sebebiyle geçmiş ve memduh için benzetilen olarak kullanılmıştır. Saray mensubu kişilerden ise dönemin padişahı II. Bâyezid övgüsü yer almaktadır. Visâlî'nin şiirlerine kaynaklık eden tarihî ve efsanevi şahsiyetler ise Rüstem, İsfendiyâr, Nuşîrevân, Hürmüz gibi güçlü şahsiyetlerdir. Yine beyitlerde Leylâ ile Mecnûn, Ferhâd ile Şîrîn, Vâmık ile Azrâ gibi aşk kahramanlarının da adı geçmektedir. Bu isimler, beyitlerde telmih yoluyla zikredilmiş ve sevgili ile âşık için benzetme unsuru olarak

kullanılmıştır. Edebî şahsiyetler ise Sa'di-i Şirâzî, İmrü'l-Kays, Selmân, Şeyhî, Kemâleddîn-i İsfâhânî ve Necâtî'dir.

Devrin sosyal yaşantısına ve o döneme ait gelenek, inanış ve içtimai tabakalanma gibi hususlara da değinilmiştir.

Visâlî şiirlerinde klasik şiirin esas tiplerinden olan sevgili, âşık ve rakip üçlüsüne de yer vermiştir. *Dîvân*'da bu tipler klasik Türk şiiri geleneğine uygun düşecek şekilde ele alınmıştır. Kusursuz bir güzelliğe sahip olan sevgili, vefasız ve zalim bir kimse olarak karşımıza çıkmaktadır. Âşık ise tüm eziyetlere katlanan ve gerektiğinde sevgilisine kurban olmaktan ve canını vermekten çekinmeyen biridir. Üçüncü bir tip olan rakip ise, sevgilinin mahallesinden ayrılmayan ve âşık ile sevgili arasındaki en büyük engeldir.

Şiirlerinde tabiatle ilgili mefhumlara da yer veren Visâlî, güneş, ay ve felek kavramlarını oldukça fazla işlemiştir. Anâsır-ı erba'a (su, toprak, ateş, hava)'yı da şiirlerinde işlemiştir. *Dîvân*'da birçok hayvan türü ele alınmış olup âşığı temsil eden bülbül en çok işlenen kuş türü olmuştur. Anka, Hüma gibi efsanevi kuş türleri de çeşitli tasavvurlara konu olması bakımından karşımıza çıkmaktadır. Bununla beraber beyitlerde geçen ağaçlar, genellikle sevgilinin boyu için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır. Çiçekler ise sevgili veya sevgilinin güzellik unsurları ile ilişkilendirilmiştir. Beyitlerde tespit edilen meyvelerden elma ve ayva ile sevgilinin çenesi arasında benzetme ilgisi kurulmuştur.

“Aydınlı Visâlî Dîvânı Tahlili” başlıklı çalışmamızda şairin edebî şahsiyetinin ve hayat felsefesinin tetkik edilmesinin yanı sıra klasik şiir geleneğinde bir divanın nasıl incelenmesi ve muhteva açısından nelerin dikkate alınması gerektiği konusunda bilgiler edinilmiştir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKTAŞ, Hasan, **Çağdaş Türk Şiirinde Peygamberler**, Yort Savul Yay., Edirne 2006.

AYVAZOĞLU, Beşir, **Güller Kitabı**, Ötüken Yay., İstanbul 1995.

DEVELLİOĞLU, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2015.

İSEN, Mustafa, **Latîfî Tezkiresi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.

KARTAL, Ahmet, **Klâsik Türk Şiirinde Lâle**, Akçağ Yay., Ankara 1998.

KESİK, Beyhan, **Mahmûd Rıfkî Hayatı- Edebî Kişiliği ve Divançesi**, Salkımsöğüt Yayınevi, Erzurum 2009

KESİK, Beyhan, vd. **Osmanlı Edebî Metinlerini Anlama Kılavuzu**, Kesit Yay., İstanbul 2015.

KESİK, Beyhan, vd. **Sorularla Klâsik Türk Edebiyatı**, Kesit Yay., İstanbul 2016.

KESİK, Beyhan, **Aydınlı Visâlî [Dîvânı]**, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2020.

KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad, **Milli Edebiyat Cereyanının İlk Mübeşşirleri ve Dîvân-ı Türkî-i Basit**, (Hzl. Sevim Birici), Kesit Yay., İstanbul 2018.

KURNAZ, Cemal, **Eski Türk Edebiyatı**, Gazi Kitabevi, Ankara 2002.

KURNAZ, Cemal, vd. **Ispartalı Mustafa Sabri Divanı**, Kurgan Edebiyat Yay., Ankara 2013.

MENGİ, Mine, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yay., Ankara 1995.

MERMER, Ahmet – KOÇ KESKİN, Neslihan, **Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü**, Akçay Yay., Ankara 2005.

MERMER, Ahmet, **Türkî-i Basît ve Aydınlı Visâlî'nin Şiirleri**, Akçağ Yay., Ankara 2006.

PALA, İskender, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yay., İstanbul 2009.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, **Nev'î Divanı'nın Tahlîli**, Akçağ Yay., Ankara 2001.

SEHİ BEG, **Heşt Bihişt**, (Haz. Haluk İpekten vd.) T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2017.

TARLAN, Ali Nihat, **Fuzûlî Divanı Şerhi**, Akçağ Yay., Ankara 2018.

TÖKEL, Dursun Ali, **Divan Şiirinde Mitolojik Unsurlar**, Akçağ Yay., Ankara 2000.

YILMAZ, Mehmet, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, Kesit Yay., İstanbul 2013.

ZAVOTÇU, Gencay, **Klasik Türk Edebiyatı Sözlüğü**, Kesit Yay., Ankara 2013.

MAKALELER

AÇIL, Berat, “Klasik Türk Şiirinde Estetik Bir Unsur Olarak Çiçekler”, **FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, İstanbul 2015, S.5, s.1-28.

ÇELİK, Hüseyin, “Kur’an’da Ay’ın Yarılması Mucizesi”, **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 4, Cilt 6, 2017, s.67-87.

DİKMEN, Melek; ÇETİN, Kamile, “Klâsik Türk Şiirinde Kadın Takı ve Aksesuarları”, **Bilig**, Sayı 61, Bahar 2012, s.71-98.

DURMAZ, Gülay, “Divan Şiirinde Rind”, **Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 8, Cilt 6, 2005, s.57-76

EFLATUN, Muvaffak, “Klasik Türk Şiiri’nde Kutsal ve Mitolojik Dağlar”, **II. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim ve Sosyal Bilimler Kongresi**, 2018.

EREN, Abdullah, “Klasik Türk Şiirinde Tasavvufi Açıdan Tûr-i Sînâ, RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı 4, s.197-210.

KARA, Mustafa, “Melâmetiye”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı 1-4, Cilt 43, İstanbul 1987, s.561-593.

KARAKÖSE, Saadet, “Bir Elif Çekmek: Klâsik Edebiyatımızda Elif”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı 2/1, 2013, s.199-228.

KASKA, Çetin, “Sa’dî-i Şîrâzî”, **Van İlahiyat Dergisi**, Sayı 7/10, 2019, s.114-136.

KÖKSAL, M.Fatih, “Edirneli Nazmî’nin Yayımlanmamış Türkî-i Basît Şiirleri”, **TÜBAR-XV**, 2004, s.63-82.

KULA, Naci, “Kur’an-ı Kerim’deki Mümin Tiplemleri Çerçevesinde İslami Dindarlık Ölçeği Oluşturma Üzerine Teorik Yaklaşım”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, Cilt 1, 2014, s.219-252.

MUCAN PARLAKKILIÇ, Ayşe, “Klâsik Türk Şiirinde Âhir Zaman”, **İSTEM**, Sayı 29, Cilt 29, 2017, s.143-157.

OKMAK, Özgür, “Aydınlı Visâli’nin Şiirlerinde Yer Alan Sevgiliye Ait Güzellik Unsurları”, **TÜRÜK Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi**, Sayı 5, 2015, s.115-142.

SAVRAN, Ömer, “Klasik Türk Şiirinde Bedenin Harflere Yansıması”, **Turkish Studies**, Volume 4/2, 2009.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat, “Dîvan Şiirinde Mûsikî ile İlgili Unsurların Kullanılışı”, **Osmanlı**, Cilt 9, 1999, s.649-668.

ŞAHİN, Kürşat Şamil, “Sevgilinin Güzellik Unsurlarından Saç ve Saçın Âşık Üzerindeki Etkisi”, **Turkish Studies**, Volume 6/3, 2011, s.1851-1867.

ŞENTÜRK, Ahmet Atillâ, “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, Haziran Sayısı, 1994, s.131-180.

TANYILDIZ, Ahmet, “Sevgilide Güzellik Unsuru Olarak Saç”, **Turkish Studies**, Volume 4/2, s.943-960.

YENİTERZİ, Emine, “Klasik Türk Şiirinde Ülke ve Şehirlerin Meşhur Özellikleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 3/15, s.301-334.

YILDIRIM, Hafsanur, “Divan Şairlerine Göre Burçlar”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Sayı 41, Cilt 8, 2015, s.340-353.

TEZLER

ALKAN, Ramazan. (2019). *Neylî Dîvânı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

BAHADIR, Savaşkan Cem. (2012). *16.Yüzyıl Klasik Türk Şiirinde Şarap ve Şarapla İlgili Unsurlar*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

ÇELİK, Hasan. (2014). *Klasik Türk Edebiyatında Zühre, "Afrodit, Lilit" Karakterlerinin Araştırılması*, Bitirme Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

GÖNEL, Hüseyin. (2010). *15.-16. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Sevgili*, Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

GÜNDÜZ, Elif. (2018). *Meylî Dîvânı Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Giresun.

KARAMAN, İbrahim. (2019). *Leylâ Hanım Dîvânı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.

KOLA, Fatma. (2017). *Usûlî Dîvânı Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Giresun Üniversitesi, Giresun.

ÖZYÖRÜK, Nur. (2019). *Bosnalı Âsım Dîvânı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.

ŞAMLI, Özlem. (2019). *18. Yüzyıl Divan Şairlerinden Edirneli Kâmî ve Divanı'nın Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rize.

TATLIKATIK, Cihan. (2020). *İzzet Ali Paşa Divanının Tahlili*, Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.

UÇAR, Doğan. (2019). *Nedim Divanı'nda Mitolojik ve Efsanevi Unsurlar*, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, Gaziantep.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

AZAMAT, Nihat. “Hamza Bâlî”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:15, s.503-505. İstanbul:1997.

BULUT, Halil İbrahim. “Ümmet”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:42, s.308-309. İstanbul:2012.

CEYHAN, Semih. “Semâ”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:36, s.455-457. İstanbul:2009.

CEYHAN, Semih. “Zühd”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:44, s.530-533. İstanbul:2013.

ERBAŞ, Ali. “Melek”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt: 29, s.37-39. Ankara:2004.

KARA, Mustafa. “Fenâ”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:12, s.333-335. İstanbul:1995.

ÖĞÜT, Salim. “Sa‘y”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:36, s.206-207. İstanbul:2009.

PALA, İskender. “Mushaf”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:31, s.254. İstanbul:2006.

ŞAHİNOĞLU, M. Nazif. “Kemâl-i Hucendî”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:25, s.226. Ankara:2002.

TOPALOĞLU, Bekir. “Tövbe”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:41, s.279-283. İstanbul:2012.

YAVUZ, Yusuf Şevki. “Âyet”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Cilt:4, s.242-244. İstanbul:1991.